

Մ Ո Վ Ս Է Ս

Կ Ա Ղ Ա Ն Կ Ա Յ Տ Ո Ւ Ա Ց Ի

Խ Ղ Յ Ս Ր Ն Ի Վ Յ Ե Ա Յ Դ Ն Ա Ն Կ Ե Ր Ա Յ Ի Տ Ի Ն Ո Ր Ո Ւ Ե Ր Ե Ա Ն Ի Ք Ի

*Ա ղ յ ա պ Ե ա Վ ղ ա ղ ա պ Ե ա Շ ա ճ ն ա զ ա պ Ե ա ն ՝ մ Ի ա Ր ա ն
ս Ր Ր Յ Լ շ մ Ի ա մ ն Ի և ա ն զ ա մ Խ ա Ր ՝ չ ղ ա Ր ա ն Ի Կ ա Յ Ե Կ Ր ա
Կ ա ն Ճ Ե մ ա Ր ա ն Ի ն Տ Ե ա ղ Յ Լ ղ ա զ ա Ր Ե ա ն յ :*

1860 ՓԱՐԻՉ ԻՅԻ :

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ Վ Շ Ս Հ Ն Ս Զ Ա Ր Ե Ս Ն :

6

137-2

ՇԱՐ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԱՅ.

ՄՈՎՍԷՍ

ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՑԻ

ՊԱՏՄԻՉ ԱՂՎԱՆԻՑ.

Հատոր Ա.

1880 ՓԱՐԻՉ ՌԵԹ.

A V I S

Après avoir publié successivement *Ghévond Vardabède*, *Stéphanos Açogik*, le *Connétable Sembatt*, comte de Coricosse, *Vahrame Vardabède* et *Stéphannos Orbélian*, nous venons de mettre sous presse *Moïse de Calancaïtutz*, historiographe des Arméno-Albanais, ou mieux des Albanais du Caucase, peuple extrêmement intéressant, dont le nom et peut-être la race et le sang se perpétuent encore dans les Albanais de la Turquie d'Europe, et dont les souvenirs et les traditions se mêlent et se perdent dans les annales des anciens habitants de l'Angleterre, de l'Irlande, de l'Espagne, de l'Italie, de la Grèce, et même des Celtes.

L'auteur que nous publions actuellement fait partie de la *Galerie historique arménienne*; il est le sixième. Nous espérons le faire suivre de huit autres, si nos moyens nous le permettent. Il vécut dans la première partie du VIIe siècle de notre ère, sous le prince Arméno-Albanais Djévanchir, et composa son ouvrage en remontant à deux siècles avant Jésus-Christ. Un anonyme le continue jusqu'au Xe siècle. Outre des détails d'une haute importance qu'il donne sur les mœurs, les traditions, les guerres de ce peuple contre les Persans, les Arméniens, les Arabes et d'autres peuples, il parle aussi des Chozars, des Turcs, des Hongrois et d'autres peuples ses voisins, et surtout de leurs religions et de la propagation de la religion chrétienne parmi eux par les apôtres arméniens. Il est remarquable qu'il vante parmi les productions de l'Albanie, l'abondance de la soie à l'époque où le Bas-Empire venait seulement d'en recevoir les premières graines de la Chine.

Dans une longue préface, nous avons réuni tous les documents qu'il nous a été possible de nous procurer concernant ce peuple, et que nous avons puisés dans les auteurs grecs, romains, arméniens, arabes, géorgiens, persans, russes, etc. Si nous avons réussi dans notre tâche, c'est un petit service que nous rendrons au progrès des lettres: c'est la récompense que nous ambitionnons. Si au contraire nous avons échoué, le monde savant est assez généreux pour nous tenir compte de nos efforts et de notre persévérance.

G. V. CHAHNAZARIAN.

Rue de l'Ouest, 86.

Paris. — Imprimé par E. TRUCROT ET Ce, rue Racine, 26.

9(47.925)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՎԱՆԻՑ

ԱՐԱՐԵԱԼ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒՄՅՈՑ

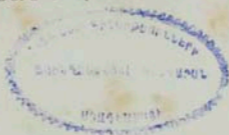
ի յոյս ընձայեաց հանդերձ խանօրոքեանքք

ԿՎՆ Շահնազարեան՝ միարան
սրբոյ Էջմիածնի և անդամ խորհր-
դարանի Լազարեանց ճեմարանին որ
ի Մոսկւայ:

A 55009

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ ԿՎՆ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ՝

Հրատարակութիւնք Կտրապետ Վարդապետի Շան-
կազարեան յամսն 1856-1860.

Ֆրանկ

1. Նկարագիր պատմութեան Հայոց
Պաղղիերէն : 3.
2. Ղևոնդ վարդապետ թարգմանեալ ի
Պաղղիերէն : 4.
3. Ղևոնդ վարդապետ. Բնագիր : 9.
4. Ստեփաննոս Ասողիկ. Բնագիր : 9.
5. Սմբատ և Վահրամ. Բնագիր : 9.
6. Ստեփաննոս Օրբէլեան. Բնագիր. Ա. և
Բ. Հատորք : 18.
7. Մովսէս Կաղանկատուացի. Բնագիր.
Ա. Հատորք : 9.

Մատենքս վաճառին ի Փարիզ առ տպագրիչն.
Rue de l'Ouest, 86. ի Կոստանտնուպոլիս առ Մեծարդոյ
Պետրոս աղայն Մեծատուրեանց ի Վէլլիբ խանն
թիւ 40 :

ԱՂՎԱՆՔ :

Ամենայն ուրեք տեսանին ի հողագնդի երեւոյթք
ահագին սասանութեանց եղեալ ի դարս հնադոյն,
յորս չեւ էին սովորութիւն կալեալ նախահարք ազդի
մարդկան զիրս նշանատօր հարկանել ի գրիւ այլ որ ի
Կովկաս եւ շուրջ գնովաւ են երեւոյթք՝ ահռելի
լմն ընծայեցուցանեն զզորդս և յեղափոխութիւնս
յընդերս երկրի : Սարս այս , սակ Աեսար Ֆամին ,
ձգեալ յախանց Վրկանի մինչ ցափունս Եւրսինի ,
իրբե սրատուար անմտոց՝ բաժանէ ընդ Ասխա եւ
ընդ Եւրուսիս : Երկրարանական զխտողութիւնք
Պաղլասաց, Սօսիւսաց, Ախալիկէրաց, Գորմեայե այլոց,
յաւելու նոյնն, սարացուցանեն ըստ կարի զհարդրու-
թիւն ծովուցս երկուցուն ի դարս առաջին, ևս և զԱ-
րազին կցորդութիւն ընդ Կասպիականին . ըստ որոց
ծովակը Գեղամաց, Աանայ և Ուրմեաց, այլովք հան-
դերձ մանու մրբ ենիսակի յոչտակալանդամոց մեծա-
զոյն լմն ծովու որ ծածկէր երբեմն զճխախա և զարեւերս
Հայոց մեծաց , զոր ճշգրտեն անտարակոյս նա էւ
մկրտունաւ որ ծովային խեցիբն ամմանիր (եղջիւր

Ամենեի), ևօղիւ, տերերացիւ, բիւսնիս, եխևու-
շիս և այլք թաղեալ անբաւ խորութեամբ ի կրա-
բարս, ի կաւիճս և ի մօջս մերոյ աշխարհի, զորս ժողո-
վեցին արդի ճանապարհորդք Եւրոսիոյ, և որոց տե-
սակք ի բազմոց հետէ համարին ջնջեալ յերկրէ :

Գործն արարչական որ յանդունդս իջոյց երբեմն
դարձունս երկրի (ԵղեկիէԼ. ԻԶ. 20), հան ի վեր
ի խորոց անդնդոց ցամաքս նոր. « Եւստաց Աստուած-
ժողովեացին ջուրքդ որ ի ներքոց երկնից ի ժողով
մի. և երեւեացի ցամաք » սակ Ծննդոցն Գիրք :
Եւ ի վեր ելին այսպէս Մասիս, Կովկաս, Արա-
գած, Նորատ, Տօրոս, Արժլաս, Տարիղ, Լիբան, Գեւառլանդ և այլք իրբեւ կղզիք ի ծովու, որ ծածկէր
զայժմեան Ռուսիս, զՀայս, զՊարսկաստան. « Եւ
ջուրն ծածկէր զաշխարհ ամենայն » յաւերան սարք
հարին՝ Յովհան Գամասկացի, Բարսեղ Կեսարացի,
Օղոստինոս և այլք: Յայս սակս թերեւս իրաւամբ
ասացին արդի գիտունք զբազում ծովս ցամաքեալ,
և ցամաքս յորով ծովացեալ յետ ստեղծագոր-
ծութեան :

Ըստ հնադոցն աւանդութեանց բազումք արդի
բնաշխոյ սարազաշտիցն Թաթարաց (առ հինս՝
Ակիւթիս), Պարսից, Փորուն Ասիոյ, Լիբանի,
Ատրախի, Պիրենեաց, Ալպեաց, Ռուրալի և Ալ-
ասայի իջանէին իլերանց Հայոց մեծաց և Կովկասու .

« Եւ ի սոցանէ մեկնեցան կղզիք ազգաց յերկրի խրեանց . խրաբան չխր ըստ լեզուս յազգս խրեանց »
ՅԸննդ . Ժ 5 : Ի բարձր և յամբամած գաղաթան
Ելլրուսի (Շատ-Ալբուղ, ի Վրաց Մրինվարի, ի Ռուսաց՝
Կաղ-Բէկ) երկչոս ազխտութիւն առաջնոցն
բնակեալ ասէր զՊոսմեթէ շատուածն հրագող և
զՍհրիմանն Զօրասատրի ստականարար . ազատն
Մասիս բաջայ համարիս բկայան ի նախնեաց մերոց .
Խոր . Բ . 61 : Ընդ հիսիս Կովկասու ծառայի երէզն
լայնածառալ լի բխրեղացեալ աղուճակօք ընդ մջ
Գօն և Վօլգայ գետոց . ընդ հարա՛խտպանն Ալբանի
ընծայելով ամենայն ուրեք խեցիս ծովու ի յայտարա-
րութիւն նախնական վիճակի խրեանց և մեծի ջրբ-
հեղեղին :

Ճշճղկէն թեք Կովկասու գատեալ ձղին ի
հարու կոյս, և երկայնեալ կցին՝ ամանք ընդ Տօրոսի,
այլք՝ ընդ Սնտխտօրոսի, ընդ ցից ժայռին Գեմա-
վանդի և ընդ գօտուցն Թարարատանի բղխելով
դետս և աղբիւրս ամբա, դործելով հովիտս և մար-
մանդս բարեղեղ : Ի սոցս ծոցի ձգի մեծն Հայք
յորում հսկայօրէն ամբառնան Մասիսք մեծ և փոքր
լեալ երբեմն կայան՝ Արցեան տապանի և խոնձարուր
մարդկային աղին : Զուգահեռական շղթայր կրկին լե-
րանց կազմեն դիրան Կովկասու . մին կոչի սևառ ունե-
լով բարձունս Ճարատի, գոյոց, և առկո՛թուրեան, մրին

անտառի, դաշուների . երկրորդն ասի սպիտակ գորով
բողարկեալ ձեամբ անմաշ : Արոյ ամենարարձր կա-
տարք են՝ Այրրոս իրր 5,009 սևար (16,700 ոտք), և
ՇասոՂաղ՝ 4,519 մեար (14,400 ոտք) :

Տարածայնութիւնսն է աս չին և ւնոր մատենա-
դիրսի մասին ստուգարանութեան անուան լերինս :
Նախնի Հայր ըստ Աղիշէի . եր. 133. ըստ Սերէոսի .
եր. 64 . և ըստ Մովսիսի Կաղանկայտուացւոյ Բ. 2.
Կապիտէ կոչէին զայն . արդիք յանուն Կովկասու՝
նորաստեղծ եղբորն Հայկոյ, Կովկաս անուանեն :
Հին Պարսիկք Կոչկաֆն (սպիտակ լեան) կոչէին,
արդիք՝ Ալ-Բուզ (ժայռ սեպածեւ) : Արատոսթեն
պնդէ թէ բուն բնակիչք կոչէին զայն Կասպիտս :
Ըստ Պլինի սեպհական անուն լերինս էր Պրա-
կոսոս : Վիրք Թեմի անուանեն զայն երբեմն :
Նորայր և Կումուխք՝ Ալ-Բուզ (բաշ սառին) :
Այդի մատենագիրք հանեն զանուն լերինս ի Կոչ-
Կաֆնէն Պարսից, որ թերեւս ակնարկէ նաեւ յազդն
Կասպից, յանուն որոյ և ծովն ընթերակայ կոչե-
ցաւ, որ յառաջն ասիւր Վրկանի : Պարսուց ևս
ստեալ զանձն խաղտ երեւակայութեան հանէ զա-
նուն լերինս ի Կոկ-Ասայ-Շաւ-Ասե . ըստ որոյ կոկն
ի բարբառ Յից նշանակէ լեան, ասն՝ զարդ
նոցա :

Այստաճային ստրարտակ գորով ծած կեալ ի տեղիս

տեղիս անհաշ ձեամբ՝ արձակէ յամենայն կողմանս
դետորապումս՝ մեծս եւ մանունս , յորսերեւելի են
Տերեք , Կուսնա , Կուրան , Մակոտայ , Սօնդիս ,
Եարակ սու , Աբ սու , Արագժայք կրկին , Եօր ,
Ալաղանք կրկին , Ակոտաշ , Ատայ , Բեւարան , Կոյս ,
Սամուր , Պեղդին , Տեգ , Խազիր գետ , Կոյսու Ան-
դիոյ , Կոյսու Ավարիոյ , որք սակաւ մի յառաջեալ մի-
անան եւ կազմեն զՍուլակ , Եուրակ չայ , Աբ չայ ,
Վեղիկէ եւ այլք յորոյ շատք ի հեղեղատից սակի
են եւ ցամարին յամարայնի :

Գրուեք կամ Պահակք Կոսկրատ .

Այս սրտուար հսկայ ամբարձեալ ի սրտուածս
Սսխոյ եւ Եւրոսլիոյ յերկուց ծովուց միջի թերեւս ան-
րնակ մնայր յախտեան եւ անմատոյց բազարակա-
նութեան , եթէ ոչ էր կերտեալ ի նմա Աստուծոյ կիր-
ճրս բնական ի սլետս անցուդարձի . յորս ճարտարու-
թիւն հարստայնոյն յաւելեալ դոյզն ամուրս՝ արգել
բազում անգամ զանարարտ հեղումն արեան ի կտտա-
ղեայն հիւսիսոյ : Բայց եւ այնպէս աշխարհակալք
յորով անցին ընդ սցնս ի հնումն եւ առ մեզք առ ի լցու-
ցանել զճարսու փառամուլութեան իւրեանց եւ շահու :
Չոր եւ ձորակ ի բարան չիւր ընծայէ՝ սատէն զիւր

անձուկ կատարան. ընդ որ մարդիկ աշխարհին երթեւեկեն. յորոց ականաւորքն եւ ի հնոց անտի ծանուցեալքն երկու եւ թուով, եւ զմասն ընդ բովանդակ լայնութիւն լերինն : Պոն երկուք եւս ընդ երկայնութիւնն, ի հարաւոյ կուս, այլ ոչ որպէս ստաջիւնքն համբաւաւորք :

Եթէ այլը յառաջեցին քանզմատեննագիրս Յունաց ի խօսել զչրանցս՝ ոչ ինչ զխտեմք. իսկ որ ինչ ի Յունաց անտի գրեցաւ, առ ի չգոյէ ի հին դարս ասրահով հաղորդակցութեան աղղի ընդ աղղի, առ սրակասելոյ աշխարհագրական ճիշդ տեղեկութեանց, եւս եւ առ թերութեան զրոյ նոցա լեզուի, բաղում ինչ անստոյղ սպրդեալ մուծաւ ի ներքս : Ապա Հռոմայեցւոցն զխտունք զնոցին կողեալ զիրս առաջնորդ ինքեանց՝ ի նոցա անկան ի վրէպս : Մերոց ե Պարսից մատենագիտաց զիւրին էր ազարէն բաղել եւ աւանդել զանխաղ տեղեկութիւնս զլեւնէս ե զրնակչաց իւրոց, շուք զալով բաղում անդամ մերոց վաճառականաց զայնորիւմք. այլ կամ զրեցաւ այնպիսի ինչ եւ կորեաւ, կամ առ անխմատասէր բարուց իւրեանց անխոյթ եղեն մինչեւ ցարն չորրորդ. յորում Արօնն Քրիստոնէական սերմանեալ անդամ մի ի Հայս, իրբեւ սերմն բարի ի բարի անդի՝ ոչ միայն եղև սերմն հոգեւոր վերածնութեան այլ ե՛րազաբակլթութեան եւ իմաստասիրութեան : Հայք

որ ի կրօնս զիցաստու թեան այնպէս հեղգասիրտե
անվոյթ երևէին զգիտութեանց և զհանճարոյ, իրրե
աշակերտեցան Հօրն Ամատութեան, վառեցան,
բորբորեցան երկնային հրով և Հայտրեարխութեան
չիւր զգեցեալ զգորտութիւն հաստոց և զեղբայրսի-
րութեան, ի մի ձեռին ունելով Սեւտարան, ի միւսն՝
զՆշան խաչին, մոռացան զընտանիս իւրեանց և
հեշտութիւնս մարմնոյ, և եղեն քարոզ վերին վարդա-
պետութեան առ ազգս շրջակայ անցեալ ընդ պարե-
խըս և կապանս Առվկատ: և ընդ երիզուտս Ատրպա-
տականի իրրե ընդ մարգս ծաղկաւտ:

Այսպէս ահա ի մշակութենէ Աւետարանին ծնան
ի մեզ քաղաքավարութիւն և հրահանգ հանճարոյ
և զիտութեան. և եթէ երկինք հաշտ ակամբ
հայէին ի նահատակն Հայաստան՝ ո՛ր կարէ ասել
թէ մատենագրութիւն մեր ոչ գերազանցէր զՅու-
նականան և զՀռոմկանս: Բայց և այնպէս
ի սակաւ միջոցի, յորում ծնաւ և զարգացաւ ի մեզ
մշակութիւն լեզուի և մտաց՝ բազմաթիւ մատենա-
գիրք փայլեցան ի մեզ. յորս Յերունին Խորնոյ հան-
դերձ պատմական մատենին խրով իրրեւ արեղակ
երևի ի միջի, և անմահ փառք է ազգիս: Արդար-
և մարդիկ դան յաշխարհ և զնան, պետութիւնք
կանգնին յաշխարհի և կործանին. աշտարակք,
կոթողք, մահարձանք ամբասնան և եղծանին.

այլ ճշմարտութիւն՝ Տեանն մնայ յախտեան. եւ սրահի Պէւտարանի եւ ի վէտս ազգաց. Աստուած եւս հակէ խեբոց զի մի կորիցէ կրբէք : Այսպիսի էր Համազումիս ի սկզբանէ անտի. եւ թերեւս այսպէս կացցէ, մնացէ Տէրամբ մինչեւ ցերս հողուցս : Այսուիկ խորհրդով զորացեալ, ոչ ինչ հայեցեալ ի նրաւորութիւն իմ եւ ոչ ի դրեանս իշխանաց աշխարհիս, ձեռն արկի յօտար երկրի աստ անմահացուցանել զպատմական յիշատակարանս ինոց սիրելի ազգի : Խորհրդածութիւնք կարեւոր խտտութեանցին զիս սակաւիկ մի ի յառաջարանէս զորմէ դասնամբ բուռն հարկանել :

Զինի մերոցն դան ըստ կարգի Արարացուցն զբողբ, որոց միլեալ յողուց աշխարհակալութեան՝ թէ եւ տիրեցին Առկաստ յԱ. դարուն, իբրև գաւազան բարկութեան Աստուծոյ. այլ առուել քան զառուել ըսցնեցին զասճմանս աշխարհադրական մակացութեանց : Ի մատենից ազգացս եւ այլոց բազեալ յարմարեացուք աստէն բանս սակաւ սու ցուցումն հռչակաւոր դրանցս եւ ազգաց բնակելոց անդէն ի հին եւ ի նոր դարս :

Առաջին ի դրանցս եւ յոյժ հռչակաւորն է պահակն Գարբանդի՝ ի Հայոց սրահակ Հոնաց, դուռն Ազգանից, դուռն Աստուծոյ կոչեցեալ, ի թուրքաց՝ աւմիր գափու, յԱրարաց՝ սրայ-իւլ-կիսայ

որ սկսեալ Հինգ վերատիւք Հետի ի բազարէ, անտի եր-
թաց ի ծովն, զլեւանն խից արկեալ անցիցն որ ի
միջի. որ զԱրտվլաս ունելով ի ձախմէ, ամէր յԱ. տից,
յԵւրոպիա անցանելով ընդ աշխարհս Հանաց, Լըփ-
նաց, Ճղրաց և Մասպիթաց. Մովսէս Աստուծոյ. Բ. 39 :
Պատուէմ, (1) զգրուես Արվանից զնէ, առ ակունս

(1) Առ ի մտքրեղգրեզու մեր յնկամուտ իտաւեաւոց
վայելուչ վարկայ ի բաց վարել ի գրուաւոց խնց զրս,
ուս, աս, իս յանգս Ասորոց, Յանաց և Լատինաց
սպրկեալ իմեզ ի ժամանակի իշխելոյ նոցա ի մերում աշ-
խարհի Արոչումնս ոչ է մեռելոյ քմաց. այլ արդիւնը բազ-
մամամանակեայ իտազարկութեանց և կրիտիսի, որովք
ամի ինանդէս ակելի քան 3,000 յատուկ անուանս
մարդկան, քաղաքաց, բերանց և գետոց Հայաստանի,
յորոց և ոչ զմին գտի վերջաւորեալ յուս, յուս, յիս
կամ յաս : Անուանք Հայոց ի Հայկայ անտի, և անդր
քան գետ, յԱրամայ սկսեալ, Լին Արամ, Գեզամ,
Սիսակ, Արայ, Զարմայր, Նորայր, Գիլն և սոցիլն
նմանք, որպէս է անասնել ի Խորենացիին, մինչև ի
Ժամանակն յորում աշխարհ մեր անկուս ընդ իշխանու-
թեամբ այրագղեաց. և սոգ մեր գեոցուն էստ զնէ ան-
ուանց, որպէս արդի Հայք Ռուսիոյ կասկիօքէն յան-
բուն ի վերջէ, հայրանուան ի բերանց և ազգանուան իչ և
օֆ, և Թուրքանայք՝ շղլու, շղլի և շի. որք ստ հա-

Կասի գետոյ (Ալշաու). այլ կասպանն այն ոչ է ընդ

սարակ խոտերի են իրրե օտարաձին և խորոյ : Երև. այլք
զընդդէմն խորճերով յառաջ բերցնն զԱրաղմուս, զԱրա-
մայիս և զայլ սոցին նման սակաւարիս անուանս. պա-
սասխանեմք թէ այնոքիկ են անուանք այլազգի յորոց
զատաշինն կրէր սրդին Ազիկերայ՝ արքային Փիւնիկե-
ցոց. յոր անուն կոչէր առաջին լուսաւորիչն Յունաց,
ևս և ներքնարերոցն Թէքայի. իսկ երկրորդն է յայտնա-
պէս անուն սարի : Մենայ միայն էս յանգն որպէս
Ներսէս, Արտաշէս. որ և համարի առաւել պարսիկ քան
հայ . այլ զի նին մատենանք Պարսից կորուսեալ են բո-
լորովին . և անուանք նոցա բնդ պոռոտախօս շրթունս
Յունաց անցեալ առ մեզ . ախն իրի չկարեմ տան զըս-
տոյց ինչ զսոցանէ. թէ և յոյժ հաւանականարար համարիմ
զայնս յունացոցնայ և այնպէս մեզ տուեալ : Այն ունիմ
թէ հայերէնաւէր մատենագէտք ազգիս բարիտք միտ
եղեալ սգոյ մերոյ լեզուի՝ փոյր կալցին ոչ միայն ոչ պղ-
ճել զայն յայտնեալ այլազգիսուիչ վերջաւորութեամբք-
այլ ևս և հայացոցնանէ զամենայն յատուկ անուն
զորհարկ շինի փոխել իմերն գրելով զՀերոդոտոսն Հերո-
դոտ, զՊլուտարքոսն՝ Պլուտարք, զՊտղմէոսն՝ Պտղ-
մէոս, զԴիոդորոսն՝ Դիոդոր, զԿուստանդիանոսն՝ Կու-
ստանտին հաւատարիմ մեալով ուրդագրութեանն. այլ ոչ
վերջաւորութեան որ յատուկ է անձնիւր լեզուի և ազգի :

լայնութիւն լերինն . այլ ընդ երկայնութիւն , եւ
ածէ յայժմեան Ատիսեթէի Ազգկիտանն Բանակու
մեծ յարեաւ երբեմն առ զիտունս Եւրոպիոց յա
ղազս ճամբարիս և սպարաւիս : Ոմանք ի նոցանէ
առանց զննելոյ զտեղին եւ ուսանելոյ զաւանգութիւն
երկրացոցն՝ երկայնեցին զարարիսն ի ծովէն Ալբ
կանի ցՊոնտոս, զոր այլր կարճեցին : Առաջանկայս
ուսային Պարսից առ շինեալ զայն (ընդ մէջ Ասասիոց
և Ատլիասու) այլք՝ Մարաց կամ Մակեդոնա
ցոց և ի ծովէ ի ծով . ոմանք՝ ի կարի հնա
զոյն ժամանակս այլք՝ զինի՝ Քրիտոտի Չեն մեզ կամք
միտլ յանդոյժ խնդիրս և ոչ թարթաթեւ ի ցնորս
երևակայութեան : Բաւական համարիմ ի մէջ անէլ
առ այժմս զոր ինչ զխտեմ ստուգիս՝ զկեզակարձան
այլոց թողեալ : Յարեմաից հիստիոց Պարբանդի
իրր 5 վերստիսք ի բացէ են կրկին այլք՝ մին էնկե
չիս- փիլի (սուրբ ստինք) , երկրորդն՝ Արզն-կաթ
(այր զիւսայկամ հսկայից) կոչեցեալ , ունելով ջրամ
բարս , և քարացեալս : Աստի սկսանի հոչակաւոր
սրարիսն Ատլիասու և երթայ յարեմուտս կոյս ընդ
խոխտն և ընդ ձորս անհաստարար և հաստար
բարձրութեամբ ամենայն ուրեք . ի խոթս բարձրա
նայ, ի ձորս աստիճանարար ցածնու : Բողոր շինուածն
է քարուկիր, ի տեղիս տեղիս են բրգունք բարձրա
զոյնք, ուրեք ուրեք՝ դարանք իննբրոց ի սկտս սա

Հակին , և ճեմեյիբ ի վերոյ Հսկման սակա : Ձիբ
կամար, որպէս և ոչ ի բրդունս Եղիպատար . և սյս
խկ է յայտնի ապացոյց հնութեան իւրոյ : Եղեն
սրաշտոնեայր Ռուսաց որ Հետադատեցին զայն 20
վերստ երկայնութեամբ . եղեն ևս որբ ասացին եր-
կայնեալ անդր քան զճ6 վերստ . որ և յոյժ հաւանա-
կանաբար երթոյր մինչև ցերկարոյ պահակն ան-
ուանեալ Ճորայ , զոր համարիմ գլխովին տարբեր
յառաջնոյն :

Երէցն Նիկիտ (Մկրտիչ) Բողոքեան կարծէ
գտանել զդուռն Աղվանից մերձ ի խառնարդս եր-
կուց Արագվայից , ի սահմանս զեղջն Չինվանայ
կոչելով զայն երբեմն Սկոդի Խակեղեր , երբեմն
Սկոդի Խաղար (սրահակ Աղեքսանդրու կամ Խաղ-
րաց) . և սխալի : Ետէն դնէ զդուռն զայն երի-
տկանց Ալազանի . և յաւելու « Բար-Ալբանն Ալա-
րաց , Ալան գախուն Գարբանդ-Նամի (սրատու-
թիւն Գարբանդի) , Գուռն Ալանայ՝ Հայոց , pyliae
albanaie յոյն և լատին սրատուդրաց ոչ է Գարթեւ-
այլ pylaie albanaie . ուր ի վաղ ժամանակաց հետե-
րնակութիւն կալան հատուածք Ալարաց ի ցեղէ
Օբոյիւրց . ուր ըստ վկայելոյ Մասուդիի խալիֆայր
փոյթ կալան կայուցանել սրահակ հանապազորդեան
Վախուշտ՝ սրատուդիր Վրաց , զՉինվանն կոչէ
Ալագվիս սլերի : Իսն Հէյկալ՝ մատենագէտ Ալարաց ,

(ծաղիկեալ ի Ժ. դարու.) յաւերու ասելով « Ընդ մէջ
 Ալանայ եւ Արփասու, առ երի գետոյն զորով է կա-
 մուրջ, անդ ուր ի լերին ամբասնայ դիակն անուանեալ
 Բար Ալան (դուռն Ալանայ) է միակ ուղի: Պղեակն
 յոյժ անատիկ է, զոր նախնի բանաստեղծք Պարսից
 դրուատեցին ի բերթածս խրեանց, եւ է կառուցեալ
 հրամանաւ Խսկէնդեր Մուսլիմայ: Որդին Արդ-ու-
 Մելիք խողիճային Ամանդայ նուանեաց զայն այ-
 լովք բաղձօք հանդերձ եւ կացոյց ի նմա պահակ...
 Բարի-Լաղիկիայ (դրունք Լեղիկեայ) են առ սահ-
 մանօր Վրաց, եւ ընդ իշխանութեամբ մահմետա-
 կանայ »: Իրն - Հէյկալ, որպէս տեսանի, զա-
 նաղանէ յայնասպէս զերկտին դրունս զորս այլք
 ի մի ձուլեցին: Զնոյն ասնէ եւ Աղաթմանդեղոս՝
 (ի Գ. դարու), որ եր. 26-27 ասէ Խսորուլայ՝
 արքայի Հայոց « բանալ զդրունս Ալանայ (Պար-
 բանդի) եւ զխրոյ պահակին (Ճօրայ) » եւ հանել
 զորս Հանայ, Ճղրայ եւ Լինայ, ուր տարածեցին
 առարեալք Հայոց զբրիտաննէական հաւասն. որք
 եւ ի ժամանակին յայնմիկ համարին լեալ ընդ իշ-
 խանութեամբ մերով: Տես անդ. եր 593, 624
 եւ 647:

Զկնի Աղաթմանդեղոսի երևեցաւ Մովս. Խորեն.
 որ նոյնպէս զանազանէ զերկտին դրունս. որեւ ի
 ասորագրութեան Մարմատիոյ յիշատակէ որոշակի՝

A 55-009

զկրկին գրունա յասերն « բնակին ի Սարմատիա ազ-
գըբ բազումբ... Աղլանբ, Գվալբ, Հոնբ, Ափուլբ,
Յանարբ, յորում աղվան դուն և Ծեքան դուն » .
ապա յաւելու նոյնհետոյն զԹուչս, զԳիղոյս —
ԶԳիղոյս (Գիտիբս) յիշատակէ նաև Պատղեմէ
դնելով զնոսա առ Սարմատացւոյ : Արկուրին ցեղբս
բնակին ցայսօր ժամանակի առ կրճին ճորաց որ
հանէ յերկիրն Ումայ խանի Կարակայդաղայ առ
ասհմանօր Գաղատանի : Զուանբեր, պատմիչ Վը-
բայ, զչինտած սրահակին Խաղրայ և քաղաքին Գար-
բանդայ Աղբամայ՝ Պարսիկ կուսակալին, բնծայէ,
զոր և համարի կեցեալ նախբան զՄովսէս : Ընդ այս
դունն, ասէ, ևլ թագաւորն Խաղրայ (իրբ 1600
ամօր նախբան զԲրխատս), և զերեւոյ զՀայս և զՎի-
բըս, զորս տարեալ բնակեցոյ ի Աովկաս, յորոյ սե-
րեցան Օսր : Սակաւ միստորեւ պատմէ նոյնհեղինակին
զզաղն Աղեքսանդրու ի Վիրս, անցանեղն բնդ Աով-
կաս և տիրեղն նորա Յունդայ (Յովդէայիբ կամ
Չուդբ) : Մարդարէն Արարիոյ զգրունա Գարբան-
դի կանդնեալ, ասէ, Մակեդոնացւոյն յարուբէ և
յերկաթիոյ բնդդէմ ծննդոյն Գոդայ և Մագոդայ,
կամ ըստ նորա, Աճուճայ և Մաճուճայ : Զա-
ռասպելս դոյս Վարդան վարդապետ փոխեալ ի ճըշ-
զրկտ զբէ յաւելուածովբ յիւրում աշխարհադրու-
թեան « ի հիւսիսայ կողմանն, դոյ Հոտիմայեցւոյ ծովն

Պոնտոսի, (յարեւմտից է ծովն Պոնտոսի) և հասանելի Արովկաս լեռան ուր պարիսպն է Աղէքսանդրու... իսկ Հայաստան աշխարհս խառն է Ասիոց և Եւրոպիոց (Հայաստան ոչ երբէք տարածեցաւ յԵւրոպիա) սկսեալ նախ ի դրանէն Հոնաց որ է դուռն Ալանաց երկաթի զոր եղեալ է Աղէքսանդր Մակեդոնացին. զի նա ժողովեաց յամենայն ազգաց զփանարիս և զկարճահասակս, զխեղս, զկաղս, զկոյրս, զգողս և զվնասակարս . և տարեալ ի կողմն հիսսիսոց բնակեցոյց . և պարսպեալ ամրացոյց և եղ դուռն երկաթի և մարդարէացաւ . և գրեաց ի վերայ դրանն թէ՛ յորժամ ի յետին դարն անցանէ պից (864) տարի, անկանի դուռն այն. և ելանեն 24 թագաւորութիւնք և սպականեն զաշխարհս՝ Աճուճաց և Պաճուճաց ազգ կոչեցեալ, զոր Յովհաննէս Աւետարանիչն Պոռ և Մազոռ ստաց վասն անթիւ բազմութեան » : Դեռնդ տարրերի ի Վարդանայ. և զչինութիւն պահակին Դարբանդի . եր. 64. Մարկիանոսի՝ կայսեր Յունաց, տայ. որ և սակաւ մի զինի շիտթէ՛ զդուռն Ճորայ ընդ դրանցն Արասպից կամ Աղվանից : Յայս վրիպակ թուի անկեալ և բազմահաւան Հ. Մ. Չամչեան որ ի պատմութեան Հայոց Հատ. Ա. եր. 331. դնէ զայն ի սահմանս Վրկանի, զոր սպա Բ. եր. 139 կոչէ Պահչայ կամ դուռն Հոնաց . և եր. 19. բերդ

մեծ շինեալ ի Յագիերաէ ի 447 ամին : Ապարէն ստոյգ է թէ զոյ այլ մի եւս դուռն Կասպից Caspaie pylaie. այլ այն է յաշխարհին Մեղաց (Մաղանդարան) ի սահմանս Թէհրան՝ մայրաքաղաքի Պարսից, զոր յիշէ նաեւ Մալորբրեօն ի Տիեզերական աշխարհագրութեան իւրում Հատ. Գ. եր. 419. սակայն դուռնս այս ոչ էր Հոնաց . եւ որք կարծեցին այնպէս, սխալեցան որպէս եւ Տակիս :

Երկրորդն է պահակն Ճորաց (այժմ Ճառօ-Բէլթրան), ուր աւարտէր հաւանականաբար պարխաղն ձգեալ ի Վարրանդէ : Այն է այս բնդ դուռն ականց Կոյսույի (Կասի) յիշատակելոյ ի Պտողեմէէ, ընդ Սեղի-Իսկենդէրի Զինականայ յիշատակելոյ ի Բօլօմօլեանէ, ընդ Ալան կախույի ականց Ալազանի յիշատակելոյ ի Շօպենէ. Վասնդ իսկունք Ալազանի բղխեն ի դաւառին Տուչաց. եւ զեան այն համարեալ էր ի նախնեաց սահման Իրերից եւ Աղլանից. որպէս եւ այժմ է Կախաթ եւ Ճառօ-Բէլթրան դաւառաց, եւ վասն զի՝ Կոյսու (Կասի) ըստ Պտողեմէաց բղխէր ի սահմանս Գիդրից կամ Գիդիւրաց. եւ վասնզի երկրքինժ որովո բղբս կան, մնան ինոցն աւելիս նախնական անուամբք ի բեանց. եւ հետինն ի Վարրանդէ եւ ի պահակէն Հոնաց. յայս սակս զՍեղի-Իսկենդէրն Բօլօմօլեանի եւ զբարի-Վեաղիկիաց Հէյկալի համարիմ Մերան դուռն Խորենացոյն որ եւ դնէ

զայն ի Ռիդոյս, ընդ որ հինքն անցանէին յԱրերիայէ
յԱլանս . որպէս եւ արդ՝ ի Կախեթէ ի Լեզկիս-
տան զնալով միշտ ընդ երկայնութիւն լերինն , կամ
ընդ կապանն ճորայ յարեւմտեան սպառուած ի սա-
րըսպին Պարբանդայ : Եւ թերեւս յայս սակա է զի Ղե-
տնդ երէց . եր. 64 . զդուռն Աղվանից կամ Կասպից
զնէ երի Պարբանդի . եւ սակաւ մի զինի յիշատակէ
դժարագու. քաղաք Հոնայ առ ծովուն , որում , առէ ,
տիրեցին Սարբ յԷ. դարուն . զոր եւ եր. 151 . զնէ
յերկրին Մասգիթայ : Զայս ամենայն վերատին կրկնէ
եր. 194 , եւ զնէ միշտ առ Պարբանդիս , զորմէ առէ
« սարխապ եւ սպառուար շինեալ ընդդէմ զորացն
Հոնայ եւ Խաղբայ » : Սերէոս եր. 51 . կոչէ զայն
միանգտանայն սահակ ճորայ եւ դուռն Հոնայ . եւ
եր. 82 . ճամբար Հոնայ . որում , առէ , տիրեաց
Խոսրով Ա. Նուշիրվան (արդարադատ) . եւ եր. 231 .
յիշատակէ որիչորիչ զերխորունս , խնն զդրունս Կաս-
պից , զսահակն ճորայ եւ դուռն Հոնայ : Ս. Մ. յա-
նաջրան զՆուշիրվան Յաղկերտ Բ. տիրեաց այնմ
յամի 449 աւերեալ զբազում դուռանս Հոնայ ըստ
Եղիշէի եր. 21 : Ի Պարսից առին Հայրընդ ձեռն բա-
ջին Վարդանայ Մամիկոնեան եւ եղծեալ աւերեցին
սահասարակ զամբութիւնս այնորիկ . անդ եր. 134 :
Յետսակրուուց դարձեալ սահակն այն անկաւ ընդ
իշխանութեամբ Պարսից . եւ Խոսրով Բ. յամին իբր

635 ըստ **Կեսար Կանախուեսայ** ետ կանգնել ըղ պատուարն **Մագոզայ** սկսեալ ի **Պարրանդայ** մինչ ցլեառն հանդիպոյ առ ի արդելուլ զասպատակս Հիւսիսայնոյ : **Տիւզ.** պատմութիւն. Հատ. 7. էր. 93 : **Ատտանօր** էթէ : պատուարաւ. **Կեսար Կանախ.** զվեժ պարխազն խնանայ, սխալի. վանդի, որպէս ասացաւ ի վեր անդր, յոյժ Հնադոյն երեւի այն և առանց կամարի . խկ էթէ զամրութիւնս **Պարրանդի**՝ այսմ եւ ես ձայնակցիմ. նա մանաւանդ զի տեսանի ցայժմ ի ճակատու դրան քաղարին արձանադրութիւնս պարսիկ դրով և անդրի պարսիկ առխժու ի վերայ, զորոյ զնմանն կանգնեցին նորին նա եւ առ զբունս **Կոստանտնուպօլսի** :

Արրորդն ի դրանց **Կովկասու կոչի** յանուն **Պարիէլի** կամ **Տերեք** զեաց, ընդ որ եւ ինձ դէպ եղև անցու դարձ առնել երկիցս : **Մին** ի ժայռից **Պարիէլի** կոչի ցարդ **Մարիես** յանուն թագուհւոյն **Ամազոնից** որ, ըստ **Ժուրնանդէս Կախկոստի**, ետ կանգնել ամրոց ինչ առ ամին **Տերեքի** : **Վիրգիլ** ևս երզեաց զժայռն **Մարիեսի** : **Պլին** կոչէ զխապանս զայս **pylaie Caucassaie** (զուռն **Կովկասու**), այլք՝ զուռն **Խրերխացոց** կամ զուռն դրանց և այլն : **Առ մեզ** ազգբ ամենայն կոչեն կիրճ **Պարիէլի**, ընդ որ զնան ի **Վրացիկապասայ** ի **Թիֆլիզ** : **Վերասիւք** իրր 30 հետի ի **Մրինվարիէ** կամ ի **Կաղրեկայ** երեւին առ

եզերք Տերեքի աւերակք ամբողջին Ղարիէլի կա-
ռուցելոյ ըստ աւանդելոյ լեռնականացն ի Ղարիա
խշխանուհոյ . այլ հասանականադոյն թուի ծա-
ղումն Ղարիէլի ի դառ-եօլ թաթարաց որ, որպէս
յայտ է, նշանակէ կաճան կամ կատրան : Աւարդա՛րեւ
այնպէ՛ս անձուկ է անդ ուղին, և սեպք լերանց
այնպէ՛ս զարհուրելի, մինչեւ սոսկումն ունիլ զմեզ
անցաննելն մեր ընդ այն : Ախաւեր ակաստանն
կանդնեալ անդէն ի սաշտաբանութիւն կատանին
ընծայի յոմանց Միհրանայ՝ արբային Արաց, որ
եկաց 167-123 ամօրնախ բան զԲրիտանու : Հաս Չը-
ուանրերի, զառաջինն Խաղիլը դտին զայն, ընդ որ
սովորութիւն կալան սարս ասարատակել ի Ախրս :
Որ և յաւելութէ Ասվատ՝ արբայն Պարսից, տիրեալ
Ղարիէլի՝ ամրացոյց և եղ սահակ ի ներքս :

Չորրորդ կատանն կոչէր ի հնումն, ասէ Մաղոր-
բեօն ի Տիեզեր. աշխարհադրութեան ի բում Հաս-
Գեր. 419 յանուն Պարապօբսի որ է այժմեան Շատ-
րաօ, ընդ որ գնան յԱմերեթէ ի Քարթվիլը զոր և
հորդեցին Պարսք ի շորրորդ դարուն և չէ համբա-
ւաւոր իմն ի սրտումթեան Աովկասու :

յոթովորդք Աովկասու :

Սակաւաթիւ ևն արդի բնակիչք Աովկասու համե-
աստարար բան որ էին ի նախնի դարս : Ա՛մօթալի

մանկավաճառութիւն զոր օրինադրեցին կանանոցը մահմետական իշխանապետաց է մին ի գլխաւոր պատճառացս, սպա մարդադատութիւն և արինահեղ մարտք պատերազմաց իներրոց և արտաբոց բնդ դարս բազումս : Յեզբ ոմանք ի ջանեն ի սերնդոց Յարէթի, և Համարին բուն բնակր լերին . այլք՝ հատուած եկեալ արտաբուստ . առաջինքն չբնադադոցն են քան զամենայն ազգս ենթալուանեայս : Հասակ նոցա է բարեկազմ, գէմք նոցա՝ ձուածև, աչք նոցա և մազ՝ թուխ, կազմութիւն մարմնոց՝ ջղային և զօրաւոր, և մորթ նոցա՝ սպիտակ և թափանցիկ : Այսորիկ են առուելութիւնք մարմնաւոր . իսկ բարոյապէս՝ ազատասէր են ամենեքին և սիրտ անվեհեր բաշխէ ամենեցուն : Անդնոց գիրք լերինս ընծայելով սովաւարացն սաղատանարան անբոյթ ընդդէմ բազմաւորաց, խոչընդոտն եղև ի բնէ անտի ընկերական զարգացման նոցա ի հրահանդս բազարավարութեան, որոյ ձուլեալ զամենեսևան ի մի զանգուած՝ կերպաւորել կարէր լեզու մի և ազգ, յորմէ ծնանին պետութիւնք և պուետոր :

Յետ ջրհեղեղին իբրև աճել սկսաւ ազգ մարդկան, մեկնեալ ի Հայոց մեծաց երդք ինչ և զկայ առեալ նախ՝ յանձաւս Արիկոտո՝ արկին անդ զառաջին Հիմն բնակութեան . և կեցեալ ամս բազումս ի կղզիացեալ Վիճակի, ի սրտքան շիր ոք յիւրուսմ անձա-

ւի, սակաւ առ սակաւ օտարացան ի միմեանց բարբա-
ռով, սովորութեամբն բարութի Յետ ժամանակաց
իդադիթեւ թորդովեանց, Արմենեանց (Պամբաց),
Աղիւթաց, Սարմատաց, Վերմանաց, Աերտաց, Պե-
ղասդաց, Անգղաց, Աւստաց, Ալանաց, Հոնաց, Խազ-
րաց, Մասդիւթաց և այլն, հեղեղք մարդկան վարեալ
յայլ և այլ կրից ընդ կիրճս Աովկասու, ոմանք անցին
յԱսիոյ յԱւրոպիա, այլք յԱւրոպիոյ՝ յԱսիա և երդր
ինչ առկայացեալ ի ձորափորս մեծի լերինն յաւերան
ի նախնի բնակիչս, և ձեացուցին դարդի ժողովուր-
դքս: Յայս սակաւ զիտեսանեմք զսերունդսայլ և և այլ
ազգաց բնակեալ համանդամայն ի Աովկաս և և յայլ
մասունս Աւրոպիոյ, զոր օրինակ, զԱղլանս, զԿրերս,
զԱլանս, զԱւստս, զՔուլդարս, զՄաճատս, զԼիմիս
և և այլն: Մատենադիրք նախնի որք փորձ փորձեցին
աշխարհադիր տունել Աովկասու, ըս և ևս, հիւսիսոյ
կողման Աովկասու, զորով ըստ մեծի մասին, անհը-
մուտք լեղուսադիտութեան, տեղագրութեան և և
ցեղարանութեան, բազում անգամ և ևս զաղափարե-
լով յետնոց զառաջինսն, է որ զտարբեր ազգս չփո-
թեցին ի մի. է որ զմի և և զնոյն ազգն, ըստ այլ և և այլ
հանդամանաց կենցաղոյ նոցա և և տեղոյ բնակու-
թեան, զանազանեցին ի ցեղս այլ և և այլ. եղեն և ևս
որք զբառաւորական կերակուրն առեալ ի ցոյց որիչ
ազգայնութեան՝ զանդամն միոյ և և նոյնոյ ժողովուր-

դեան կոչեցին՝ զամանս ոչրակեր, զայլս՝ ձիակեր, զկէսն
մարդակեր. և ւսյալիսի պատահական հանդամանօք
նկարագրել կարծեցին զնախահարս արդի աղջացն
Եւրոպայ : Նախնիք ընտանականացս ոչ մասեանս թո-
ղին, ոչ անդրիս և ոչ այլ յիշատակարանս որպէս
Եգիպտացիքն, Ստրեստանեայք և այլ բազարա-
վարեալ ժողովուրդք Սիւս, որպէս զի հասու լինել
կարէար, զէթ ընդ աղօտ, ծագման նոցա, կենցաղոյ
և բոյբոյման : Մովսէսի Գիրս Յննդ. Ժ. Երեմիա.
ԾԱ. Եղեկիէլ, Լ. և Լ. Թ. առաջինն Գոմեր (Ախմ-
մերեան), Ուիճատ (Ալալք), Թորգոմ (Թորգար-
մայ) անուամբք, այլք՝ Գոգ և Մագոգ՝ ականակէին,
անտարակոյս ի նախնի բնակիչս Աովկասու և խահ-
մանս այնորիկ որ զայնու ժամանակաւ համարիւր ծագ-
ալ խարհի : Եւ զի մարդարէքն ոչ ցուցին ճշդիւ զսահ-
ման բնակութեան իւրաքանչիւր աղջացս, վասնզի
զտղւ սոցա տակաւին ի տղայութեան բարդաւսձա-
նաց մարդկային ընկերութեան՝ թափառական էին
առ հասարակ և անձաշակ կայուն բնակարանաց : Ար-
բաղան մատենագրացն զհետ գան ըստ կարդի ար-
տարինք, առ որս այլայլին բոլորովին անուանք Սո-
տուածաշնչին : Գիտոգոր. Հատ. Բ. 26 Գլուխ
յար և նման Եղեկիէլի. Լ. Բ. խօսի զարշաւանաց Հի-
սիսայնոցս յԱսիա. այլ ի տխմանակ կոչելոյ զնոսա ըստ
Մարդարէին Գոգ և Մագոգ, Սկիւթս անուանէ.

այլք ևս Մազոզ անուամբ իմանան զՄայլօտս տար-
բեր ի Հին Մէջօտաց կամ Մէօտ-Պալակտօկերաց,
որք 1200 ամօք յառաջբան զԲրիտտոս անցին ընդ
դունն Աղվանից յարեւելս կոյս ծովուն վրկանի
թողլով զաէրութիւն խրեանց առ Երասխա
(վօրգայիւ) Ախմեքեանց. և յաղթեալ Պարսից՝
հալածական արարին ի վրկանէ զՍկիւթ-Սկօլօտս,
զորս Յօյնք Մասազէտս կոչեցին, Հայք՝ Մասզոթս
(Բայաս Պէտք) :

Սկիւլարս, Ստրարոն և Պլին յաւելուն թէ Մա-
յլօտք և Սաբոմտք, յառաջբան զարշաւէն խր-
եանց յԱսիա, ունէին զմիջոցս Աովկաստ, Աղօֆ
և Աատալիական ծովուց, Քօն և վօրգայ դէտոց: Հին
վիրք զՍկիւթս կոչեցին միշտ Խոզար (Խազիր) և
զերկիր նոցա՝ Խոզարեթի. և սպասեն թէ Հայք
արշաւեալ յայնկոյս Աովկաստ՝ աւերս և կոտորածս
անհնարինս արարին անդ. և սպա Հխսիսականացն
բորբոքեալ վրէժինդրութեամբ՝ անցին բազմու-
թեամբ ընդ դրունս Աղվանից և առին զերի շատ ի
Հայոց և ի վրաց, յորոց ծնան, ասեն, Օսք, (Խօնք)
այս ինքն է Արանեանք կամ Իրանեանք :

Յարդի մատենագրաց ոմանք զՊամիրս (Պամերք,
Ախմեքեանք) (1500 ամօք նախբան զԲրիտտոս),
զԼինիս, զՓինս, զԼուրս և զԱրալս համարին ի ծնըն-
դոց Աս-Բանագայ և Ռիֆրատոց, այլք՝ ի 1300 ամին

ասեն Ամաղանաց տիրեալ աշխարհիս, և արչուեալ ի
Հայս և ի Ախրս, և ի սոցանէ սերեալ սսեն զՔիւնայ-
կոկրատիւմենս (կառավարեալ ի կանանց) : Ի 1200
ամին Պամիրք կամ Ախմերք զերտին զօրացեալ՝
արչուեն յԱսիս, և յետ կաղոյ անդ սնն իրք 500՝
տկարանան օր քան զօր և զաղթեն՝ սնանք ի Ասոյ-
պագոկիս, այլք՝ յարեւմուսս Արտոկոյ և Հատանեն
մինչև յԱսպանիս և յԱնդլիս : Ամօր իրք 900 նախ
բան զՔրիստոս Ակիւթացն անուն տակախն շերեւ ի
իմատեանս զի և Հոմերե Հետոդ տակախն շառնեն
յիշատակ ինչ զնոցանէ : Ասրս երեւեալ նոցա սո ամն
Սեու ծովու՝ Յոյնք ևս կոչեն զաշխարհն և զազգս
բովանդակ Հիւսիսոյ յանուննոցս Ակիւթիս և Ակիւ-
թիւս : Եթէ Ակիւթն իցէ կրճատութիւն հասա-
րակ անուան ինչ կամ թէ անուն յատուկ, չգիտեմ ինչ
ստուգիւ, այս ինչ անտարակուսելի է թէ անունս
այս միշտ անծանօթ մնաց Հարաւոյնոց յորոց Պար-
սիկք միշտ կոչեցին զԱկիւթս Սակ, Ախրք՝ Խոզար,
Հայք յառաջն Խաղիր, և յետ ծանօթանալոյ յոյն
մատենագրաց՝ Ակիւթացիս և Սարմատացիս սովո-
րեցան ասել, ոչ յանուն ազգին զաշխարհան կոչելով-
ոյլ յանուն աշխարհացն՝ զազգան թէ և և ընդ աղօտ և
անորոշ իմն օրինակաւ : Ծերունին Խորնոյ առեալ ի
Պատայ Ազերսանդրացոյ և ի Պատողեմեոյ՝ զնէ խաս-
մանս Արովկատու ազգս բաղունս՝ այսպէս գրելով « ԲԸ-

նակին ի Սարմատիա (Պատղեմէ այսպէս կոչէ զկալ-
կաս) աղղբ բաղումբ, որք են այսպիկ' խաղիրբ,
Բուչբ, Բարսիկիբ, Ափշեղբ, Ափխաղբ, Թագասո-
բական Սարմատբ, Չիակերբ, Նախճամասեանբ, Ոջ-
լակերբ, Սխոխկացիբ, Միթոխկացիբ, Ամաղանբ, Աղ-
վանբ, Խերուրբ, Գուղէտբ, Մկիւմիբ, Արդաւետբ,
Մարդղբ, Թաղոցիկիբ, Արդուլբ, Գաճանբ, Փինճբ,
Գլխղբ, Հոնբ, Ափուլբ, Ծանարբ յորում Աղվան
դուռն և Ծերան դուռն, Թուչբ, Խուչբ (գուցէ'
խեղտորբ), Բուտարբ, Մարդակերբ, Յուտիտարբ,
Գաթամակարբ, Գաթիկիբ, Գիղոցիբ, Դէկիբ, Կա-
տապատեանբ, Աղուտականբ, Խենուտբ, Շե-
ղեայբ, Ճիւղեայբ, Խեղեայբ, Կասաբ, Փուխբ,
Շրվանբ, Խարանբ, Թուտապարբ, Հեճմատակիբ,
Խժմարբ, Փասիբ, Փիղանակիբ, Բաղանբ, Մաս-
դաթմիկն ջկասապից ծովն յոր բաղուն կալիս-
սայ հսկի, ուր ածեալ է պարխալն Գարբանդայ՝ աշ-
տարակ ահագին ի ծովուն կայուցեալ » :

ՅՏԶ ժողովրդոց աստի են բաղումբ որք համաղղի
են. զի և Հերոդոտ զԱղօլօտան (Ակիսթս) բաժանէ
յԱլգատ (Ժաուուտբ), ի Կասիիբ (Խաղիբ), ի Տրաս-
պիս, ի Բասիկեանս (արբայական), ի Պարալատ (ծով-
եղերեայ) : Սասլէս ևս սլլ ամն մատենագիր Թու-
աս-Մաս կոչէ զԱլօտս թախտական, Թուաս-Գեա՝
զԳեաս բացակայ, Թիսի Գեա՝ զԳեաս (Գութս)

բնակեալ առ Թիւրասիս, և Մարո-Մաս՝ զԱլօսու
Հիւսիսի և այլն :

Եթէ հարկ լինէր ի մէջ բերել սատանօր զոր ինչ
մրեցին յաղագս Աովկասայնոց Հերողոտ, Պլին,
Պատղեմէ, Պլուտարք, Ամմիեն, Ղիտղոր Սիկի-
լիացի, Ստրաբոն և այլք բազումք, մատենից պէտք
էին, մեք ևս խտտորէսք յառարկայէս որ առաջ ի կայ
Եղիշէ, ժամանակակից մեծի Պատմահօրն մերոյ, յա-
ւերս ի խուժս Հիւսիսոց ևր. 21 զԹայնդուրս. և ևր.
16½ զԱփնիս, զՃիդրն, զԱլաղն, զԳաւն, զԳղվարն,
զԽրասանն, զՓիւղօնան (եթէ այլ իցէ ի Փիւղոնաց
Խորենացոյն) : Իչուք այսչափ խտնասձայն ան-
ուանց սղղաց բնակելոց յանձուկ սահմանի անդ հազիւ
թէ ոչ շուարի միտք թէ և յոյժ հանձարեղ և զօրաւոր
Ինձ ևս, խտտովանիմ՝ անկեղծ արար, անհնարին է
փարատել զմասյն թանձր ծղեալ ի 4000 սմաց
հետէ զբնակելովքն ընդ Հիւսիս Աովկասու. նա զի և
որք փորձ փորձեցին ի նորոց մատենագրաց սփարզել
զխնդիրս զայս, զլրբեցան ի վրէպս մեծամեծս :

Արդ ի ժողովուրդք Աովկասու ըստ Մարտըրրեօ-
նի. Տիեզ. աշխարհագրութիւն. Հատ. Գ. ևր. 420.
են. 1. Վիրք բաժանեալ Վմերէթս, ի Գուրիէլու,
ի Մինդրէլս և ի Սուանս. 2. Աբաղք բաժանեալ ի
ցեղս ցեղս. 3. Չերքէզք բաժանեալ ի Չերքէզս Աա-
բարդիոց և Աուբանի. 4. Օսք բաժանեալ յայլ և յայլ

ցեղա . 5 . Ախտր կամ Չաչանք հանդերձ Ինգուչօք
և սյլովք ցեղիւք . 6 . Ազգիկր բաժանեալ յ8 ցեղս
ըստ ութն բարբառոց ի բեանց . 7 . Մնացորդք թա-
թարաց, Մուղարաց, Հոնաց և սյլոց եկաց ցրուեալ
ընդ Աովկաս : Ի կարգաւոր ազգարանութիւն Մալ-
տրբրեօնի յաւելում և զոր ինչ գրէ յայսմ մասին
մի ոմն նոր ճանապարհորդ որ յայսմ ամի, շուրջ
եկեալ, սակ, ընդ Աովկաս և արարեալ շնչազիր
ըստ տեղեկութեանց քաղերոց ի բերանոց պաշտօնէից
Ռուսաց . սյլ չէ մեծի հաւատարմութեան արժանի-
վանն զի ոչ աշխարհազիր գոյ առ լեռնականն, ոչ
ծննդոց մատեանք և ոչ մեռելոց ցանկ : Ըստ Ազգե-
սանդր Դիւմայի ժողովուրդք Աովկասու են .

1 . Ուղիւկր (Oudivoux) գուցէ՝ Հին Ռուսիք .
ողիք .

2 . Ալիխազք բաժանեալ ի 114 տոհմս . 144,552 .

3 . Սուանք կամ Սվանք յ3 տոհմս . . . 1,699 .

(Յայսմ յայտնապէս սխալի Դիւմա . վա-
սըն զի թիւ նոցա անցանէ զ30000 աւ) :

4 . Աղիգէք կամ Չերքէղք ի 16 տոհմս . 290,549 .

5 . Ուրիկք յ3 տոհմս 25,000 .

6 . Նուղայք ի 5 տոհմս 44,989 .

7 . Օսք ի 4 տոհմս 27,339 .

8 . Չեչենք ի 21 տոհմս 117,080 .

9 . Թուչք, Փչաւք, Խեւսուրք . ստաջինքն

յ 3 տոհմս և են 4,079 ողիք. Երկրորդըն՝
 ի 12 տոհմս և են 4,232. և երրորդըն ի 4 տոհ-
 մըս և են 2,505 :

10. Լեզիկը յ 37 տոհմս 397,701 :

Ընդ ամենն ցեղը 12, տոհմը 122

և ողիք 1,059,665 :

Զստաս զամենեւին իրաց թողեալ՝ բունն Հարցուք
 զԱղվանից (յայս անուն կոչի ի մէնջ աղղն և երկիր
 իւրեանց), որ է բնաբան մեր: Երկինն զոր ի Հարա-
 ւաց դետրն Երասխ և Կուրքերեն, յարեւմտից՝ Ալա-
 դան, ի հիւսիսց Կերտնեան թիւք Կովկասու, և
 յարեւելից ծովն Կասպիական, կոչէր Արան կամ
 Արհան ի նախնի Պարսից, Ռանի՝ ի Վրաց, Ռան՝
 յԱրարաց և Համարի հինն Կրան, Աերխանո Չենդիկ
 գրոց, ի սահմանս յԱերխանայի (Հայք), ուր երևե-
 ցաւ Հէօն՝ հին օրենսդիրն, յառաջբան Զրադեշտ :
 Ապա կոչեցաւ Աղվանք և յարդեաց՝ Շիրվան և
 Գաղղտան(Սարաստան): Ընդ Հայս և ընդ Աղվանս
 բաժանէր ըստ Բուզանդաց Եր. 210 Երասխ. ընդ
 Վիրս և ընդ Աղվանս՝ մեծն Ատաղան: Ի հիւսիսաց
 Աղվանից թափառելին Լիւնիք, Ճիղբք և Մատու թք.
 յարեւմտից՝ Ծողէացիք. ի հարաւոց՝ Գարդարք,
 Գարդմանք և Ուալք. և յարեւելից՝ Կասպր: Կաղան

կայտուացին. Բ. 21. գգրունա Հոնայ դնէ ի սահմա-
նադլուխա Աղվանից ի հիւսիսայ կուսէ :

Մասենազիրք մեր սանն զԱղվանից ի թոսանց
Հայկաց սերեալ. Յունացն և Հոսանցեցոց՝ ի Սկիւ-
թաց զատուցեալ. յարդի զխոնոց Եւրոպիոց ոմանք
համարեցան զնոսս հարազատս Հնդիկ-Պերճա-
նաց, կէսք՝ Կելտաց, այլք՝ Քաղցէտց. ևս ևս, հա-
լեցեալ ի մնայն թանձր որ պատեալ ունի ընդհան-
րապէս զԱրփկասայինս, ևս և ի կարի հնութիւն ժա-
մանակին, յորում ոչ զայլք զային և ոչ զայրութիւնք,
յանկարելեաց սակի գրեմ ի խստնաձայն ասից առաջ-
նոցն կարգել վիս ինչ անատերիւր և սարողջական .
ուստի բուսկան համարիմ իմէջ ամել ի լուր ընթեր-
ցողաց զոր ինչ խօսեցան նախնիք զնոցանէ. և նոցա
արտաբարանութեան թողում հանել և զբակացու-
թիւնս : Կերեսցեն ինձ մատենագէտք ազդի մերոց
եթէ ոչ կամեցայ զհետ զնալ ըստ ամենայնի աչս
կամ այն հեղինակի. վանդի չեն ինձ կամք շող-
բորթել երբէք զանսխառութիւն ուրուք, որ զուն
գործեմ ինդրել յամենայնի զճմարտութիւն իրբև
միակայն սխտանի մարդկութեան : Որչափ Աստուա-
ծաշունչն ի կայի է, Հայաստան է և ևրիցի խան-
ձարուր աշխարհի, և լեզուն՝ Կոչեան՝ մայր հին և նոր
լեզուաց. և մասրս այս հերիք է մեզ եթէ ոչ թող-
ցուք այրոց յախտակել ի մէնջ զոյն :

Չծագմանէ այսր ժողովրդեան, իրրև զմեր դրացոյ թերևս և աղգակցի, թէ և մերոյն յանկազոյն էր ճառել կանխաւ. այլ կամ վասնդի անազան եմուտստ մեզ արուեստ դրչաւ թեան. կամ վասնդի զդրեալսրն ծախեցին ժամանակն և շնորք քաղաքական, զվառսս զայս օտարք ժառանգեցին. և մատենագիրք մեր ստիպեցան մուրալ զգրոցսս ազգի մերոյ և մերոյ ազգակցոց ի զիւանս Նինուէի և այլոք : Աստուծոյն ամենեցուն մեզ յայտնի է զոր ինչ գրէ Պատմահայրն մեր զԱղվանից. որ եր. 168 ասէ զնոցանէ սերեալ ի Սիասկաց, և զԱռան սմն ի նորին սերնդոց կարգեալ ի Վաղարշակաց կողմնակալ աշխարհին այնովի, յորոյ երանացն ելին, ասէ, Ուտիք, Գարգարք, Գարգմանք և Մովսէսայիք : Որ և զանուն ազգիս հանեալ յարս մականուանէ Սիասկաց՝ կոչէ զնսսս Աղուանս : Յորոց (ըստ Խորեն. եր. 120) Տիգրան Բ. ժողովեաց զօր ի մարտ սրատերազմի ընդ զէմ Արևմտեաց : Որք և սո Խոսրովու Բ. և սո Պատրտ սպաստամբեցան ի Հոյոց. և Ունայր՝ թաղակիր նոցա, խոցեցաւ ի Մուշեղաց, Խորեն. եր. 500 յաւելու թէ սուրբն Մեսրոբ, յաւուրս Արաբաղենի կամ Արաբաղենի, արար զիր կոկորդախօս, աղխազոբ, խժական և խեցրեկազոյն լեզուին Գարգարացոց (Աղվանից) զորս եր. 387 կոչէ հանսս սրագաստուսս : Թերևս բանագատու թիւնս կեղծուս.

բայ ոմանց բար գայթակղութեան թուիցի. այլ որ
գայթակղելոցն է գայթակղեսցի. ևս ոչ վասն կան-
խակալ կարծեօք ասլելոցն գրեմ և ոչ որոց սալա-
ցեալ մտօք անընդունակ են բարգաւսանաց և կա-
տարելութեան : Աչ սրահաս ինչ քան զնոսա սիրեմ
զնախնիա խմ . այլ զխնդիր ճշմարտութեանն զեր
ի վերոյ դաւանիմ ամենայնի. և յայս սակս ոչ ա-
ռանց ըսպտերի կրխտիաի կամիմ երբէք մխիլ յըն-
թերցուածս որ եւ իցէ գրոց Հնոց կամ նորոց, ազգայ-
նոց կամ անազգայնոց. և յամենայնի ջտտագով գո-
լով յառաջողխմութեան՝ ոխտիւք խնդրեմ զի սե-
րունդն արդեան զերազանցեսցէ զմեօք խնաստու-
թեամբ և առաքինութեամբ. և որ զկնի զաղոցն է
ազգ՝ զարդի սերնդեամբ. վասնզի ոչ զոր ճանաչեմ
այնպէս բարերար ազգի մարդկան որպէս որ ձեռն
տայ զարգացման կարողութեանց մտաց և ուղիղ
սրամարանութեան. որոց միայն Հնարաւոր է ազա-
տել յամենայն թշուառութեանց կուրութեան յորս
տուայտի ազգ մեր. յայս սակս և ևս ընդ Առաքե-
լոցն սոպօսարեմ ամենեցուն ոչ առանց բնութեան
հաւանել ամենայնի որ ինչ է ի զիրս :

Ա. գայթակղելոս ոչ ինչ խօսի զԾաղմանէ Աղլա-
նից : Եր. 26. զԱղլանից դուռն՝ Խորենացոյն կոչէ
դրունս Ալանաց. ընդ որ, սակ, Խոսրովու Ա. հա-
նեալ զօր. և եր. 624 զարբոյն Գրիգորիս խօսի իբրև

զիսթողիկոսէ Աղլանից, զորսէ, սակ արեւոյ ըղ
բրխատնէական հաւատն մինչեւ ի սահմանս Մաս-
դիկաց, մինչեւ ի գրունս Ալանաց, մինչեւ ի սահմանս
Կասպից, ի Փայտակարան՝ բազար արբային Հայոց :
Եղիշէ և ս ոչ ինչ խօսի զձաղմանէ նոցա. երբեմն
որիչ յիշատակէ զնոսա, երբեմն ընդ Լիհնաց և
Յողէաց (Չուգաց) եր. 87 : Զգրունս Աղլանից եր.
133. 351 և 353. Կոչէ զունս Ալանաց. այլո՛ր՝ սլա-
հակ Հանաց, զունս ուրեր՝ Ճորայ : Բուզանդ չի՛ թէ
զԱլանս ընդ Աղլանից. և զասպատակաւորան. որբ
առ Խոսրովու Բ. արչաւեցին ի Հայս, կոչէ Ալանս,
Մասդո թս և Հոնս. զիշխանն Հանաց զոր եր. 10.
ասաց Սանէտան Արչակունի՛ տարանիչ սրբոյն Գրի-
գորիսի, եր. 15. Կոչէ թաղաւոր Մասդիկաց. և եր.
144. սակ, Արչակաց Բ. յողովել զոր յԱլանաց և ի
Հանաց, զոր այլո՛ր յԱղլանից ասացին : Ստեփաննոս
Ասողիկ յար և նման Խորեն. խօսի զձաղմանէ նոցա
համարելով զնոսա եր. 38 հանդերձ Աւտեօր, Գար-
գարօր, Գարդմանօր և Յողէացեօր սերեալ ի Սի-
սակաց. և եր. 65. զսրբոյն Գրիգորիսէ սակ նահատա-
կեալ ի Վատնեան զաշտին թեւադրու թեամբ Սանա-
տըրից : Մովսէս Կաղանկատո. ային. Բ. 3. կրկին՝ ըղ-
մականուանս զորս անուանակիցն իւր ընծայէ Աղլա-
նից. յորս Յովհաննէս սրատմարան կոթողիկոսն եր. 37.
յաւերու. այլեւս երկուս՝ կիսանագրաց և խեցրեզոր առ

ի զաստուցանել և արան զևս զլեզու նոցայն ի մերոյն,
մինչև և հարկ լինել սրբոյն Մեարոբայ թարգմա-
նօր վարիլ ընդ նոսա և զիր առանձին ստեղծու-
բարբառոյ նոցա : Արդ՝ որ ճշմարտասէր միտք յետ
ընթեանոց թէ Աղլանք սերեցան ի Հայոց, ոչ հար-
ցան, իսկ և իսկ թէ էր անդալեզու նոցա կոչի ի մե-
րոցն կոկորդախօս, աղխազուր, խժական, խեցրեկա-
գոյն, և կիսանագագ շունելով ամենեւին ընտանու-
թիւն ինչ ընդ մերոյն. և ազգին այնմիկ բարութ,
վարութ, կրօնիւք և այլ հանգամանօք կենցաղոյ
դոլ ի մէնջ զվստովին տարբեր : Եթէ ի մէնջ էին Աղ-
լանք հիմ ապա Խորենացին յաշխարհագրութեան
խրում թուէ զնոսա ընդ Սարմատս ասելով « բնա-
կին ի Սարմատիա Խաղիրբ . . . Բասղիրբ . . . Աղ-
ուանք » և ասկառ մի ասորեւ իրաց թողեալ զԱղուան
ուզղադրութիւնն՝ հետեւ ի յունականին և գրէ « Աղ-
բանիա, այս ինքն է Աղլանք » : Մըկալ իմ ի տարա-
ձայն խօսից մեր և այլազգի օրատմագրաց՝ ցանկացոյ
վերջապէս տեսանել անձամբ զՈւտիս, և խօսակից
նոցա լինելով լցուցանել զհետարբերութիւն իմ. և
յետ ուշի ուշով քննելոյ զհոլովս, զխոնարհմունս,
զբարդս, զբազադրութիւնս, զածանցս և զայլ էա-
կան հանգամանս կաղմութեան լեզուի նոցա՝ ոչ գտի
և ոչ զնշանախօսց ինչ ընտանութեան ընդ լեզու
մեր և ընդ նոցայն որպէս ստիպ կմբ տեսանել ի

Հոմազդի բարբառս վերաբուսեալ ի միօջէ արմա-
տոյ: Յայնմ հետէ հարկ եղև ինձ թարթափել ի գիրս
օտար առ ի գտանել, ըստ կարի, զծաղումն ևւ զայլ
կարևոր հանգամանս այսր ժողովրդեան:

Լաւագոյն ասրայոյցր ծագման ժողովրդեան ու-
րութեն ընտանութիւն լեզու ի, զրոյցր սրատական և
աւանդութիւնք ստէ Լէյրնից: Մինչ ցվախճան դա-
րուն անցելոյ գիտունք Աւրոպիոյ դրաղեալ ի գիրս
յոյն և հռոմայեցի աղգայ՝ չարարին մեծ իմն քսյլ
յառաջադիմութեան յուսմունս լեզուաց ևւ ի սպաս-
մութիւնս ասիական աղգաց. այլ յորմէ հետէ հրմ-
տացան դրուցաց ևւ աւանդութեանց անձնիւր ազգի
ի սեպհական աղբիւրս նոցա՝ նոր աշխարհ իմն, անծա-
նօթ ցայն վայր, բացաւ յանդիման աչաց նոցա ևւ
դաշտ ընդարձակ ընծայեցաւ. գործունէութեան նո-
ցաւ Լեզուքն Յունաց ևւ Հռոմայեցոց որք ցայն վայր
աւաղագոյն համարեալ էին ևւ ծնող լեզուաց բաղ-
մաց՝ իջին այնուհետև ի կարգս դատերաց Սանս-
կրիտին ևւ գրեցան ընդ քորս Պարսկին ևւ Չենդին.
ևւ նշխարք աղգաց ոչ սակաւոց, թաղելոյ ի բա-
զում դարուց հետէ, սկսան յերեւան դալ: Ամօք
իրբև 1600 նախ քան զՔրիստոս երևին, թէ ևւ
ընդ աղօտ, դաղթք Աղիսոտացոց, Քաղղէացոց
ևւ Հնդիկ-Պերմանաց ի սահմանս Առօկասու. ևւ
աւտի առ նոսա: Հնագոյն բնակիչք լերինս համարին

Ախմեկերք, Փիւնք, Լճիկ, Ասքանազեանք եւ Թոր-
գոմեանք (Թորգարմեան կամ Թորգման), յոր ա-
նուն կոչէին եւ կոչին նախնի Ասորդադոկիացիք ,
Հայք, Ախրք, Թուրքմանք (Թուրքա-նմանք) եւ այլք :
Հին մատենագիրք խօսին զարշաւանաց Սեռասորի
յարեւմուտս Աովկասու, որ ամ, բնակեցոյց ան-
գանօր զԵգիպտոսցիս, զԱրարացիս եւ զԵթոպացիս
(Հարեշս) : Ոմանք զԵգիպտոսցւոց մնացորդս դռանեն՝
ի Աողբիսս, զԱրարացն՝ ի Մեզս կամ ի Մադիանա-
ցիս, որք եւ խառնեալ ընդ Սիրաց կոչեցան, ասեն,
Սիրո-Մեզք կամ Սիր-Մատք, ի Յունաց՝ Սարո-
Մատ (Օձակն), ի Հայոց եւ ի Հռոմայեցւոց՝ Սար-
Մատ : Զստա Յուստին եւ Միրանաժինն կոչեն
Քաղղէացիս եւ եկեալ, ասեն, յԱրարաճէ (յարեւ-
մոտից) : Քաղղէայս կոչեն նա եւ Քսենտիոն եւ
Ստրարոն գրնակիչս հարաւոյ Աովկասու : Են եւս որք
ստուգարանեն զՔաղղէայն ի Այս-Պայէ որ նշա-
նակէ կատար լերին, որ եւ աղաւ աղեալ ի տակս, խոտղ,
ի դակի, ի դադի, ի դադ՝ առհի ցարդ ի բարդս Այս-դա-
դի, Արարա-կայ-դադի, Այս-հերի (Ախմէթ), Պապատանի
եւ այլն : Այսպէս Պլին կոչէ զմի ի լերանց հարաւոյ
Աովկասու Ապոլլ, եւ Ստեփաննոս Բուզանդացի
գնէ անդանօր առ Բեչիրսու զԱյս ժողովուրդն խուժ
(Ըստ Հենրի Մատթիոյ) :

Արարէն Պատմա՛սցրն մեր. եր. 52-53. Թուլմնաց

Արծրունի, եր. 22, և այլր ամենեքին հաւատուն
զգաղն Հայկոյ՝ մերոյ նահապետի, ի Քարերունէ յեր-
կիրն Արարատոյ. և ևս յաւելում թէ Աղլանք
ևս եկին յաշխարհն յայնմանէ, և կալան զարեւե-
լեան հարաւոյ մասն Առվկասու. որ և հիմնեալ բա-
նակ իմն սրբապատար (ըստ օրինակի հին ազգոյ)
սա եղերր գետոյ խմիր՝ կոչեցին զայն Աղլան յանուն
Աղլան բաղարին որ էր սո Տխտանա (Տիգրիսիս)
յաշխարհին Քաղղէացոյ : Զենթ ազատութիւնս
ճշմարտեն ըստ խմիր այլ մասեհազիրք. իրր զի Պատ-
ղեմէ զնէ յԱղլանս զբաղարն Պանդարաց. Հերոզոս
զնէ, նախքան զնա, սո սահմանօր Քաղղէացոյ
զցեղն Պանդօրի : Ստեփաննոս Բաղանդացի զնէ
յԱղլանս զԱռթէաբաղար, և Պիրք Թագաւորաց,
զնեն, նախքան զնա, զԱռթ յԱսորեասան. Պլին,
յիշէ զցեղն Սողի ի հարաւոյ Աղլանից բնակեալ,
և ըստ մարգարէութեան Բարուրաց է Սողի (Սուղ)
զետ յաշխարհին Քաղղէացոյ : Ստեփաննոս Բա-
ղանդացի թո է զԱպոուս ընդ ցեղս Առվկասու. և
Քսենոփան զնէ զԱպոուս ի հարաւոյ Բարերունի :
Պլին Պլա կոչէ զմին ի լերանց Առվկասու, և Մովսէս
Ապոանկացոուացի Պլա անուանէ զմին ի բաղարաց
Աղլանից, իսկ հին աշխարհազիրք Պլախա կոչեն զմին
ի գաւառաց Քաղղէացոյ, որոյ մայրաբաղար էր
Ծօշ կամ Սխս, միտլ աւարր հեռի ի Բարերունէ :

Ուրիէ Ուր կոչէ զմին ի ցեղից Աովկասու. և Սորբ
Գիւրբ Ուր (յորմէ Ուր-հայ) կոչեն զմին ի քաղաքաց
Քաղղէացւոց: Աղաթ. Քորատ (Քորար) կոչէ
զմին ի գետաց Աովկասու, ուր է արդ ևս բերդա-
ղիւղն Քարատայ ի սահմանս Թուշաց, ևս եւ զաւանն
Քարարտայ. Եզեկիէլ ևս Քորար կոչէ զգետն Քաղ-
ղէացւոց ուր գերի վարեցաւ ինքն և խրայինքն:

Պտղեմէ գնէ զՏիւրիս ի թխս քաղաքաց Աղվա-
նից. Հայք զՃոր համարին մի ի գրանց Աովկասու,
Արդի մատենագիրք գտանեն զTelbes կամ Tilbis
(Տիւրիս) կղզին և զDjar (Ճար) բերդաւանն առ Եփ-
րատսու, յաշխարհին Քաղղէացւոց: L'Univers pit-
toresque. l'Asie. t. 9. էր. 358: Քաց յայցանէ են
Մղվանս նաև բազում քաղաքք սկսեալ շամիս, որ-
պէս Ծամախի, Ծամ-քոս, Ծամ-շաղին, Ծամ-շուտէ,
Ծամ-րթայ, Ծամ-Իլրամայ բերդ, որք սկնարկեն հա-
ւաստեալ ի Սեմական ծաղումն խրեանց ելեալ գո-
լով ի շէմս (արև) բառէ, կամ ի chemist (գերագոյն
Ատոուած): Տե՛ս Origine de tous les cultes. Հատ. 2.
Մասն 1. էր. 151: Եթէ ոչ խորչէ ի յերկարաբանու-
թենէ, յաւելուլ կարէի այլ ևս յարացոյցս շատ, որք
զնոյն ունեւոլ հնչումն եւ նշանակութիւն, չին եւ
յեն անշուշտ սրատահական ինչ. այլ ցոյցք յայտնի
ընտանութեան ազգաց սրահեալ անկորս ստ յետ
ի վերայ անցանելոյ իրք 3000 ամաց:

Յոյնք եւ Հուսանցեցիք կոչեցին զայս ժողովուրդ
Αλλεζοί- Ալլանք, եւ զերկիրն՝ Albania- Ալլանդիս,
որո հարկ էր թարգմանել ի մեր լեզու Ալլանդիս եւ
Ալլանք ժողովուրդ զՅ Յունաց եւ Լատինաց ի Վ :
Մախ. Խոր. յաշխարհագրութեան խրում վարէ
զԱլլանդիս եւ զԱլլանք, սյլ մասեմագիրք՝ զԱղ-
ուան : Աւ ի խնդրել գտտուցարանութիւն Աղ-
րանդից կամ Ալլանդից՝ գտանեմք ի մեր լեզու ի սոյ, ի
յոյնն Δλε, որ բաց ի նշանակելը զնխմն աղին նշանա-
կեն նա եւ ստանաւտակն, որպէս սոյ-ուհակ, սոյ-ուս-
մագ, յոր մերձենաց եւ Թուրքացն սոյ, սոյ եւ Լատի-
նացն albus - սպիտակ եւ alb Նեւրոսց (Celts) եւ
Պատմաց (Cimmériens) եւ alբն Պերմանաց որ նշանա-
կեն արօտ լերին, լեռնախոյր, դուն ուրեք՝ սպիտակ,
որպէս alb-in- սպիտակ կողի (հին անուն Անդլից
եւ Իգլանդից), եւ Elva-եղվա՝ հօտ ոչխարաց : Նախ-
նի Ալլանք բնդ մէջ Ասորեասանի եւ Կովկասու
թողին բազում ուրեք հետս թախտակը խրեանց,
զոր օրինակ-Աղր-ակ ի դաւաթին Կորձէից, Ալլ-անդ-
ուստ, Ալլանդից բերդ ի Վատրուրան, Աղմ, Աղ-
մանք եւ միւս Աղրակ ի Միւնիս եւ սյլն : Ի ստու դարա-
նա թեանց ստախմարթ է հեանեւ ցուցանել թէ ժողո-
վուրդս այս կոչեցաւ Ալլանդ կամ վանն տնելը այս
եւ մագ դոչ, իրր թէ սոյ աւակն, սոյ ուսմագ, որպէս եւ
Ալլաք զԹողեացիս կամ Չուգո՝ գրացիս Ալլանդից,

բիօ-գրագ-ճեմակաւն կոչեցին առ ի զանազանեւ
զնոսս թերեւս ի Քարղէացոց կամ ի Սեւոց, ի Սե-
կաց կամ ի Սեւոսորեաց՝ նոցին գրացեաց. կամ
վասն բնակելոց եւ պարսպելոց նոցա դուարածու-
թեան յարտաշատ լերինս :

Տե՛ս եւ ի հնախօսութեան Հայոց. Ա. եր. 261-
262 : Առ բացատրութիւն վերոյգրելոցն համառօ-
տեմք զոր ինչ գրէ Ստրարոն. Պիլղր Թ. եր. 481.
զԱղվանից : « Աղվանք, ասէ, սիրեն զխաչնարախո-
րիւն. վայրենի են բարուք, քաջ եւ թախառական :
Սահմանք բնակութեան նոցա են յարեւելից ծովն
Ատտալիական, յարեւմտից՝ Վիլրք, ի հիւսիսոյ՝ Աերա-
նեան լերինք, եւ ի հարսոց՝ Հայք : Ատր եւ այլ դեար
հոսին ընդ Աղվանս սրտղաքեր զերկիրն գործելով,
որ առանց վարուցանի տայ ընդ միայն 50 : Անդ
գալարի մշտականաչ մատակարարէ ճարակ առատ
անասնոց. բարեխառն է օդ երկրին. որթն խաղողոց
ոչ երբէք թաղի եւ յօտեալ անգամ մի ի հինդ ամս՝
սրտղաքերէ հանասաղ. խկ սցծք յերկրորդումն
ծնոնին տարւոջ : Բարձրահասակ են Աղվանք եւ
զեղանի. բնութեամբ սրարդ եւ անշահասէր. ոչ զի-
տենն թուել անդր քան զ100. անդէս են չափոց
եւ կշռոց. այլ ոչ երբէք առանց բարխոք խելամուտ
լինելոց միսնն զանձինս ի գործ սրտեբաղմի, յիրս
բողաբական եւ ի հերկսանդոց : Ատենհեշտութիւնս

ճարմնոց, դնեն եւ վաճառեն փոխանակութեամբ, կրուեն հետեւակոց եւ ի ձի աշտանակեալ՝ վառեալ թեթեազէն կամ սպառազէն ըստ Հայոց տարազոյ, զինուորք նոցա ստաւելուն թուով բան զՎրացն- վասնզի հանին ի ճակատ ընդդէմ Պումդէի հետեւա- կըս 60,000 եւ այրուծի 20,000 : Զէնք խրեանց են զեղարդ, մկունդ, զրահ, վահան եւ սաղալարտի մոր- թոյ զազանայ : Աստղեր են մասն Աղվանից յորոյ աւս ծով զանուն խր : Աղվանք եւ շունք խրեանց ճարտար եւ շոյտ են յորսի : Մի միացն է արդ թա- զաւոր Աղվանից : Յառաջն ցեղ խրաբան չիւր ու- նէր խր ստանձին բարբառ եւ արբսց : Թիւ բար- բառոցս հասանէ ցՉ6. ուստի եւ շիք ի միջի նոցա սերտ միարանութիւն : Աշխարհն Աղվանից տածէ զմահարեր կենդանիս, եւս եւ կարիճ եւ մորմ : Աղ- վանք սրաշտեն զԱրեւ, եւ ստաւել բան զսա՝ զՎու- սին. ի մեհենի նոցա է բրմապեա որ յետ թագա-ւորին զառաջին ունի բարձ սրատուոյ, եւ տիրէ շատ գաւառայ : Ի սլաւսիւ շատուածուհւոյն խրեանց զմարդիկ զտհեն զենլով զնոսս ի ներքս ի կոստան անդ : Ի մեծի սրատուի ունին զճերտնիս՝ ազգայինս եւ օտարս, սլանարժան համարին սրահել զյիշատակ մեռելոց-ընդ որս թաղեն միանգամայն եւ զստացուա- ծըս նոցա. յոյս սակս եւ կեան ի չքաւորութեան վասն ոչ վայելելոյ (գաւակոց) զժառանգութիւն հարց և և

Աղվանք կամ առ թափառաւէր բարուց խրեանց կամ նեղեալ ի հզօրագունիցն՝ հատուածեալ զնային, յանցանել ժամանակաց, ընդ Հիւսիս եւ յարեւմուտս Կովկասու եւ սիսեցյան ի Պերմանիա, յԱնդլիա, ի Պաղղիա, յԽաղանիա, յԽաւիլիա եւ ի Յունաստան : ուր եւ բնակին ցարդ, եւ լեզու Կելտացն albanach-ալրանախ կոչեցեալ թու ի սղգակից գոլ Աղվանիցն : Որոց բնակութիւն արարեալ յԱնդլիա կոչեցին Albion, Albin et Albania-Ալբիոն, Ալբին եւ Ալբանիա, որպէս կոչէր ի հնումն աշխարհս այս : Մասն մի եւս ի նոցանէ առկայացեալ յԽաղանիա, ի Պաղղիա եւ յԽաւիլիա կոչեցին՝ զբազում քաղաքս եւ գաւառս աշխարհացս յանուն խրեանց, զոր օրինակ Alba-Աղվա քաղաք Բաստիստանաց (այժմ՝ Ալբա), Alba-Աղվա քաղաքն Տառականեսի (այժմ՝ Աղվանա), Աղվա-Աւգուստա ի Պաղղիայն Նարրոնի (այժմ՝ Աւրգա), Աղվա-Պակիլիա, Աղվա գետն Տառականեսի, Alban-Աղվան ի նահանգին Տարնի (այժմ՝ Աղվի), Աղվա-Ֆուկենդիա առ ստորտով վելինօ բլրոյն յԽաւիլիա . Albanus mons Աղվան լեառն առ ծովական Աղվանի կամ lacus Albanus, ուր ծնունդք Աբանայ ի ցեղէն Աղվայ յետ ունելոյ զԽաւիլիա զինի Տրոյեան սրտերազմին հիմնեցին զAlbanum - Աղվանում քաղաքն ի հին Լատիովի (յիշխանութեան Պատլին) որ եղև ապա մայր

Հասնայ, Անս գուցէ թուիցի սմանց ի Լատինէն ծնեալ. այլ որք քաջիկ բննեցին զհնութիւնս Կերտաց եւ Լատինաց՝ զանդրանկութիւնն առաջնոյն ետուն, թէ եւ զերկտինն եւս հանդերձ ԶԷնդիս, Պարսկաւ, Յունիս, Ալաբաւն եւ Պերսեանսն քորս համարեալ միսկանց՝ հանին զսակեանսն ի Սանսկրիտէն : Տիեզարասմութիւն Կեսար Կանտիսայ, Ա. եր., 191. Բ. եր., 533-535. *ակն նաև Կլաւիտիս եւ Բալլի. եւ de l'affinité des langues celtiques avec le Sanscrit, par Pictet. Paris. 1837 :*

Ժողովուրդս այս թէև եթող ի Պաղլիս, յԱնգլիս, յԻսպանիս եւ յԻտալիս ակներև ցոյցս թափառելոյ իւրոյ, այլ կամ խառնեալ ընդ բնակս աշխարհացս՝ փոխեցաւ յազգ այլ, կամ մղեալ ի զօրագունից՝ սեղի ետ ի Մակեդոնիս եւ յԵսպրտր բնակիչ առ ժամանակօր Տիւ-Լիվիին եւ բնակիչարդ : Ոմանք ի մասեճագրաց, անհմուտ հնութեանց, համարեցան զնոսա ժողովուրդ երեկեան. թորքք եւս կոչեցին զնոսա Առնալուտ, թերևս յանուն Առանայ կամ Աղլանն քաղաքին, այլ ինքեանք կոչեն զինքեանս Սկիտար (սրտերազմիկ) եւ զերկիր իւրեանց՝ Սկիտրի (Սկիտոս Դէօլեան ըզուտին նշանակէ սակր) : Յատաճբան զբարեբազմն Տրոլայ դադիթականք Աղլանից բնակիչն յԵսրէ, եւ յԻլլատակին յԵղիականին : Աշխարհագիրն Պիտ-

զին տակ թէ Ազխանը և Վանատս չիմեակալ են ի Սիլիսթայ, և Վատղեակէ Ազխան կոչէ զնախնի բնակիչս Եղիբի: Ս, Եւս սա ի բացատրել զընտանութիւն Հայ-Ազխանիցն ընդ Ազխանից Յունաց՝ համարեցան զառաջինն տեղափոխեալ ի ձեռն Պանդէի ի Կովկասէ յԽատալիս, և անդ չիմեակալ նոցա անուամբ բաղար. սակայն կրխտիս սղջամբա և խորարնին ընդ սաստաղերս համարեցաւ զգրոցս գայս: Յայս տակս Մալտրբրեանի վերայ ածէ թէ Ազխանիցն բնակս թիւն այնչափ չին է յԱլլիբիս որչափ Կերտայն և Յունաց, ընդ որս, տակ, երեկն սորս բաղում առնչութեամբ լեզուի շաղկապեալ (Հենրի Մատթիսի): Միջնաշխարհն Անաստասաց կոչի սցծմ Մաստիկ, որ անհարկէ, անտարակոցս, ի Մասեր կամ Մխախա Ազխանից Կովկասու: Ստղէս՝ արդի Թօսթիջանեն, հաւանականարար, ի Թխսիկայն Վատղեակաց. Եսարուս՝ նոցա զբայիբ, յԵստրուդայ կամ յԵստղայ որբ յաղթեցան ի Տաղիտանայ, ի 624 ամին Հոտնայ, և Ակրո-Կերտանեան լերինը Անաստասաց յիշեցուցանեն զԿերտանեան սրբոս հոյն Ազխանից:

Բառք ինչ յորս տեսանի ընտանութիւն լեզուին Աղ-
վանից ընդ Սանսկրիտին :

Հայերէն. Աղվաներէն. Սանսկրիտերէն.
Թաղաւոր. Ռեզ. Ռաջա . սիրս' կեւ
տերէն, սերս' Լատի-
ներէն :

Մարդ. Ների. Նար. ի հին Պարսիկն
և ի Զենդն' Նար. ի
Սարէն' ներօ-այր հզօր :

Երկիր. Ստերէ. Ստրիա.
Փայտ. Գրու. Գրուհ. դրովա ի
Ռուսն :

Աւբ. Ձի. Աւի. սկօ եւ օջի ի Ռուսն :
Օր. Գիսմէ. Գինա. դեն ի Ռուսն :
Եզն. Կաու. Կաւ . գաւազան ի
Հայն' վարոց :

Որդն. Կրիմի. Կրիմի.
Ընդունիլ. Գրեխ. Գրաս.
Առաջին. Պարէ. Պարա. սկերի ի Ռուսն :
Մեծ. Մադ. Մահադ.

Ընտանութիւն լեզուին Աղվանից ընդ Կելտաց :

Հայեր. Աղվան. Կելտ.
Կին. Բէ. Բէան. ի Հայն' բամբ-բիշ :

Պատաւ.	Գրուա.	Գրուած.
Ազատացր.	Բուրէ.	Բարօ . սրարոն ի Հայն բօյսար ի Ռուսն :
Գատաւոր.	Մ'բրիտ.	Բրիտ.
Կառք.	Կառէ.	Կառա . կառեթայ ի Ռուսն :
Գէր.	Լարթ.	Լարա . Գաղղիացիք զգէրն Հայոց սրարին զրա. եւ Լատինք ի ըս- րէ՛ լարիքս :

Ընտանութիւն լեզուին Աղլանից ընդ Խրեբաց
կամ Բաուրի :

Հայեր.	Աղլան.	Բաուր.
Ոսկի.	Արբ.	Ուրբու. սրոյր ի Հայն որ է ոսկեպղինձ :
Քար.	Հուր.	Հուրրիա. Կեղոք ի բարէ Հայոց սրարին carrières-բարահանք :
Մայր.	Եմա.	Ամա :
Ծաղիկ.	Լիուլ.	Լիլիա :
Ուտեղ.	Շա.	Ժան. Ժանիք ի Հայն :
Շուտ.	Սուլտ.	Սուստ.

Անուանք շատաւածոց Գունաց ծագին յԱղվանէն:

Հայեր.	Աղվան.	Գունար.
Արեղ.	Պիկէ:	Պարթաւ.
Օղ.	Հերէ.	Հերէ.
Ամիգ.	Վյանի.	Ուռանոս (երկինք). ըստ պատմութեանն ոչ յոյժ օտար երեւիի վրանէ Հոյոյ:
Երկիր.	Պէ.	Պէօ.
Ծով.	Պէրդ.	Տեթիս (կին Ովկիանոսի):

Լեզուն Լօրաց առեալ է յԱղվանէն:

Հայեր.	Աղվան.	Լօր.
Պարս.	Բարէ.	Բարա. Պարթաւի Ռուսն:
Հար.	Յեարս.	Թարսաւ. դարսի Պարսիկն. ջերսի Հայն. ժարի Ռուսն.

Օտար աշխարհ. Սկիւնա. Սկենա. յորմէ ակաւնա—օտարական:

Բառական համարեալ որ ինչ սասցան զլեզուէ Առնալուտաց (Աղվանից) ըստ Հենրի Մատթիւեայի՝ դարձցուք միսանգամ ի Ատլլա : Ի դրեւոցս ի վեր անդր տեսանի թէ, արմատ Աղվան բառին է աղ, աղվ, աղր, ալր. որ նշանակէր թերեւ ի հումն ժողովարդ դոշ, լեռնական կամ սոխտականորթ, որպէս սովոր էին նախնիք, ըստ արտաբնի հանգամանացն, պէտքն անուանադնելու կոչել՝ զամանս սև, սևուկ, սևաւորք, խարչիկի սակա թխտ թեան մարթոյ

նոցա, զայլս՝ շէկ, շիկածորք, և զիկան՝ սկիւր, սիօրա
ի սակա դուարածութեան նոցա (սիօտա ի լեզու
Սլաւոց նշանակէ անասուն) : Այսպէս նաև ի մի-
ջին դարու գորդաւ թաթարաց նկատու կոչւցին
մատենագիրք մեր ի սակա նեախ և աղեղամբ սա-
տերադմելոց նոցա, թէ և զխտէին, զէթ ընդ աղօտ,
թէ գոյամորք, սևաամորք, Մկիւրք սարունակէին
ցեղս այլ և այլս, և ոչ իջանէին ամեներին ի միտջէ
նահապետէ : Ստղէս արդի Հայք զմիահամուս բնա-
կիչս Առվկասու, այսինքն զԱլեգիլա, զՆաշկիլա,
զԱյադազս, զԱրմուխս, զԱլարս, զՉաչանս, զՉեր-
քէզս, զԻնդուչս, զԱրարդայիս և զայլս կոչեն
հասարակական անուամբ լեռնականս, թէ և զխտեն
ստուղիս թէ զխտովին տարբերեն նորին ի միմեանց
աղղտ, լեզուս, տանդութեամբ և ամենայնիս :
Սորսորն վրայ թէ Սղվանք Առվկասու խտէին ի
26 լեզուս մեր և ս զխտեր թէ մեծ մասն նոցա
խտենեալ ընդ Աերտս, ընդ Իրերս՝ փոխցաւ յԱ-
րտախս և զտեղի նոցա կարն Սղանք, որս ոչ է
պարտ շիթեղ ընդ Աղլանից և Եթերեւս յոյս սս-
կըս է զի Մովսէս Ապղանկայտուացի ընծայէ աղղին
ի բում՝ ծաղումն հիւսիսոյ, որ յետ համարելոց
դՀոյս, զԱերտս, զՊամիրս, զՄարս, զՅոյնս, զԹե-
տաղս, զԱտախնս ի Յարեթէ սերեալ յաւելու : Վերք
Ա. 2 = խի որ ի կոզմանս հիւսիսոյ են՝ աղղակից են

Կետուբացուց, ուստի Աղվանք » , եւ ի 4 ն պտակս
խօսի զնախարարութենէ Աղվանից « զմեծ լերամբ
Կաւկասու բնակելոցն շունխմբ ինչ ասել զստոյզն
ի պէտս յաղաց մինչեւ ցՆ շաղարչակ՝ արբայն Հա-
յոց, որ ի կարգելն խրում գճխտիսայինան կոչեաց
զվայրենի եկամուտ ազգս որ ի դարակն հիստիսայ կամ
որ զստորստովն Կաւկասու, կամ ի հովիտս կամ ի
խորածորս զնարատով միելիս ցմուտս դարտին՝ սրատուէր
առնէր զաւազակութիսն եւ զնորդատարութիսն բողոչ...
ասլա կարգեաց նոցա առաջնորդս եւ վերակացուս,
յորոց զգլխաւոր ոմն Առան անուն, որ ժառանգեաց
զգաշտս եւ զլերինս Աղվանից . . . եւ աշխարհն
յանուն քաղցրութեան քարոց նորս անուանեցաւ
Աղվանք . . . Եւ ի սորա (Առանայ) զաւակէն, ասեն,
սերեալ զազգս Ուտէայուց, Պարզմանայուց » :
Կաղանկացտուային եւ Օրբէլեանն զբաղցրութիւն
բարուցն Առանայ տան . Խորենային եւ սյր՝
Սխակայ :

Հերոդոս. եր. 118-119 (ըստ Տորագր. Բուշմի)
ի խօսելն զ14, զ15, զ17 կուսակաղութեանց պետու-
թեանն Պարենի յիշատակէ զՀայս, զՈւտիս, զՍա-
կըս, զՊարթեւս, զՍասլիրս, զՄոսորս, զՄարտս եւ
եր. 245-247 ի թուելն զգորն Քսերքսէսի՝ դարձեալ
խօսի յանուանէ զՎրկանայ, զՍակայ, զԿասսլից ,
զՈւտեայ, զՀայոց, զՄոսորայ, զՄարտայ, զՍասլի-

րաց, եւ չստանէ ամենեւին յիշատակ ինչ զԱղվանից, որով կարծել տայ թէ զուցէ զայնու ժամանակս Աղվանք ինքեանք զինքեանս Սապիր կոչէին որպէս եւ այժմ՝ սկիստար որպէս թէ սարսար (սուսերաւոր) կամ սպար, յորմէ սպարապետ, կամ թէ դեռ չէին նուաճեալ ընդ իշխանութեամբ Պարսից: Ամիկեն. Գ. 4. եր. 405-406 ընդ օգնական զօրս Հայոց, Սակաց եւ Սակիսենաց զօրս խմբեաց Պարեհ Կոզման յԱրքէլ ի ճակատ ընդդէմ Մակեդոնացւոյն զնէ նաեւ զԱղվանս: Պէին այսպէս խօսի զԱղվանից « Planitiem omnem a Cyro usque, Albanorum gens tenet » — յախանց Կուր դետոյ սկսեալ զբովանդակ դաշտն Աղվանք ունին: Պատղեմէ առաջին եղև որ արար տեղագիր Աղվանից, զոր համառօտեմք աստէն: Ըստ նորա ընդ մէջ Աղվան (յորմէ Հոռմսցեցիր արարին Այրանխս) եւ Կասի դետոյ էին շէնք վեց, յորոց Կորադան երեւի լինել արդեան Կարարդայ կամ Խորանարն, (զոյ եւ Կորդուբան դետ) : Բաղդաշան է այժմեան Ծորդաղն. Մեզիան է այժմեան Միսզիստ արօտատեղին. Կապաղան է Կապաղայն Մովսիսի Կաղանկայտուացոյ. Ա. 26. զի եւ բովանդակ գաւառն կոչի ցարդ Ղապաղայ. Ալբանս է այժմեան Կաղամ. Բաղիատա անուամբ չիք արդ շէն ինչ. այլ կորէք լերանց որ բաժանեն զվերին լեւնադաշտն յատրէն՝ կոչին Բօզ-դաղ

բնակիին Հայր եկր յԱրձախայ : Ընդ մէջ Կասիւ
 Հեր (Կասիս եւ Հերուս) դետոց զնէ Պատղեմէ
 շէն երկուս եւ զերրորդ խմն առ դեաարեբանօքն .
 Տիառնան կամ Տիառլան է այժմեան Տօուլան .
 Տարիլական է Տարիկաղչոց արօտաւայրն . խկ Աւ-
 վանա (ի բնողրին է Պեղլա) է այժմեան Աղլան
 զիւղն Շիրվանի , որք էին civitates Պատղեմի եւ
 Situ urbis Մեղցի : Յոցս սակս երեքին դեաքն Աւ-
 ջեհան , Տօրլան եւ Պեօղչոց հոսեալ ի Կար , հա-
 մարեղի եւ Աղլան (առ որով մղեցաւ արխնահեղ
 սրտեբաղմն ընդ մէջ Աղլանից եւ Պոնպէի) , Կասի
 եւ Հեր Պատղեմի : Պլին յաւելու շորրորդ խմն
 դեա Կամբիղ անուամբ զոր անանք առին ի աեղի
 Պիրտահաստի , այլր՝ Եօրի , եւ կէսր՝ Պեօղչոցի (այս-
 պէս կոչեցեալ տակս գոլցն աղմուս) . խկ Աղլանն
 կամ Ալրանիսն , որպէս սասցաւ ի վեր անդր , է
 այժմեան Աւջեհան կոչեցեալ նաեւ Լարան (յոցս
 անուն կոչէր ի հնումն նաեւ Լչրա դեան Պերմանիոց) :
 Ի Կովկասէ հոսին այլեւս երեքին դեաք՝ Արսու ,
 Հերդխման եւ Պիրտահաստ : Պատղեմէ զմին եւ եթ
 յիւէ Սուան անուամբ , որ ընթացեալ ընդ Շիրվան
 Կեօղղու-առ անուամբ՝ թափի ի ծովն Կասպից Սու-
 հանա անուամբ : Ընդ մէջ Հերի եւ Սուանոց զնէ
 Պատղեմէ շէն երկուս՝ Տեբերա եւ Տեղբիս կամ
 Տիլբիս . զանուն առաջնոցն համարիմք գտանել ի Տա-

լիան առ Կար գետով, գերկարդն թէ և այժմ
աւերեալ՝ նշմարեմք յԱլ-Տիրազ գաւառին Փայ-
տակարանի : Թուի թէ Տիրքիան Վատղեմի շար
գայթակղութեան եղև աշխարհադրաց մերոց և
պատմարանից, որոց խորեալ ի մերձաւորութենէ
հնչման սորա ընդ Տիրքիան Վրաց՝ զՓայտակարան
Հայոց տեղափոխեցին ի Վիրս և զհին Տիրքիան
Աղվանից շիտթեցին ընդ նոր Տիրքիան Վրաց, որ
յամի 469 հիմնեցաւ ի Պարտ-Ալալանայ Վաթիան,
գաց : Ապարէն Տիրքիան Փայտակարանի հնազոյն
էր քան Վրացն գոնէ 5-600 ամօր, և անուն երկու-
ցունցն ծագի ի տեպլի (ջերմ) բառէ Ալալայ-
զի և Տիրքիան Վրաց ելանէ անշուշտ ի Տպիլիս (բա-
լարի) բառէն, որ նշանակէ բազար ջերմիաց :
Տպիլիս անուն բազար մի ևս գոյր ի Առաքիլիս և
կղզի մի առ Եփրատաւ, սաղէս և տեպլից ջերմուկն
Բոհեմից, և ամենեքին սորա զնոյն երևիին ունել
զծագումն : Յոյս տակս և զՏիրքիան Աղվանից հարկ
էր մերոցն ոչ ի Վիրս, այլ ի շրջակայս Բաղույի որ-
նել, որ գոն ցարդ ջերմուկի :

Եւ միտք զարմեսացի ընդ անհետանալն Տիրքիաի
և այլոց շինից Աղվանից, զամեղի ոչ գոյինն առ
նոսա ոչ արուևառ աղխտարկութեան և ոչ
գաղատտոսի, ամենայն շէնք երկրին գորով ի հում
աղիւսոց և ցեղեզանէ, յորս բունեալ ի ձմե-

րայնի՝ լքանէին յամարայնի. եւ հեղեղք լերանց կամ
հուր թ շնամուռն բնաջինջ առնէին ի բթ թեւ ական :
Մայրաբաղար Աղվանիցն կարծի լինել ի հնումն
Աղվան ի մերձակայս սյժմեան Բաղուշի (բաղնեաց
առան, թէ եւ սյլ ստուգարանեն զայն բուն հող-
մոց) . որ եւ թուի լինել հինն Բաղառան : Երկրորդն
ի քաղաքաց աշխարհիս կոչիւր Կամախիս կամ
Քամախիս, յորում չէ զժուարին ինչ նշմարել
զարդեան Շամախի. այլ սխալի Աօլուեր, որ ի սրատ-
մութեան մեծին Պետրոսի համարի զայն աթոռ
արքայութեան Մեղաց, եւս եւ նորին արք առին
զայն ի տեղի Կիւրաթլի : Խորենային սղիւր ան-
ցանէ բանիւք, յաշխարհագրութեան խրում, զԱղ-
վանիս ասելով թէ « ունի դաշտս արգաւանդս,
քաղաքս, բերդս եւ զիւղաբաղարս, զետս բաղուան
եւ եղեգունս հզոր : Եւ դաւառք են, սաէ, սյաթիկ
Եխնիրեխ, Շաբէ՝ ոստան ի Մարծպան դաշտի,
Բաղասական եւ այլ դաւառս զորի Հայոց հանեալ են՝
Շիրաչէն, Պարդման, Կողք, Զամէ, եւ այլ 20 դա-
ւառս մինչեւ ցիստանումն Երասխայ ի Կուր դետ » :

Մովսէս Կաղանկատաւացի, ի սրատմութեան խ-
րում, յիշատակէ 15 դաւառս Աղվանից անխոփելով
զՓայտակարան, զԱրձախ եւ զՈւտի՝ նահանդս
մեր : Ի 15 դաւառաց աստի ինունչն են ի սահմանս
Հայոց մեծաց. ի Մնացեալ վեցիցն ոմանք եւ եթ

Երեին ի բուն Աղլանս. որք և թուին յայս օրինակ .
1 . Պարսկանք (Պարսկանք զաւան Արձախոյ) ,
2 . Կապաղայ (զույցէ՛ արդեան Ղատաղայ) որ և
ունէր մայրաքաղաք Կապաղ անուն . 3 . Չարդան
(զաւան Ուտեայ) 4 . Բիրսուսան . 5 . Փիւրթ .
5 . Մեծ Կուէնք (զաւան Արձախոյ) . 7 . Մեծ
Իրանք (զաւան Արձախոյ) . 8 . Կապիճան (զու-
յցէ՛ սյժմեան Վեսուէչի) . 9 . Շակաչէն (զաւան
Ուտեայ) . 10 . Արչակաչէն յորում էր քաղաքն
Պանձակ (զաւան Ուտեայ) . 11 . Ղիս . 12 . Միջ-
նարձախ . 13 . Աղբիգ . 14 . Վաստի-Փառն (զա-
ւան Արձախոյ որոշակի յիշեալ ի Հ . Ղ . Ինճի-
ճեանէ) . 15 . Սաղիու : Են սյր ևւ. սյլ առ անորոշ
զոյց նոցա զանց արարաք : Առ ժամանակօք մերս
պատմագրի մայրաքաղաք Աղլանա-Հայոց էր Պե-
րոզատառ կամ Պարտառ յՈւտիս առ Տրտու զե-
տով (այժմ՝ Թարթառ) նորոգեալ ի Վաչաղանայ
արբայց : Բայ ի Պերոզատառէ յիշատակէ նոյն
պատմիչն սյլ ևւս քաղաքս ևւ շէնս զորս կարգեմք
աստէն ի տեղեկութիւն հնասիրաց : Չողայ (ճո՞ր)
լեալ երբեմն կաթողիկոսարան Աղլանից, Բերդակ՝
չինանխառ, Ղիստական՝ դաստակերտ, Աղլէն՝ (եթէ
սյլ իցէ յԱղլանէ) սարաւոյթ, Խաղխաղ առ Լու-
րնա զետով՝ ի սահմանագլուխս Վրաց՝ ձմերոց իշ-
խանայ Աղլանից, Վայունիք՝ քաղանիք, Պարահան,

Ուռեկան, Կասրազ կամ Կասրազակ, Աւուտ, Կա-
 ղանկայասոց, Քեդած, Յոթ կամ Յրտ, Քարահոծ,
 Բեղ, Պրմանուչ, Ուտոսց կամ Ուտոտակ ի Չղա-
 խեան հովտին, Մանուչ (այլ ի Պրմանուչաց),
 Ուրբաթսցր, Քիս ի մօրուտս Ուտեաց, Բաղսյեաս
 կամ Բաղսխաս, Աւարաս, Բաղսասկան, Շարե-
 բաղսր, Քարղման բերդ, Քարբանդ բերդաբաղսր,
 Չարսբերդ (ուղիղ եւս՝ ջրաբերդ ստիսպարապեալ
 գողցի ջուրց), Անիւրայ բաղսր, Տգրակերտ (ուղիղ եւս՝
 Տիգրանակերտ), Շիկարսր ի գուտսին Մեծ Խրա-
 նաց, Քանձակ բաղսր (այժմ Ալիստօվետասցւլ)
 Մարշակաչէն գուտսին, Խոչենոց բերդ, Հանդոց
 բերդ, Հատխաղոցին (Հատխախաղոցին) բերդ և
 Զուանբեր՝ պատմիչ Արաց, զնէ Մարջանս նա եւ
 Մոխրաբերդ, Խունան, Ճերանոց բերդ եւ Շամբոս:
 Հ. Ղ. Ինճիճեան, ի ստորագրելն զՀին Հայաստան
 շունկով ի ձեռնն զԱսղանկայասոցին՝ բաղմաց ի
 սոցանէ անգէտ մնացեալ է, եւ անկեալ ուրեք ուրեք
 ի վրիպակա, թէ եւ բաղմաբիրան ձգնութեամբ
 թարթտակեալ ի գիրս այլ՝ գտեալ է անուանս բաղս-
 բաց եւ վանորէից սցլոց սր սրակասէին ի Ասղանկայ-
 սոցին զոր օրինակ. Քանձասար, Խոխանաբերդ,
 Հաթերբ, Փայտակարան, Ալարղանակերտ, Մամ-
 նաբերդ, Կածսրեթ, Կոր բերդ, Քաղ, Լօրու,
 Տուս, Սահաւ, Հաղբաս, Սանահին, Քասնոց անա-

պատու եւ Խորանաչառտ : Ումանք ի վանորէից աստի
 յետոյ կանգնեցան բան զԱղանկայտուցին . այլը
 եւս էին ի բուն առձմանս մեծին Հայոց որում տիրե-
 ցին ստիպելի մի Հայկազուն թագակիրք Աղլանից
 զկնի դադարելոյ Բաղրատունեացն յԱնոյ : Ախ-
 բակու . Վ . Պանձակեցի . եր . 113-114 սակ Վիրոյի
 կաթողիկոսի շինեալ յէ . դարու քաղաքս վեց յանուն
 Շաթայ՝ որդւոյ Ձերու - խարանայ Խաղրայ , խնս
 զՇաթաս , զՇարի , զՇելման , զՇամախի , զՇապու-
 բան : Թերեւս բան Պանձակեցւոյն ստոյգ իցէ
 նկատմամբ ունաց՝ այլոցն կանխազոյն զողով բան
 զՎիրոյ , որք գտցէ նորողեցան ի ձեռն նորս : Աս-
 այժմ բաւականացուք որ ինչ գրեցան , դայլոցն
 բան լիցի դարձեալ ի ծանօթութիւնս :

Եղիակազուարանք Աղլանից էին Բաղայեատկամ
 Բաղախոտ , Կառաղակ , Աւարատ , Բաղասահան ,
 Շարէ , Պարղման , Մեծ Կողմանք , Պարծանք ,
 Յուշի : Վանորայք անուանիք՝ Կառորոյ կամ Կա-
 տարոյ վանք ուր այրեցան կտակարանք եւ կատա-
 րեցան 3870 վկայք , Յովհաննու վանք , Կարմեղենոց
 անապատ , Կաղանկայտուցի վանք , Տգրակերտոյ
 վանք , Աղածախոյ վանք , Պաոյ վանք , Յովսեփայ
 վանք , Ներս-Միհրի վանք կամ Ձրվշտիկ , Խորա-
 ձոր կամ Թաղէի վանք :

Մասուղի՝ սրատակիր Արարայ , (ծաղկեալ

1944 ամի) դնէ յԱղլմանս դաւառս երկս. 1. Կայ-
դաղ ի հիւսիսոյ Ղարրանդի, որոյ մայրաքաղաք էր,
ասէ, Սմանդար՝ հիմնեալ ի Նուշիրմանոյ, ուր
նստէր խաբանն Խաղրայ. սլլ յորժամ Սարմն՝ որ-
դին Ռաշիրի, տիրեաց դաւառիս, խաբան փոխեաց
զաթոս իւր յԱտեւ շինեալ սա վօլզայիւ: Իրն-
Հէյկալ յաւելու թէ Ռուսք կործանեցին զՍման-
դար 1969. որք եւ արչաւեալ անտի յԱղլմանս՝ արա-
րին, ըստ շարունակողի սրատմագրին մերոյ, քանդ-
մունս եւ կոտորած ոչ սակաւ: 2. դաւառն է, ասէ,
Սրիր (դահ) յարեւմուտս հիւսիսոյ Ղարրանդի,
հեռի երեք օթեւանօք: Իշխանն Սրիրայ, ըստ Մա-
սուղիի, քրիստոնեաց էր եւ կոչիւր Ֆլան-չահ, եւ
բնակիչքն երդք 12,000: Հուպ սա Սրիր էր, ըստ
նորա, Զերեհ-դուան (գրահարարք, արդ՝ Քեօրէշի).
3. շեռնադաւառն է Կումուխայի հիւսիսոյ Սրիրայ եւ
յարեւմտից Կայդաղայ, որոյ բնակիչք քրիստոնեաց
էին եւ վարէին յայնժամ տանուտէրամբք: Ընդ այս
ձգի, ասէ, ուղին որ հանէ ի տէրութիւն Սլանայ,
որոյ թագաւորն կոչի Կերկենդուղ կամ Կերկե-
րենդաչ, եւ թագուհին իւր՝ Մաղոս. ունի 30,000
այրուծի: Մին ինսիտրդայ սորա, ըստ Մասուղիի,
թողեալ զկուսաբաշտութիւնն՝ հաւատաց ի Քրիս-
տոս. եւ ասլա յամին 932 ուրացեալ ե գրքիստոնէու-
թիւնն՝ հալածեաց զերիցունս:

Մահմետ Ռահիմ որդի Սըդուլ-Ռահմանայ, սկստ-
միջ Աղլվանից (Շիրվանի), նոյնպէս բաժանէ զեր-
կիրս զայս յերկա գաւառս. 1. ի Ղաշտ. 2. ի Զե-
րեխ-ղուան. եւ 3. յԱլթար. իսկ հեղինակն Քար-
բանդ նամէի սինդէ թէ՛ Կակենդէր (Աղէքսանդր)
եւ Նուշիրվան բաժանեցին զայն ի 4 գաւառս՝ ի
Գեղրախ, ի տէրութիւն Թուամանշահի, ի Կայդաղ
եւ ի լեռնացին Կումուխ. սակայն արդի սրատմա-
զիրք բազում փաստիւք ցուցին թէ Մակեդոնացին
եւ ոչ յերազի ետես զաշխարհն զայն : Քնդապեան
Աքաս-ղուլի խան Բաղի-խանով, որ առ մեզ գը-
րեաց զսրատմութիւն Ղաղստանի (Աղլվանից)՝ շխ-
թեաց զՂեկս կամ զԿաղի-Կումուխս ընդ ծովե-
զերեաց Թաթարացն, որք որպէս յայտ է, յերեք-
տասաներորդ դարուն մուտ կարան յաշխարհն յայն-
իսկ Կաղի-Կումուխս ի բողմաց հետէ բնակէին անդ.
եւ սրատմառ անուանակոչութեան նոցա այս ինչ
համարի. յորժամ յԱ. դարուն (737) Աբու-Մսլիմ,
զօրավար Աղխտ Բ. խալիֆային, արչաւեաց յԱղ-
վանս եւ քարոզ եկաց Մահմետականութեան,
Ղեկր (Լեզլիք) աշակերտեալ նմա՝ կոչեցան Կա-
ղի-Կումուխս (ախոյեան հաւատոյ ընդդէմ Կու-
մուխաց). իսկ Բարսղիկք (այսպէս կոչեցեալ յանուն
Բարչ լի բաղարին Կումուխաց) վասն մերժելոյ զնա եւ
զղեն իւր՝ կոչեցան Քեաֆիր-Կումուխս : Ղուպայ է

արեւմտեան դատաւ Աղլանից բաժանեալ ի վեց
դատաւակս՝ Բուղուղի, Խաղրենի, Ղուարայի, Շաղ-
րանի ձգեալ զղրկինն աւսամբք Ատայդետոյ, Բարմակի
և Անիկադարայ . Երկիրն ըսնուտ է կամ կառու եւ
անյարմար վարուցանի : Բնակիչքն զբազմն զու-
րածութեան, մետարսահանութեան, մշակութեան
պտղաբեր ծառոց, շինեն զէնս եւ սրաքառտեն
ներկս . եւ կանայք զորձեն օթոցս : Հրէայք եւս
մշակեն ծխախոտ : Բնակիչքն են Հայք, Պարսիկք,
Լեզկիք, Թաթարք եւ Հրէայք : Գաղտանցիք
սկսեալ ի Ղուարայէ մինչ ցղետան Աջսու Անդիոյ
եւ ցՍուլակ խահմանս իշխանութեան Շամխաղի,
կոչին ի մերոցն Ղեկք, ի Պարսից Լեազկիք :
Սարարոն. ԺԱ. 7. Պլին. 9. 18. Պլուտարք. Հատ.
Պ. եր. 287 եւ այլք յիշատակեն զժողովուրդս զայս :
Խորենացին . եր. 158. Խոսի նոյնպէս զԼաղիկիոյ ի
կողմանս Պանտոսի (Լազխտան) եւ եր. 458 եւ
460 զԳեկաց որոց պսակաւորն Շերդիր զրգու-
թեամբ Պարսից յարձակեալ ի Հոյս՝ տգանաւ ի
Սպանդարատայ :

Գաւառն ճարօ-Բէլջրանայ է արեւմտեան սահ-
ման Աղլանից, ունելով լերինս Գաղար եւ Գաղ-
Մօտրով յարեւելից, զիւտն Ալազան յարեւմտից,
զիւտանն Նոխուայ ի հարաւոյ եւ Կորդուրան զեւ
ի հիւսիսոյ . եւ բաժանի ի դատաւակս Բէլջրանայ .

Ննիստալի և Լլխտոյի : Թիւ բնակչացն է 9,969 երդ-
յորոց 4,376 Լ և Ղլլր, 3,940 Մաղաղր, 1,545 Են-
կիւցր այսինքն ուրացող բրխատնեացր : Ըսր
(թերեւս՝ ի հնամնի Ըսր, Չող) կամ Զարտաղի է
մայրաքաղաք դաւաախա : Մեծագոյն մասն բնակչաց
դաւաախա զՍմարին ունի զղին . արք և կանայք
ի մխասին ճաշեն, և և յեաինքս չրջին բացաւ երեսօր
հակառակ կրօնից Մահմեականութեան : Տունք
իւրեանց բարաչէն են և արխո յոյգեատանա խաղա-
զոց և թթենեաց :

Տէրաբիւն Աղվանից :

Զնախնի վիճակէ սցար ժողովրդեան շունիմ ասել
հաւաստի ինչ և կարգաւոր, զգամէ լու թեամբ ան-
ցիննա և արամիչք մեր և օտարք սահասարակ :
Խորենացին եր. 120 յիշէ զԱղվանս իրր 550 ամօր
յառաջ քան զԲրխատոյ յորժամ Տիգրան Ա. ժով-
վեաց զօր ի նոցանէ ընդդէմ Ա. ժգահակոց, սարս
սա Վաղարշակաւ որ կացոյց նոցա կուսակալ զԱ-
սան . սլլ հարցասէր մտաց անհնարին է բաւակա-
նանալ զոյզն բանխրս հայեցեալ ի նոցին հնաթիւն
որ ի վեր երանէ, զէթ 1900 ամօր նախ քան զղալ
Փրկչին՝ համարեալ զնոսա սերեալս ի Սխակայ :
1. Եթէ արժան իցէ հաւաստալ Զուանբերի՝ Վլայց
ժամանակադրի, Բարտա և Մովկան կացին սոս-

ջին աղքատները երկրիամինչդեռ անմարդաձայն էր Կովկաս . որ եւ սցսպէս գրէ « Եւ Բարստոսայ ետ ի նոյն դետոյն Բերդաճոճոյ առ կողմամբն Կուր գետոյ մինչ ցծովն (Կասպից), յոր մտանեն ի նա Երասխ եւ Կուր գետը միաւորեալը : Սա նախ շինեաց զՊարսաւ անուամբն խրով : Իսկ Մովկանայ ետ ի Կուր գետոյ առ կողմամբն Հիւսիսոյ առ գըլխովն Ալազանայ մինչեւ ցծովն մեծ . և նա շինեաց զՄովկանէթ քաղաք » : 2 . Նախնական անուն աշխարհին Աղվանից թուի լինել , որպէս ստացաւ ի վեր անդր , Առան կամ Արան (լայնարար առեալ , որ բաց ի յիշեցուցանելոյ զանուն Առանայ կուսակալի աննարիէ նաեւ յԱրեաց աշխարհն . զի ըստ Գոյերի (Goerres) ոչ միայն Արիք . այլ նա եւ Պարսը , Մեդայիք եւ Ատրիք եղին ի Կովկասէ սրբառեալ ընդ արեւելս : Առան կոչէ զԱղվանս նաեւ Հ . Ղ . Ինճիճեան ի ստորագրութեան Հին Հայաստանի . եր . 301 եւ 310 առեալ ի յիշատակարանէ Ղաստատանադրոյ զօշին Միսիթարայ . ստպէս մին ի դաւառաց սցնորիկ կոչէր տակախին յէ . դարուն Մեծ Իրանք : Հայր Արարատոյ Արան կոչեն ընդհանրապէս զամենայն դաշտադետին , եւ դուրան՝ զամենայն լեռնադաշտ : Ա , յս իսկ էր թեքեւս բուն սրատճառ բաժանման հին Պարսից յիրան եւ ի Գուրան որպէս թէ ի դաշտային եւ իլեռնային Պարսը :

Յոյժ հաւանական երեւի տիրելն Արամայ, Տիգրա-
նայ Ա. Վաղարշակայ, Արտաշէսի, Տիգրանայ Բ.
և այլոց ոմանց Աղլանից : Սուրբն Տրդատ խոր-
տակեալ զսպառտանութիւն Աղլանից՝ վերատին
տիրեաց նոցա և ձգեաց զտէրութիւն մեր մինչեւ
ցասմանս Մատթիթայ. Ագաթանդ. եր. 593 : Այլ
յետ մահուան նորա և Արշակայ Բ. ոչ միայն
Աղլանը չկային ընդ մերով տէրութեամբ այլ և
հանին ի մէնջ զԱւտիս, զԱրձախ և զՓայտակա-
րան նահանգս մեր : Յառաջագոյն ևս յորժամ
Հայաստան կայր ընդ ըծով Ատրկաստանեաց, Բագ-
տրիացւոց, Պարսից և Մեդայ, թուի թէ և Աղ-
լանը բաժանորդ գտան ճակատագրոց մերոց նախ-
նեաց թէ և ունելով իշխանս ազգային պճնեալ
արքայական տիրադոսիս որպէս այժմեան պէտք Հնդ-
կայ : Զասացեալս հաւատտէ և Զուանրեր որ
զԱղլանս համարի անկեալ ընդ տէրութեամբ
Պարսից ի ժամանակս Պիշդադեան կամ Քայո-
մարեան ցեղին զոր կոչէ Քէկասրոս, և զՔարբանդայ
հիմնեալ ստէ յԱղբամայ՝ սրարսիկ կուտակալէ :
Սմին նման յաւուրս Քարեհի Վչտասպեայ, Քսերք-
սէսի և Քարեհի Ք. (521-336) սրատնողիրք
Յունայ և Հռոմայեցւոց ցուցանեն զԱղլանս լեալ
ընդ իշխանութեամբ Պարսից : Պո՛պէ՛՛ զօրավար
Հռոմայեցւոց, ըստ Պլուտարքի, ևս նոցա ճակատ

աստիկ 60-70 ամեք նախ քան զՔրիստոս , և ոչ
կարացեալ յայժիկ՝ կայոցց առ սահմանօր նոցա
բեզննա ի սահարանութիւն սահմանաց հասարակա-
պետութեանն Հոռնոց : Յառաջին դարուն Վերիա-
տոսի Աղլանք վերապին անկան ընդ իշխանու-
թեամբ Պարսից . և Սոյուրմակ՝ արքայ Աբայ , առ
կնութեան զդուտոր սարսիկ կուսակալին Պարտա-
ւոց : Յերկրորդ դարուն Արտաշէս՝ Թագաւոր
Հայոց (լատ Զուանրերի) , տիրեաց Կամբէճի ,
Ծոնդացոց (Ծոնդէացոց կամ Չուդոց) , Աբայ
և Օսից համանգամայն , և կանդնեաց զՍամիլիս
բերդարաղար ոչ հետի յԵօր դետոյ . այլ ի հետեւեալ
դարուն Միհրան Սատանեան նստեալ յաթոս
թագաւորութեան Աբայ՝ տիրեաց Վարրանդոց ,
Հերեթի , Ռանոց և Մովկանոց , զորս վերապին
զբաւեցին Պարսք առ Խոսրովու Բ : Եւ ի կէան Գ .
դարուն յաւարի առին զաշխարհս զայս Օսք՝ ելեալ
ընդ դռն Վարրանդոց : Ըստութեանն Սատանեան
կրրև տիրացաւ Պարսից՝ փոյթ կողա հետատես
բաղարանութեամբ ստահովել զաշխարհս ի
հիսիսոց . յայս սակս զանաղան հնարիսք մարթա-
ցառ նստուցանել յաթոսս սկտութեանոց Հա-
յոց , Աբայ և Աղլանից զաղղոցինս իսր : Հայր
վաղ մերթեցին յաշխարհէ մերմէ զՇապուհ Սա-
տանեան . Խոլէն . Գ . 55 . այլ Վիրք և Աղլանք

կացին ժամանակս յորով ընդ նոյն հարատու թեամբ ։
Միջրան Ստանեան եկեալ յԱղվանս 30,000
երդխօք ի Յ. դարուն՝ տիրեաց այնմ բարձեալ սրով
զՅոան-չահիկ (Արան-չահիկ) Հայկազունի իչ-
խանան. և եղ զաթոռ խր ի Միջրաւան քաղաքի ։
Սպա խնամութեամբ խանեալ ընդ բնակիչս աչ-
խարչին՝ աշակերտեցաւ քրիստոնէական հաւատոց,
և բաշխեաց զերկիրն յաւազանփա խր ։ Սյտղիս
սրատրիկն Քարոյեան (արքունի ցեղ սրատրիկ) կա-
լաւ զկապաղակ. Բատի Հրահատեան յԱտրպատա-
կանի նախարարացն՝ զկողթ. Վահան Վարաղ-
Յովհանեան ի Մաղխանայւոցն Վարաղի՝ զկամրե-
ճան. Ռատու Վարաղ-Արոյեան յՍտաչր գաւառէ՝
զՌաթա. Կաղանկոյտ. Բ. 17. Գ. 10 ։ Խոսորով Ա.
Նուշիրվան, յանուն որոյ թերես երկիրս կոչեցաւ
Շիրվան, եղից բաղնամարդութեամբ և շինութեամբ
զաշխարհս. և ևս նորոգել յամին 635 զահաղին
սահակն Մաղոգոյ սիսեալ ի Գարբանդայ մինչ
ցլեառն հանդիսոյ առ ի արդելու զարչուածն հիւ-
սխայնոյ ։ Տիեղ. սրամութիւն Կեսար Կանտ.
Հատ. 7. եր. 93. այլ յետ ի վերայ անցանելոյ ամաց
իրբ 100 Ջերու խարան (թաղաւոր) Խաղրաց, ախ-
րեաց Սղվանից, Լճնաց և Զողայի, և արկ ընդ
լծով ծառայութեան խրոյ զՄիջրանեան իշխանս
երկրին ։ Ի միջն Ը. դարու Արարք մուս գոր-

ձեռք յայս երկիր՝ կալան նախ ի ձեռն բնիկ իշխա-
նացն. սպա յընչարազց բարս խրեանց յառելեալ
զմոլեռանդութիւն եւ զյախշտախութիւն՝ զինքեանս
կորզեցին զՎարբանդ, զՇամբօս եւ զՊարտաւսեր-
մանելով ի նոսա սրով եւ հրով զկրօն խրեանց. եւ
հրէչն Բուզայ լուաց արեամբ զգառառն Վարբան-
դայ ։ Սա եհան անտի բաղմաթխ Խաղիրս, զորս
տարեալ բնակեցոյց ի Շամբօս, յորոց իջանեն թեր-
եա այժմեան Խաղախբ Աւտեաց ։

Յերեսաց այբան շիտթից, սարմութեանց, զե-
րութեանց եւ կրօնախոխութեանց անհետացաւ
զբեթէ բոլորովին յաշխարհէս յայսմանէ բուն ժողո-
վուրդն Աղլիանից կամ թէ հողիս զերծեալ սրահեցան
այսր անդր սահաւաթխ երդք ինչ. եւ մեծազոյն
մասն բնակչաց երկրին կացին, մնացին Հայր, հաւա-
տացեալ Պարսիկք եւ Ուտիք, որք թէ եւ կոչէին զին-
քեանս Աղլիանք. այլ բարբ, սովորութիւնք, աւան-
դութիւնք եւ կրօնք նոցա էին հայկականք ։ Աստ
բնակէին նաեւ յանյիշտոտակ ժամանակաց հետէ
Հրէսցք, Խաղիրք, Լեզկիք եւ այլ լեռնական ժո-
ղովուրդք, կէս մի բրիտտոսեան, կէս մի մոսխսեան,
կէս մի կրակապաշտ եւ կէս մի մահմետեան կրօնիք ։
Տոհմն Բազրատունեաց ի 1,500 ամաց հետէ զաղ-
թեալ ի Հայս, եւ հասեալ սրատուոյ նախարարու-
թեան՝ բարիօք տնտեսութեամբ խրով ոչ միայն

դիզեալէր ճոխութիւն ամբողջ եւ ստացեալ կալուածս
անհուն : այլեւ իմաստուն կենցաղաւարտութեամբ
յինքն յանդուցեալ զաէր Հայոց, Արաց եւ Աղվա-
նից : Աստուծոյն խալիֆայութիւն Արարաց, նաեւ
ի Քամանակի բուն տիրողութեան խորոյ, եցոյց թե-
րութիւնս քաղաքաւարտութեան կրելով յինքեան
զսերմն ապագայ խօթութեան եւ կործանման :
Բաղրատունիք եւս ի շահ անձանց եւ Հայաստանի
վարեալ զթերութիւնս տէրանց խրեանց՝ կանգնե-
ցին յամին 885 զաթոռ թաղաւորութեան Անուոյ
տիրելով Արարատեան, Պուղարաց, Ուտեաց եւ
Ասապուրական աշխարհաց : Յօրինակէ ստախիւրաց
խուսեալ իշխանացն Սիւնեաց եւ Աղվանից՝ նորա
եւս թօթափեցին յանձանց զլուծ Արարաց : Աստ-
ղիկ եւ Օրբէլեան յերթ զարուն ասէն զՀամա-
մայ թաղաւորեալ Աղվանից : Պաւստն Ուտեաց
ի ժ. դարուն կանգնեաց զգրչակ անկախու-
թեան խորոյ ի ձեռն իշխանաց խորոյ Մովսիսի,
Յլիկ - Ամրամայ եւ այլոց : Ի նմին զարու ան-
ուանի եղև Փիլիպպոս՝ արքայն Աղվանից, որ ըստ
Սմբատայ սպարապետի. եր. 22. եկն յ962 ամի
Քառասուն եպիսկոպոսոք յօժումն Պաղկայ Ա. յԱ-
նի : Աստ կորիկեան Բաղրատունիք Լուսոսց զը-
րացեալ որ ըստ օրէ՛ կալան զբոլոր Սովետթ, զԹիֆ-
լիզ եւ զարեւելեան հարաւոյ մասն Աղվանից, յորս
4.

անուանի եղև. Գաւիթ Անհողին որ եհար յամին
1056 զԱպրտտար՝ ամիրայն Պարսից, եւ տիրեաց
12 բերդից եւ քաղաքաց յաջակողմն Կուր գետոյ.
Իսկ Գարբանդ, Բաղու, Նուխի եւ այլ քաղաքք բուն
Աղվանից մնացին միշտ ընդ իշխանութեամբ Աքա-
րաց, Պարսից եւ այլոց : Քանձակ եւս յետ մնալոյ
սան իբր 120 առ Շատտաթիկեանս՝ անց առ Պար-
սիկս : յԱղվանահայս տիրեցին մինչև ցեւր ԺԳ. դա-
բուն, եւ այսր եւս, հոյսողի իշխանք, որք բարձան
բողբոմլին յեւր ԺԸ. դարուն, եւ երկիրն անկառ փո-
փոխակի ընդ իշխանութեամբ օտարաց : Մելիք շահ
Սաղջուկեան ի ԺՄ. դարուն նուաճեաց ընդ իւրեւ
զման ինչ Աղվանից եւ դրերդն Շամխուտէ : Իշ-
խանն Շամախոյ սն տխողոս Շիրվան շահի, եւ
Առանին կողմնա՛լան՝ Աթարեկի, զորս եհար Գա-
ւիթ Բ. վերանորդիչ ասացեալ արքայն Վրաց եւ
տիրեաց կարծօրեաց Շիրվանի, Շամախոյ, Գիւլիս-
տանի, Գաղոց, Տերունականի, Գաւարդինի, Գայ-
լաձորոյ, Գուպոյի եւ այլն :

Առ ի ուղղել զխոտորումն հաստացեալ ժողո-
վրդեան խրոյ, երևի թէ, Նախախնամա թիւնն յա-
բուցանէր անդադար խուժս եւ դուժս ի չորից ծա-
ղաց աշխարհի իբր զաւաղան խրատու : Պարսք եւ
Աքարք թէ եւ ողողեցին արեամբ զԱղվանս. սակոյն
արարին անդ դոնէ շինութիւնս ինչ եւ ձեռնառու

եղևն բարդ աւանանայ երկրագործութեան, վաճառականութեան, արուեստից եւ գիտութեանց . եւ Պարտաւ հանդիսանայր ճեմարանաւ խրով եւ զբարտարք իրրեւ հիւսիսայցն ի նսեմացեալ զարն միջին . սյլ որ զկնի նոցա երեւեցան վիժածք Թուրքաց եւ Թաթարաց, բոլորովին անհաղորդ մարդկեղէն զղացման եւ քաղաքական հրահանգաց, իրրեւ վայրի գաղանձ տերեւցին եւ սպականեցին ամենայն ուրեք ուր եւ կոխեցին ամբակք ձիոց նոցա : Այնուհետեւ բրիտանեաց իշխանք բարձան յԱզիւնից, եւ խառնուրդ խնն Պարսից, Արարաց, Թուրքաց եւ Թաթարաց կալու զնոցա տեղի մինչեւ զարն ժԳ. յորում Օսմանցիք բնդ զօրաւարութեամբ Լաւայ վաչային տիրեցին Շամախուց, Վարբանդաց եւ Նուխուց : Ի 1579 Ամիր Համլայ՝ զօրաւար Պարսից, կոտորեալ զՕսմանցիս՝ վերտտին կալու զԱզիւն : Եւտ սակաւուց Օսմանցիք ի նորոյ ստին զաշխարհս զոցս եւ ի նորոյ հալածեցան ի Շահ Արասաց Ա. որ եւ կործանեաց զՇամախի եւ զսյլ քաղաքս : Մեծն Պետրոս տիրեաց յամին 1722 Վարբանդաց եւ Բաղուաց յորժամ զնայր յօգն Վաթի Սիւնուց որ կանգնել ճգնէր գտէրութիւն Հայոց . սյլ Աննայ կայսրուհին զարձայց զայնս Պարսից :

Յամին 1798 Վրասի Գուրովն վերտտին կալու զՎարբանդ, զԲաղու, զՇամախի եւ զՎանձակուց ի

ասկամահուման Եկատարինէ ի Բ. կայսրու հւոյ Ռուսոց,
վերստին ելիք զայնս : Յամին 1804 Ռուսք կարան
զիշխանութիւնս Ճարո-Յէլըբանի եւ Եկատարի . ի
1805՝ զիշխանութիւնս Շամախոց եւ Շարուոյ . ի
1806՝ զիշխանութիւնս Գարբանդոց , Բագուայ ,
Կազի-Կումուխայ եւ Ղուսայի . եւ ի 1813՝ զիշխա-
նութիւնն Թալիշի : Եւ ըստ սրայմանին հաշտութեան
զոր արարին Ռուսք ընդ Պարսից ի նմին ամի ի
Պալիստան, Երասխ կացուցաւ տահման ընդ մէջ
երկուց պետութեանցս . եւ Աղլանք հանդերձ աւե-
րակոր հաղարատոր քաղաքաց, աւանաց, բերդից,
վանորէից եւ եկեղեցեաց սղատեալ ի մահմետական
հրէշից՝ անց ընդ տէրութեամբ բրիտանեաց կայսերու-
թեանն Ռուսաց . եւ ժողովուրդք սկսան ուշարելի :

Հոգ Աղլանից և բարեբերութիւն :

Չիք ի սահմանս Կովկասու երկիր ինչ այնպէս
բերրի , յարմար դուարածութեան և առևտրոյ որ-
պէս Աղլանք : Գետափունք Կրոյ և Երասխայ
մատակարարեն զաղարի մշտականաչ և սրարարտ.
ըյնածիր դաշտք երկուսսներ դետոցն երկոցսն եւ
այլոց ընծայեցուցանեն անդս եւ մարմանդս ար-
դաւանդ ի մշակութիւն արմտեաց , ստղարքեր ծա-
ռոց, խաղողոց, բրբնոց և տորանի . հորք բաղմամբ իւ-
րղիսն նաթ սեաւ և ճերմակ զօրհանասպաղ .

զետք սնուցանեն ձկունս առատ և սողոզն զանդա-
տանս. ծմակք լերանց բնծայեն օդ զով յերեսաց
խորշակի դաշտաց, և խորք երկրի՝ մետաղս այլ և
այլ, մանուանդ, երկաթ ի գործ հերկի և դինուց-
ծովն Աստաղիական՝ աստարեղ լայնածառալ նաւա-
դնացութեան : Ատտանօր զկայ առից որդէս զի
Ասղանկայտուացին ինքնին բոլորեացէ՛ զնկարադիր
խրոց հայրենեաց. որ Գիրք Ա. Գլս ի Ե. այսպէս
խօսի « բարեվայելուչ և ցանկալի է աշխարհն Աղ-
վանից ամենադիւտ շահխք. . . և զեան մեծ Արք
հեղասահ զնացի ք բերելով յինքեան ձկունս մեծա-
մեծս և մանունս՝ ճեմերով զայ, անցանի, անկանի
ի ծովն Աստաղից : Եւ որ շուրջ զնովան ևն դաշտք,
զբտանի ի նոսա հայ և զինի շատ, նախ և աղ,
ասրեշում և բամբակ և տմբաւ ձիթ ենիր : Եւ հա-
տանի ի լերանցն ոսկի և արծաթ, սղինձ և զեղնա-
խունկ : Եւ որ ինչ վայրենիք ինչ՝ առիւծ, ինծ,
յովազ, ցիւ. և ի թռչնոց յողովից՝ արծուիք և բա-
զէք և նմանք նոցին » :

Աւշադրութեան արժանի է մետաքսն հայկական
Աղվանից յայսչափ հին դարս, և զղենուին կանանց
հովուաց մերոց աշխարհի զմետաքսեղէն ի գարաբն
յորս տախալին Եւրոպիա ազանէր մորթ և բուրդ, և
տիկնայք Հռոմոց ի կշիւ ոսկոց զնէին զաղբեշում.
և մշակութիւն շերամին հազիւ մուտ գործէք

ի Բիւզանդիա առ Յուստինիանոսիւ, ուր, որպէս սրաս-
մի, բերաւ ի Չինաց, Ասորիէն եթէ մերայինք սիրէ-
լն զխառս սղղային, սրբութիւն ցուցանել եւ սղա-
ցուցանել թէ մետաքան ի Հայաստանէ անց,
ախեցաւ յԵրասխա եւ ոչ ի Յունաստանէ: Մու-
ղան կամ Մովկան որ եւ Բաղաստանն է արօտա-
վայր ընդարձակ ուր բուծանին հօտք եւ նախիրք
անթիւ չորրորտանեաց, եւ կեան ամբաւ բազմու-
թիւն օձից եւ սղղոց զեռնոց: Լերինք Երկանի
ընծայեն մետաղ առատ մանսանդ* երկաթ: Ի
սահմանս Երկղի գեղջ առ Ալաղանա գտաւ յամին
1816 հանք կապարի. ի գիւղն Խնօ առ Խնօ գետա-
կաւ, 67 վերասխք հեռի ի Ետխուաց, գտաւ յամին
1819 հանք արծաթախառն կապարի. յակունս Սա-
մուրի, ի սահմանս գեղջն Արբուսի, 60 վերասխք
հեռի ի Ղուսպէ, գտաւ յամին 1843 հանք արծաթա-
խառն կապարի. ընդ մէջ հանդուցայն հին Եամա-
խոց եւ Մորաղուաց, առ արբունի սրղղոտային,
գտան յամին 1818 նշանք մարտր ծծմբոց: Չորքո-
տանիք երկրին են նժոյգ ժիր, կղն, գոմէշ, ուղտ,
ոչխար, սցծ, ջորի, էշ, ինձ, վաղբ, ճագար եւ
սղլն: Ի մնասակար սողնոց ունի օձ, մորմ, կարիճ,
մձեխ, մլակ դարչելի եւ մարախ ուտիճ: Գրախտք
Նանենեաց եւ մրգաբեր ծառոց ձեւայուցանեն
առ Ետխուա եւ յսլ տեղիս անտառս վիթխարիս.

բարունակը խաղաղը կռուեալ ի ծառս՝ մատակա-
բարեն զինի շատ . բամբակ , մետաքս , բրբուճ ,
տորոն , սրաստաք , գորգ ևւ զէնք նշանաւոր են
ի վաճառս երկրին . սոյնպէս ևւ ամփիոն , աղ ևւ բո-
բակ : Արսր ձկանց կտուր ևւ Երասխ զկտոց առատ
են յոյժ յոյժ . ևւ բերեն ամի ամի իբր միլիոն մի Փը-
ռանդ կկամուտ : Հոբր 82 բղխեն զորհանարաղ
չուրջ զՔաղառս նախ սեաւ ևւ սոլխակ , որ բայ
ի մատակարարելոյ բնակչացն վաճառ մեծաղին
առանց աշխատութեան ևւ ջրասնց՝ մատուցանել
նա ևւ հուր առ ի մորբել զաղտս , կփել զկերակուր
ևւ սրաչտղանել ի զբոսոյ : Եւ նախնի բնակր աշ-
խարհիս ոչ կարացեալ ի միտ ասնուչ զգառճանն
երկուսխիս , ևւ ի անտականն ի վեր ելանել բանտե-
սանելի սրառճանն— Աստուած , իբրեւ ի սրխտուր
երախտեացն ի սրաչտոն առեալ սրատուեցին զտար-
բնն զայն ջեր հանդերձ խորհրդականն նշանաւոր
խորտիք— Այրեաւ ևւ Առանխ (Միհր և Մահիկ) :
Յոյս մոլորութիւն զթեցան ոչ միայն Աղխանք ,
այլ նա ևւ Հոյր , Պարուր , Հնդիկր , Ասորիք ևւ այլ
աղղր հիւսիսոյ ևւ սրեկից . զորս սարացուցանեն
բոտ խիք բաղնախի մեհեանք հրաղաչառս-
թեանն , զորոց զամուսանս սրահեցին մեզ նախնի
մատենաղիբք , զոր օրինակ . Հրարտ , Եօթնիս-
բակեան բաղինք , Աթիք , Քաղառան (բաղնեայ

աւան) Սպանդարան-պերճ, Արմղլի-պերճ և
յիշատակեալն ի Ստրարունէ հռչակաւոր կռա-
տունն որ ի սահմանադրութս Ալլանից և Վրաց:
Այ առաքելաջան մշակր Աւետարանի նսիրոյ, և ոչ
արեւնապրուստ րն Կուրանի կարային ջնջել խաղառ
ՃԱղլանից զպաշտօն Գրադաշտի. որ ինչ էրն 2000
ամօր Աթլին Խորենացւոյն, նոյն է ևւայսօր Աթաշ-
դաշն Բազուսյուրփու թան յերկրագոթ թխն նուի-
րական կրակին մօլորեալ որդիք հիւսիսի ևւ արեւե-
լից: Մի և կէս ժամու հետի յազարէ անսի ձգի դաշ-
տըն աթրի ուր ի վորակաց յղովից ելանէ հոր հանա-
պազորդեան կամ դազ վառելի: Անդ կանգնեալ է ի
Գերբից կամ ի Մողուց ատրուշան և վանք կրօ-
նաւորաց որոյ սի միայն է դուռն յարեւելից կուսէ:
Շէնք մենաստանին է քառակուսի և բուեալ սր-
տարուստ. ի միջակեալին է սեղան զարդարեալ
կոթք Բրահմանից և զմբէթ ի վերայ: Ի միջոյ
սեղանոցն և ի շորից անկեանցն խողովակօք ի վեր
վաղեալ ելանէ նստի ն զիւրափառ որ մերձեալ ի
հօր՝ վասի կապոյտ բոցով: Շուրջ զսեղանովն են
20 խցիկք: Առ բաղնաւս սրար ստեալ կրակամօլ
Հնդկաց ևւ Պարսից զիրկս ածեն միսեանց ի ծա-
ղել արեւուն, ծոնր դնեն, ծնծղաց հարկանեն.
Ի միջօրէի վառարանեն զհօրն նուիրական, ևւ
յել ևւոյի ախրութեամբ մտանեն յանկողին:

Աղանդն հրատարակութեան, որպէս յայտ է հաս-
տատեցաւ, կամ ուղիղ եւս, նորոգեցաւ ի Զրա-
դաշտէ (Զերդուշտ ի Պարսկոյ, Զերդօշտրօ ի Զան-
դից, Զարադայ ի Պահլաւայ կոչեցեալ) առ Պաշ-
դատապաւ (Վշտապաւ) հարբ Պարեհի Ա. որ եւ
տարադրեալ ի Մակեդոնացոյն՝ վերանորոգեցաւ
ի Սասանեանց. և բարձաւ ի նորոյ ի Մահմետա-
կանաց : Ըստ աւանդելոյ մողուցս Զրադաշտ արար
26 եօսքս (գիրք) կեշտին իւրոյ. ի խեչերանոց որոց
կարկատեցաւ յետ ժամանակաց Զենդ-Ավեստայն
(բան կենդանի). և օրէնադիրն մեռաւ ի լեառն
Աթորջի :

Յամին 1827, Նոյեմբերի 27 երեւեցաւ յանհարժ
առ Եօփմալեաւ ահադին սին հրոյ հանդերձ շառաշ-
մամբ. եւ տեւեաց ժամս երիս արձակելով ի վեր
բարինս հրացեալ եւ ջուր ամբաւ : Անդ առ մեհե-
նաւն են կրկին ջերմուկք կամ ակունք ջրոց տողո-
րելոյ կասոյտ կաւով : Հայեցեալ ի բնական երեոյ-
թըս շրջակայիցն Բաղուի երկրաբանն բռնադատի
խոստովանիլ թէ ի հնամն էին անդ հրաբուդիբ
ականաւորք, որք և սրատճառեցին սաստիկ պատառ-
ուածս շրջակայ լերանց : Զնոյն է տեսանել նա եւ
ի կղզին որ յառաջս Կուր և Արատի գետոց զոր
Ռուսը կոչեցին պոթորեկայայ պիտայ (սալ այրե-
ցեալ) : Ի հրաբղխայ աստի թերեւս ուն զանուն

իւր մերձակայ դասուն Ատր-սրատական, որ, որ-
պէս յայտ է, նշանակէ դարան հրոյ : Ծորջ գԲադ-
ուսու են մօրը կուսիտուն ընդ որս թորի նաթ որ
է ձիւթ լուծեալ, եւ սաի քարածիւթ : Յանդխման
յիշեալ քաղարին, յայնկոյս ծովուն, յաշխարհին
Թուրքմանայ ի կղզւոջն Չելեկան (նաթ), նա եւ
Մարշերան եւ ի Սուրբ Աղջին բղխէ նաթ, յորմէ
մարթ է մակարեբել թէ, հեղուկս այս հոսի ընդ յատա-
կաւ Ասասլիական ծովու եւ բղխէ ի բազում տեղիս :
Հանգէպ քաղարին ջուր ծովուն սղղծակեալ եոսց,
յոր իբրեւ արկանեն արցակ խոտոց եւ հուր ի վերայ՝
բորբորի ջուր ծովուն սպածառ լուսով, որ եւ մաս-
նատեալ ապա ի սրատառ սրատառ՝ երեւոյթ իմն
զուարճալի ընծայէ ի գննին կայեւոց : Բուսական
զօրութիւնն կարի նուազ է ստոնն. եւ լիճք չօր ջրոց
ստաւելուն թուով : Այլ կարի հեռի ի բազարէս
սկսանի երէզն Սղջմանից որ երկայնեալ զձախ ե-
զերբ Արոց երթայ մինչեւ ի Ծամախի. այլ ամայխ
փոխի յերեւոյթ կանաչասաղարթ ի սահմանս Նու-
խուայ . ուր դալարի շոսլ եւ քարավազը յողով
ցանկալի գործեն զբազումս ի հովտայ Աովկասու,
Եւ չէ անտեղի համարել թէ երէզա լեալ իցէ եր-
բեմն ծով կամ բազուկ Ասասլիականին :

Մովսէս Կաղանկատացի :

Մի միայն է պատմադիր զոր ընծայեցին մեզ Աղ-
վանք փոխան բրտանցն և ճգանց զդրս հոսեցին սառ-
քեւաջան սուրբ հարք մեր՝ Պրիգոր Լուսաորիչ,
Պրիգորիա՝ թոռն իւր, և Մեարտր վան մուծա-
նեւոյ առ նոսա զըյս սրբոյ Աւետարանի . սակայն
որպէս տեսանեւոյ եմք սակաւիկ մի զկնի , բնա-
դաւառ նորա ոչ էր բուն Աղվանք . այլ Ուտի՝ մի ի
նահանգաց Հայոց մեծաց : Պատարին է յոյժ միա-
բանել զտարածայն զրոյցս աղգոյին և այլազգի
մատենագրաց որ ի մասին ծագման Ռտեայ :
Իբր զի երկուքին Մովսէսը՝ Խորենացին և Կաղան-
կատացին այլովք ոմամբք կրտեր պատմադրորմե-
րովք համարին զնոսա սերեալ յԱռանայ որ եկաց
148 ամօր յառաջ քան զՔրիստոս . սակայն ժողո-
վուրդս այս յիշատակի բողոսմ անդամ ի Հերոզոսէ
եր. 118-119 . 245 և 247 . իբր 520 ամօր նախ քան
զՔրիստոս , յարչաւանս Պարեհի և Վսերբսէսի ի
Յունաստան , և յԱմիենի , եր . 405 ամօր իբր 336
նախ քան զՔրիստոս ի ճակատուն Արրելի : Ապա-
րէն զողով Ռտեայն 400 ամօր նախ քան զԱռան ,
բնականարար ոչ կարէին լինել ի ծննդոց նորա :
Բայ յայտմանէ , ընդ առաջ ելանէ մեզ այլ միւս ևս
զրթ աւրու թիւն , այսինքն թէ Ռտիք յազգէ Աղ-

վանից էին թէ՛ ոչ: Զլուծումն խնդրոյս զխոնազունից
թողեալ՝ զայս ինչ արժան համարիմ՝ յաւելուլ թէ
Աղլիանք, ըստ վիպելոյ արժանահաստ սլատմա-
դրաց, միշտ թափառական վարեցին կեանս, ի ձմե-
րայնի օթեալ յեղեգնեաց հիւզս, յամարայնի՝ աստ-
անդական ի ընրինս, սարապեալ մարդադատ-
թեան, առաջակութեան եւ վարձկան զինուորու-
թեան ըստ Տակիտի, զօրէն այժմեան Առնաուտաց
եւ Հերկետաց: Եւ թերեւս յայս սակս է զի յետ
ամս բազումս մնալոյ անդ եւ անհետանալոյ՝ ոչ թո-
ղին ամենեւին յիշատակարանս ինչ, ոչ տաճար, ոչ
դամբարան, ոչ քաղաք, ոչ անդրի, ոչ արձանազիր,
ոչ գրամ եւ ոչ այլ ինչ զորս տեսանեմք յայլ սը-
խարհս: Խոյ քաղաքք ինչ յիշատակեալ անդ կամ
ի Հայոց եւ շինեալ, որպէս Տիգրանակերտ, Ալար-
դանակերտ, կամ ի Պարսից, որպէս Պերտղիափատ,
Պարրանդ եւ այլն: Այսմ ներհակ զՌատիս նկարա-
դրեն սլատմագիրք իբրև ժողովուրդ քաղաքակիրթ,
բնակեալ ի կայս հաստատ եւ պարտպեալ շատ կամ
տակաւ արուեստից, առեւտրոց եւ հողագործու-
թեան, եւ թերեւս հնութեամբ իւրեանց ոչ ինչ
սրակաս ի նոցանէ:

ԶՌատիս մեր յոյնե հասնացեցի մատենագիրք կո-
չեցին Օղէն, Օղին ե Ռոդ. Ես ես, որ, ըստ Սուրբ
Գրոց զազգս ամենայն ի Հայաստանէ համարիմ

տիւեալ . եւ յարեւելից կուսէ տեսանեմ զՈւտի՝
Հին թաղաւորութիւնն Հնդկաց, ի հիւսիսոյ՝ զՊղին
կիսաստուածն Սկանդինաւաց, որ ըստ դրուցաց
Քերմանաց կալաւ զայժմեան Ռուսիա, զՍարսո-
նիա, զՔանխմարդ, զՆորվեգ . որ կրէր յուս իւր
ազառուս երկուս՝ մին անուանեալ Հուդին (Հոդի,
միտր), միւսն՝ մուսին (ուչ), որ տեսանեմ զՈւդա
գետն Սիրերիոյ, զՈւդ նահանգն Քաղղիոյ հան-
դերձ հոմանուն լծակաւ եւ գետով, եւ զմիւս այլ
գետ Ուդոն կոչեցեալ, եւ զՈւդինա գետ վերին
Խտալիոյ, ստիպիմ հետեւեցուցանել թէ՛ գուցէ
Ուտիք եւ յանգիր դարս, զորէն Աղվանից, ա-
ռաբեցին հաստուածս ընդ արեւելս, ընդ հիւսիս
եւ ընդ արեւմուտս, որոց հետք յետ ի վերայ սն-
ցանելոյ իրր երեսուն, աւելի կամ սակաս, դա-
րուց, տակաւին նշմարին այսր անդր :

Աղվանք, որպէս ասացաւ ի վեր անդր, անհետա-
ցան ի Աովկասէ . իսկ Ուտիք, թէ՛ եւ թուով սակա-
քան զնոսս, սրահեցան իրրեւ նշխար սրատուական
Տնազոյն ժողովրդեան ուրուք, մինչեւ ցարդ ունե-
լով զյատուկ լեզուն իւրեանց եւ զաթու թոյ : Թիւ-
քրիստոնեաց Ուտեացն ոչ անցանէ անդր քան զ30⁶⁰
գերդաստան բնակեալ խստն ընդ Հայս ի Նուխի .
ի Վարդաշէն (Վարդանաշէն) եւ ի Նիշ . իսկ որոց
Մահմետին ունին զուսուժն անծանօթ է թիւ :

Քրիստոնեայ Ուտիք զՀայոց ունին ուղղափառ
Հաւատս եւ Հովուին ի մերոց առաջնորդաց բաց ի
117 ընտանեաց որք ձանձրացեալ ի բնութենէ, ...
դարձան յամին 1817 ի կրօնս Յունական : Ինձ խկ
դէպ եղև երբեմն խնամ տանել մանկանց մերակրօն
Ուտեաց յազգային դարոցին թիֆլիզի : ՅՈւտեաց
աստի էր Մովսէս Կաղանկայտուացի, զորմէ է
ճատս : Աս ինքն ասէ զինքենէ ծնեալ ի բաղարա-
ւանն Կաղանկայտուց որ առ Տրտու գետով, ի սահ-
մանս արբայանիսան Ղլուտականի : Ոմանք կոչե-
ցին զնա Կաղանկատուացի, այլք՝ Կաղիանտուացի,
որպէս եւ ես՝ երբեմն. այլ զի տեղի ծննդեան նս-
րա էր Կաղանկայտուց ըստ շորից օրինակաց մերոց,
ուղղադոյն թուեցաւ ինձ անուանել զնա Կաղան-
կայտուացի : Ժամանակ ծննդեան նորս եւ վախճա-
նի, որպէս եւ այլոց բազմաց մերոց մատենագրաց,
տակաւին անյայտ է : Ստեփաննոս Ստոյիկ որ ի նա-
խադրունս սրատմութեան իւրոց թուէ զմանս
ի սրատմագրաց մերոց, զանց առնու զսովաւ : Ստե-
փաննոս Օրբէլեան, Մխիթար Այրիվանեցի եւ այլք
յիշեն զսա ընդ այլ մատենագիրս մեր « Մովսէս
Աղվանեցի » անուամբ. եւ երկրորդնկարգէ զսա ընդ
մէջ Եսայից Բաղրատունոց եւ Ղևոնդ երիցու :
Հետազօտեալ իմ խնամօք ի զիրս իւր՝ գտի Հաւա-
տի ցոյցս ըստ որոց մարթ է, անտարակուսարար :

Համարել զնա կեցեալ ի սկզբան Լ. դարուն առ
Վիրոյի կաթողիկոսաւ որում եւ ուղեկից եղև
յերթալ նորա յողջոյն Շաթի՛ արքայորդոյն Խազ-
րաց, և առ Զեւանչիր իշխանաւ : Ի Պշուխն 18 Ս.
Պարոյ, ի սրատմելն զաղանդոյն մատնահաստութեան
զոր երարձ արքայն Վաչագան, յաւելու « զոր բե-
րեալ խկ տեսար բազումք » : Ի սրատմելն զհանդի-
պումն Վիրոյի արքայորդոյն Խազրաց, ասէ. Բ. 14.
« անդ տեսար զբազմոցս նոցա . . . և զընծայ ող-
ջունին որ բարձեալ ի վերայ բազկաց մերոց » : Եւ
ի Պշուխն 28 նոյն Պարոյ ի ճատելն զհանդերձանաց
պարատան Զեւանչիր իշխանին, սոսակս գրէ « յայն-
ժամ լինէր անդ Համաշխարհական ժողով . . . և
տեսանէար անդ . . . տեսանէար զթագաւորական
հան . . . տեսար օրհնիչ . . . ի գրօսանս խաղուց տե-
սանէար . . . » : Գարձեալ ի Պշուխն 32. որ յաղագս
գիւտի Մեսրոբեան խաչին « զոր ս չ (միայն) մեր .
այլ աշխարհ ամենայն եղևն տեսողր » : Եւ զի վա-
ռաւոր իշխանն Զեւանչիր եկաց ի կէսն Լ. դարուն,
զՄովսէս ևւս Համարելի է ժամանակակից նմին ևւ
տողեալ զպատմական գիրս խր :

Թէ ևւ ի Ազգանկայտուց գոյր ի հնումն վանք կրօ-
նաւորաց, յորում առ Եղիայիւ կաթողիկոսաւ սրատ-
մի կարգեալ յառաջնորդութիւն Պատիթ ևւլիս-
կոպոս ոմն. այլ շունիմ ասելին չ հաւասար յաղագս

կոչմաննորա, այսինքն թէ յուխտէ եկեղեցւոյ էր թէ՛
ոչ. ինքն զինքենէ՛, ոչ ինչ խօսի. այլք եւս, ըստ իմ
զխտելոյ, ըւեն զայսմանէ, բայց եւ այնպէս հայե-
ցեալ ի չափ հմտութեան նորա Գրոց Սրբոց եւ
աստուածարանական խնդրոց, հայեցեալ ի հմտո-
թիւն նորա գրականութեան մերոց, որ, որպէս
յայտ է, ոչ այնպէս ի ծաղկի էր յՈւտիս որպէս յԱրա-
բատեան նահանգի, ոչ այնչափ ընտանի աշխարհա-
կանաց, որպէս, եկեղեցականաց, չգործէ որ յան-
ցանս ինչ համարեալ զնա յեկեղեցական կարգէ ։
Ինչ եւ իցէ՝ չէ ինձ փոյթ զվիճակէ Մովսիսի զի բանս
որ զնմանէ՛, իրրեւ զմատենագրէ, այլ եւս եւ ուսում-
նասէր խրաբան չիւր շնորհ մեծ ունիմք զնմանէ
իրրեւ զվիակ հին պատմագրէ, որ ի բազմամարտ
դարուն յայնմիկ հոգացաւ հարկանել ի գրի եւ ա-
ւանդել մեզ զրոյցս աշխարհին խրոյ. առանց որոյ
ի խոր խաւարի մնային առ յախտեան անցր համայն
և իրք աղգին և աշխարհին Աղջկանից ։

Ի սկզբան գրոց խրոց Կազանկայտուացին ծաղ-
կարաղ սունէ զԽորենացին եւ զՆշղիչէ, թէ և ուրեք
ուրեք տարբերի ի նոցանէ ։ Յամենայնի սիրէ զհետ
երթալ համարտութեան, ջատագոլ հանդիստնաց
ուղղութեան հաւատոց և վարուց բարեաց. այլ պատ-
մական և աշխարհագրական հմտութիւնք խր, նա
մանաւանդ, հնագիտութիւն խր աղբատին խմե են ։

Որ և, թուի թէ, ի շարագրեւն զգատմադիր խր
չունէր ի ձեռնին ոչ զՋերոզուս, ոչ զՊլինն, ոչ զՊլու-
տարբ և. ոչ զԱտրարան, յորոց ոմանք ծանօթ և-
րեւին և թերեւս թարգմանեալ ի նախնեաց մերոց :
Յայս սակս է զի ոչ ինչ ճատէ ամենեւին զնախնի մի-
ճակէ Աղվանից, զկրօնից նոցա, զբազմաբական տես-
չութենէ, զբաժանմանէ, զաւտացն, զգատերազմաց
նոցա ընդ Յունաց, ընդ Հռոմայեցեաց, ընդ Խաղ-
րաց, ընդ Հոնաց, ընդ Հայոց, ընդ Պարսից և այլն,
որպէս զրեցին Տակիտ, Պլուտարբ և այլք : Այլ
ընդարձակագոյնս խօսի զոր ինչ գործեցան սա-
կախկ մի յառաջ քան զինքն և առ իւրեւ ի Հայկա-
կան Աղվանս, այս ինքն է յերեսին դաւառս Ու-
տեաց, Արձախաց և Փայտակարանի, որոց տիրեալ
Աղվանից ի Գ. դարուն և ընկալեալ յԱռաբերոց
մերոց զՀաւատս բրիտաննէական՝ խառնեցան ընդ
ազգ մեր և մերաղնացան : ՅԷ. դարէ և այսր ան-
անուն զրիչ ոմն շարունակեալ է զգործն Ասղանկայ-
տուացոյն և Հասուցեալ ի դարն տասներորդ :

Տպագրութիւն մատենիս ևզեւ չորից օրինակաց
Համեմատութեամբ. յորոց զառաջինն բազում զգու-
չութեամբ զասղափարեալ էի ևս ինձէն ի սուրբ Էջմի-
ածին ի մտի ունելով միշտ զտպագրութիւն այնորիկ
ի սատեհ ժամու : Զերկրամսնն, նոյնպէս օրինակեալ
ի սուրբ Էջմիածին, ընծայեաց ինձ ազգասիրարար

Մեծապատիւ գիտնական Մկրտիչ աղայն Մովսէսան՝
բարեկամն իմ, զերբորդն գրեալ ի Ղաալբէժ յայլ
իմն ձեռագրոց, ետ ինձ համեմատութեան աղագա-
արգոյ բարեկամն իմ Գրիգոր Էջֆէնտին Մարկո-
սեան, և զչորրորդն դառափարեալ ի Աստան-
անուպօլիս, ետ ինձ պատուարժան Պաշուտ աղայն
Տէր Պօղոսեան : Որոց ամենեցուն յիշատակն օրհ-
նութեամբ և զովութեամբ և զիցի ի ժողովադրասի-
րաց : Զսրտատուչ ողբն Ղաաթակայ բերթողի պրա-
բեալ ի մահն Զեւանշիրի, սակասեալ ըստ կիտոյն
յերկրորդ և ի չորրորդ օրինակս մեր, անթերի ու-
նէին առաջին և երկրորդ օրինակքն :

Այդ յետ մանրակրկիտ համեմատութեան օրինա-
կաց մերոց, և կարգելոյ յառաջարան և ծանօթու-
թիւնս կարեւոր ի բացատրութիւն և յուղղութիւն
վրիպակաց ընծայեմ ահա ի լոյս զհռչակաւոր և
հաղուաղիւտ մատենանս զոյս, ի 1200 ամաց հետէ,
թողեալ ի խաւարի, ի փառս ամենօրհնեալ Սրբոյ
Առաքին և յօգուտ ուսումնասէր հոյ մանկուոյն ոչ
այլ ինչ խնդրելով ձգանցս փոխարէն բաց եթէ
զման աղօթից արժանաւորաց ի կաղղոյր վշտու-
կիր անձինս զի որպէս սկսայ նոյնպէս և կատա-
րեցից զձեռնարկն իմ :

1 Յունվարի 1860 . Պարիս :

Կ . Վ . Շահնազարեանց

Մովսիսի Կաղանկախոուացոյ

ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ ԱՂՎԱՆԻՅ

ԳԻՐԲ ԱՌԱՋ ԻՆ :

Ա. — Նախերգան սակա տրտմութեան Աղվանից :

Աստուածաստեղծ մարդն առաջին՝ հայրն Ադամ
եկաց ամս 230 եւ ծնաւ զԱԷԺ. ԱԷԺ եկաց ամս 205
և ծնաւ զԱնուխ. Անուխ եկաց ամս 190 եւ ծնաւ զԿայ-
նան. Կայնան եկաց ամս 170 եւ ծնաւ զՄաղաղայէզ
(Մաղաղ խէլ). Մաղաղայէզ եկաց ամս 165 եւ ծնաւ
զՅարեդ. Յարեդ եկաց ամս 165 եւ ծնաւ զԱնուխ.
Անուխ եկաց ամս 165, եւ ծնաւ զՄաթուսաղայ.
Մաթուսաղայ եկաց ամս 167 եւ ծնաւ զԱամէր.
Աամէր եկաց ամս 168. եւ ծնաւ զՆոյ. եւ Նոյ եկաց
ամս 500, եւ ծնաւ երիտ որդիս՝ Սեմ, Քամ և Յա-
րէթ : Եւ յետ 100 ամի ծննդեան Սեմայ եկն ջրհե-
ղեղն յամի վեցհարիւրերորդի կենացն Նոյի : Եւ
էնին յԱդամայ մինչև ջրհեղեղն ամբ 2242, և
ադդ 10 (1) :

Բ. — Ղիւ ազգարանութեան Յարեթի Ֆենդոցն :

Աստուծօր գրայտարարութիւն սահմանայ Յարեթի
և զազգարանութիւննորին գտցես յիւրումտեղւոջն :
Սահմանը Յարեթի այս են, զոր Ղոյ ետ բաժին. և
երգումն իսկ սահմանջեայ ի մէջ եղբարցն չղրկել
եղբարց զվիմեանս : Ի Մարայ մինչեւ ց Պաղիրովն (2)
կողմն հիւսիսայ, և ցդեան Ղկղաթ սր մեկնէ ընդ Մարս
և ընդ Բարեւըն : Եւ որդիք Յարեթի՝ Պամեր. և ի նմա-
նէ Պամիրք. Մազող. և ի նմանէ Կեղտը և Պաղաստա-
ցիք. Մաղայ. և ի նմանէն Մարք. Յունան. և ի նմանէ
Հեղենը և Յոյնը. Թորեղ. և ի նմանէ Թեստաղք. Մո-
սոր. և ի նմանէն Ղուրիկայիք. Թիրամ. և ի նմանէ
Թրակայիք. Բեաին. և ի նմանէ Մակեղոնայիք : Եւ
որդիք Թիրասայ Ասրանաղ. և ի նմանէ Սարմատք :
Ռիւխատ. և ի նմանէ Սարմատք : Թարգոմ և ի նմա-
նէն Հայք : Որդիք Յունանայ՝ Աղիչայ. և ի նմանէն
Սիլիկայիք (կամ Սիլիկիայիք) և Աթենայիք :
Թարչիչ. և ի նմանէն Վիրք (3) և Տիւրենայիք .
և Կիտրիս . ուստի և Հոսմք և Ղաստինայիք և
Հոտղայիք : Ընդ ամենն ազգ 15 : Եւ ի սոցանն
ելին և մեկնեցան կղզիք հեթանոսայ որ են Կիտ-
րայիք :

Ի Կեստարացւոց որդիք Յարեթի. իսկ որ ի կող-

մանս հիւսիսոյ են՝ աղզակից են **Ա**ետուբացոյ ,
ուստի **Ա**ղլանք, և աղզք որ են ի Հեղաս աշխարհի՝
են յայնցանէ որ յետոյ փոխեցան անդր, որպէս **Ա**յւ-
տացիքն որք բնակեալ են յ**Ա**թէնս՝ ի պատուականն
Յունաց . և ի **Թ**երայեցոյ **Ս**իդովնացիք (4) ելին,
պանդխտեցան, որ են ի **Ա**պղմեայ որդոյ **Ա**դենով-
բայ . և **Ա**արգեղովնացիք են եկք ի **Տ**իւրոսէ : **Ի**սկ
ի խառնակեալ լեզուացն ելին ի **Յ**արեթէ աղզք հնդե-
տասան, ի **Մ**արաց մինչև ց **Ս**արբիովն որ ձգի ց **Ա**ւ-
կիանոս, և հայի ընդ հիւսիսի . այս է երկիր նոցա .
Ատրպատական , **Ա**ղլանք, **Ա**մազոնիա , Հայք մեծ
և փոքր, **Ա**սորուտակիա (5), **Պ**աղատիա (6), **Ա**ռղբիս,
Հնդիկք, **Բ**ոսպորիս, **Մ**էաւտիս, **Պ**աւրենիս, **Ս**ար-
մատիս, **Ը**ատտիս, **Թ**րակէ, **Մ**ակեղոնիս, **Պ**աղմու-
տիս, **Մ**աղիս, **Թ**եասաղիս, **Ղ**ոկրիս, **Բ**էոլտիս, Հե-
տաղիս, **Ա**տտիլէ, **Ա**րայս, **Տ**եղենիմ, **Ա**կարնէս,
Հուպիրիտիմ, **Ղ**իտրիս, **Ղ**եքնիտիս, **Ա**դրիս-
կէ յորմէ ծովն **Ա**դրիական, **Պ**աղիս, **Ս**պա-
նիոյ-**Պ**աղիս, **Ի**րերիս, **Ս**արանիս մեծ : **Ա**ւտ կաւա
րին սահմանք **Յ**արեթի մինչ ց կղզիան **Բ**երտանիկե-
ցոյ (**Բ**րիտանացոյ) . և հային ամենեքեան ընդ
հիւսիսի :

Գ. — Թ՛՛՛՛՛ որ ազգ գիտէ դարութիւն :

Եւ ի սոցանէն որ գիտեն զչարութիւն՝ Աբրայե-
ցիք, Ղաափնացիք, որով և Հոռոմք վարին, Սալա-
նիացիք, Յոյնք, Մարք, Հայք, Աղլանք : Ի Մարայ
կողմն հիւսիսոց ցՊաղիրովնայ սահմանն որ ձգի
ի Պարզամիզոս դետոց մինչև ցՄաստսփա, որ է
Եղիովն (7) :

Իսկ կղզիք՝ Սկզիա, Եւրիա, Ռոդոս, Վփոս, Ղիբ-
նոս, Ալիթերա, Զինկեթէոս, Կախաղոնիա (8)
Իթրակէ, Կարկիւրիա (9), և Կեղաղէմ (10, և
մասն մի Ասիոց (11) որ կոչի Յովանիա. և գեան Պըկ-
ղաթ որ մեկնէ ի մէջ Մարայ և Բարեւրոնի : Այս
սահմանք Յարեթի : Սեմ կալաւ զկողմն արեւելոց
երկրին . Վամ՝ զկողմն հարաւոյ. և Յարէթ՝ զկողմն
արեւմտոց և հիւսիսոց ուր Աղլանք են և ծովն Կաս-
պից : Ծաղք երկրի արեւելք. և ի կողմն արեւմտոց
երթան, հասանեն աղղքս այս մինչ ի Տրասպան (12) :

Իսկ որ ի Յարեթէ մինչև ցՏիգրան թաղաւորք
ճճ. և կողմանց Պարսից թաղաւորք յԱլշահայ մին-
չև ցԱրտավան՝ 14. և ամբ 450 (13) : ԶԱրտավան
սպան Արտաշիր ի Սասանեան Ստաշրայ, և երարձ
դթաղաւորութիւն Պարթևայ, որք Պարսից և Սաս-

րեաց տիրեցին 252 ամառ յառաջ քան զգալ կե-
նարարին մերոյ Քրիստոսի եւ յետ դարձի զերու-
թեան Հրէիցի Քարեւոնէ 270 ամառ : Եւ ի նոյն Պար-
թեաց որք ի Վաղարշակաց մինչև ցԱրտաշէր՝
Վաանհատչոյ որդի, թագաւորք Հայոց 24 (14) և
ամբ 620 : Ատո բարձաւ թագաւորութիւն յԱթ-
շակունեաց, և Հայրապետութիւն ի ցեղէ սրբոյն Պրի-
զորի : Իսկ եթէ յաղագս Քաղբատունեացն կամփոյխ
գիտել, Պարոյր Ակայորդի կոչեցեալ (15) Հրաշեայ՝
թագաւոր Հայոց՝ որդի Հայկակայ, որ խնդրեաց յար-
բայէն Քարեւացոյ զմի ոմն ի զերեւոյն Հրէից (16)
Շրաթ անուն . զոր ածեալ բնակեցոյց յերկրին
Հայոց մեծաւ պատուով : Ի ամանէ սերեցաւ ազգն
Քաղբատունեաց ի նուազիլ մեծադոյն ազգին Յա-
րեթականի :

Գ. — Կարգելն զնախարարութիւն Ազգանից

Վաղարշակայ :

Անդ սկիզբն առնէ (Վաղարշակ) նախագահ .
թեան Ազգանից . զի յսկզբանն յաշխարհադործու-

թեան մարդկութեանս, որ զմեծ լերամբն Կաւկասու
րնակերպն շունիմ ինչ ասել զստոյզն ի պէտաւտոյզոյ՝
մինչև ց՝ Աղարչակ՝ արբոյն Հայոց, որ ի կարգէն
խրում զՀիւսիսայինան՝ կոչեաց զվայրենի եկամուտ
ազգս որ ի դաշտէն Հիւսիսոյ կամ որ զստորտուփն
Կաւկասու, կամ ի հովիտս կամ իխորածորս զՀարաւով
մինչև ցմուտս դաշտին, պատուէր ատնէր զաւաղս-
կութիւն եւ զմարդադաւութիւն թողուլ եւ Հարկաց
արբունի հնազանդ կալ : Ապա կարգեաց նոցա առաջ-
նորդս եւ վերակացուս, յորոց զլխաւոր ոմն ի Սիւս-
կան տոհմէ Յարեթական ծննդոց կարգի հրամանով
Վաղարչակայ, Առան անուն, որ ժառանգեաց զդաշ-
տըս եւ զլերինս Աղվանից ի դեպէն Երասխայ մինչև
ցամուրն Հնարակերտ : Եւ աշխարհն յազգս բազմ-
ութեան բարուց նորս անուանեցաւ Ալղանբ. զի ա-
ղու (17) ձայնէ ին զնա վտան բազմութեան բարուցն :

Ի սորս ծննդոց Առանայ, ասեն, անուանիս եւ
բաջս կարգեցան կողմնակալս բիւրաւոր ի Պար-
թեւէն Վաղարչակայ : Եւ ի սորս զաւակէն, ասեն,
սերեալ զազգս Ուտէացոց եւ Պարզմանացոց
իշխանութեանց : Այս մինչև ցայս վայր ցուցումն
ազգարանութեանց :

Ե. — Տուցումն բերմանց և սպարաբառքեանց սահմանացն Աղվանից թէ զինչ ունի ի պէտս մարդկան :

Բարեւոյելուչ և ցանկալի է աշխարհն Աղվանից ամենագիւտ շահիւք և բարձրաբերձ կոհակացն Կաւկասաղունս (18). և գետն մեծ Կուր հեղասահ զնայսր բերելով յինքեան ձկունս մեծամեծս և մանունս, ճեմելով զայ, անցանէ, անկոնի ծովն Կասպից. և որ շուրջ զնովան են դաշտք, դառնի ի նոսա հաց և զինի շատ, նաւթ և աղ, ասլրեչում և բամբակ, սոբառ ձիթ ենիր : Եւ հատանի ի լեքանցն ոսկի և արծաթ, սղինձ և դեղնախունի : Եւ որ ինչ վայրենիք ինչ՝ առիւծ, ինձ, յովազ, ցիւռ. և ի թըռչնոց յոլովից արծուիք և բաղէք և նմանք նոցին, և մայրաքաղաք ունի զմեծն Պարտաւ :

Զ. — Գիտութիւն երեւմանն Սասունոյ մերոյ մերոցս արեւելիցս :

Պատմութիւն ճշմարիտ առաւել քան զնախագահէն Առանայ ի Վաղարշակայ տանս Աղվանից

այլինչ ոչ գտար մինչև ցրաջն Աւազագան, որ միանգամայն տիրեաց կողմանցս Աղվանից :

Իսկ ի հասանել ժամանակի երևման արեգականն արդարութեան, և յայց ելանել փրկութեան մերոյ՝ անբնին էութեան լոյս փառաց և էութեան Հօր ծագումն զտնօրինականն կատարեալ զամենիցս ամենայն, և յէութեան նստաւ ի փառս, ուստի ոչնէր մեկնեալ եւ զսուրբ և զցանկալի աշակերտս իւր առաքեաց քարոզս տիեզերաց, որում և մերոցս արևելեացս վիճակեցաւ սուրբ առաքեալն Թադդէոս: Սա եկեալ ի Հայր Արտաղ գաւառ, անդ առնու վախճան մարտիրոսութեան ի Սանատրկոյ՝ արքայէն Հայոց :

Եւ աշակերտ նորին սուրբն Եղիշէ դառնաց յԵրուսաղէմ և պատմէ զտենչալի նահատակութիւն առաքելակցաց նորա: Սնդանօր յազգմանէ սուրբ Հոգւոյն ձեռնադրի Եղիշէ ի ձեռաց սրբոյն Յակովբոս՝ եղբօր Տեան, որ էր առաջին հայրապետ Երուսաղէմի. և վիճակ առեալ իւր զարևելս՝ ճանապարհ արարեալ յԵրուսաղէմ: Ընդ Պարսս մտանէ ի Մասգութս՝ խոյս տուեալ ի Հայաստանեայցն. սկիզբն առնէ քարոզութեան ի Չողայ (19), և ի տեղիս տեղիս զքաղումս աշակերտեալ ծանոյց զփրկութիւն :

Անտի եկեալ յՈւտի գաւառ, ի Սահառն քաղաք երիւք անձամբք աշակերտելօք, որոց հարազատք անօրէնք ոմանք զինի եկեալ՝ մի յաշակերտելոցն

ընկալաւ ի նոցանէ զնահատակութեան վախճան :
Եւ երկուցն թողեալ զերանելին Եղիշէ՛ գնացին
ղինի խողխողիչ արանցն : Իսկ սուրբ հայրապետն
եկեալ ի Գլա (20)՝ կանգնեաց եկեղեցի և մատոյց
զանարիւն պատարագ : Յոյսմ տեղոջ եղև սկիզբն
արևելեայցս եկեղեցեաց մայրաքաղաքաց և լուսա-
ւորութեան տեղի : Եւ անտի անցեալ ընդ դաշ-
տակն Զերզունի , ի տեղի զոհատանցն դիւցամիլ
կոսպաչտիցն , անդ էառ զնահատակութեան պսակն :
Եւ անցայտ իմն է՛ եթէ յոր՛ւմ տեղի եղև ելք
իրացն . և անդէն ի գուր մի մահապարտաց ընկեցաւ
պատուական նշխարքն : և ծածկեցաւ ի տեղոջն ,
որ կոչի Հովնք , բազում ժամանակս :

է. — Գլուտ նշխարաց արևելից լուսաւոր լին՝ սըր-
բոյն Եղիշէի :

Ոչ էր պարտ ծածկիլ ճշմարտութեանն , և ընդ
փակմամբ լինել լուսոյ : Յետքազում ժամանակաց
երևեալ երկիւղած արանց տեսլեամբ՝ գան միախումբ
ժողովով ի տեղի զբիանդ , տեսանեն ոսկերս յոգունս
չեղջակուտեալ . և առհասարակ տարակուսեցան .
սակայն հանին , դիզեցին և հսկեցին յաղթս զդի-
չերն զսցն : Եւ եղև յառաւօտուն շարժումն մեծ ,

մինչև որ անդնկացին անկանել յերկիր : Եւ եկն հողմ
սաստիկ յանասրատէն, ջիր և ցան (արար) զանսրբ-
րոցն զոսկերս ընդ դաշտն ամենայն . և մնաց միայն
ի տեղւոջն առարեւրականն այն նշխարք , զորոյ
զլուխն միայն մեծահաւատ ոմն Ստեփաննոս՝ քա-
հանայ Ռուսկան զեղջ, յափշտակեալի միջոյն՝ աճա-
սարեալ յերիւխար խր՝ ի բաց դնաց : Եւ շարժեալ
բազմութեան զկնի նորա՝ մատախուղ խաւարացին
ընդ միջ անցեալ զարհուրեցոյց զնոսա, որք զարձան
ի բանակն :

Եւ տեսլեամբ յայտնեալ սրբոյն Եղիշէի՝ տարան,
հանգուցին զնշխարսնորա, ուր եղեալ (էր) զլուխն ի
յաւանին Ռուսկան ի ձեռնսրբոյ քահանային Ստե-
փաննոսի . և ապա անտի փոխեցին ի Ներս-Միհրայ
սուրբ ուխտն, որ այժմ կոչի Չրվշտիկ(21), ի փոռս
Տեառն Աստուծոյ ամենակալի : Իսկ յետ բազում
ժամանակաց բարեպաշտն Վաչագան՝ Աղվանից
արբոյ, կանգնեաց սին ի գրի նահատակութեան
Եղիշէի . և սենեկապանն արբայի մենակեաց եղեալ
ի վերայ սեանն՝ կատարի :

Ը. — Ըստ կարգի գրոյցք յԱռանայ միև չև յՌոնայր՝
Աղվանից արքայ, և յՏրդատ՝ Հայոց արքայ, ոչ
գտաք. այլ հարեանցի գրեցաւ որ ինչ ի սէտս էր
ստեղծակ լինել :

Յոյժ ցանկալի էր ըստ կարգաց գիտել զստամածս
որ ինչ յԱռանայ նախադաճութենէն ցայսօր գործք-
բաց արևելեացս բաղմազ գութիւն ամբոխեալ ցու-
ցանէ գորպէան, և կտակարանացն հրկիզութիւնք,
սակայն յայտմ վայրի նպաստաւ որէ մեզ Քերթողա-
հայրն Մովսէս (խաւատմեւն) զստտերազմեւն Արտա-
վազդայ ընդ Հոովմայեցիւն : Վասն զի ի գուժարեւն
նորա զբխբաւորան Ատրապատանայ՝ անդ կոչեաց
զհզօր ազգս լերինն կաւկասու և զգօրս Աղվա-
նից և Վրաց, և խաղաց ի Միջագետս. և սոյին
ուժով հալածեաց զգօրան Հոովմայեցւոց :

Իսկ ի շահատակեւն Արտաշիսի ի վերաց Երվան-
դայ, էր նա ի սահմանս Աղվանից յՌատի գաւա-
ռի. թողու անդէն զգօրն, և ինքն գնաց յԻւր
բաղար : Եւ կեկաւ Արտաշէս միարանէ զգօրս Աղվա-
նից ընդ ինքեան, և ելանէ առ արն ծովակին
Գեղամայ. և սորօք վանէ զԵրվանդ. և ինքն տիրէ
Հայաստանեաց :

Զայսու ժամանակաւ միտրանին Աղվանք լեռնա-

կանօրն սակենքումբք և մասն ինչ էր Վրաց, և մեծ աւանբոխ տարածանին յերկիրն Հայոց : Ճողովէ և Վրասաչէս զգորտիւր ընդդէմ նոցա և բանակի առ Կուրդէտով : Սասականայ պատերազմն, ըմբռնի արքայորդին Սղվանից⁽²²⁾ ի ձեռս Սրտաշխի. և վասն այնորիկ զօրիորդն Սաթինիկ աւանու կին Սրտաչէս և դառնայ խազաղութիւն հա (ստա) տեսալ : Վախճանի հայրն Սաթինիկայ. և այլ ոմն բռնացեալ թողաւորէ, և զեզրայրն նորա հարածէ : Եւ դայեակն Սրտաշխի Սմբատ եկեալ զօրով մեծա՝ վանէ զբռնացեալն, և տիրել տայ եզրօրն հայրենի աթոռոյն, և դառնայ մեծաւ աւարաւ և բազում դերեօր ի Հայր : Բնակեցուցանէ զդերեալն ի դաւառին Շաւարչան, որք էին յՍրտաղ դաւառէն. և նախարարութիւն Առաւելեան տաճմին յաղդէ Սաթինիկայ է կարդեալ, որ ի մեծէն Խոսրովայ՝ հօր Տրդատայ, խնամեցաւ առն բաջի և Բասաղայ եկեղոց :

Թ. — Հաւատալն Ռուսայրի և մկրտիլն ի ձեռաց սրբոյն Գրիգորի. և Աղվանից միաբան լուսաւորիչ ընդ ձեռամբ Ռուսայրի արքայի :

Վասն զի երանելին Աղիշէ զաւարելադործն մշակուիթիւն ի ծաղայ երկրի սկսեալ լուսաւորեաց

զմատունս ինչ արեւելեացս հիւսիսոյ, ոյլ ոչ զամե-
նեական, և նոյն ինքն զբարխոյն կատարեալ զմարտ
ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ ճղնեցաւ : Այլ յոր
ժամանակի ոյց սրար Աստուած ազգի մարդկան,
ընդհանուր ծաղկեցոյց զարեւմտեաց կոյս մեծ
կայսերքն Կոստանտինոսիս, լուսաւորեաց և զմեծ
Հայր երանելեան Տրդատու, ուժ ի հաւատս և
զերս արեգական որ սակաւ ինչ ծանուցեալ էին
զժողովմն փրկութեան ճշմարիտ արեգականն :
Կովնակի ընդ ձեռն Ուոնայրի զերազոյն լուսաւորե-
ցան. և այս ի միում ժամանակի եղին հրաշք յաստ-
ուածուստ :

Եւ էր Ուոնայր՝ արքայ Աղլանից, քեռայր Շաղ-
հոյ՝ Պարսից արքայի, քաջազորայր, որ ի մեծամեծ
պատերազմունս հոյակապ անուն ժառանգեաց՝ իմջ
Հայաստանեացն նշան յաղթութեան կանդնեալ :
Առնու և զվերստին ծնունդն ի սրբոյն Պրիգորի՝
Հայոց Լուսաւորչէ, և զայ լուսազգեստեալ ի
սուրբ Հոգւոյն առաւել լուսաւորէ զԱղլանս. և
կայ, մնայ որդի մշտնջենակալ լուսոյն. վախճանէ
զմարդկային կեանս : Իսկ զինի սորա մահուանն
խնդրեցաւ յԱղլանից մանուկն Պրիգորիս ի կա-
թողիկոսութիւն իւրեանց զի Ուոնայր՝ արքայն մեր,
խնդրեաց ի սրբոյն Պրիգորայ նորին սուրբ ձեռնա-
դրութեամբն լինել եպիսկոպոս աշխարհին իւրոյ.

որք և սյառ կանոնիւ կային աշխարհս Հայոց և Սղվանից համակամ եղբայրութեամբ և անբակ ուխտիւ մինչև ցայսօր :

Ժ. — Վասն Վալէի՝ Սղվանից արքայի բէ գիւրդ ուրացաւ զհերանոսական գործ մոլորութեան և նաւասաց յՍտատամ կենդանի. և ետ պատերազմ ընդ Պարսս, և միանձնացաւ յանապատի սուրբ վարուք :

Յինն և տասներորդի ամի թագաւորութեանն Յազկերտի հասանէ նմա վախճան մահու . և ընդ հակառակա լեալ երկու որդիքն նորա ի վերայ տէրութեանն կուեցան : Մինչդեռ նորա յայսմ խոտլութեան էին՝ ապստամբի և Վաչէ՝ արքայն Սղվանից. զի էր նա նոցա բեւորդի, և յառաջն լեալ քրիստոնեաց ըստ հայրենական աւանդին, զոր Ուսնայր հաստատեաց . և անօրէն Յազկերտ արար բռնութեամբ զնա մող : Իսկ յայսմ վայրի ժամ դտեալ պարսապոյ անձին իւրոյ՝ ըսւ. համարեալ մեռանել պատերազմաւ քան ուրացութեամբ ունել զթագաւորութիւնն :

Ընդ երկար(եւ) խոտլութեանն Արեւոյ գեղին ամն Ռասաստ անուն ի Միհրեան տոհմի, որ էր դա-

յեակ կրտսեր որդւոյն Յաղկերտի, սա դիմեաց զայ
ամբառ զնդիւ ի րով ի վերայ երկչ որդւոյ թագա-
ւորին. և հար, սաստակեաց զգունդն . և ձերբակալ
արար զորդի թագաւորին, և անդէն ի տեղոջն
սաստակեաց . և զմնացեալ զօրսն ամ, հաւանեցոյց
և միաօրեաց սո գունդն Արեաց . և թագաւորե-
ցոյց զիւր սանն որում անուն էր Պերոզ : Իսկ ար-
քայն Աղլանից ոչ կամեցաւ նուաճիլ անդրէն ի
ճառայութիւն, այլ խրամատեաց զպաշակն Չոզայ,
և անցոյց յայտոյս զզօրսն Մասգութայ : Մխարա-
նեաց և մետասան թագաւորս զԼեւոնորդեայսն,
և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց զնդին և
բազում մնաս արար զօրացն արբունի : Եւ զրեալ
(Պերոզի) երկիցս և երիցս հրովարտակա աղաչանաց՝
ոչ կարաց ամել ի հաւանութիւն զնա . այլ զրով
և պատգամաւ յանդիմանէր զնա վասն զուր սե-
րելոյն զաշխարհն Հայոց և զմահ նախարարացն և
զչարչարանս կապելոցն. որ փոխանակ կեանս տալոյ
սիրոյն և վաստակոցն՝ զարեւ հատէր. լաւ լիցի ինձ
չարչարանօր մեռանիլ բան տրացութեամբ կեալ :

Եւ իրրեւ զխոացին եթէ՝ ոչ բռնութիւն և ոչ
սէր կարեն ամել զնա ի հաւանս, զանձ սաստիկ
ետ տանել յաշխարհն Աղուանդրեաց . և բացին
զգրուես Ալանայ, և հանին զունդ բազում ի Հո-
նայ, և կուռեցան զմի ամ ընդ Աղլանից արքային :

Այլ թէպէտ սրահասեցան ևւ ցրուեցան զօրք նորա-
 սակայն զնա ոչ կարացին ամել ի հաւանս . այլ ևւ
 հարուածք մեծամեծք հասին ի վերայ նոցա , է՛ր որ
 կռուով , ևւ է՛ր որ շարաշար սխախք ծրդեցան :
 Այլ յերկարել սրաշարմանն մեծ կողմն աշխարհին
 աւերեցաւ . այլ ոչ որ ի նմանէն բաժանեցաւ : Սողա
 յղեաց առ Վաշէ թաղաւորն Պերող « գրոյրդ խմ ,
 սակ , ևւ գրեռորդիդ ի բնց տուր ամել : զի ի բնէ
 մոգ էին , ևւ դու քրիստոնեաց արարեր . ևւ աշխարհդ
 քո քե՛զ լիցի » : Իսկ երանելի այրն ոչ ի վերայ
 տէրութեանն կռուէր այլ յաստուած սրաշար թեանն
 մրցէր . ևւ ետ տանել զմայրն ևւ զկիներն , ևւ զաշխարհն
 բովանդակ ի բաց եթող , ևւ ինքն զստարանն ա՛ռ
 և ի բաց կամէր զնալ : Զայն լուեալ թաղաւորին
 Պերողի՛ ի զիող՝ եկեալ զամենայն վնասն ի հայր իւր
 արկանէր . անսուտ երզմունս կնքէր ևւ տայր տանել
 առ նա , եթէ յաշխարհդ միայն մի գնար , ևւ զոր
 ինչ ասես սունեմ : Իսկ սա հաճեցաւ միայն ըզ
 սեպհականն սանուլ բաժին իւր , զոր ի հօրէն էր
 ստեալ հազար երդ . ա՛ռ զայն ի թաղաւորէն , ևւ
 նստաւ ի նմա միայնակեցօր հանդերձ . ևւ այնպէս
 անգրաղապէս կեայր ըստ Ստուծոյ . ևւ ոչ յիշեաց
 ամենեւ իմք եթէ թաղաւոր լեալ իցէ յառաջ . այս
 ևւ զն վարք նորա :

ԺԱ. — Թուղթ Գտայ կոխակարտի առ սուրբին
Վալի :

Աստուծոյ երկեաւոր շնորհօքն ողջոյն :

Ի ճատս սուրբ սիրոյ քո առաքինութեան ի կամն
կամաց անձին խոյ բոլիսեցան միտք խմ, երկնաւոր
զորութեամբն յօժարեցի սրատնող վնել ըանխ :

Եւ ահ անկառ ինձ մեծ և ահագին և բարձրա-
դոյն քան զերկինս երկնից, և խորագոյն քան զներ-
քին կիտազունդն. և յամենայն կողմանց չուրջ սա-
չարեաց դիտ ի վեր և ի վայր, ի վերջ և յառաջ, յաջ
և յահեակ. միտք չիլ ոչ կարեմ, և խորամուխ վնել
երկնչխմ, եթէ, դուցէ, ընկզմիցխմ, որպէս Պետրոս
առաքեալ, ի ծով անդնդային, բայց եթէ Տէր Յիսուս
ձեռն կառկառուցու յօգնականութիւն : Յայս սա-
կըս և բաջակերեցայց և յանմուխդ միտեցայց. քանզի
բան ունիմ մտայ դործի, եթէ, դուցի ինչ հիսթա-
նիսթ հողեկիր յառաքինութենէ, արանց բաջայ, որք
զհրեշտակս ամին ի զարմացումն, և անգիր օրի-
նօք անձամբ անձին օրէնք եղեն, և զառանց օրի-
նաց Տէրն ի վեր ծանեան, և զեղեարն դիտացին
ընդ օրինօք. և առանց առաջնօրդի մարգարէի
ուրուք կամ երկնաւոր հրեշտակի աստուածապետ
եղեն :

Արդ՝ ահա՛ յորմէ երկուցեալս էի՝ ի ձեռս սիրոյ մօտիմ , և յուսով մերձենամ , և հասարակք աներկիւղ հաստատիմ և սկսանիմ , ուստի արժանն (է) սկսանել . որպէս յառաջագոյն սէրն Վրիտառաբ բնակեաց ի նախնւոյն (նին) ձերում Ուռնայրի, նախանձ երկնաւոր երեր ընդ Տրդատայ՝ Հայոց արքային, իրրև լուա զմեծամեծ սքանչելիսն Աստուծոյ , որ ի ձեռն սրբոյն Պրիզորի նշանք և արուեստք գործեցան յաշխարհին Հայոց, վաղվազակի զառնալ ի բազում շաղաց մուար ճանապարհին առ ճշմարիտն Աստուած . ծանօթութեամբ և բարեկամութեամբ ի բաց ընկեցին զճանրատաղտուկ լուծն հեթանոսաց , թեթեւացան , թօթափեցան , թեախօխեցան , թեանն , ի յերկինս ճախրեցան ,

Չոյս լուեալ բաջին Ուռնայրի՝ ոչ զլաց և ոչ դարեաց և ոչ ի ձեռն ծառայական հրեշտակին . այլ ինքնին մեծ թագաւորն մեծամեծօր նախարարօր և բազմագունդ զօրօր դայր, հասանէր յաշխարհն Հայոց, յանդիման լինէր սկսեալօր թագաւորին : Դսկ նորա եղբայրաբար սիրով բարեկամութեամբ ընկալեալ՝ բոլոր զինքն առաջի ստնէր նմա՝ զներքին և զարտարին խորհուրդս մերկանայր և զնէր առաջի նորա հանդերձ սրբովն Պրիզորի . և ամենայն բազմութեամբ զօրոցն Հայոց . խոնարհէր թագաւորն ձեր, անկանէր և սլատէր զտախբ և զձե-

նոր. պատմէր զամենայն մտորութիւն հեթանոսաց
և ինքն խոստովան լինէր վասն սոխտազործ մեղացն-
անցելոց :

Քաջազերէր զնա սուրբն Պրիգորիտս ի գալուստ
մարմնաւորութեան Ռդղոյն Աստուծոյ, որ ի թո-
ղութիւն եկն և ոչ ի դատաւարաւել, ի կեցուցա-
նել և ոչ ի մեռուցանել. և յառաջ անցելոցն ի հողոյ
կեանս խոստացաւ : Չայս ամենայն իբրև լսէր թա-
ղաւորն ձեր* ինքն և ամենայն զօրքն որ ընդ նմա,
զաւուրս քառասուն պահուցաւ անդէին զանձինս խո-
ւանց ի բաց հրաժարելով յառաջին սողտանելի
գործոցն. և յաւորն յիաներորդի* իբրև ուրացան ի
սատանայէ և յամենայն գործոց նորա և խոստովա-
նեցին զսուրբ Արրորդութիւնն . էջ թաղաւորն յա-
մենասուրբ ջուրն և ամենայն զօրքն ընդ նմա : Եւ
կատարեաց զնոսա բահանայսպետն ի վերապին ծը-
նունդն, ի յերկնս որ Արրորդութիւնն ելին ամենեքին
Հոգւովն սրբով : Ի նմին ժամանակի շնորհեցաւ
նոցա այր մի երանելի ձեռնադրեալ յեպիսկոստու-
թիւն, ի Հռոմ քաղաքէ, որ եկեալ էր ընդ Տրդա-
տայ արքային, այսու երկնաւոր բարութ :

Եկն Ռեւնայր արքայ, եմուտ յաշխարհն Աղլիա-
նից, ուսաւ և կատարեաց զնոսա առաքելական կա-
նոնօք. բնկալան ամենեքին զչրոշմն երկնաւոր, և
զրեցան ի դպրութիւն կենաց. հալածեցան դէք աշ-

խարհից. խափանեցան զոհր և ճենճերք. ամաչեաց մալարութիւնն, բարձրացաւ ճշմարտութիւնն, թաղաւորեաց ըսն աներևոյթ, մերժեցաւ կամաւոր խաւարն. կարգեցան երեխայրիք եկեղեցւոյ. տասանորդեցան պտուղք կալոց ևւ հնձանաց, անդոց ևւ շարանաց (23) ևւ ամենայն ընտանի անսանոց. նաև զհող երկրին ևւ ի նոյն վիճակեցոց, ևւ հաստատեալ կալաւ կարգ ուղղութեան սո նախնեօքն ձերովր, հանուօք ևւ հարբն քով երանելեաւ մինչև ի ժամանակս քոց սրանչելի տէրութեանդ. վիշտպն, որ հինն էր յսուրցն առաջին մարդոյն, ևւ տես զչքնաղ ծնունդ քոց ընտնութեանդ յառաջին ի հայրենի հաւատոյն երկրորդ, որ ի գոռող վիճակին. յոյժ կատկած ի միտ անկաւ շարասէր թշնամոյն, եթէ դուցէ ընդ որս եղև մուտ կենաց յաշխարհս Ազգանից՝ ընդայն ծնունդ ևւ մուտ ճշմարտութեանն յաշխարհն արևելից. շտապեցաւ, տաղնապեցաւ, տարակուսեցաւ առաւել քան յաւուրն Յորաց արդարոյ. ժողովեաց, զումարեաց զգօրան իւր խաւարայինս, յայտնեաց նոյա զախտն չար, որ տանջէր զնա. ամեներեանք զյգ հարան ևւ դողացան, ևւ ի միարանութիւն եկեալ՝ զերս իրացն խնդրեցին « մի այգալէս, սակն, տաղնապիր յանձն քո սիվ քաջ՝ կանուխ է մոլորութիւնս մեր քան զճշմարտութիւն նորա, տկար գազանաւն առաջին մարդոյն յաղթեցեր, մեծ

Թաղաւորութիւնս զարե՞ս կալ ստաջի՞ս : Զայս
ասացին և զհամտարած ծովն շարժեցին ի վերայ
քո . իջին ի նա օղբ մերկամինք , շարժեցին և յու-
ղեցին դատմութիւն ալեաց նորա . սկսաւ մրմնել,
եւանել , տարածանիլ , ազականել զլաչտս ևւ
զերինս . և կն , և հաս ի վերայ քո միանգամայն բազմու-
թիւնս ազգաց հեթանոսաց ահաւոր դազանօք , խառ-
նադրոյմն նշանօք , բազմաձայն փողօք , դալարա-
փող զոչմամբ , անտառախիտ նիզակօք , ճառագայ-
թաւոր սուսերօք , ոսկեկմբեաց վաճանօք , թանձր ևւ
ստուար մկնդակօք : Հողեղէնքն զհողեղէնաղ եր-
կեցուցանէին . ևւ սարականացուքն զանապա-
կանաղ կամէին կորուսանել . ևւ անաստուածքն
զաստուածային շտաախղղ կամէին յարմատոյն
կտրել . երկիցս ևւ երկցս պարտեցան , ևւ ոչ ամա-
չեցին :

Իսկ այն , որ նատին յերկնից երկինս , ևւ տեսանէ
զաշխարհս ամենայն ականելով ևւ կռելով դարբի օ-
րէնս ևւ որ ընդդէմ իցեն , ևւ տես զբեզ միայն օրինաւոր ,
թող ևւ տ պատել զբեւ շուրջ սաստիկ հնոցին . վա-
ռեցան , բորբոքեցան ևւ սցրեցան իբրեւ զփուշք ի
մէջ հրոյ . նմանեցար երկց մանկանցն , ի հնոցին
զզօրութիւն հրոյն շիջուցեր , զխոշորութիւն կայծա-
կանցն ի կակղութիւն վարդի փոփսեցեր , զմզձկու-
թիւն ծխոյն ի սպխտակութիւն շուշանի շրջեցեր ,

դայրեցող բնութիւնն հոյ յարարող զորութիւն սփռեցուցեր, զԱրարողն Աստուծոյ յերկնից յերկիր սակեր քեզ յօղնանկանութիւն : Դասաստութիւնքն նոցա յիմարեցան, քաջքն նոցա վաստեցան : սպասնալիքն նոցա դադարեցին, նահատակք նոցա զօղեցան, բողբոսութիւնք սակաւացան :

Արանի է քեզ, և երանի է որ մերձեցին սփռեղ սակաւ էիր թռտղ, ևանթիւ եղեր բազմութեամբք. սակաւ էիր յայտնեօք, և անթիւ եղեր անյայտնեօք. նիզակ բոյ նիզակ Յեսուոյ, և սպասալիւնութիւն քօ սպասալիւնութիւնք սարարադեալին Աստուծոյ, որ իջանէ ընդ նմա յառերն յարութեան : Մորա ձայն, որ զերկիր շարժեաց, զվնա զզորդէ, զգերեզմանս աւերէ, զմեռեալս յարուցանէ, զՆացեալս նորոզէ, զգաստաստանսն հաստուցանէ, ամանց ի ձախակողմն, և ամանց ի յաջակողմն. այս Աստուծոյ միայն է, նմա վայել է. իակ քեզ իբրև հաւատարիմ ծառայի և սիրելոյ և ժառանգաւորի արքայութեան ևս շնորհս երկնաւորս զի զստրն յարութեան բերէ նմանութիւն : Ար սարձէր ի շարն սաղնապեցաւ. որ խիզախէր ի մարբութիւն յիմարեցաւ. ամենայն ինչ քօ զնդինկրկին է, ևթէ զբեահք էին օրահասանք մարմնոյ, ընդ նմին և զբեահք հաւատոյ. եթէ սաղաւարտ էր ի զգտ շտթիւն սուսերի, ընդ նմին էր և սաղաւարտ վրկութեան :

եթէ վահան ունէիր ընդդիմահար լանջացդ առա-
ջինեաց, ընդ նմին ունէիր զվահանն համբերութեան
հաւատոց . եթէ նեա ի կորովից քոց թոչէր ուղ-
ղակի, ընդ նմին և աղօթք սուրբ խնդրուածոց քոց
վաղվազակի գեր ի վերոյ դասնէին քան զերկինս
առաջիՍտուծոյ . եթէ շողայր սուսեր ի բազուկսդ
առաքինիս՝ լուսաւորութիւն հաւատոց քոց ի մէջ
հրեշտակաց վաղաատակունս արծակէր, զբոշակք քո
զբոշակք երկնաւորք, և տէր նիւղակի քոյ ճառագոյ-
թաւոր իրրեւ զչառախզս(24) արծաթոյ արեղական:

Այս է, որ զահի հարեալ էի ի սկզբանէ պատմու-
թեանս, եթէ զխաբդ կարացից բանիւ պատմել
զայնմանէ որ ի վեր քան զբան գտանի. բանս չորեր-
նիսթեաց աշխարհս ոչ կարէ ասել. և այս վիճակ
ո՛չ ամենեցուն. այլ որ քաջապէս զեզերեցան յու-
սումնասիրութեանն, ի թուականին, յերկրաչափա-
կանին, յաստրոմի բժշկականին, և ապա ի ծայրս
ծաղաց հասին ի մարդարէականն, յաստրելականն,
յաւետարանականն, որ է սկիզբն և ընձուղումն . և
թէպէտ և ունէի զայս ամենայն արուեստս նիսթա-
կանաց պատմող : Եւր զու երբեմն նիսթական. այլ
զաննիսթոցն ունիս նմանութիւն . ընդ արուսեկին
կռեցի՞ց զբեզ, զու սրայձառագոյն քան զարուսեա-
կըն նչոյլս արծակես . արուսեակն զվեց ամիս արու-
սեակ է, և զվեց ամիս զիւրաւար . զու առաջ

առօր արուսեակ և ի վեր քան զարուսեակ. (նա)
յայդուն սրահուն և ԼԹ Երևի. խկ դու ի քսան և շորս
ժամն ի տունջեան և ի գիշերի : Աշ և ԹԷ զլուսին
ամից քեզ յորինակ՝ յոյժ ծիծաղելի է խմատնոց .
Երկրտասան անդամ ի տարւոջն վիժամ . ժանդա-
հոծ, փանդաղան, կիտադունդ, խոնտապից, կիտա-
լոյս, հիւանդոտ, գիշերադնոց, խաւարասէր, լուսա-
տեաց, զղջանման, պակասընթաց, հրատանջ,
բազր մ անդամ ի թագուստ մտեալ : Ասկ դու
լիալոյս, բարձր, լուսասարսա, տեւարեր, հրեշ-
տակակերպ, տրախարար, քաջալերիչ, սոյժատ,
դեղեցիկ քան զամենայն հասակակից ընկերս քո,
ոչ ինչ բաւական քեզ բուսմ ասելորքան զարեգակն
ի վեր դտանիս, ոչ զնա թշնամանեցից և զքեզ
դովեցից . այլ զբնութիւն նորս սրատակեցից քեզ .
չեղտոջնաց (է), թխրընթաց, կողմնաօր, ստուե-
րաչուր, հարաւարնակ, ձմեռնատանջ, ամսոնակէզ,
թանուտ գարնանի և աշնուտ աշնանի, գիշերա-
կուլ, առատտամին, ծաղկաթարչամ, գալարա-
ցամար, կենդանահալած ի ստուերս ի մէջ ստօրէի,
կիտարածին առօրն ողջունի . յիրաւի ամա Յոյնք
Ազգորմն կարդացին : Աշ սոպա ԵԹԷ ի գոզնարեաց
ճատաղայթ անցեա մտօրդ, ընդ նմին և զայն գի-
տասջիր (ԹԷ) գիշերու է ծածկեալ, ամալք է թա-
քուցեալ, փոշով է մղտոցեալ, մրրիօր է ալեկո-

ճեալ. դու արեղական նմանեցար, ի Հօրէ՛ զօրացար, ի յԱրդւոյ քաջակերեցար, ի սուրբ Հոգւոյն լուսաւորեցար. ի գիշերի տեսանես, և ի տունջեան թափանցանեն ճառագայթք հաւատոյ քոյ :

Ասացից քեզ քան ինչ ստակոս որ. յամենայն կողմանց աչացար, սրատեսօղ ևս քան զարծուի, և երազօղութիւն ի հանդրատանաց. ոչ միայն զերկինս տեսեր, այլ ևս զերկնից մեծն տեսեր : Զփոքրս թողեր, զանցաւորս կտար ևս զանանցն աւեր, ի քաց ընկեցեր զտակխակոս թագասորո թխնն, ևս ահա կայ, սրահի քեզ անձեռագործ պատկն զոր ընդունելոց ևս յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի : որ թողցէ վասն աւետարանին գհայր և զմայր ևս զբորս ևս զեղբարս ևս զամենայն ստացուածս իւր՝ զհարիւրապատիկն աստէն ընկաղցի ևս զկեանսն յախտենից յաշխարհին որ ոչն անցանէ : Զայդ աղբտոբութեանք զիւրագոյն է ստնել, իսկ առն թագասորի, իրբեւ զքեզ, անհասր է. սպաս կթէ արասցէ որ որպէս ևս արարերդ, մարդկան անհաստալի, հրեշտակաց զարմանալի, Աստուծոյ ի մանալի, որ թողեալ զանթիւ, բազում զօրս հրեշտակաց և եկն ի դժուձ կերպարանս մարդկան. գտաւ քո զօրծոցսն՝ նման, նա և բոլոր աշխարհի և զէւ կեանք ևս փրկու թխն, և դու բոլորից աշխարհիս բացեր դուռն փրկու թեան. քոյին իսկ աշխարհին հայրենի հա-

ւատրն պահեցան, եկեղեցիք շէն մնացին, վկայա-
բանք ի խաղաղութեան, քահանայք ի քահանայու-
թեան, պատարագք ի սեղանս, մարդարէք յընթերց-
ութեանս, տարեալք ի մխիթարութիւնս, սաղմոս-
երգութք ի յորհնութեան, կուսանք ի կուսութեան, կը-
րօնաւորք ի սրբութեան, եւ ամենայն որ յիւրաքան-
շիւք կարգի, եհաս ըտր առաքինութեան քոյ յարեւե-
լից մինչեւ ի Պաղարովն (25), ի հարաւոյ մինչեւ ի
հիւսիս :

Գրեցաւ անուն մարտիրոսութեան քոյ յսկիտախ-
տակն ընդ առաքեալն եւ ընդ նախափրայն,
ընդ հայրապետն եւ ընդ եպիսկոպոսապետն, միան-
գամայն եւ ի դպրութեան կենացն ի յերկինս: Չզոյշ
լեր սրանչեզի՞ որ այսչափ մեծ ամեծացն արժանի
եղեր, ե յայսչափ բարձրութիւնս վերացար, հասեր
ի հաստատուն կալ յուսոյն եւ անհատ ի սիրոյն, համբ-
բով լեր ի հաւատս ճշմարտութեան զի մի վիշտան
մեռեալ զտուան շարժեացէ ի վերայ կենացս մերոց:

Զի թէ մինչ տղայն էիր՝ յաղթեցեր նմա, ի շափ
հասեալ, զխտեմ, թէ առ ոտն կոխես զամենայն
մեքենայս շարի նորա, այլ որչափ միտք զբեղ սի-
րենն, ե մարթ էր զայն բանիս ընդ պատմութեամբ
արկանել, բազում մազաղաթի ծախք լինէին .
բազում անգամ յառաջ եկեալ վասն բո սիրոյն
զալ առ բեզ, այժմ ի մերմէ բարեխօսութենէ, եւ

յամենացն սուրբ ուխտի եկեղեցւոյ, յանձն արարեալ
զբեզ Նոգւոյն սրբոյ. Տէր ընդ բեզ. ամէն :

Վկայ Վրիառտոսի, շարշարակից խոջին, ի հրեշ-
տակաց փառամատոյց սրատմուճանառ զարդարեալ,
անդարչ որդեակ իմ Վ. աչէ՛ Ազլանից արքայ, Պի-
տայ եպիսկոպոսի՝ Տէր երկրի, յամօթալից հեղգու-
թենէ շկարեմբ համարձակել ասել բանս միտիմա-
րութեան յաղթողիդ աներևոյթ սրատերազմին. որ
ոչ ի մարդկանէ ասեալ քաջալերութիւն. այլ յոյժ
ահեղ զօրութիւնն Վրիառտոսի բեզ յօգնականու-
թիւն կոչելով՝ վերագոյն դերազանցեալ քան զբո-
լոր աշխարհս բարձրագոյն գտար: Բայց արդ զբեզ
ի հաւան ամեալ քոյով ժուժկալութեամբդ աղաչեմ
զի սխորթ և անոչ իմ ողջոյնս բեզ թուեսցի. այլ
գոհանալով զբո վերարեբութենէդ ո՞վ զօրական
Վրիառտոսի՝ ոչ ունիմ գիտութիւնս աղքատութեանս
ինց կազմութեան սրատրաստութիւն. զի և ոչ
նիսի ինչ ճարտարեալ խնատութեան իմ համբա-
րեալ կտրացից կկեղ զգեառ ինչ գովութեան բուժ
ազնուականութեանդ. նա մանաւանդ եթէ, ամե-
նայն հսկատրական փիլիսոսփայքն աշխարհին Յու-
նայ ի մի տեղի գումարեսցին, և ոչ ինչ կարասցեն
ասել զարժանն գովութեան բուժ հոգեկից յաղթու-
թեանդ : Վասն զի դու ծանեար սիրելով զԱտո-
ուած յամենայն սրտէ, յանձնէ և ի զօրութենէ, զա-

մենայն ինչս եւ զմեծութիւնս փոխանակեցեր ընդ միոյ Տեառն ամենայնի. զի զնա ընդ քեզ հաշտունելով ո՛չ միայն զերկիրս՝ այլ և զերկնից զմեծութիւնն առեալ ըմբոյխնեցեր ։ Հրաժարեցար ի զոհիցն ձենձերաց զիւսմով հեթանոսաց , եւ եղեր հոս անոյշ ի Վրխատոս , որ հասեալ մինչեւ յարեւմուտս հո չակեալ ծառալեցաւ . եւ բերկրեալ զուարճացոյց զամենեցունց հոգիս Թողեր զմեծութիւն երկրայինս որ առ թի մեղօք , ժառանգեցեր զարդարութիւն հանդերձ երկնային մեծութեամբն , հեռացար բնաւ իակ ի զբաղանաց աշխարհիս , մերձեցար ի Վրխատոս որ է նաւահանգիստ խաղաղութեան . եւ զուսմարեալ զբանս իմ ի մի տեղի խօսեցայց . եւ եթէ էիր մարդ , եւ եղեր հրեշտակ . ունէիր ազգականս ի յերկրի , եւ զտար եղբայր Վրխատոսի ի յերկինս . էիր մահկանացու , եւ եղեր անմահ . ոչ թէ զուսմայն ես անմահ , այլ վասն զի համարձակութիւն ունիս առ Վրխատոս որ բազում մահկանացուաց կարէ տալ կենդանութիւն . ցանկալի ես հրեշտակաց , փափաղելի ես մարդկան , առաւել անձկալի ինձ հեռացելոյս մարտակից քեզ յաներեւոյթ սրատեբաղմի ամենաչար սատանայի ։ Բայց արդ աղաչեմ , փոխանակ ստեմ շունիլ մլնաս ի մտի , չյիշել զիմ հեղձութիւնս , զի այն որ արարն զքեզ իմ որդեգրութեան արժանի , նոյն եւ շնորհեսցէ՛ մեզ զքեզ

առողջ հոգւով եւ մարմնով տեսանել յաշխարհի ,
եւ վայելել ի քոյ շնորհալից վարսդ առարինութեան .
ողջ լինելով ի Քրիստոս լիցիս մեզ բազում ժամա-
նակս (26) պարսպեալ եւ լցեալ սիրովն Քրիս-
տոսի . ամէն :

ԺԲ. — Պատերազմելն Տրդատայ ընդ Բարսղաց
արքային ի յաշխարհին Աղվանից , եւ բազա-
ւորելն Սանատրկոյ ի վերայ Աղվանից եւ ընդ-
դիմանալն Հայոց . եւ Խոսրովու զարն յօգնա-
կանութիսն զօրօքն եւ սուտչ զԱղվանս եւ
զհարկսն :

Մինի զօրածողով Տրդատիս՝ մեծ Թագաւորն
Հայոց , եւ իջեալ ի դաշտն Պարգարացոց՝ պա-
տահէ հիւսիսականաց սաստիկ պատերազմաւ . եւ
Թագաւորն Բարսղաց մարտակից խր եղեալ , որ
ձգեալ զճօսան արւոյն Տրդատայ եւ ոչ զօրեալ
ընկճել զնա՝ ինքն լինի միջակաուր ի նմանէն . եւ
վարէ Տրդատիսս զնոսս կոտորմամբ մինչև ցՀնա .
եւ բազմաց լինի անկանիլ ի զօրացն Հայոց . եւ Այսոս-
ւազդ՝ պարսպեալն Հայոց , Մանդակունին

մահանայ : Անդ ասնու պատանդս Տրդատիոս . և և մարանեալ զհիւսիսայինան՝ զիմէ ի վերայ Շապհոյ՝ արքային Պարսից :

Իսկ ի վախճանելն Տրդատայ Սանատրուկ ոմն թաղաւորեայ Աղվանից ի Փայտակարան քաղաքի . և եկայ զխմակայ Հայոց : Եւ Խոսրովայ՝ որդւոյ Տրդատայ , սձեալ զԱնտիոքոս յունական զօրօր , և զԲաղարատ արեւմտեայ գնդին , և զՄիհրան՝ Վրաց բղեաշխ . սցտրիւկ ամենեքումր մարանեալ խաղայ ի վերայ Աղվանից : Աճապարէ Սանատրուկ զօրօրն Աղվանից , և գնայ առ Շապուհ՝ արքայ Պարսից , թողալ զօր բազում ի քաղաքին Փայտակարան : Եւ Անտիոքոս առեալ աւար բազում և զհարկն արքունի՝ դասնայս կայսրու Եւ զտեալ ժամ պարսալ Սանատրրկոյ՝ հրամանա Շապհոյ ժողովէ զզօրս Աղվանից՝ թուով իրրեւ երեսուն հազար . և արչաէ ի միջոցս Հայոց . և զօրագլխ ոմն անարի սկայ ի տիգրանոսայն վառեալ թաղիս կոճեայ՝ շահատակէր ի մէջ պատերազմի առ Աւշական առասպարով . և թէ զինով հարկանէին՝ ժշ գծէր (27) . այլ ճախր ասնոյր : Յայնժամ քաջն Վահան Ամատունի հայեցեալ ի կաթողիկէն՝ ասէ . օգնեա՛ ինձ . և ողբեալ զնիդակն՝ Ընդ դաւակ ձիոյն յերկիր կործանէր զահագին վիրագն (28) :

ԺԳ. — Շապուհոյ քաղաւորեցուցանելն զՏիրան և
փրրկելն ի հիւսիսականացն. մահն Արշակայ.
Պապայ քաղաւորելն . և կորուստ Մեհրու-
ժանայ . և խոց առնուլն Ռուկայրի յայնտ
պատերազմի :

Թագաւորեալ Տիրանայ Հայոց՝ առնէ խաղաղու-
թիւն ընդ Պարսս, և լեալ ազնական Շապուհոյ՝ թափէ
զնա ի յարձակմանէ հիւսիսայնոցն, որք ամս չորս
բընակեալ յԱղվանս՝ նեղէին զՀայաստանս բա-
րուց չարին Տիրանայ կուրանայ ի Շապուհոյ . և Ար-
շակ՝ նորին որդի, առնու զթագաւորութիւնն : Ի
նմին ժամանակի եղև խռովութիւն Շապուհոյ յազդաց
հիւսիսոց. և նա անցեալ ի Բիւթանիա՝ նստի ամիրա
յորով . և ոչ կարաց առնել ինչ : Ապա սին առ
ծովակին կանգնեալ և առիւծ ի վերայ՝ մատակ ընդ
ոսիւք ունեւով, նշան իմն կոչել առիւծ զՊարսս և
մատակ՝ զՀռոմայեցիս .

Մեռանի Արշակ. թագաւորէ Պապ . սպստամբի
Մեհրուժան Արծրունի զԱրխտոփէլին խորհեցեալ
կորուստ անձին իւրոյ . լինի մեծ պատերազմ ի մէջ
Պապայ և Մեհրուժանայ : Յայնժամ քաջն Երզնկի
Ղեկաց արքայ, մեռանի ի ձեռաց Սարանդարատայ

Կամնարականի Սնդ առնու խոց մեծ արբայն Աղ-
վանից ՈւռնայրիՄուշեղէՄամիկոնէ՝Վասակայ որ-
դւոյ սատակի և Մեհրուժ ան յասպարապեալն Սմբա-
տայ սրակեալ բոցադոյն երկաթիւ զգլուխն սրբոյն
Ներսիսի աղօթիւք :

ԺԳ. — Սակաիկ յայտարարութիւն վասն սրբոյն
Գրիգորի՝ Հայոց Լուսաւորչի, և երանելի որ-
դեաց նորին . և ընդ նմին ձեռնադրութիւն
սըրբոյն Գրիգորիսի՝ որդւոյ Վրդանիսի՝ բոռին
մեժին սրբոյն Գրիգորի, ի կարողիկոտութիւն
Աղվանից և Վրաց . և եկն նորա յԱղվանս ի
լուսաւորութիւն աշխարհիս . և նահատակութիւն
նորին և բերումն եշխարացն :

Արդ մի ոմն յաշակերտացն Տեառն Թագղէոս
անուն, որալէս յառաջագոյն ասացար, հասեալ ամա
մասն ինչ ի Հայաստան աշխարհին, լուսաւորէր
զկողմանս ինչ արեւելեաց աշխարհին, մինչև եկն
հռչակելի սրատերազմողն և երիցս երանելին Գրի-
գորիոս, զոր ի մեռանելն Խոսրովայ՝ Հայոց թագա-
ւորի, յսպանանելն զնա նենգութեամբ Ենակայ Պար-

Թե՛ ի՛ հօրն **Պրիզորի** , և ի՛ր փախուցեալ գնալով
հեղձամղձուկ ի **Զուրա Արասի** գետոյ լինէր, դայեկաց
ումանց առեալ փախառեաց **Յունաց** յաշխարհն գեր-
ծուցանէին գերանելին **Պրիզորի**ս : **Ա**ւ այս լինէր
նախախնամութեամբ մեծին **Աստուծոյ** յօրինակ
նախամարգարէին **Մովսիսի** որ ի պրտուեաց տա-
պանակին ի մէջ **Զուրցն** գերծանէր ի ձեռաց ամ-
բարիչան **Փարաւոնի** առ ի փրկել զժողովարդն
Աստուծոյ ի ծառայութենէ **Էգիպտական** տան-
ջանացն :

Սոյնալէս և ամենասուրբն **Պրիզորի**ս գերծեալ
ի սրոյ **Հայաստան** նախարարացն՝ ի փրկութիւն
պահէր նորին **Հայոց** աշխարհին և ամենայն արեւե-
կից կողմանց, իբրև Նեա մի ընտիր ի կապարձս թա-
գուցեալ ի յունական աշխարհին , որով խոցոտեալ
սատակէր զաներեւոյթ թ շնամին , զոր ընտրեալ
յորովայնէ մօր ի բոյ, և սրբեալ յարգանդին յաղթող
նահատակ , առարեալ միանգամայն և վայելուչ
տուեալ քահանայապետ **Թորգոմական** աշխարհին և
Ասրանապեան զաւակին :

Արդ՝ անեալ և ուսեալ երջանիկն **Պրիզորի**ս ըզ-
րրիատոտական հաւատոյն զօրութիւն՝ առարեւելական
և բաջալերական համարձակութեամբ եկեալ յան-
դիման լինէր **Տրդատոյ՝** արքային **Հայոց**, միամտու-
թեամբ և բաղյր հարկանել ծառայութիւն, պաւզո-

սեան հաւանեալ ձայնի՝ հեղադոյն քաջութեամբ
ծառայել Տեառն զօրութեանց մարմնաւոր տէրանց-
այլ ոչ առ ակամէ ծառայութեամբ հնազանդու-
թեամբ . ուր ստանայր երկուս սրղիս՝ Ռատու-
կէս և Վրդանէս : Իսկ թագաւորն մղեղնեալ ի
դիւայն զանազան և սղծալից սրաշտամունն՝ ձեռն
արկանէր յամենազօր նահատակն Քրիստոսի օժան-
դակութեամբ չար վիշտալին կամեցեալ իւրն ծառա-
յել ի խորխորատ կորստեան դիցն աղտեղութեան
պաշտամանն . բազում զանազան տանջանօր չար-
չարեալ զտուրբն՝ ոչ ինչ կարաց զամաղխւտ լինել
յանչարժելի հաւատս երանելոյն , այլ օր քան զօր
բաջարար մրցեալ՝ սունու զյաղթութեան մրցանակն
ի վերայ աներեւոյթ և երեւելի թշնամոյն : Եւ
իրբև ոչ ինչ կարացեալ սրաճարանս զտանել Վոխելոյ
զառարինին յուղիզ հաւատոյն Քրիստոսի . յայն-
ժամ ազդեալ չարին ի միտս չար արբանեկացն՝
տարեալ ընկենուին զտուրբն Պրիզորիոս յանհնա-
րին խոր վիրաւոյն Այտաշատ քաղաքի յորում զե-
րեքտասան ամ յօճախտուն բնակէր վայրի , մինչև
այլ ևս կանայր ոմանք երանելիք Հոխիսիմէ և
Պայիսանէ հանդերձ երեսուն և հինգ ընկերօք ի նօ-
րին ի Հայոց արքայէն կատարեցան : Եւ երանելեացն
լինէին մարմինք բայրնկեցիկ :

Եւ սպա ամենազօրն Աստուած յայց ելանէր երա-

ներւոյն Պրիզորիտի և Երանելի նաշատակացն սրբ-
բոյ Հռիփախեանց, և սրատուհատ մեծ հասուցանէր
ի վերայ աշխարհին Հայաստանի, (որ) ոչ սրատու-
հասի սյլ մեծի սղորմութեան է նշանակ, որպէս
խրատել զսիրելի սրդի և անտես առնել զօտա-
բացեալ խորթ ։ Նորին խակ զեւրն, զորս նուիրօրն
և զոհր մեծարելին, իրբեւ ի վերայ թշնամեաց հա-
սեալ տային մոլեգնել և ասել զխրեանց մարմինան,
սյլև զնորին թաղաւորին զկերպարանս ի խղի
զարձուցեալ բնութիւն՝ յեղեգն վնեկ փախատեաց ։
Յայնժամ ահ և երկխղ սաստիկ զամենեսեան
ընոր, մինչև մնային կորստեան կենաց աշխարհին ։
Մինչդեռ յայամ ահի և ի դողման կային ի մեծա-
մեծաց մինչև ի փոքուն՝ երեւէր ի տեպեան զիշե-
բոյ հրեշտակ սղորմութեան Աստուծոյ կնոջ ումեմն
Խորտովիդուխտ անուն՝ քեւ Տրդատայ՝ Հայոց սր-
բայի . «անձնարին է ձեզ, ասէ, ի հարուածոյդ զեր-
ծանել բայց եթէ ի ձեռն սրբոյն Պրիզորի երթեալ
հանէր զնա ի խոր վիրասղէն » ։ Աւ զարթուցեալ
սրատուր զերազն, և ամենեքեան ըմբերանեալ զսրտ-
վին զկննն և ասելին . « և զու ուրեմն զխաշարի՞ս .
խակ արդ և զսկերան անգամ զինչ (չէ ինչ) հնար
է գտանել զնորս » ։ Աւ իրբեւ կրկնեալ և երբե-
կնեալ զոտեպղն . յարուցեալ առ վտանգի հարուա-
ծոյն՝ շողան ի բերան վիրասղին թերաշուստրն

կաղս ի կաղս բարբառել բանինն Աստուծոյ, « Եւ ի դուրս եթէ իցես կենդանի » . եւ վաղվաղակի զեկուցանէր զկեալն կենդանի : Բազում խնդութեամբ ի վեր առեալ՝ ածին ի Նոր քաղաքն թագաւորանիստ Հոյոյ արքային : Այնուհետեւ զիւրացն առեալ զմարդիկն ակամայ ընդ առաջ մեծին Պրիզորի տանէին մողեզներով եւ ուտելով զմարմինս զբարբառնչիւրս Եւ զթագաւորն նոյնպէս յեղեղանէն առեալ զիւրացն ածէին ընդ առաջ սրբոյն . որոյ ծունր եղեալ մեծին սրբոյն Պրիզորի արտասուօր խնդրէր յամենողորմն Աստուծոյ զիրկութիւն թշուառացեալ ազգին . եւ անդէն վաղվաղակի ընդունէին ի ձեռն սրբոյն աղաչանաց զթշկութիւն մարմնական տանջանացն , ընդ նմին եւ զհոգւոյն լուսաւորութիւն :

Եւ իբրեւ ոչ ումեր ինչ զեկուցեալ վասն երանելի կանանց որ սրակեցան՝ զՀոխիսթեանն ստեմ եւ զնորին ընկերացն , ինքն խկ ի խոր վիրապին մարգարէական ակամբն տեսանէր զնահատակութիւն երանելեաց վկայիցն Քրիստոսի . եւ ասէ « ո՞ր են նշխարք սրբոցն » . եւ մարդիկ զարմացեալ « զո՞ր սրբոցն ստէ , ասէին » : Եւ իբրեւ լուան ի նմանէ զանուանս սրակեւոյն , ապա ի միտ առեալ՝ ցուցին զբաւտուական և զամենասուրբ նշխարս սակերացն : Եւ առեալ Պրիզորիոսի սրտակէր խրեանց խկ սրա-

տառատուն հանդերձիրն՝ չարարեալ ուրաք ինչ
արժանի յերանելեացն մերձեցուցանել ի մարմինս,
մինչև սրբեալք ելանէին յաւազանէն փրկութեան .
և զնէր ի հանգստարանի, ի տեղւոջն յորում պսակե-
ցան սուրբքն :

Իսկ զորոք աշխարհն Հայոց ուսուցանէր և
խրատէր և կնքէր կենսատու խաչին և լուսաւորէր
մկրտութեամբ աւազանին փրկութեան. և արժա-
նաւորս առնէր զանճառելի Հողւոյն ընդունիլ շնորհս
և ճաշակմամբ կենսատու մարմնոյ և արեան Տեան :
Եւ ոչ կամեցեալ իւր իսկ ունել զսթոս քաջանայա-
պետութեան . հրեշտակ Աստուծոյ եկեալ առ մեծն
Գրիգոր՝ տակ ցնա. ոչ հետախ և յամսակ առ խո-
նարչութեան՝ կարդին. այլ յայսմ քաջանալ և ստնուլ
կրկին զանանցական սրտինն որ վասն քաջանայա-
պետութեան շնորհին Աստուծոյ : Եւ առեալ այնու-
հետեւ զքաջանայապետութեան և ս սրտինն . և
երթալ լուսաւորել զՎրաց և զԱղվանից աշխարհն :
Եւ երթեալ ի Հարանդ զառա՛ ուսուցանէր և
խրատէր պահել զպատուիրանս Որդւոյն Աստուծոյ .
և արկանէր հիմն եկեղեցւոյ ի գիւղաքաղաքին Ամս-
րասայ . և կայուցանէր զորժօնս և հրամանատարս
չինել եկեղեցի : Եւ երթեալ ի Հայոց աշխարհն՝
օժանէր փոխարէն իւր զորդին զՎրգանէս նստու-
ցանել յիւրտթոս քաջանայապետութեան (առեալ)

հրաման (ըստ) հայրենի վարուց լինել շնորհ հաւատոց և բանին վարդապետութեան, որ ուղիղ և աստարինասէր վարուք կեցեալ պատուհասէր և խրատէր զայնտիկ, զորս ի դիւսապաշտութեան գրտանէր յաղանդին, և յանդիմանէր զկին թագաւորին վասն այլանդակ սրունկութեանն : Աւ մինչև մտեալ յեկեղեցի, ի Տարօն դաւասի, զտէրունեանն կատարէր խորհուրդ՝ շար և դիւսապաշտ մարդիկ ժողովեալք բազմութիւն յոյժ առ ի սարնանել զերանելին Արդանէս խորհրդեամբ կնոջ թագաւորին : Այ յորժամ վազեցին ի դաւիթ եկեղեցւոյն, ի դիւսպ սկնդ կապեալ կաշկանդեալք եղեն հրամանաւ բարերարին Աստուծոյ ուշնաղելութեամբ (29) ընդ կապճեալք կային անմուռն ռակներեան, մինչև կատարեալ երանելոյն դաստուածեղէն խորհուրդն և ի դուրս եկեալ զարմանայր : Աւ հարցեալ զպատճառս՝ խտտովանելին զիւրեանց շարեաց խորհուրդն և զկամս կնոջ թագաւորին : Աւ նա կայեալ յաղթիս՝ ձեռնադրութեամբ զամենեւեան բժշկէր, և խրատէր մի ևս գործել շարինչ, սլլ սպաշխարութեամբ զտանել ողորմութիւն :

Աւ սորա երկու որդիք . (անուռն) միումն Յուսիկ աստարինասէր և սրբամիտ վարուք . որ և անորին խտտովանողական վարութն կատարեալ սրակէր . բանզի հասեալ յաթոռ քահանայապետութեան

Հօրն՝ յանդիմանէր զթ ադաւորն վասն մեղատէր չա-
րագործութեանն. և նորա հրամայեալ անդէն յեկե-
ղեցւոջն բրով սղանանել զնա: Եւ անուն միւսումն
Պրիգորիս յանուն հաւուն. և համանման և հաւա-
սար նորուն վարուցն առարինութեան, ոչ ամուսնա-
ցեալ ի կարգս աշխարհականս. այլ փափաղեալ
բաղձայր հայրենի հողերո ժառանգութեանն: Եւ
անդէն ի տղայական տիոցն վարժէր զինքն Ատուա-
ծաշունչ գրոց կրթութեամբ, և զմարմնական ըզ-
ղայութիւնս սրահօր և աղօթիւք սարկեչտացու-
ցանէր, զհոգին սիրոցն հաւատօր լուսաւորէր, և
անդէն վաղխաղակի զինքեան հաւոցն զմեծին Պրի-
գորիսի զգերաշխարհիկն բարձրութեանցն զերկր-
սեան զբատիւան առեալ յօրինէր զբահանայապետ-
ութեանն զսրատիւ և զաթոռն, և զմարտիրոսութեան
զամենասրատիկ բարձրութեանց սրտին: Քանզի
զհնդեատասան ամեօր ձեռնադրեալ յեպիսկոսոսու-
թիւն զմանուկն Պրիգորիս Վրաց և Աղլանից
աշխարհին. և երթեալ լուսաւորէր զերկոսին զաշ-
խարհսն, և հաստատէր քրիստոսական հաւատովն
զնալ. շինէր և եկեղեցիս ըստ կարգաց և բաղարաց.
և ձեռնադրէր զերկոսնս, և յորդորէր ի սրաշտօն
սրբութեան. և ի յիշատակ սրբոց կանխեալ հանա-
սալ. և նախանձեալ գրարի նախանձ առարելական
ուղղութեանն. և կատարէր զհրաման մարմնացեալ

Աստուածորդւոյն՝ շրջեալ ընդ ամենայն հեթանոսս,
մկրտեալ յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյ սրբոյ,
ուսուցանելը պահել զամենայն տէրունեան պատու ի-
րեալն, և ոչ առնուլ ընդ իւրեանս ոսկի, արծաթ
և սղինձ և սրարկ անգամ և ցուտ: Յայսմ
բոլորից զգուշանալով երանելոյն՝ առեալ ընդ իւր
վայելուչ և յոյժ պատուականագոյն թողակ՝ զմեծ
քահանայապետին և մարտիրոսին Զարարիայ զհօրն
Յովհաննու ի պատուական արեւնէն նշխարս և
զսուրբն Պանտալեոնն, որ զուանեաց զբարւոր
զաւանթիւնն Քրիստոսի, և սրակեցաւ ի Նիկո-
միդիա քաղաքի:

Եւ տարեալ զամենասուրբ նշխարս վկայիցն ի
մեծ քաղաքն Յոի Աղվանից իշխանութեան՝ շինելը
փոքրիկ եկեղեցի, և զնէր անդ մեծ զգուշութեամբ
մասն ինչ յարեւել Զարարիայ և ի նշխարաց սրբոյն
Պանտալեոնի, և թողոյր երէց մի սպաստիալ և
պաշտօնեաց վկայիցն Քրիստոսի, և զիկնն նշխա-
րաց սրբոյն Զարարիայ և երանելոյն Պանտա-
լեոնի առեալ ընդ իւր, և երթեալ ի Մասգթաց
աշխարհն՝ յանդիման լինելը Մանեսանայ թագա-
ւորին Մասգթաց, համատեղմին Արշակունեաց: Եւ
քարոզելը զանճասակի Երրորդութեանն մի արար-
չական զօրութիւնն և զմարմնանալն Աստուծոյ
Բանին, զբազում և զանազան նշանագործութիւնս

յերկրի առնել, զխաչիլն եւ զմեռանիլն եւ յերիւ
աուր յառնելն, եւ նովին մարմնով ի յերկինս
վերանալն. նոյնպէս եւ յերկրորդ զաշտեանն երե-
ւիլն դատելով զկենդանիս եւ զմեռեալս : Աւ խըն-
դութեամբ ընկալեալ՝ հաստատային աւետարանական
բանին զառաջինն :

Իսկ ամենաչարն սատանայ մտեալ ի սիրտ նոցա
զրդուէր շանաղ (30) կենսատուր հրամանի բանիցն
Տեանն. սկսան դնել բազրադոյս ճշմարիտ վարդա-
պետական բանից երանելոյն. բանգի ի բարոզու-
թեանն ասէր զկամս բարեբարին Աստուծոյ՝ ոչ
աւարել եւ ոչ յափշտակել եւ ոչ դողանալ. այլ
վատտակել ձեռք եւ վայելել մարդկարար, եւ երա-
նելի լինել Աստուծոյ : Աւ ասեն. « Հայոց արքային
կեղծաւորութիւն է այդ արգելել զմեզ յաւարել
Հայաստան աշխարհի. և ի՞նչ կեցցուր զի ոչ աւա-
րեցուր » . սպասե զթագաւորն ևս խոնարհեցու-
ցեալ յիւրեանց ամենաչար կեղծաւորութիւնն :
Յայնժամ կալեալ զմանուկն Պրիգորիս՝ ընդ ամենի
ձիոց կապէին ընդ ազի. և արձակէին ի դաշտին
Վատնեաց : Աւ այսպէս սրտակէր սուրբն Զոր բար-
ձեալ աշակերտացն՝ բերէին յԱմարաս զիւզարաղա-
բըն որ էր ի դաւատին Հարանդայ : Անդ եղեալ առ
եկեղեցւոյն հուպ ի բեմն ի հիւսիսոց կողմանէ, եւ
սուրբ արիւնն Զարարիսոց ի միում աստակեղէն չչի

եղեալ, և ի միւսում չէի գերաններոյն Պանտալեօնի
ընդ խարս. և եղեալ գերկոթին շիշն ընդ ամենա-
սուրբ նշխարս մանկանն Պրիգորիսի. և ինքեանք
փախտոեաց ի Հայս անկանէին : Այսն զի Սանե-
սան բազում և անթիւ զօրօքն Հոնաց ի Հայս ար-
չաւէր : Եւ աստուածային բարերարութեանց զօ-
րութիւն տուեալ Հայաստան նախարարացն սա-
ի ինդրել զլրէժ արեան մանկանն սրբոյն Պրիգո-
րիսի. և ամենայն բազմութիւն զօրացն ի սուր
անկեալք՝ ոչ մնացր գութարեր յաշխարհն Մաս-
դիթաց. այլև զամենեւեան խողխողեալ սատակէր
յիւրազգայնոցն սրոյ :

Իսկ ընդ ժամանակս ընդ այն բերդաբազարն
անուանեալ Յօի (31) սպասամբեալ յԱղլանից
թաղաւորէն, և ձեռն տուեալ ի Պարսից արքայն :
Եւ եկեալ Արդեսայիւր ունէին գրազարն : Իսկ զը-
տեալ գերէց զաշակերտ մանկանն Պրիգորիսի՝ զոր
թողեալ էր ի սպասաւորութիւն սրբոցն, գերէցն
ըզՅօոյ և զմանուէին մարտիրոսացոյցին. քանզի էր
նորա գտեալ ճիղք (32) մանուէ մի որ լսէր հաւա-
տոյն Քրիստոսի՝ և հաւատացեալ աւնոյր գրիստոսա-
կան կնիքն, և անդէն աշակերտէր երկոցուն. և սա
կամէր խեղամուտ լինել վարուց քրիստոնէութեան :
Եւ գերկոսեանն ի կապանս և ի չարչարանս ար-
կեալ՝ ստիպէին լինել մոխրապաշտ դիւացն սղտե-

դուժեան . և իբրև ոչ կարէին դամադիւտ լինել
բոնուժեամբ՝ մաղթէին զճիղբ մանուկն ևւ ստէին .
« մերոյ աշխարհիս մարդ ևս , զկամս մեր արա՛ ,
և մեծարու տանեմք զբեղ ի մերում իշխանու-
ժեանս » . և երանելին պատասխանի արարեալ
« լաւ լիցի յառաջագոյն քան զերէջն մեռանիլ ինձ
վան անուանն Քրիստոսի , քան բնականալ ի յարկս
մեղաւորաց » : Եւ վաղվազակի սրով զլիտասեալք
ընդունէին զերանուժեան զպսակն և զամենախայե-
լուչ նահատակութեան յաղթանակ մրցանակն ընդ
իւրեանց հողեւոր հօրն մանկանն Պրիղորիսի : Զորս
ստեալ Ասորեաց ուրեմն արեղայից՝ տանէին ի
Հակո անուանեալ գիւղն . և անդ եղեալ ի դերեզ-
մանի . և ինրեանք ի տեղոջն վանս շինէին . և անդ
է , ստեն , նշխարք երանելեացն մինչև ցայսօր :

Եւ լինէր այն առ քաջն Վաչէիւ՝ Աղվանից ար-
քայիւ . և ամբաժածկեալ կային երանելեաց վրա-
յիցն ամենասուրբ նշխարքն մինչև ցթագաւորու-
թիւնն երրորդ բարեպաշտ Վաչագանայ՝ Աղվանից
արքայի . քանզի ի քաջէն Վաչագանայ մինչև ի
Վաչէ թագաւորք էին Աղվանից թուով ինն . որոց
տասներորդ՝ բարեպաշտ ևւ աստուածասէր թագա-
ւորն Վաչագան՝ Աղվանից արքայ :

ԺԵ. — Գիր անուանց նախագահ կարգերց , որք
յայտնեն ի Բարերէ և յԱռանայ մինչև ցերբորդն
Վաչագան :

Յարէթ , Գամեր , Թիրաս , Թորգոմ , Հայկ , Ար-
մենակ , Արմայիս , Արմայիսա , Գեղամ , Հարմա ,
Աւան : Առ սովաւ Արրահամ : Արայն գեղեցիկ :
Առ սովաւ Իսահակ : Անուշաւան , Պարէտ , Արբակ ,
Հաւան : Առ սովաւ Յեսու : Հանակ , Վաչտակ ,
Հայկակ , Ամրակ , Առնակ , Շաւարշ , Կորայր , Վըս-
տամ , Կար , Գոռակ , Հրանտ , Ընծակ , Գղակ ,
Հաւրա , Զարմայր , Պերճ : Առ սովաւ Գառիթ .
Արրուն , Բաղուկ , Հոյ , Յուսակ , Կայսրակ , Ակայոր-
դի : Սա ա՛ն թագ ի Բարեւայւոց թագաւորէն :
Պարոյր , Հրաշեայ , Փառնափաղ , Պաճոյճ , Կոռ-
նակ , Փառս , (Փառսայ) , միւս Հայկակ , Երուանդ
սակաւակեայ , Տիգրան :

Ի սոցա ծննդոց կարգեցաւ Առան նախագահ
Աղվանից . եւ թիւ աւուրցն յԱռանայ մինչեւ ցը
բաջն Վաչագան որ էր ի մեծ աղգէն Արշակունեայ ,
չէ յայտ : Եւ որ ըստ կարգի կացին թագաւորք
տանս Աղվանից՝ անուանք են այսորիկ . Վաչագան
բաջ , Վաչէ , Ուռնայր , Յաւազան , Միրհաւան
(Մհրան) , Սասոյ , Ասայ , Եսուաղէն , Վաչէ : Ա-

սրա բարեպաշտն Վաչագան՝ արքայ Աղվանից .
յորոց բազումք ի սոցանէն բրխատասակբ եւ բարի
վարութ կեցեալ՝ տարան զիւրաքանչիւր ժամանակի
վախճան : Ստեփանն ոչ ինչ ումեք ի նոցանէն այս-
պիսի աստուածային եւ հոգեւոր ծածկեալ զանձ
յայտնեալ բնձեռեցաւ, որպէս վերջին Վաչագանայ՝
բարեպաշտ Աղվանից արքայի : Եւ ի հրամանէ Պե-
րողի՝ Պարտից արքայի, շինեցաւ ի Վաչէէ Պերո-
ղապատ մեծ քաղաք, որ այժմ կոչի Պարտաւ :

Ժ. Զ. — Ինանք եւ վարք եւ կարգաւորութիւնք Աղվա-
նից, որ ի Վաչագանայ արքայէ, եղան. ե զիւտ
եշխարաց սրբոց :

Իսկ զերեսուն ամ ի Վաչէէ մինչեւ ցՎաչագան
բարեպաշտն առանց թագաւորի կայեալ աշխարհս
Աղվանից. քանզի ամենաչար եւ ամբարիշտ թա-
գաւորն Պարտից զայրացեալ մոլեղնէր իբրեւ զկա-
տաղեալ շուն, կամէր բառնալ զամենայն թագա-
ւորութիւնս աշխարհի միանգամայն, շարժել զե-
կեղեցիս եւ բառնալ զկարգ բրխատունութեան
եւ հաստատել, կարդել յիւրում իշխանութեան զմո-

լեզնութիւն զիւսպալաշտութեան , որ ամենայն սուրբ վկայիցն Քրիստոսի ի սղծալից ձեռացն արին չեղուլ յերկիր . և յոյժ անթիւ անմեղաց անձինք խողխողեալ լինէին սրով շարին . այլ և կանայք տղայեօք հանդերձ արտօսրահատաչ ձայնիս դերեալք լինէին յօտար աշխարհ դառն ստրկութեան . բազում նախարարս Հոյոյ , Վրաց և Աղլանից ի մոզութիւն զիւսպալաշտութեան առ ի յածել , կործանել , զոմանս բռնութեամբ և զոմանս պարզեօք ի մեծամեծ իշխանութիւնս ընձեռելով , և ի տեղիս տեղիս ատրուչանս կանգնելով , զօրանայր հրալից պաշտամունք զիցն աղտեղութեան . և ազգի ազգի սրանդք շարախոհ տատանայի յղովեալ թշուառացուցանէին զհիրացեալ մարդիկն աշխարհին Աղլանից . Ամենազիղծն զբարբառեալ ասլըստամբութեամբ սրատճառանօք՝ (33) կապանօք և բանտիսք ներէր . և ակամայ ի մոզութիւն խոնարհեցուցանէր : Ընդ նոսին և Վաչագանն առ բուռն սաստիկ շարութեան թաղաօրին ակամայ հառանէր մոզութեանն . այլ զաղտ ի յաղօթս և ի սրահս և ի Քրիստոսի խոստովանութիւնն կանխէր հառապապ , մինչև այց արտք ամենողորմն Աստուած չեղման արեան սրբոց վկայիցն Քրիստոսի և աւերածոյ սուրբ եկեղեցեաց , և զօր խողխողման ձեռոցն և երիտասարդացն , և զերութեան կա-

նանց եւ սղայոցն , եւ կորսուեան հողեացն ան-
մեղաց որ մոզուի՞եամբն եղեն հիգացեալ :

Եւ առարեաց դաւաղան բարկութեան բնաւոր
եւ արեանարբու թագաւորին Պարսից զՀեփթաղա-
կան աղղն . որոց հարեալ սատակեցին , համաջինջ
արարին զամբարիշտ իշխանն Պարսից աշխարհին
հանդերձ խառնիճաղանճ ռամկօրն , անթիւ զօրացն
բաղմութեամբ : Եւ թերեւ ի վերայ սորա մարդա-
բէանայր երջանիկն Եսայիաս զտեսիլն զոր տեսա-
նէր ի վերայ Քարելնի օրս զիսեալ դան հսկայք յա-
ղեցուցանել զարտմտութիւն իմ . խնդան , դան եւ
միանգամայն թշնամանեն : Տէր զօրութեանց հրա-
ման ետ աղղաց բաղմաց դալ յերկրէ , հեռատա-
նէ , եւ հասեալ է Տէր իւրովք սպառապիւնօր . որա-
ցէք ամենայն պիղծ , չար գաւակրդ՝ զի մերձ է օր
Տեառն . եւ բեկումն Աստուծոյ հասեալ է ի վերայ
ձեր . վրան սյսորիկ ամենայն ձեռք լրցին . եւ երկունք
կայցեն զբեղ իրբեւ զկանոցս ծննդականս . զի
ահաւասիկ օր Տեառն հասեալ է ի վերայ բո
մարդախողխողդ՝ անհարին , անբժշկելի բարկու-
թեամբ անգաւակեցուցանել զբեզ յերկրէ , եւ իջու-
ցանել զճացեալ շարութեամբ անձնդ սրախողխող
արտմութեամբ ի դժոխս . եւ կորուսցի՞ զհպարտու-
թիւն անօրինիդ . եւ զբարձրութիւն ամբարտաւա-
նիդ կորացուցեալ՝ յերկիր կարծանեաց : Քանզի

որ ըմբռնեսցին ի չար զաւակէն՝ ի պարտութիւն
մատնեսցին, եւ ժողովեալք ի միասին սրով խող-
խողեսցին. եւ զորդիա նոցա առաջի սատակեսցեն.
եւ զսունս նոցա աւար հարկանիցեն. եւ դիանայս
նոցա առաջի նոցա խայտառակեսցեն, եւ լցցին
սունք նոցա ազազակով եւ զուժիւ: Զաւակ չար՝
պատրաստեալ զորդիաքս ի սպանումն վասն մեղաց
հօրդ խրեանց. զի մի յարիցեն եւ ժառանգեսցեն
զերկիր, եւ լցցեն պատերազմօք:

Յարուցից ի վերայ նոցա, առ Տէր Սարաօթ, եւ
կորուսից զանուն նոցա յերկրէ եւ զարմ եւ զաւակ-
ամենայն թաղաւորք երկրի ննջեսցեն սրատուով՝
այր խրարանչիւր ի տան խրում. եւ որդիք նոցա
յաջորդեսցեն եւ զթաղաւորութիւնս նոցուն, այլ
զու անկցիս ի վերայ լերանց իրբեւ զմեռեալ զարշե-
լի ի մէջ բազմաց դիականց կոտորելոց սրով, ի-
ջելոց ի զժոխս, զի ապականեսցեր զերկիր իմ. եւ
զժողովուրդ իմ անողորմ կոտորեսցեր. արդ՝ այսու-
հետեւ մի մնացես յախտեանս: Արում արդարեւ
երկրորդեալն կատարեսցաւ մարգարէութիւնս այս
ի վերայ Պարսից թաղաւորին ամենաչարին Պերո-
զի, քանզի սկայարար հրամանով աստուածային
զօրութեանն եկեալ Հեփթաղական ազգն յաղեսցու-
ցանել զսրտմտութիւն բարկութեան Տեանն. զինախ
զորդիս նորս առաջի նորս հարեալ սատակեցին

սըրտով բերանոց զչար զաւակսն եւ զբաւանդակ նախարարսն եւ զկուսակալս աշխարհին, բնդ նմին եւ զխառնինճաղանճ անթիւ զօրացն բաղմութիւնս եւ զնոյն ինրն զթաղաւորն զամենաչարն զՊերոզ սուեմ սրով խողխողեալ՝ ի մէջ անթիւ զխականցն լինէր կորուսեալ, եւ զթաղումն իշոյ թաղեալ. եւ զամբարշտութեամբ մթերեալ ամբաւ մեծութիւնն տարեալ ի բոց բառնային. եւ զկանոյս նոցուն խոյտտառակէին. եւ ոչ խնայէին իմանկունս նոցա, եւ ոչ ողորմէին որրոց նոցա: Եւ արդարեւ յաղեցուցանէին զսրամտութիւն բարկութեան Տեառն. եւ զհատուցումն չարեացն՝ զբոլ ամենայն աղքատ հատուցանէր արեանարբուն Պերոզ եւ եւթանասնիկ դարձաւ ի գլխ Նորա:

Յայնժամ լցաւ եկեղեցի Աստուծոյ երանութեամբ. զի զչար մանկունան զայբացուցիչս կալեալ հարին ոչ զգարի այլ իրերան սրոյ թշնամեացն, որ չարաչար մահուամբ վերացան ի կենցաղոյս: Այլ եւ զնոյն ինրն զսխալման հանդերձ չար զաւական սրբախողխող չարամահ դառնութեամբ բառնային յաշխարհէ:

ԺԷ.— Թագաւորին Վաղարշակոյ (34) . և ի նւն-
նէն սուտոյ Վաչագանոյ զիւր բազաւորութիւն
Աղվանից :

Եւ յետ բանալոյ չարին Պերոզի շարաշար մահ-
ուամբ յաշխարհէս՝ Թագաւորէր Վաղարշակ՝ հօր-
եղբայր նորա : Եւ կատարի սո Վաչագան տէ-
րունեան ասացեալ բանն՝ եթէ որ արասցեն ևւ ու-
սուցեն նա մեծ կոչեսցի յարբայտ թեանն Աստու-
ծոյ : Զոր աստուածասէր արքայն Վաչագան արար
յառաջ քան զինքն դարձուցանել ի մեղանչական
ճանապարհէն , և գործել բաղում և զանազան
ստարինութիւնս , և զյորով աշխարհս ի գիւտական
չարագործ սաշտամանէն ի սորբ ևւ յուզիլ յաստ-
ուած սաշտութեանն դարձուցանել ի սողոտացն , ևւ
բարի քաւութեամբ (35) աւարտել զառաքինու-
թիւնն : Վանդի խրոյ աշխարհին նախարարբ , որբ
միանգամ մոզութեամբն աղտեղացուցեալ էին զո-
գւոցն խոչականութիւն զիցն դարչելի սաշտամարբ
և զմարմինս սղծաղից ստունկութեամբ խենեշացու-
ցեալ , յորդորական խրատու ամէր ի խոստովանու-
թիւն Վերխատուի ճշմարտութեան . ևւ ուսուցանէր
Աստուածաշունչ զրոց վիշտութեամբ թէ՛ հաւաս-
տեաւ լինելոց է յարութիւն մեռելոց հրամանս : Աստ-

ուած որդւոյն Յիսուսի, և անշէջ հրով դասն դատաւ-
տան յանանց յախտենին յախտենից (36) ուրացո-
ղաց և ոչ խոստովանեւոց և ամբարիշտ չարագործաց
և մշանջենաւոր և անձառելի փառաց պարզեք
խոստովանողաց զանգրննելի Աստուածութիւն և
ըստ կամաց նորուն Աստուածութեանն, բարե-
գործութեամբ յարուցեւոց : Եւ որք յետ շնորհի
ուաղանին փրկութեանն էին զուածեալք ի մոզո-
թիւն, ապաշխարութեամբ հաստատւք . և որք ի
տղայութեան իսկ երթեալ էին զհետ կորստեան
ձանապարհին, հրամայէր լուսաւորել աւաղանին
փրկութեամբ. և արժանաւորս տոնել ճաշակման
ամենասուրբ մարմնոց և արեան կենդանացուցիչ
Որդւոյն Աստուծոյ : Եւ ի՞նչն յոյժ ցնծայեալ ուրա-
խանայր, ոչ այնչափ բնդ թագաւորութիւն, որչափ՝
բնդ բոլոր նախարարաց աշխարհին մխարանութեամբ
հաւասարել (37) ուխտի եկեղեցւոց. լուեալ ի կե-
նարար պատուիրաննէն թէ՛ որ դարձուցանէ զողի
ի մոլար ձանապարհէն, և ուսուցանէ՛ առաքինաւոր
վարս, զիւր հողին փրկեացէ ի մահուանէ, և բաւեո-
ցէ զբազմութիւն մեղաց խրոց :

Եւ որ բան զօր յորդորելով յաստուածոսէր պաշ-
տամունա՝ անձանձրոյթ զյիշատակս սրբոցն կատա-
րէր : Հրաման տայր այնուհետեւ Արձախ ամուր
աշխարհին յիւրում ծառայութեանն ի բաց լրաննել,

Թողուլ զգլխապաշտութեանն զկարգս, զաղտեղի
 զիցն զոհամատոյց պաշտամունս, յոյժ բարեմիտ եւ
 բարերար եւ աշխարհալէն և հրամանատար ամե-
 նայն կողմանց խրոյ թագաւորութեան (յինեւրով) :
 Զորոց չարին Պերոզի զթագաւորութիւնն հանեալ,
 և զիշխանաց զրնիկ իշխանութիւնն բարձեալ էր՝
 անդրէն առ իւրաքանչիւրսն զարձուցանել զտէ-
 րութիւնն :

Յայնժամ Աղվանիցաշխարհն հարեալ զխրեանց
 հայրենի թագաւորութիւնն և սուեալ զԱլաշազան ի
 թագաւորական դաւակէն բաջ արութեամբ, իմաս-
 տուն և վարժ խոհականութեամբ, բարձր և վայե-
 լուչ հասակաւ, որդի Յազկերտի՝ եղբոր Ալաշէի՝
 Աղվանից արքայի, և տարեալ թագաւորեցուցանելին
 ի ձեռն Ալաղարշու՝ արքային Պարսից : Եւ եկեալ
 յաշխարհն Աղվանից՝ խնդրէր հնարս պատճառանաց,
 որով մարթացէ ի բոց թողուլ զաստուածուբաց
 զմոզութեանն զգեմն. և յայտնասպէս իսկ բերեալ
 ի խոստովանութիւն՝ Քրիստոս Աստուած ճմարխտ
 զող : Յայնժամ նախախնամութեամբ մեծին Աս-
 տուծոյ ազգեալ ի միտս թագաւորին՝ հրաման տայր
 Ալաղարշակ՝ արքայն Պարսից եթէ՝ զիւրաքանչիւր
 օրէնսն հաստատուն պահեսցեն ըստ իւրաքանչիւր
 ախորժեղց կամաց, եւ մի՛ զոր վտանդեալ զար-
 ձուցանել ի մոզութիւն : Եւ լուեալ զայս բարե-

պաշտ և աստուածասէր արքային Վաչագանայ
բազում խնդալից բերկրանօր դիմեալ յեկեղեցի
Ստուծոյ՝ բազում ազօթ խբ և արտասուօր խոս-
տովանէր զմշտնջենաւոր և զանճառելի սուրբ
Երրորդութիւնն . և մաղթէր բազում աղաչա-
նօր զեպխակոսրոսն և զերկրցունա և զանասպատա-
կանն և զամենայն ուխտաւորա եկեղեցւոյ ցառա-
կից և ազօթակից լինել խբ առ ի հաշտեցուցանել
զամենորդմն Ստուած : Եւ ինքն ի սրահս և յա-
զօթս և յողորմածութիւնս աղբասաց առաստապէս
կանխէր հայեցեալ յերանելին Պետրոս, որ յետ
ուրացութեանն կարաց զըսխ առաքելոցն լինել, և
միանգամայն մտականակալ և իշխան երկնից արքա-
ութեան. դարձեալ ոմն յաշակերտացն Տեառնի՛եր-
ահաւատեալ, և յետոյ Տէր և Ստուած խոստովա-
նելով կարաւ զկարգ առաքելութեան, և այլ ևս բա-
զում և յորովր մեղուցեալք ի ծայրս առաքինու-
թեան ընթացան . և եղեն ժառանգաւորք մշտն-
ջենաւոր և վայելչական արքայութեան :

Ընդ որս բարեպաշտ թագաւորն հայեցեալ՝ սրբ-
բեալ մարբեաց զինքն յստակ հաւատոյն առաքի-
նութեամբ ճմարիտ դարձին առ ճմարիտ Ստու-
ածութիւնն . և այլոց ևս բազում աշխարհաց
բըժիշկ լինել առ բողոքեցունցն Ստուած Յիսուս
Քրիստոս, և աղատել ի դառն սատանայական

Ճառացութենէ . քանզի բժշկացն խակ է հմուտ եւ առաւել տեղեակ բժշկութեան, որ յիւր մարմինն առեալ դժնդակութիւնս իւրոյ խոցման եւ զսուողջութեան ի ձեռն հնարից եւ բազում պաճարանաց բժշկական դեղոց ընկալեալ, նովին դեղօր եւ զայս վիրաւորս կարող է վազվազակի ամել յսուողջութիւն : Առջնայէս եւ մեղք ցեալ եք որ դասնաց առ Աստուած յամենայն օրտէ, եւ բժշկական դեղս ասպաշխարութեան ընդունի յսուողջութիւն հոգւոյն, եւ նովմբ կենարեք դեղովն խտստովանութեան եւ սպաշխարութեան կարող է եւ այլոցն սուողջացուցիչ եւ նորողիչ գոյ հոգւոց եւ անմահացուցիչ մարմնոց . եւ դասնալ տմենեմբ ի սուրբ եւ ի պարկեշտ քրիստոնէութեանն պաշտօն :

Պատուհաս եւ տուգան ի վերայ կարդէր, որ պրազին արասցէ եւ զիւթ հնարեացէ, եւ կամ եթէ զինչ եւ իցէ զից պղտեաց (38) պաշտօն տարցէ, եւ զկարգ քրիստոնէութեան ամբողջ եւ հաստատուն ոչ սահեացէ : Աւ զկախարդս եւ զզխիս եւ զբուրմս յետ միանգամ եւ երկիցս խրատելոց, եւ ի նմին շարութեան գտցի ի գործ, յայնժամ շարաշար կսպանօր եւ գանխք ի գունն արբունի հասուցեալ՝ մեծադոյն պատուհաս կրեացեն : Աւ զբազում կսխարդս այնուհետեւ եւ զզխիս եւ զբուրմս՝ զմանս խեղդելով, զամանս շխութակս առնելով, եւ

զմանն յտարկութիւն արկանելով, և զյորովս խրատելով՝ առեալ զբրիատունէական կնիքն՝ առնէր ուսեալս աստուած զխոտութեան ճանապարհին: Աւարդեալ տեղեաց տեղեաց ևսկիակութաս և երիցունս և հայեցոցս. և ի Աամբէճս և ի յԱղվանս զնոյն հրամանս աստից կարգէր. հաստատէր ևսկիակութաս և երիցունս և տարկաւագունս. բոլոր խկ ուխտ եկեղեցւոյ մեծարեալք և յարդեալք էին յամս թագաւորութեանն բարեւարչստ Աշաղանայ :

ԺԸ. — Վասն կարգելոյ պարսցս սրբային Վաչագանայ շարախեոնոյ մանկանցն դիւրաց. և գրտանել զգիղի աղանդն մատնահատութեան. և վախճան եոցուն :

Յաստուածուստ պատկեալն այն Աշաղան հրամայէր թողովել զմանկունս կախարդացն և զխիւսայ և բրմաց և մատնահատաց և զեղատուաց. հրամայէր ի զպրոցս ունել, և ուսուցանել զաստուածեղն ուսումն և տեղեկացուցանել վարուց բրխտունէութեան առ ի հաստատել : Այ յորժամ ինքն ի զխզն դայր ի կատարել զյիշատակս սրբոցն՝ նստեալ ինքն ի զպրոցատանն՝ զտղխա զխիւսայն և բրմացն

զինքեամբ կացուցանէր գորղայաբար բակ սուեալ
բաղմութեան յոյժ : Եւ ոմանց զիրս և ոմանց պնա-
կիտս ի ձեռն ունելով, և միարան առ հասարակամե-
նեցուն մեծաձայն հրամայէր կարգալ . և ինքն ու-
րախ լինէր առաւել քան թէ մեծագոյն տրեք (40)
գտեալ սուար :

Ձեռն արկանէր յուղել և բննել և խնդրել զչար
աղանդն մատնահաստութեան. քանզի երկզեան
մարդասպանութեան են աղանդք : Եւ մինչդեռ
յայտմ էր ի խնդրուածս՝ մարդասէրն Աստուած
կամեցաւ ի ձեռն աստուածասէր թագաւորին բառ-
նալ զչար աղանդն յաշխարհէն : Քանզի ի բա-
զում ժամանակաց, որպէս լուեալ էր Վաչէի
զչարագործութիւնն աշխարհին Աղլանից, այլոց
թագաւորացն աշխարհին Աղլանից ոչ կարացեալ
ի բռնն առնուլ և կամ թէ անխոյժ իսկ արարեալ .
իսկանիժեալ և չարաբարսիկ մարդպանքն շատ անգամ
ի բռնն առեալ, և կաշառօք ի բաց թողեալ :

Իսկ ի ժամու միում մինչդեռ կատարէին զչար
գործս մատնահաստութեան յամուր մայրոջն առ
ափն Աուր դետոյ, չորիւք ցցիւք պրկելով զչորեցունց
բութոյն կապեալ զմանուկ մի, և մորթէին կեն-
դանւոյն . այլ ումեմն մանկագոյն սրատանեկի դէս
եղև ճանապարհաւ հուսկ անցանել առ նորօք . և
ի վազի անդ ի ներքս յառեալ՝ տեսանէր զմարդա-

խողխող շարագործացն շարիս : Աւ նոցա զհետ ելեալ՝ կամէին ունել և զնա ևս, և փախտեսայ եղևալ մանկանն՝ անկանէր ի Ալուր զետ. և ի միջոյ գետոյն ծառ մի ի կղզւոջն զիտեալ. և ի յուղւոյ անցեալ ելանէր ի ծառն՝ չգիտելով շարագործացն. և ի միտ առեալ ճանաչէր զմարդիկն. և զերծեալ անցանէր ընդ գետն, և եկեալ փութապէս պատմէր արքային :

Աւ լուեալ թագաւորին՝ յաղօթս կացեալ զոհանայր զմարդասիրէն Վարիստոսէ, և հրամայէր ուխտի եկեղեցւոյն սրահել և աղօթս առնել զի յայտնեսցի շար զիւսապաշտութիւնն, և բարձցի յաշխարհէս : Վանդի սատանայի սցապէս կաղեալ էր զմիտս իւր շար արբանեկաց մինչ զի անկարելի ումեք էր զշար սղանդոյն մարդիկ ի խոստումն ամեւ : Աւ իրբեւ հրամայեսայ թագաւորն ունել զմարդիկն, զոր ի խողխողման խկ տեսին, և յղտխողոյն այլ ևս մարդիկ, զորս ի ձեռն համբաւոյ զիտէին, և բազում գանիւր և շարաշար տանջանօր ի փորձ առեալ ոչ կարէին ի խոստ կացուցանել զշարագործան. սարս բարկ բացախ և բորակ խառնեալ և զերկրեալ (41) զշարագործան արկանել հրամայէր ընդ ունկան, մինչեւ աչքն ըննագոյն եղևալ չրջէին համայն. և յայնմ դառն տանջանան զոչ և զուրստս կաղեալ՝ չլինէին խոստուկ :

Իսկ իրբեւ յԱստուծոյ յաջողեալ էր ի ձեռս թա-

դաւորին, որպէս եղին սասցեալ, բառնալ զչար
ազանդն յաշխարհէս, իմաստութեամբ խորհեցա-
ածել ի խոստովն. հրամայէր զամենեւեան տանել
ի տեղի սպանման, և զմի ոմն ի նոցանէն, որ էր
մանկագոյն աւուրրբ, զառաջեալ հրամայեաց թո-
զուլ. և երգուեալ մեծապէս թէ՛ զբեզ շհրամայեմ
սպանանել եթէ խոստովան լինիս և հաւատով ցո-
ցանես գհանդամանս զխաարաշտութեանն: Աս ման-
կանն սկսեալ, և զզլուխն ընդ երկիր ածեալ, և սրտ-
մեալ զխորհուրդս շար ազանդին առ: և գեւն յայտ-
նապէս դայ ի մարդոյ կերպարանս, և հրամայէ յերիս
դոսս լինել, և մէն՝ երիս մարդս ունիլ, և մի խոցել
և մի սպանանել. այլ ողջոյն հանել զմորթն, և և գա-
ջոյ ձեռին դրոյթն և և մորթովն տանել ընդ լանջան,
և ի ձախոյ ճկոյթն հատանել և և լուծանել. և և ըզ
ճկոյթն և և ի ներքս նոյնապէս. և և նոյնապէս առնել
զոտիցն մինչդեռ կենդանի կայր մարդն. և և ադա
սպանանել. և և զմորթն հանել և և կաղմել և և դնել
ի սագատիս:

Աս իրբեւ ժամանակ շար սաշտամանն եկեալ
լինի, աբարեալ աթոռ. երկաթի ծալածոյ, և և ոտրն
այն ի մարդոյ ոտիցն նմանութիւն, զոր բերեալ խկ
տեսար բազումր. և և հանդերձ ինչ սխառուական
դնեն ի վերայ աթոռոյն: Աս եկեալ գեւն զգեւու
գհանդերձն, և և նստի ի վերայ աթոռոյն, և և առեալ

զէն մարդոյն զժորթն մատամբն հանդերձ տեսա-
նէ : Աւ եթէ չկարեն ունիլ զսակն՝ (42) զժառոյ
կեզէւ հրամայէ հանել, եւ արջառ կամ՝ ոչխար զե-
նեալ առաջի նորա զո՛հ առնեն, եւ ուտէ եւ ըմպէ
ընդ չար սրտածնեայն . եւ ձի թամբեալ եւ սան-
ձեալ կաղձ պահեն, եւ հեծեալ ի ձին արչաւէ այն-
քան մինչեւ զկայ սո՛նու ձին . եւ սպա ինքն չքա-
ցեալ աներեւութանայ : Այսպէս առնէ տարւոյ
տարւոյ (43) : Աւ եցոյց զայր եւ զկին աղանդոյն
չարութեան . եւ սպա սյլբ եւս եկեալ յաղանդոյն
զնոյն խոստովանեցան : Աւ հրամայեաց ապա թա-
գաւորն նմին առն, որ սպասեաց զայս ամենայն,
եթէ քեզ արեւդ շնորհեալ վասն երգմանն, զոր
վկայեցի . բաց արդ որպէս զայլն առնէին դու
նոյնպէս արա՛ զնոսա : Աւ որպէս խոստուկն եղև,
նոյնպէս արար զբազումս ի նոցանէն առաջ ի բա-
զում արքայական բանակին : Աւ կէսն ի նոցանէն
յիւրարանչիւր դեօղս տանել առաջ ի նոցուն ընտա-
նեացն՝ յիւրարանչիւր զիրս նոյնպէս խողխողեալ
և բազում դեղատուս հրամայէր սպանանել . քանզի
և այն աղանդ (44) էր սրտատամանն՝ զոր զիւին ի
տարւոջն միում մարդոյ հրամայէր տալ և սպանա-
նել, և եթէ սյլում չկարէր տալ, այնչափ նեղէր
դեւն, մինչ զիւրում ընտանուցն տայր տանել
զմահու գեղն :

Եւ այլ ևս արանդք դիւսադաշտութեանն , զի մի
դեւն կոյր առնէր , և մինն՝ սլիսակ , որք հեղղային
առնել զսաշտօն չարութեան . եթէ զայլ որ մաս-
նեալ կախարդութեամբ չար դիւսցն , զնոյն աղէտս
կուրութեան և սլիսակութեան ի վերայ հասու-
ցանէին՝ զորս ի բունն առեալ թագաւորին՝ չարա-
չար տանջանօք բառնայր յաշխարհէս : Եւ զայլս
անգամ ջնջեաց յաշխարհէն Աղլանից իրբեւ բաջ
և առարինի մշակ ջերմագութ սիրով խնամ տարեալ
անդաստանացն՝ զիտչն և զորոմն ի բաց խլելով ,
և զսերմն բարի սերմանեալ և տարածանեալ առ ի
պտղարբերս առնելոյ երեսնատրս և վաթսնատրս
և հարխրատրս առնելով : Յայնժամ բաւական
և աւատատուր ողորմածին Աստուծոյ հայեցեալ
յառնն ամենաբաւ բարուցն վայելչութիւն , և ւտե-
սեալ թէ որպէս փոյթ ունի առ աստուածային կա-
մացն կատարումն , այնուհետեւ շորհեաց՝ ուր ու-
րեր հոգեւորական և անպատում դանձ կայր ծած-
կեալ՝ նշխարք ամենասուրբ վկայիցն Քրիստոսի :

ԺԺ. — Յայտնարիւն նշխարաց սրբոյն **Զարու-**
րիայ՝ հօրն **Յովնաննու** և **երանելոյն Պանտա-**
րեոնի որ վկայեաց ի **Նիկիոսիոյիս քաղաքի,**
զոր տարեալ մանկանն **Գրիգորիսի** յայտարհըն
Ճորաց :

Բազում նշանք և արուեստք լինէին ի քաղաքըն
անուանեալ **Յոի,** ի տեղւոջն, յորում երանելի վկա-
յիցն **Բրիտտոսի** նշխարքն կային, իբրև ոչ ինչ ումք
զիտելով զզիր նշխարաց սրբոյն խնայան. զի աշ-
խարհն հեթանոսք էին՝ երթեալ ջերմնոսք և օխ-
տաժէտք հող առնուին յեկեղեցւոյն ուր նշխարք
սրբոյն կային : Թէպէտ և հեթանոսք էին՝ լինէր
մեծ բժշկութիւն. իսկ ամենաչար **Պարսկաց** սրասան-
ձական սրաշտօնն, զի միշտ հակառակ կայր եկեղե-
ցւոյ **Սատուծոյ,** մտեալ **Պարսիկ** մի մող ուր կային
սուրբ **Զարարեանց** նշխարքն, առ ի ծաղր առնելոյ
կամէր զպէտս իւր վճարել. և իբրև լուծեալ ըզ-
խոնջանն՝ աղկրն ի վայր թափեալ՝ շարաչար տան-
ջանօք ելանէր ի կենցաղոյս :

Զայս նշանագործութիւն **Յունան՝ Յունաց** (45)
եպիսկոպոս, որ ի **Մոկիթոյ** աշխարհին էր ; և յոյժ
ճմարտախօս, որ իւր իսկ ականատես եղեալ սրա-
մեաց : Իսկ ի **Հակու,** ուր երանելեաց վկայից նշխարքն

կային, որք վկայեցին ի Յոի առաջի Պերդէաս-
ցւոյն (46) Պարսկի, վանաց երկիցուն երեւէր ի
տեսլեան գիշերոյ, որում անուն էր Յակօր. այր մի
աւաղաչուք լուսաւոր կերպարանօր, եւ միւս եւս
մանուկ յարանց նոյնալէս ահագին լուսաւոր կերպար-
անօր, եւ ասէին. « Ե՛րթ ի Յոի, եւ ասա՛ գործակալի
քաղաքին Խօճկորիկ անուն՝ նախարար յԱղվանից
աշխարհէն, մեք նմա ցուցանեմք զտեսիլդ. սուրբք
եմք յեկեղեցւոջն, հանէ՛ք դուք եւ նա » : Եւ ան-
փոյթ արարեալ երկիցուն (47). եւ կրկնեալ եւ
երկրկնեալ նոյն տեսիլ. եւ դարձեալ ի վերջ ըն-
կեցեալ անփոյթ առնէր, եւ ապա ուժգին անկեալ
ի հիւանդութիւն՝ մերձ ի մեռանիլ : Եւ եկեալ նոյն
արք հրեշտակաչուք եւ լուսաւոր կերպարանօր, եւ
ասեն ցերէցն. « Է՞ր աղաղաւ մեռանիս՝ զխտե՞ս,
Էթէ՞ ոչ » . եւ նա ասէ. « Էթէ՞ ոչ՝ տեարր օ . եւ
նորա ասեն. « վասն զի հետեալ յամառեցեր. ոչ
չողար ի Յոի առ Խօճկորիկ առնուլ զմեր նշխարս
անտի. արդ մեռանիս աւաղիկ » :

Եւ աղաչեալ երկիցուն հացե՛ր զբժշկութիւն . զի
փութով երթեալ կատարեցից զհրամայեալսն . եւ
նոցա ձեռն Լղեալ ի վերայ՝ կնքէին կենդանակիր
խաչի նշանաւն . եւ վաղվաղակի ընդունէր զառող-
ջութիւն . և յարուցեալ գնացր ի քաղաքն Յոի : Եւ
իւրեւ գտանէր զԽօճկորիկ, որ էր գործակալ ի քա-

ղարին. և նորա ոչ ինչ հարցարձնին արարեալ՝ այլ , որպէս առն արեղայի , արար ընդունելութիւն : Աւ վասն զի ի տեղեանն ասացեալ էր եթէ Խոճկո՞ւրիկայ նոյնպէս ցուցանեմ զտեսիլդ . երէցն ոչ ինչ ի վեր հանէր զբանսն . և իրրեւ յընթրեացն ի վեր յառնէին՝ երէցն երթեալ յեկեղեցւոջն հանդէ՛ր հանդերձ երկու եւս երիցամբք , որ ընդ դործակալին էին : Աւ Խոճկորիկն երկու սրտանեօք՝ յիրում վանսն . և եկեալ նոյն արբն նովին(48) ահաւորագոյն կերտարանօք , և ասեն յԽոճկորիկն « ի վե՛ր արի , յեկեղեցին ն՛րթ , եւ սուրբն անդ են . երէցն եւ դու հանէ՛ք » : Աւ զարթուցեալ ի բնոյն՝ ասէր « ուրեմն ի ժամ վաղ չողայ . վասն այսորիկ է տեսիլդ » . եւ վաղվաղակի անդէն քունն առնոյր : Աւ զարձեալ երեւէր նոյն տեսիլ . եւ ասէին « ոչ եթէ վասն այնորիկ ասացար եթէ ի ժամ վաղ չողար . այլ մեր նշխարբն կան յեկեղեցւոջն . ն՛րթ դու եւ երէցն հանէ՛ք » :

Աւ զարթուցեալ յերկիւղ ահագին՝ զարձեալ քունն առնոյր բողբոջագոյն . եւ եկեալ երրորդ անգամ նոյն արբն լուսազղեստք՝ յոյժ սրայծառ կերտարանօք շքեղացեալք . եւ ասեն « արի , ն՛րթ յեկեղեցին , եւ տեսանես լոյս մեծ յեկեղեցւոջն . եւ ուչ կալձի՛ր լուսոյն , յոր տեղ լոյսն ժողովի . անդանօք կան նշխարք սրբոցն » : Աւ նոյն տեսիլ նոյնալիսի .

նոյն ժամայն երկնցուն երեւէր : Աւ յարուցեալ երէցն՝
յեկեղեցւոյն ի դուրս ելանէր առ Խոնճկորիկ գաւ .
և սա՛ սա երէցն պատմել զտեսիլն, իրերաց զխակե-
ցան, խտատվանեցան երկօրեան զմի պատճառս .
և պատմելն զտեսիլն իրերաց : Աւ այնուհետև
երէցն Յակօբ և նախարարն Խոնճկորիկ անուանեալ ,
և երկու ևս այլ երկնցունք, որ էին ընդ գործակալին,
և երկու պատանիք, որոց տեսանազրեալ զինքեանս
կենարար նշանաւ խաչիւն՝ զիմիկն յեկեղեցին :
Իբրևէ մտին ի գաւիթ եկեղեցւոյն՝ մօտ առ բեմն .
և արարեալ երկրպագութիւն առաջի խաչին՝ հայե-
ցեալ տեսին լոյս սաստիկ յեկեղեցւոջն ահաւորազոյն
յոյժ , և առաջի սուրբ խաչին . և յահագին երեւե-
ցերոյ լուսոյն ոչ կարէին ի վեր յառնել . և պաշտե-
ցեալ սաղմոս մի, քանզի ոչ կարէին յահեղ լուսոյն .
և պաշտեն զերկրորդ սաղմոսն , չկարէին ևս այնու-
անգամ մի ի վեր յառնել . և զերրորդն կատարեալ՝
օգնութիւն առեալ յամենազօրէն Աստուծոյ՝ որպէս
թէ եկեալ մարդ որ՝ զամենեսեան ի վեր առնոյր :
Աւ բոլրեցունց զարձեալ կնքեալ զինքեանս նշա-
նաւ տէրունեան խաչիւն՝ ի ներքս յեկեղեցին մտա-
նէին լցեալ պայծառազոյն լուսովն . և պաշտէին
մինչև ցառաւօտն . և ընդ այդանալն՝ ժողովել
սկսանէր լոյսն բովանդակ ի բեմ անդր, և երթեալ
միաբանէր ի տեղին , ուր երանելեաց վկայիցն

Քրիստոսի ամենասուրբ նշխարքն կային : Եւ յբարտիւ լուսոյն զօրէն ճրագի , մերթ լուցանէր եւ մերթ անցանէր ի վերայ տեղւոյն ուր սուրբ նշխարքն կային , մինչև նշանակէին զտեղին : Եւ սոցա բացեալ զտին զնշխարս երանելեացն , և զիր ի վերայ զարմանալի , ուր սուրբքն կային , զայս օրինակ « ես Պրիզօրիս բերի զայս սուրբս Զարարիա՝ զհայր Յովհաննու , և զՊանտալեոն երանելի , որ վկայեաց ի Նիկովիոյիս բազարի . և ես աստէն վախճանեցայ » : Եւ առեալ լուանային և օժանելին զնշխարս սրբոցն անոյշ խզով . և կնքէր Խոսկորիկ խբով մատանով . և ինքն գեազան ձիով առ բարեպաշտ արքայն Աղլանից հասանէր . և սլառմէր զերեւումն մեծագոյն նշանացն :

Իսկ աստուածասէր թագաւորին յոյժ ցնծալից ուրախութեամբ զուարճացեալ՝ կանխէր յաղօթս և ի բարերանութիւնս մեծին Աստուծոյ . զոհանայր զմեծագոյն տուելոցն զպարգեւաց . և անդէն վազվազակի ժողովէր զեպիսկոսոսս , զվանականս եւ զանասրատականս . մեծապէս կատարէր զյիշատակ սրբոցն : Եւ ազրատաց առատապէս առնէր ողորմութիւն . և զեպիսկոսոսս և երիցունս զգեցնուցանէր սլառուական հանդերձիւք : Եւ զՄանուէլ՝ զխրդրան երէցն , որ էր յոյժ հաւատարիմ , հանդերձ իւր սլաշտօնէլիւք առաքէր փութապէս առնուլ

զամենասուրբ նշխարս վկայիցն : Աւ ի գալ սրբոցն
թագաւորն հանդերձ թագուհւոյն ի հետիոտս ելանէր
ընդ առաջ բազում պաշտօնէիք, տէրունեան պայ-
ծառայեալ խաչին նշանաւ, խնկօք և զանազան
ծաղիօք և անթիւ ժողովոյ բազմութեամբ՝ օրհնեալ
և փառաւորեալ հոգեւորական երգօք ի ձեռն ա-
ռարկնատէր նահատակացն Քրիստոսի՝ զՅիսուս
Քրիստոս՝ ճշմարիտն Աստուած :

Աւ այնուհետեւ զանազան թագաւորական ըզ-
ղեստիք յարմարեալ սպասս սրբոցն կազմէր ոս-
կւով և արծաթով և ակամբք ստատուականօք, և
հրամայէր առնել խորան փայտեղէն ծալածոյ, և
շիկակարմիր կազմել մորթով և սպիտակ կտաւօք .
և ի ներքոյ գրուազեալ զհանդատարան սրբոցն
և բոլոր Ատակարանաց կայեանն : Աւ Շուշանիկ՝
աշխարհատիկին Աւլղանից՝ յոյժ հաւատացեալ և
բարեակէր կին, զիւր մեծագոյն խորանն հրամայեաց
ի շիկակարմիր խորանին սրբոցն ի վերայ հար-
կանել և կեղեցարար՝ յորում պաշտօնեսցին և
թագաւորն և յոլովք ի ժողովրդենէն կային ի ներքս,
որ ի ջերմուն հով ունէր ի սուրբ խորանին, և յանձ-
րեւարեր խոնավն ցամաք պահեսցէ . և բէժ
կտաւով զվեժ խորանաւն շուրջ որմնաժ փակարար
պատեալ յորում բանակն արքունի ի ներքս մտեալ՝
ի ժամ սրշտամանն առաջի ամենասուրբ խաչին

և երջանիկ վկայիցն Քրիստոսի՝ Երկրպագո թեամբ մաղթել զԱստուած և ունին դնել Աստուածաշունչ գրոց :

Եւ քանզի միշտ բնդ խոր առեալ կրէր զնշխարս երանելեացն՝ հրամայէր զեսպակս առնել յանուն սրբոցն . և նոյնպէս շիկակարմիր մորթով կազմեալ . և սպիտակազգեստ սրատուական կտաւով ի վերայ յարմարեալ, և խաչ ոսկեղէն ի սրատուականագոյն ականց . և զանուն թագաւորին ոսկեգործ քանդակով ի վերայ գրեալ, զոր ի վերայ զեսպակին հարեալ կանդնէին , և զունակ զունակ կերպասուց յարբունական թագէն խաչին նշանք փողփողեալը շողային . և յարբունի աստուածանէ սպիտակ ձիւ ընտրեալս, որ խոր յոյժ սիրելի և սրատուականք երեւէին . և զազխ ձիոցն կարմիր ներկուածով տայր յարմարել, և սրաշտակս յայտ արարեալ սրբոցն զեսպակի և ձիոցն սպաս ունել : Եւ մի ևս ինչ ունել ի զեսպակին բայց միայն սուրբն և Աւետարանն հանգերձ սլլ ևս Աստուածաշունչ գրովբ . և սոյլս ևս հրամայէր կազմել սպիտակ եզամբ լծելովբ , որ զխորան սրբոցն բառնայցէ , և երկցունս բազումս և սարկաւազունս և զրակարդացս և փասղոս սահէր արբունի զբանն , որբ միշտ ի տուէ և ի զիշերի սրաշտէին և սպաս ունէին սրբոցն : Եւ յորժամ շու վնէր բանակին՝ յառաջ սրբոցն

դեպքակ ելանէր առաջի սպիտակազգեաց կտաւով
ծածկեալ և ոսկի խաչ ի վերայ դեպականին՝ Թագա-
ւորական թագով, դունակ դունակ կերպասուցն
փողփողելով, սպիտակ ձիովք կարմրազգեաց ընդ-
ելուզեալ կերպասուք. և զսուրս թագաւորական
ձիոցն (50) կազմեալ թագով. և բազմութիւն
պաշտօնէիցն առաջի և զկնի դեպականին՝ խաչ ի
ձեռին՝ սաղմոսանուադ երգով միարանութեամբ
բարերանէին զԱրքայի թեանն մի զօրութիւն :

Եւ սպա դեպակ աշխարհատիկնոջն, և տիկ-
նունի դունդն զճեա նորա : Եւ յորժամ բանակիլ
կամէին. յառաջ սրբոցն հորկանէր շիկակարմիր
խորանն, և խաչ ոսկի ի վերայ. և սպա սպիտակ
մեծ խորանն ի վերայ, յոր եկեալ սուրբն մեծա-
զդուշութեամբ՝ յորժամ անուշազոյն խնկօրն ծխե-
ցելովք ի հանդստարանն մտանէին : Եւ սպա ար-
քունական խորանն, և այլ և ս զանազան սրասք ար-
քունեաց հարեալ կազմէին : Եւ ինքն թագաւորն
հանդերձ թագուհւոյն և բոլոր բանակօք կանխէր
զցոյգ և զցերեկ յաղօթս և ի փառարանութիւն
սրբոցն. զի մանուկ չէր (այսինքն շունէր թագա-
ւորն արու ժառանգ) աստուածասէր և բարե-
պաշտ թագաւորին. վանականաց ուխտադրու-
թեամբ աղաչէր զԱստուած՝ ի ձեռն սրբոցն զի
չնորճեացէ նմա դուակ. և մարդասէրն Աստուած

որ է մատակարար բարեաց, լուեալ աղօթից նորա-
շնորհէր նմա զուսկ արու : Եւ խնդութեամբ
ընկալաւ զարարդեւս ի յԱստուծոյ ի ձեռն սրբոց
վկայիցն . եւ զնէր անուն մանկան Պանտաղեոն .
եւ հրամայէր անուցանել ընդ երկիրս զինն Աստուծոյ,
եւ միշտ առաջի ամենատարբ վկայիցն Վրխատախ՝
երկրագողութեամբ կանխեալ :

Եւ յորժամ յընթրիս լինէր բարեւէր թագաւորն՝
թակոյցի մի յարբունի սուսանն լցեալ արբայի ըմպել
զինի, եւ երկուս արծաթի մեծադոյն սեղանս լցեալ
արբունական հացիս՝ հանապաղ առաջի արբունա-
կան սեղանոյն զնել հրամայէր . եւ սարկուաղ մի
յտոն կացեալ առ արբունական սեղանոյն . եւ որ
ինչ ի սեղանն դայր՝ յամենայն խորտկացն առեալ
ի վերաց սեղանոյն զնէր, եւ իբրեւ զբաւ լինէր սեղա-
նոյն արբունի ընթրեաց . յայնժամ առեալ սարկա-
ւազին մատակարարէր աղբատաց : Եւ յամենայն
կիրակի՛ն յորժամ զաստուածային խորհուրդն հան-
դերձեալ էին կատարել, եւ կենդանարար բանին
ընթերցեալ լինէին առաջի յղովազոյն ժողովրդոյն,
ոչ ունայնաձեռն երթայր թագաւորն յողջոյն Աւե-
տարանին : Եւ արդա՛րեւ միշտ բեւեռեալ էր ընդ
երկիրս Վրխատախ, եւ ջերմախառն սիրով փու-
թայր հանապաղ ի սաՀս եւ յաղօթս հանդերձ
թագաւորն եւ ամենայն զբանին . եւ անձանձրոյթ

կատարելք զյիշատակ սրբոցն՝ յօրդորելով զամենեւեան ի հաւատան Քրիստոսի . և խրախացեալ միշտ զօրանայր հանդերձ յուսովն Քրիստոսի անանցական բարութեամբ յանանց յաւիտեանսն :

Ի . — Գիւտ նշխարաց սուրբ մանկանն Գրիգորիսի՝ որ վկայեաց առաջի Սանկսանայ՝ արքային Մասգրաց :

Յոյժ ցանկալի տենչանս ունէր բարեպաշտն Վաչագան՝ արքայն Աղվանից, առ ի զիւտ նշխարաց սրբոյ մանկանն Գրիգորիսի քանզի տեղեկացեալ էր ի հանդամանացն (51) սրատութեան եթէ ի Վատնեաց դաշտին կատարեցաւ երանելին Գրիգորիս, և բարձեալ աշակերտաց ոմանց բերին յԱմարաս զիւղ . և եղին յեկեղեցումն զոր հիմնարկեալ էր մեծին Գրիգորի . և ոչ ինչ նշան արարեալ տեղւոյն՝ երկուցեալ այլ ուրուք բառնալոյ զնշխարս երանելոյն , և կամ թէ յերկիւղէ հինին ճեպկոյ , կամ թէ ի յօլովութենէ, ամայ բաղմանալոյ ի մոռացումն ընկեցեալ եղանէր տեղին նշխարաց սրբոյն :

Խորհուրդ կալեալ թագաւորին ընդ երիցունս
Խորյղրանն խորհել, պատճառել ինչ, որով կարասցէ
գտանել զցանկալին յոյժ բարի անձինն. և կոչեցեալ
զվանաց երկց զեղջն՝ հարցանէր և թէ նշան ինչ
ուրեր է՞ առ եկեղեցեաւն ի գերեզմանին վերայ թէ՞
ոչ : Եւ նա ասէ. բազում գերեզմանք են արդ շուրջ
զեկեղեցեաւն. վասն զի ի հինախաղաց ժամանակին
և ի մեծադոյն հիմնարկութեան եկեղեցոյն ոչ ոք
կարաց շինել և զոր մեծին Պրիզորի հիմնարկեալ
էր : Եւ ասէ թագաւորն թէ զհող տեղոյն ի բաց
հրամայեմ պեղել, ասէ, գուցէ ի բազմութենէ
գերեզմանացն ոչ կարեւր կալ ի վերայ ամենատարբ
գերեզմանի երանելոյն . այլ ապաստան սարս է
լինել ի պահս և յաղթս, և բազում աղաչանօք
խնդրել յամենողորմն Աստուծոյ, յիշեցեալ տէրու-
նեան զբան, որ ասէ զբարի հայցումն վաղվաղակի
տանուլ յառաստաւորն Աստուծոյ :

Ի Ա. — Թուրք արքային Վաչագանաց առ ամենայն
եպիսկոպոսունս և քանանայս առ ի շնորհել
նմա ի ձեռն սղորից և պաղատանաց եղցս
զխախկնալ զանձն :

Յայնժամ հրամայէր թագաւորն հրովարտակա

առնել ընդ ամենայն աշխարհս տէրութեան խրոյ
առեպիսկոպոսոս, երիցունս և անասարատականս և ամե-
նայն ուխտաւորս եկեղեցւոյ պաշտել և պահել և
առնել ինդրուածս առ մարդասէրն Աստուած առ
ի շնորհել մեզ զնշխարս երանելոյն Պրիզորիսի :

Եւ ապա այնուհետեւ ամենայն եպիսկոպոս
զիւրաբանչխր իշխանութեան զերիցունս և զասր-
կուազունս և զրոլոր ուխտ եկեղեցւոյ հանդերձ
տէրունեան նշանաւ խաչին առեպ' միարանու-
թեամբ և յոյժ փութով ժողովեացին ի սեպհական
դեօղն արքունի, անուանեալն Պիւտական : Եւ որ
սպուժեալ (52) յամենցի որ' մեծ պատուհաս ի վերայ
հրամայէր զնեւ : Եւ անդ զերիս առարս մեծապէս
կատարեցին զյիշատակ սրբոցն. յորում ինքն խկ
թագաւորին ստիտութիւն էր յոռն կալ և պաշտել
զրոլոր ուխտ եկեղեցւոյն անդր ժողովեալ : Պատ-
նէր և զամենասուրբ նշխարս Պրիզորիսի և յոյժ
հոչակերցն Հոխիսիմեայ և Պայիանեայ ի Պարա-
հոջ դեօղն որ է ի նահանդին Արձախայ, զոր էր
բերեալ երիցուն Մաաթէ անուն կոչեցեալ ի Յո-
հաննէ՝ Հայոց կաթողիկոսն, զոր ունէր նորին
մատանեան կնքեալ. և առարեալ երիցունս առ-
նոցր ընդ խր : Եւ ի դալ մեծին Պրիզորի հանդերձ
պատերազմակից պսակելօր՝ Հոխիսիմով և Պայի-
անով ի մեծ ժողովն Պիւտականու (53) ընդ առաջ

եւանէր թագաւորն հանդերձ թագուհւոնն և ամենայն մեծամեծ նախարարօրն հեռագոյն ի դեղջէն . ընդ առաջ եւանէին ամենայն եպիսկոպոստունքն իւրարանչիւր իշխանութեամբ և պաշտօնէիւք բազում՝ դասք դասք և գունդք գունդք . յիւրարանչիւր զնդինչանք սրբոյն՝ մեծապէս պատուով . ընդ Աւետարանին պատուեալք բազմութիւնք խաչիցն զանազան նշանացն փողփողելով . ծուխ խնկերոցն ուժգին բուրեալ յիւրարանչիւր դասուէն . ծայն սաղմոսանուագ հոգեւոր երգոցն քաղցրագոյն հնչմամբ , անհատ բարեբանելով զԱստուած զտուղն մեծագոյն պարգեւին :

Եւ այնպէս թագաւորն մեծագոյն բերկրանօք ողջունեալ սրբոյն հանդերձ բազմութեամբն՝ ինքն մեծաւ զգուշութեամբ սպասաւորէր երկիցուն , որ զնշխարս սրբոյն բարձեալ տանէր . և բերեալ ի հանդատարան սրբոյն՝ զնէր առ երանելեացն Զարարիաց և Պանտալեօնի : Եւ վստահացեալ այնուհետեւ բարեւէր արքային յիւր հաստատուն հաւատոյն խնդիրն յառարկմութիւնս ժողովոյն բարեհոյցումն , ասէ հաստատուն զխտեմ՝ զի տայ ինձ Աստուած ի ձեռն մեծիս Ղրիգորի զամենասուրբ նշխարս սրբոյն Ղրիգորիս :

Առնոյր այնուհետեւ թագաւորն զբազմութիւն ամենասուրբ ժողովոյն , և հրաման տայր բոլոր եպիս-

կողոսսացն երկնցամբբ եւ սարկաւազօր եւ անապա-
տաւորօր եւ բոլոր ուխտիւ եկեղեցւոյ՝ սաշտօնէիւք
խրարանչիւք : Աւետարանաւ եւ խաչիւ յղովու-
թիւն խրարանչիւք դասաք , եւ բազմութիւն բոր-
վառաց խնկոց ծխեւոց : Եւ ինքն արբունի դրան
երկնցամբբ, յղովազոյն սաշտօնէիւք . եւ զաշխարհա-
տիկինն թէպէտեւ կամեցաւ անդէն թողուլ քանդի
ժամանակն զարնանային էր . եւ յղովութիւն անծ-
րեւացն բերման սաստկանայր յերկիր . ոչ հաւանէր
առնուլ յանձն . այլ մեծաւ փափագանօք տենչա-
ցեալ , եւ ինքն երթայր ի խնդիր սրբոցն : Եւ զհըն-
դեսեան զամենասուրբ վկայսն Քրիստոսի՝ զմեծն
Գրիգոր եւ զերանեկին Զաբարիսս եւ զամենա-
սուրբն Պանտալեւոն , զյոյժ հռչակաւորս զսրտե-
րազմայաղթս զՀովիտիմէ եւ զԳայիանէ՝ առեալ
ի բարեխօսութիւն մեծին եւ բոլորեցուն Աստուծոյ
սա ի շնորհեւոց ի ձեռն նոցա զինքեան փափագեցին
Եւ զանազան թաղաւորական հանդերձիւք սա-
տեալ զնշխարս սրբոցն՝ բազում խնկօք եւ զանա-
զան անուշահոտ ծաղիօք հանդերձ՝ զնէր ի դեսպակի
սրբոցն . զոր շիկակարմիր մորթով կազմեալ եւ
սպիտակ կտաւով ի վերայ յարմարեալ , եւ ոսկի խաչ
ի սրատուականագոյն ականց բանդակեալ ի վերայ
դեսպակին հարեալ , եւ ձիս սպիտակս՝ կարմիր ներկ-
ուածով զաղիսն կազմեալ , եւ զսուրս (միջոց

երկուց տկանճաց) ևւ զաղխան թագաւորական
ձիոցն թաղիւ սերճացուցեալս : Եւ բաղմութիւն
սրաշտօնէիցն արքունի դրան առաջնոց ևւ վերջնոց
(խնս՛ առաջի ևւ զկնի) դեսսպակին՝ խաշ ի ձեռն
անհատ բաղցրաբարբառ սրաշտամամբք զցայգ ևւ
զցերեկ անդադար բարերանէին զԱստուած : Եւ
ինքն թագաւորն առ դեսսպակովն երթայր. ևւ ինքն
երգակից էր սաղմոսաց օրհնութեանն : Եւ դասք
եպիսկոպոսաց խրաբանչիւր հանդերձ մեծազոյն
ժողովովն երթային ի շորեցունց կողմանց դեսսպակի
սրբրոցն՝ սաղմոսելով ևւ բարերանելով զՄիածինն
Աստուած՝ խնդրելով զամենեցուն ցանկալին ըզ
սուրբ նշխարս սրբոյն Պրիգորիսի :

Եւ հրաման տուեալ թագաւորին Վաչագանաց
հանդերձ եպիսկոպոսորն ոչ ինչ ճաշակել ումեր
մինչեւ ցերեկոյ . ևւ յերեկոյին լոկ տակաւ հացիւ
զօրանալ : Եւ ինքն թագաւորն զնոյն առնէր մինչեւ
ի գիւտ սրբոյն : Խակ դրան երիցունքն արքունի
յոյժ ջերմազոյն սրահէին, ևւ խնդրէին ի բարերարէն
Աստուծոյ : Եւ սմանք ոչ ճաշակեցին մինչեւ ի գիւտ
սրբրոց նշխարացն : Եւ իտուէ ևւ ի գիշերի յամենայն
ժողովելոյն անդադար լինէին աղօթք ևւ խնդրք
ուածք ուժգին դաշմամբ՝ հայցել զամենեցուն զցան-
կալին զՊրիգորիտս : Եւ յորժամ խորհուրդ արար
բարեպաշտ արքայն Վաչագան , ևւ ժամանակ

յոյժ արարեալ խնդրելոյ զնշխարս երանելոյն
Պրիգորիսի :

Ընդ աւուրան ընդ սյնոսիկ առարեաց արքայ
զՄատթէ՛ կրէցն Պարաննա՛ (54) հանդերձ պաշ-
տօնէիւք ի Սուհառ պաշտօն աւնել եւ պատարագս
մատուցանել յանուն սրբոցն , որ անդ յայտնեցան :
Եւ մինչդեռ զառաւօտին կատարէին զպաշտօն յոտն-
կալեաց (55), նիրճ անկանէր երիցուն Մատթէի. ձայն
լէք ուժ զին ասելով « զուրբն Պրիգորիս խնդրեցէք
ընդ արեւելս » . որ եզեւն խոյ : Յորժամ բրէին ըզ
տեղի գերեզմանին՝ սխալեալ ի հիւսիսակողմն արա-
րեալ զբրածն՝ զտին զամենատուրբ նշխարս երանե-
լոյն ըստ եկեալ ձայնի հիշմանն :

Իսկ յորժամ չու արար թագաւորն ի Պիւտա-
կանէ՛ բաղմոթեամբ ժողովոյն՝ եպիսկոպոսօք եւ
երիցամբր եւ ամենայն պաշտօնէիցն յողովութեամբ .
և որպէս եզեւն ասացեալ՝ պահ՛ք և ազօթ՛ք և խնդ-
րուածք յամենայն ժողովելոցն լինէին առ մարդա-
սէրն Աստուած : Եւ հասեալ ի գեօղ մի Այսաճանս
անուն . և սարկաւաղ մի Յովէլ՛ անուն նորա , ի
զրան արբունի , տեսանէր ի տեսլեան յառաջ քան
զժազել առաւօտուն՝ իբրեւ այն թէ՛ բահ ունիցի
յուան և զնշխարս երանելոյն Պրիգորիսի խնդրիցէ :
Եւ ինքն խոյ Պրիգորիս երեւեցաւ սպիտակ հանդեր-
ձիս՝ յարեղայի կերպարանս և հարցեալ ցտարկա-

ւազն թէ՛ զի՛նչ խնդրեա . խակ նորա սրտասխանի
արարեալ եթէ՛ արբայ և սոկենայն սրաշտօնեայր և
բախանդակ գունդն Ազլանից զՊրիզորիս խնդրեմք .
և ոչ կարայար գտանել , Խակ երանելոյն կազեալ
զձեռանէ սարկաւազին , խոնարհեցուցեալ ի տեղին
ուր կային նշխարք սրբոյն , եթէ՛ զՊրիզորիս խնդ-
րէք՝ աստ է , ասէք . և հրամայէր բրեւ զտեղին .
մօտ ի զերեզման անդր փոքր ըլլիկ մի էր և խաշ
ի վերայ : Եւ երթեալ երանելոյն ի վերայ բլրոյն՝
առընթեր խոշին կայեալ , և երէց մի Նաթան
անուն՝ եղբայր նորուն սարկաւազին , և միւս ևս
երէց Պեղոուն (56) անուն , բրէին զտեղին : Եւ
Յովէլ ի ծունկս իջեալ՝ շարակ ունէր առաջի . և
զտեալ զնշխարս սրբոյն՝ զնային խնդարով : Եւ
նորա ձայնեալ անդր ասէք , կողբս և ոտկունքս աստ
են , ի ձե՛զ ասէք . և մեր գտանէար զոր ասացն :
Եւ զարթուցեալ սրտովք զտեսիլն արբայի . և զի
չէր բնաւ երթեալ սարկաւազին յԱմարաս , ասէր ,
զտեղին զոր եցոյց , զխտեմ :

Եւ արբայ յոյժ խնդալից եղեալ՝ զՄանասէ՛ զիւր
դրան երէցն , և զնոյն սարկաւազն առաքէր յԱմա-
րաս յառաջ քան զիւր երթալն . և երթեալ ցուցա-
նէր զնոյն տեղին , որ ի նմին խակ տեղոյն գտանէին
զնշխարս սրբոյն : Եւ շուեալ յԱրամանից սրբոյն
Չաբարիայի և երանելոյն Պանտղեանի և յոյժ

վայելչահանին Պրիգորի և առաւել հաշակեցեալ
պատերազմողին Հոխտիմեայ Պայխանէիս հան-
դերձ, թագաւորն և յղովադոյն ժողով և եպիսկո-
պոսուհր, քահանայր և սրաշտօնեայր . և հասեալր
ի Քարուէճ (68) փորրադոյն զեօղ մի . և լինէր անդ
ցայդապաշտօնա : Եւ դարձեալ ցոցանէր նոյն
Յովկերայ սարկաւազի ի նմին տեղւոջն ադա չորս
աւաղադոյնս արեղայս, և զնոյն Պրիգորիս մանկա-
դոյն ևս բան զնոսա տեսեամբ՝ շուրջ կացեալ
զնոյն տեղեօքն զոր բրեւ Հրամայեաց : Եւ յաճէ
անտի ի բերանս անկեալ սարկաւազին, և անդէն
ի վեր յարուցեալ կամէր հարցանել ինչ . և եւ նորս
աներեւոյթ լինէին ի նմանէն : Եւ յորժամ սկիզբն
լինէր ցայդապաշտամանն ի նմին աւուր . և բարե-
սրաշտ աղբայն անդադար խնդրէր յԱստուծոյ զգլխս
սըրբոյն Պրիգորիսի, և տեսանազրեալ զինքն տէրու-
նեան խաչի նշանան՝ յոյժ բազում աղաչանօք՝ ծա-
ծուկ սրտիս հայցէր զառաատարն Աստուած :

Տեսիլ երանելոյն Վաչագանայ :

Եւ մինչ նստեալ ի գիշերապաշտամանն էր՝ նիրհ
առնոյր փորրադոյն զթագաւորն . և եկեալ հնչին
ձայնի սակր . զոր դու հայցես աղաչանօք, անդ երե-
ւեցաւ : Եւ գիտացեալ ի տեսլեանն, որպէս սրատ-

մեայն, թէ ևս Սմարաս երթամ. և որ անդ, ասէ,
երևելոց ուսեր իցէ մարդոց : Անդէն վաղվազակի
Պանասէ՛ զիւր դրան երէցն, յառաջ քան զիւր
երթանն Սմարաս յղեաց . և ասէ . զիմ տեսիլդ մի
ուսեր յայտներ, և ևհարց եթէ յայտնեալ ինչ ու-
սեր իցէ : Ա Յովէլ՝ երէց մի անասպատական, որ առ
արքային լինէր, պատմեաց եթէ՛ ևս տեսի ի նմին
տեղոջ, ուր Յովէլ սարկաւազին բրել հրամայեաց,
աղբիւր ելանէր յականէն նրբագոյն . և յառաջ
խաղայեալ յոյժ յորդագոյն . և իմ զարմայեալ
եթէ յառաջ չէր աղբիւր ի տեղոջս, արդ այս յորդ
ուսոյ՞ ելանէ : Յորժամ չուեալ ի Քարուէ՛ն, կանայք
յառաջ ելանէին ի զիւզարաղարէն Սմարասայ .
և որսկսեղեն ասացեալ, ժամանակն գարնանային
էր, և յորդութիւն անձրեւաց անդադար հոսամբ
իջանէր յերկիր. և բազմութիւն սմրակակոխ ձիոցն
յոյժ վատակոխ (59) գործէր զհանապարհն :

Իսկ թագաւորն ասէ. ոչ ինչ դանդաղիլ . առ ի
յոյժ ցանկալի տենչանայն ի վայր յերկվարէն ի-
ջանէր, և շրջեալ ընդ դաս դաս եպիսկոպոսայն
և երկցանց՝ կարգել և յարմարագոյնս երթալ
հանդարտիկ, և յորդագոյն քաղցր ձայնի սաղմոսա-
նուագ երգօք քարերանել զկենարար Արրորդու-
թիւնն : Ա ինքն անցեալ մեծաւ զգուշութեամբ
սպասաւորէր զեսպակի երանելեաց վկայիցն Քրիս-

տոսի. և ի բազմութենէ ձայնիցն պաշտամանաց յայլ
և այլ լեզուս՝ մեծագոյն հնչէր երկիրն. և ի յղովու-
թենէ տէրունեան խաչից և նշանաց, և ի
փողփողելոյ նշանարձակ դունակ գունակ երանգա-
խառն կերպարանաց, և ի փայլունս ոսկոյ և ար-
ծաթոյ և սրատուական ականց, որ ի բազմութիւն
խաչերոյն էր կառուցեալ, որ իրրեւ զլուսաւոր ամազ
ծածկեալ ունէր զերկիր :

Իսկ զեսորակս սրբոցն սպիտակազգեստ կազմա-
ծով, սպիտակ ձիով, ոսկի ականակապ խաչիւ ի
վերայ կառուցեալ, յոյժ պատուական թագ խաչին
նշանարձակ ի վերայ զեսպակին լեալ իրրեւ զաստղ
սլայծառագոյն լուսով, և ուժգին շքեղացեալ փա-
ռօք երթայր ի մէջ բրիտտոսական բանակին : Աւ-
յորժամ ի գեօղն մտանէր սուրբ և աստուածաւէր
ժողովն՝ զես փոքրագոյն անցանէր ընդ մէջ շինին,
և կամուրջ կազմեալ արբունի պողոտային : Իսկ
արքայն առ ի յոյժ սիրոյն, որ առ սուրբան ունէր, ոչ
հաւանէր զգեստակ սրբոցն յայլ որ թողուլ. այլ ինքն
թագաւորական զգեստիւր հանդերձ ագեւելուն (60)
անցանէր ընդ գետն. և երթեալ ի նշանակեալ տե-
ղին՝ երկարագոյն ծնրադրութեամբ թագաւորն
հանդերձ եպիսկոպոսօք և բազմութեամբ ժողովոյն
ստնէր խնդրուածս : Աւ հարեալ զխորանն արբունի
ի վերայ տեղոյն՝ հրամայէր զգուշանալ մինչև

ցվաղիւն : Եւ ընդ այն ժամանակս ետխտուարս ոչ
կայր յԱմարաս, և հարցեալ զվանաց երէց գեղջն
և զայլ եւս աւաղանի եթէ ձեր ինչ տեսե՞ալ է ի
տեղւոջն թէ՛ ոչ :

ԻՅ. — Երաներոյն Յորայ ճգնաւորի հաւատացու-
ցանկ զմեժագոյն Արձախայ զաւստն Պարժ-
կանց (61) :

Եւ պատմեաց վանաց երէցն և ասէ. երէց մի՛՛՛ Եւ-
կերտու Յոր անուն՝ (62) ճգնաւոր եւ յոյժ առա-
քինի վարուք կեցեալ յաշխարհի, որ ունէր եւ
առաքելական շնորհս. քանզի եւ մեծագոյն աշխարհ
մի Արձախայ Պարժկանց անուն դարձուցանէր
ի մոլորութենէ և առնէր աստուածամանօթս եւ
անձառելի խորհրդոց խորհրդակից Երրորդու-
թեանն պաշտօնատարս : Սա եկեալ կատարէր բա-
զում անգամ գլխատակ սրբոյն Գրիգորիաի, և
ասէր երկիցս եւ երկիցս առաջի բազմաց. եթէ թա-
ղաւոր հաւատացեալ յառնելոց է յաշխարհիս Աղ-
վանից, և խնդիր առնէ տեղւոյս եւ սուրբ նշխա-

րացս Պրիգորիսի: Եւ դարձեալ այլոմն անապատաւոր հիւր եկեալմեզ. եւ մեր ընդ առաջ ելեալ ընկալաք զնա, որպէս սովորութիւն է եղբարցս, եւ լուացեալ զուտս, ճաշակեալ փոքրագոյն ինչ, եւ ելեալ ի տեղւոջդ յայդմ՝ ի բուն մտեալ հանդէ՛ր, եւ յարուցեալ վաղվազակի՛ խաչ արարեալ իւրովի խկ՛կանդնէր ի տեղւոջն, եւ մեզ պատուիրէր ասելով. մի որ զխաչդ ի բաց հանցէ ի տեղւոյդ, այլ մեծագոյն խաչ տո՛ւք հարկանել ի տեղդ. եւ այգուն եւ յերեկոյն աղօթս կատարել եւ խունկ ծխել. զի մեծ սքանչելիս տեսանեմ ի տեղւոջս :

Եւ այլ արեզայ ոմն հիւր (63) եկեալ. եւ մեր ճաշ հրամայեցաք տալ, եւ մինչ նա հաց ուտէր, եւ մանուկ մի զինի տայր բաժակով. եւ ի շինին ամբօխ իմն լինէր : Եւ մեր ամենեցուն զհիւրն թողեալ մեկնակ՛ յաղաղակն երթայաք, եւ հիւրոյն յարուցեալ՝ զբաժակն առեալ զնայր, եւ տարեալ վաճառէր, եւ զզինսն առեալ ի դպրոց մտանէր, եւ ուսանէր թռչակաւն : Եւ տեսանէր ի տեսլեան բաժակագողն զայր մի եպիսկոպոս նստեալ աթոռով առ խաչին, զոր անապատաւորն կանգնեաց, սոխոտակազգեստ հանդերձիւ եւ յոյժ ահաւորագոյն տեսլեամբ, եւ զինքն մերկ կապեալ՝ տանջել հրամայէր ի վերայ սրբոց գերեզմանին : Եւ յարուցեալ ցուցանէր ըլ մարմինն բազմաց զի կապուտակացեալ էին հարուա-

ծօք յաշագին տանջանայն. եւ այնպէս օր ըստ օրէ
հրամայէր տանջել. եւ նորա ի բռնութենէ տան-
ջանայն ապաստանեալ ի սուրբ քաղաքն **Երու-**
ստղէմ խնդրելով զրոյժ տանջանայն :

Եւ տեսանէր դարձեալ անդ ի տեղւոջն զնոյն
եպիսկոպոսն, դժնդակագոյն եւ հարկանել հրամա-
յէր եւ սակր. չիք հնար բուժիլ քեզ ի տանջանացդ՝
եթէ ոչ երթեալ խոստովանեցիս ի նմին տեղւոջ,
ուստի զրաժակն գողացար : **Եւ** յարուցեալ արե-
ղայն՝ առնոյր զգինս բաժակին. եւ զնացեալ **Յե-**
րուստղէմէ՝ գայր **Սմարաս**. եւ մտեալ յեկեղեցին՝
կոչէր առ ինքն զվանաց երէցն, սկսանէր լալով
խոստովանիլ զիրան. եւ բազում աղաչանօք տուեալ
զգինս. եւ եկեալ ցուցանէր զտեղին ուր խաչն կայր.
եթէ այդր եպիսկոպոսնատէր, սակ, լուսաւոր զգեստու
եւ ահաւոր կերպարանօք եւ զտեղին ցուցեալ գերեզ-
մանին եթէ այդր հրամայէր զիս հարկանել : **Եւ** ըն-
կալեալ զառողջութիւն տանջանայն՝ զնայր խաղա-
ղութեամբ : **Եւ** բազումք ի դեօղս, սասն, որ անոր-
ղիք լեալ են, եւ եկեալ ուխտեալ եւ հող առեալ ի
տեղւոյս՝ որդեճնութեան զաւակի հասին. եւ ամենայն
ջնամոտք հող առեալ՝ վաղվազակի ընդունէին զառող-
ջութիւն. եւ մին չդեռ զայս ամենայն նշանագործու-
թիւնս պատմէին առաջի արքային (64) :

Ի՞նչ. — Ի սպե խորհուրդ տեսիլ մի և Խոճկորիկայ՝
սոռոկորդոյն Եսփաղեկայ՝ արքային Աղ.
Վանից, որ էր կարգուս կողմնապահ. և
պատմէ արքայի :

Այրն այն Խոճկորիկ անուն, որում ի Յոսի երա.
նելին Զարարիա և սուրբն Պանտալեոն յայտնեցան,
ի հասարակ աւուր ի բուն կայր, և տեսանէր ի տես.
լեան եթէ երթայր յեկեղեցւոջն սպիտակ, սճըղ.
նաւոր սճարեզօտիւք. և խօսեալ առն ընդ արեղայն
ասէ. օրհնեալ արք՝ յորժամ դուք աստ էք, ընդէ՞ր
ոչ ցուցանէք զտեղի նշխարաց սրբոյն Պրիզորիսի.
դի ոմանք ասեն եթէ աստ է, և ոմանք՝ եթէ անդ.
և մեր յաշխատութիւնս եւ ի բազում հոգս եմք:
Պատասխանի ետուն ամենեքեան եւ ասեն. նշան
ինչ տեսե՞ր. նորա պատասխանեալ ո՛չ : Եւ մի յե.
թեանցն առաջնորդեալ առնն եւ ասէ. եկ զլինի
խմ. եւ ցուցից քեզ զնշանակեալ տեղին. եւ տարեալ
ի տեղին, զոր ցուցեալն էր յառաջ. եւ տեսանէի
դի երկիրն պատառէր, եւ ընդ պատառուած ճրագ
լուցեալ էր եւ երեւէր. եւ բոց ճրագին յերկուս բա.
ժանեալ բուրէր ի վեր. եւ ասէր ցարեղայն, որ
զնշանն ցուցանէր թէ. երթամ, պատմեմ արքայի

զնչանդ, զոր ցուցեր ինձ. եւ նա ասէ. ե՛րբ եւ պատմեա՛ւ : Աւ զայր սցրն առ արբունիան, եւ թուէր եթէ արքայ ի բուն իցէ . եւ ինքն չիշխէր զարթուցանել :

Աւ անդրէն զարձեալ առ սցրն ասէ. արքայ ի բուն էր, եւ ոչ իշխեցի զարթուցանել : Մինչեւ անդրէն դատնայր սցրն, երկիրն նոյն պատասեալ կայր. եւ ճրագն լուցեալ, եւ արեղայն առնիթեր կայր ի տեղւոջն : Աւ ասէր արեղայն ցայրն, յորժամ զարթնաւ արքայն՝ զոր տեսերդ պատմեաջիբ նմա : Աւ կամեցաւ ոտամբն զպատասուածն ծածկել եւ զրցան արդելուլ. եւ Խոճկորիկայ բուռն (65) հարեալ արդելայր եթէ՛ մի առներ զայդ, մինչեւ արքայն եւս տեսցէ : Աւ նորա շառեալ եւս յանձն՝ ոտամբ հարեալ զտեղին՝ անցայտ արարեալ զպատասուածն ստէ. արքայ յորժամ զարթ չի՛ պատմեաջիբ զնչանդ զոր տեսերդ : Աւ զարթուցեալ ի բնոյն՝ եկն պատմեաց զայս ամենայն արքայի . եւ ցայգն բոլոր ամենայն բազմութիւն ժողովերոցն հանդերձ ամենայն բազմութեամբն անդադար խընդըրուածս եւ պաղատանամատուցանէ ինառ Աստուած տուողն ամենայն բարութեանց : Իսկ ի վաղիւ անդր յորժամ զառաւօտուն կատարէին զպաշտօնս՝ եկեալ միաբանութեամբ ամենեքեան ի տեղի նշանաւոր խաչին . եւ զխորանն արբունի ի վերայ տեղւոյն

հարեալ . և շուրջ զխորանան բէժ ածեալ րացա-
զոյն , և արտաբոյ բէժին ամենայն ժողով ևսլի-
կոպոսացն՝ դասք դասք խրաբանչիւր աշակերտօք
շուրջ կացեալ զբէժովն , սարկաւազապետացն՝ խաչ
ի ձեռս , և ևրիցանցն՝ Աւետարան ի գիրկս , և
սրաչափնիցն՝ բուրվառս ի ձեռս զանազանութեան
խունկս ծխել . և ի միարանութենէ , սաղմոսելոյն
և րարեբանելոյն զանճառելի Նորորդութիւնն հըն-
չէր երկկրն :

Իսկ առարինասէր թագաւորն հօրանեալ , և բազ
ի ձեռն առեալ՝ քաջարար առնէր զբրածն . և բարե-
սէր և յոյժ հաւատացեալ թագաւորն զխինձ մատու-
ցեալ թագաւորական զգեստու՝ ի հողոյն կրէր փու-
թապէս : Յայնժամ ևսլիկոպոսունք և ևրիցունք
և նախարարք և կանայք նախարարացն՝ խրաբան-
չիւր զգեստօք մեծաւ փափազանօք կրէին ի դուրս
զհող զբանցն . սխալեալ առ կողմսին առնէին ըզ-
բրածն . իսկ երանելոյն նշխարքն յարեւելս կոյս
մնայր Յայնժամ յոյժ տրտմութիւն կալա զթագա-
ւորն և զամենայն ժողովս բանակին , մինչև նասէր
ստորջացեալ թագաւորն ի մեծագոյն հողս . և սպա-
քաջալերեալ արքային ճմարխտ հաւատով ասէր .
անսխալ լինի բան ամենակեցոյցն Աստուծոյ՝ եր-
կուց և ևրից ժողովելոց յանուն Ալենարարին վաղ-
վաղակի դատանել զխնդիր բարւոյն : Իսկ այսչափ

բաղմուխին ժողովելոցս յամենասուրբ անուն բողոքեցուն Աստուծոյ՝ հաստատեալ զխտեմ զի ոչ անխոյթ արարեալ մերժեցոյց զմեզ ամօթով : Ահա հրամայեալ այնուհետեւ զսուրբ Զարարիա եւ զամենասուրբն Պանտալեօն, զմեծ եւ զյոյժ հռչակելին Պրիղորիա եւ Հոխիսիմէ Պայիանեաւ հանդերձ բերել եւ զնելառաջի բրածին : Ապա զխաղկի առեալ ասն միոյ զբաճն՝ թողոյր զտաճին բրածն (66), եւ սկսանէր զկողմանէ յարեւել զխմաւ . եւ սրատաճէր ամենասուրբ զերեզմանի երանելոցն : Յոյժ խնդալից եղեալ թագաւորն եւ ամեներեան որ էին ի խորանին :

Ահա զգումն վննէր բաղմուխեան ժողովոցն զի տնչխարայ սրբոցն . եւ զխմեալ ամենայն բաղմուխինն ի նչխարս սրբոցն՝ առ ոտս կամէին հարկանել ըզբէժն եւ զխորանն, մինչեւ արտաբս ելանէր թագաւորն, եւ հազիւ ուրեմն զաղարեցուցանէր զգիմեալն : Ասկի բանալ զերեզմանին եւ յերեւիլ նընչխարայն՝ անընդերսկան (67) իմն բուրեալ անուշից հոտ, մինչեւ ամեներեան ի թմրութեան լեալ ժամս բաղումս, ծածկելով զյորովիցն խնկարկո թեանցն հոտ (68) . ընդ որ յոյժ հիացեալ արբայ եւ ամենայն որ ընդ նմա՝ մխարան տային մտառ տուողին այնպիսի ահաւոր բարեայ : Նստէր առ զերեզմանի սրբոցն թագաւորն ի վերայ երկրի, եւ զանազան

սրատուեալ սպասուց արքունի հրամայէր բերել, և
եղեալ սաստառ ի վերայ ինքեան ծնկացն՝ յոյժ եր-
կխդիս ստատէր : Եւ երիցունքն հանելով զնշխարս
հաւտքէին ի վեր ի սաստան, զոր թաղաւորն ունէր
ի դիրկս իւր . և զտեալ շիշս երկուս ապակիս առ
նոյն նշխարաց սրբոցն . ի միում կայր յարենէ Զա-
քարիաց, և ի միւսում՝ ի նշխարաց սրբոցն Պանտա-
լեւոնի : Եւ առեալ զամենն ի դուրս՝ ողջունէին
ամենացն բաղմութիւնն մինչև ցերեկոյ . և կնքեալ
արքունի մատանեալ՝ հրամայէր մեծաւ զգուշութե-
ամբ սրահել մինչև ցառաւօտն : Եւ զտանէին ապակի
մի նորին Պրիդորիտի ըմպելի, զոր առեալ զոհանայր
արքայն զԱստուծոյ ամենակալ բարեացն տուե-
ցելումն իւր :

Եւ ի վաղիւ անդր հրամայեաց զիւր խակ վառն
արկանել ի վերայ երկրին, և ոսկեղէն մաղզմայս
(68) բերեալ անոյշ զինուով՝ զնշխարան հրամայէր
լուանալ և յարեւացուցանել ի վերայ ստորարկեալ
վառին : Անդ ուրեմն զողացեալ արեղայի ի նըշ-
խարացն, որ էր յԱմարասոյ վանից, և մեկնեալ :
Պրիդորիտի ի տեսլեան մեծախոյեւոշ փառօր ու-
մեմն երեւեալ ասաց զանուն արեղային և զգողա-
նալն, զոր հրամայեալ արքային, խոտտովանեալ
երեր առաջի նորա զխորեալ մասն : Եւ սրտըն-
ջեալ առն միոյ ի քարակրացն՝ սկսաւ հայհոյել ըզ

նահատակն Քրիստոսի զՊրիգորիս, ասէր. մեզ նենն
ընտրեցաւ Պրիգորիսն սյն . եւ խկոյն հասեալ նմա
պատուհաս յԱստուծոյ զգեանեալ յերկիր՝ դառ-
նայր երեսքն յետս, եւ այնպէս բաղուա՛ւ աւուրս առ-
նէր ընդ առնն, մինչեւ եկեալ եւ. հոգ առեալ ի
տեղւոյն, ուր կայր գերեզման սրբոյն . հեղեալ ար-
տասուս յոյժ, ասլա գտանէր զառողջութիւն եւ
յանցանայն թողութիւն : Ա՛հ մեծ յայնժամ ան-
կանէր ի վերայ գործօնելոյն եւ գործակալացն . եւ
փութապէս երկիւղիւ գործէին զչինուած սուրբ
եկեղեցւոյն :

Աստուծոր հրամայէր տալ մասն իւրաբանչիւրումն
յեպիսկուպոսաց առ ի բաշխել վիճակելոյ իւրեանց .
եւ մեծագոյն ինչ մասն յԱմարաս հրամայէր թո-
ղու ի նշխարացն . եւ զայն մեծաւ զգուշութեամբ
եւ զանազան սպասիւք ինքն խկ սպասաւորեալ
սրահէր թագաւորական կնքով կնքեալ : Եւ ի վերայ
գերեզմանին հրամայէր հիմն արկանել մատրան, եւ
փութապէս տարտել եւ անուանել մատուռն սուրբ
Պրիգորիսի : Եւ այնուհետեւ ոտանաւոր արնու-
թեամբ անձնադաշտ լեալ արբացն զեպիսկուպոսոն-
սըն հանդերձ սովնեքումբր ցնծալից ուրախու-
թեամբ սլաշտէր զհամայն ժողովն ի ձայն բաղցր
յերգս սաղմոսաց յորդագոյնս ի բարերանութիւն
Աստուծոյ : Ելանէր ի բանակէն . եւ յերբորդուա՛

գիշերին , յորժամ չորրորդն մերկանայր տիւ , ի կատարել սրաշտամանն կատարելին զՏէրունեան և զկենդանական ահաւոր խորհուրդն :

Ապա շուէր բանակն ամենայն առաջին կարգադրութեամբն և սրբոցն դասուր . անդանօր բարեացապարտն Վաչագան արքայ զհոգեւորականն , զզերաշխարհիկն զայն աւարտեալ , որ էր անանց և անպատմելի բարեացն տոլիթ , զոր նախ և զԷւոցն թագաւորաց նախ բան զնա՝ իւր խի նախնեացն ոչ ումեր համբարեցաւ . այսպիսի մեծարանջ սպարգեր . և քրիստոսածողով բանակին աւարաման առեալ զողորմութեանցն Աստուծոյ՝ զբերումն անճատարար ստանային ի ձեռն քրիստոսազգեստ արքային Վաչագանոյ , զորոյ գովութիւնն ոչ ինչ նուազ զոլ վարկանիմ՝ բան զարեւմտականին տիրող Կոստանտինոս կոյսր , կամ զԱլշակունին Տրդատիոս՝ մեծայ Հայոց վրկութեան գտող , որ և մեզս արեւելեաց : Սա եղև զուռն լուսոյ աստուած զիտութեան և բազմազան բարեաց օրինակ երջանիկս այս . սա մեծապէս ելեալ ի հանդէս յայս զառնայ՝ ըստ որում զգալն էր պատրաստեալ . նոյն գունակ և ոտաւերսդոյն ևւս հայեցուցանօղ սպաճատութեամբ զճանապարհն յօրինեաց : Ծարժ ի տեղւոջն . և և կտիտս կայեալ արքային , ամենայն բազմութիւնն հանգարտի . ցած ազնայ բայլիւր :

նման խաղաղացեալ ծովու երթ այլին. և ի քաղցրա-
ձայն հնչմանցն և ի ճառագայթարձակ նշողաց
փողփողելոց օղն զուարճացեալ. և հրեշտակր խկ
երգակիցր. թուէր թէ երկիրս երկիրս վերերեւիւր ։
Աւ ինքն խկ թագաւորն անխոնջ վաստակով ։ որ-
պէս ի զառն ։ նոյնպէս ի գնառն ։ անցուցանէր ընդ
նոյն գետն ։ և կացուցանել հրամայէր զդեասարկս
սրբրոցն ։ Աւ նստէր թագաւորն ամենայն բազմու-
թեամբ. և Լալիակոպոսացն օրհնեալ զխառնիճա-
ղանճ բազմութիւնն՝ հրամայէին գնալ յիւրաբան չի ր
տեղիսն և զդասս Լալիակոպոսաց և երկցանց և
այլ սրատուական արանցն առեալ ընդ սրբոցն՝ տա-
նէր մինչեւ ցՔարուէճ օթ ի տեղ. և անդ զոհացեալ
զամենեցունց թագաւորն և երկրպագութիւն
մատուցեալ շնորհիւ եկելոցն ի նորա հրամանսն և
ի գործակցութիւն խնդրոցն այնմիկ՝ մատուցանէր
և ասէր. որոց բարեխօսութեամբ և ձեր աղօթիւր
և ցանկալին ինձ և ձեզ շնորհողին Վրխատոսի միշտ
փառք և զոհութիւն ։ Աւ նոցա միարան օրհնեալ
զթագաւորն թագուհւոյն հանդերձ և ամենայն
զբամբն ասեն. զամենայն բարի զոր խնդրեացես զու
Մատուծոյ ի ձեռն սրբոցն Վրիդորիսի տացի՝ քեզ
և շնորհեցի՝ մեզ լինել քեզ ընդ երկայն աւուրս
խաղաղասէր ըստ աշխարհի . և ի փառազարգու-
թիւն եկեղեցւոյ սառաւրսովէս յարդարելով օր ըստ

օրէ . զվախճանն քոյ Քրիստոսի խոստովանու-
թեամբն կնքեսցէ՛ կենարարն Քրիստոս և նորին
Հայրն երկնաւոր : Եւ առեալ ինքեան զաւագ եսկա-
կոստասպեան (69) Շուքիչաղիչոյ, և յորժամ զեղջ
ուրուք յայտ ելանէր զեասոակ սրբոցն՝ իջանէր թա-
ղաւորն, և Հեռեւակ սպաս արկանէր (70) սրբոցն,
մինչեւ տարեալ ընդ շինանխտն անցուցանէր, ո՛չ
որպէս զօրէն թաղաւորի փափկութեամբ յօրացելոյ
հարտապեալ, այլ իբրեւ կիրթ և յոյժ հմուտ կարգի
բրիտանէութեան՝ արգելաւորութեամբ վարեցեալ
ի հանդատարան փափկութեանն, և երկասիրութեամբ
հմտացեալ հզատակէր պատուիրանացն Աստուծոյ :

Այսոցիկ սցսպէս եղելոյ. և յոյժ հռչակեալ լուր
սրբոցն Պրիղորթի ընդ ամենայն աշխարհն Աստի-
ացւոյ զաւատին. և յոր զեօղ կամէին մտանել
սուրբն՝ ընդ առաջ ելանէին ծերք և տղայք, արք
և կանայք. և Հեռագոյն ևս զեօղք խաչիւք և
զանազան ծաղկօք և բուրմամբ խնկոց անուշից,
անթիւ բաղմութեամբ զսցին խնդացեալք. և ան-
զազար փառատրութեամբ օրհնէին զմիասնական
սուրբ Արրորդութիւնն : Այս ձեւով զսցին, հասա-
նէին ի սեպհական զեօղն Պիւտական. և անդ
հանդուցանէին կատարելով զյիշատակ նոցա մեծա-
պէս. և մեծագնի իւղօք օծանել հրամայէր ըզ
նըշխարս սրբոցն :

Եւ դուստր մի Խնչիկ անուն՝ տղայ հասակով ,
յոյժ սիրելի արքայի, որոյ անուամբ շինեալ էր
դաստակերտ մի . տայ նմա մասն մի ի սրբոյն
նշխարացն . եւ ի նորին դաստակերտին մեծապէս
կատարի յիշատակ սէտպէս պատուով : Առնոյր
և ինքեան մասն, զոր միշտ ի բանակին շրջեցուցա-
նէր ընդ Չաբարեանց . եւ զՄնացեալն ի նշխարացն
կնքեալ՝ մեծաւ զգուշութեամբ տայր պահել ի սուրբ
և յազնուական սենեկի, մինչեւ կատարեսցի հիմ-
նուն Պանտալեոնի . զի անդ փոխեալ զերանելին
մեծարեսցէ յոյժ : Թողոյր զերկիցունս եւ սարկա-
ւազունս եւ յոլովազոյն գունդ սաշտօնէից . եւ ինքն
ի տեղւոջն երկիցս անգամ կատարէր զյիշատակ
սրբոյն զերկա երկա աւուրս . եւ միշտ անձանձրոյթ
էր ի պահս եւ յաղթս եւ ի տարս աղբատայ : Իսկ
որոյ ի նշխարացն հրամայեաց տալ, պատուէր տայր
մեծապէս կատարել զյիշատակ սրբոյն . յիւշ առ-
նէր հեղապելոյն զահագին աստուածային դատաս-
տանն , եւ ջերմագոյն փութացելոյն՝ զնորին բարե-
բարութեանցն անպատում պարգեւս : Այսպէս
փառաւորէ Աստուած զսուրբս իւր :

ԻՐԴ. — Հարցումն Մա ըսգանայ՝ արքայի Աղվանից,
զՄ'ատրէ երէց գիտնաւոր :

Ասէ արքայ. ոգիք հրաժարեալք ի մարմնոյ զդո-
յո՞ւն ենք անզոց, կամ կենդանիքս ննչեցելոյն զի
արդ կարեն օգնել :

Լուծումն: Աղաչելով զԱստուած սրահօք և աղօ-
թիւք կամ այլ ինչ բարի յիշատակօր որյանուն նոցա
կատարի : Եւ զորօրինակ, Գաւիթ զգեցեալ զըս
սրտաղինութիւնն Սաուղայ՝ կազալ և զթեւ
սկրաւ . իսկ յորժամ մերկացեալ ի բաց ընկէց ըզ
ծանրութիւն զինուցն և թեթեւացեալ՝ յիւրն դար-
ձաւ բնութիւն : Սոյնպէս և հօգիք, միչդեռ զգե-
ցեալ զսպառաղինութիւն մարմնոյ, կան ի ծան-
րութեան . իսկ յորժամ զսա ի բաց զնիցեն, որպէս
եղեւն ասացեալ, սրատեսիկ և քաջխմաց և առա-
ւել զգայուն լինին : Եւ որք ասացին անզոց լինել
զհօգի ելեալ ի մարմնոցն, յանդիմանեմք զնոսա
Աստուածաշունչ գրոց վիրայութեամբ : Ասէ. Մով-
սէս՝ ծառայ իմ, վախճանեցաւ . իսկ արդ եկեալ
Մովսէս չբնադազդեաան վառօք առաջի Աստուծոյ,
ոչ մարմին զգեցեալ, որում Պետրոս բաղձացեալ

խնդրէր ի Տեառնէ զանդէն բնակութիւնն : Դակ եթէ
անզգայ էր հոգի մարդարէին , որ սակաղ , ելնալ
ի մարմնոյն , ի՞րր զայր յզգայութիւն . և այսպէս
վայելու չ ի կերպարանս խօսիլ ընդ Աստուած որդւոյն :
Աստուած , սակ , կենդանեաց եմ եւ սչ մեռելոց ,
մեռեալ մարմինն ս՞չ ատարէն անզգայ է , իսկ ան-
զգայացեալ հոգին , յայտէ թէ՛ մեռեալ է . և դարձեալ-
եթէ՛ վերակացու եղէց քաղաքիդ այդմիկ վասն իմ
և . վասն Պատթի՛ ծառայի խնց . արդ աղէ սաս .
անզգայացեալ հոգւոյն զի՛նչ մեծարանք էին վերա-
կացու լինել զառակի նորա . այլ յազաղս կենդանի
հոգւոյ մարդարէին արար շնորհս վերակացու լինել
քաղաքին՝ փրկել զնա ի սրոյ թ շնամոյն : Եւ առա-
բեալն Պօղոս սակ , ելանել ի մարմնոյս եւ ընդ Վերլա-
տոսի լինել ըստ համարիմ , որ նոյն իսկ կենարար
Բանն սակ . հայր՝ (71) զորս կտուր ցիս , կամիմ զի
ընդ իս իցեն , եւ զխառան իմ տեսցեն :

Արդ ըստ քո բանիդ , անզգայ հոգւոյն որպէ՞ս
մարթ էր ընդ Տեառն լինել կամ զանճառելի փառ-
սքն տեսանել , կամ մեռեալ մեծատանն հոգին ի
տանջանարաննն հեռագոյն սրատես աջօր զԱբ-
րահա և զՂազար տեսանել կամ զխոել ուստի՞ էր .
զի յայտնասպէս Պրկչին ձայն երեւցցոցանէ ճըչ-
մարիտ առակովն եթէ առաւել քան ի մարմնի ,
յորժամ արտաբանայ քան զմարմինն , լինի քաջա-

տես եւ առաւել խնաստուն հոգին. ոչ միայն սրբոյն
եւ վայելչացելոյ հոգիք, այլ եւ մեղաւորացն զգան
եւ են լցեալ խնաստութեամբ, որպէս մեծատունն
քաջատես լինէր՝ ընդ մեծ վիհն ընդ միջ կարել ճա-
նաչել զԱրքահամ : Եւ մեզ ուսոյց ճշմարիտ հա-
ւատն իջումն Աստուծոյ ի դժոխս ի փրկել զնոսա
եթէ՛ արդար եւ զգայուն են եւ առաւել խնաստնա-
գոյն հոգիք հրաժարելոյն ի մարմնոյ. եւ որք կատա-
րեն զյիշատակ սրբոյն՝ մեծարեալ պարզեւօր
աղաչեն զհոգիս նոցա . եւ նորօք հայցեն զտղութու-
թիւն յառատատունն Աստուծոյ. արդար եւ կարեն
բարեխօսել հոգիք սրբոյ . եւ վաղվաղակի ընդունի
Աստուած զխնդիրս նոցա. եւ մեղացն շնորհէ ըզ
թողութիւն :

ԻՆ. — Երանելոյն Արքանամու՝ Մամիկոնէից եւ
պիսկոպոսի, առ շխազգան՝ Աղվանից ար-
քայ, բուրբ սակս ներկեցելոց :

Միտ զիր ո՞վ սիրելի՛ զի թէ՛ զխտութիւն եւ
տղիտութիւն յաղազս հոգւոյ ննջեցելոյն ասիցեմ :

(շխք) Ինչ բնու այնպէս արամար քան զոչ հան-
դուցեալքն . այլ Աստուած ընդունի զգրատարազան,
ուսուցանեն զմեզ Պիրր սուրբք . որպէս Ազգիսէս
ոչ մանկան մեռելոցն լսելով . այլ մօրն ազաչանաց
լսելով՝ կենդանացոց զմանուկն , և ատանդեաց
մօրն . և Տէր Աստուած մեր զթացեալ յայրին՝ յա-
րոց զմիամօր որդի նորա . և Առարեւոցն յայրեացն
արտասուս և ի հառաչանս նայելով յարուցին զՏա-
րիթայն և ատանդեցին զնա նոցա՝ Արդ՝ եթէ ընտա-
նեացն աղօթք թմեռելով ենէ ի կենդանութիւն զիտեն
ածել . ապա աստուածային զօրութիւնն կարի յոյժ . և
մեղաց թողութիւն հաւատասցոր անուղ յուսով
ննջեցելոցն , որք կենդանիքս նոցա խնդրեմք թողու-
թիւն մեղաց յԱստուծոյն երողութենէն :

Ի Զ. — Ստանանադրութիւն կանոնական ի Ալաչա-
դանայ՝ Աղվանից արքայէ , եղևալ ի ժողովին
(72) որ յԱղվանս եղև :

Յամա Ալաչադանայ՝ արքայի Աղվանից , բաղում
հակառակութիւն լինէր ի մէջ աշխարհականաց և

եպիսկոպոսաց եւ քահանայից , քոր եպիսկոպոսաց , ազատաց եւ ռամկաց . ապա կամ եղև արքայի առնել ժողով բարձրագոյնս ստեան յամսեանն Մարերի , որ օր երեքտասան էր ամսոյն :

Եւ Վաչագան՝ Աղվանից արքայ , եւ Շուինշաղիչոյ՝ Պարտաւոյ արքեպիսկոպոս , Մանասէ՝ Կապաղոյ եպիսկոպոս , Յունան՝ Հաշուայ եպիսկոպոս , Անանիա եւ Սահակ՝ Եւուսոյ քոր եպիսկոպոսք , Յովսէփ՝ Կաղանկայտուայ երէց , Մատթէ՝ Պարտաւոյ երէց , Թոմա՝ Թաղաւորի դրան երէց , Պօղոս՝ Գեղանայ երէց , Շմառն՝ Յրայ քոր եպիսկոպոս , Մատթէ՝ Գարահոնոյ երէց , Արիկազ՝ Բեղայ երէց , Ուրբաթ՝ Պրմանուշայ (73) երէց , Յովել եւ Պարմիզէ եւ Յակոբ Երիցունք , եւ ազատ մարդիկ եւ նահապետք Արձախոյ . Բակուր՝ Կաղանկայտուայ նահապետ , եւ այլ բազումք , որք միտքան առաջի իմ եկին ի հանդէս ի հովոյի տեղւոջս յԱղուէն . կարգեցաք այսպէս :

Ա. Երիցունք , որք ի շէնս լինին , երիցս (74) անգամ ի տարւոջն եպիսկոպոսին երկիր սրագցեն , եւ զկարգս հոգեւորս ուսցին ի նմանէ ըստ Գրոյ . եւ որպէս կարգն է , ի տարւոջն եպիսկոպոսին ընծայ տարցեն :

Բ. Քահանայ եւ սարկաւազ յորժամ ձեռնադրեն , չորս դրամ քահանային , եւ երկու սարկաւա-

զին, երեք՝ ազատ մարդոյ եւ թագաւորազնւոյ ինչ
հոգւոյ մասն տայէ իւրով ձեռամբ, ի կենդանու
թեանն ձի թամբօր եւ սանձօր, եւ զինչ կարողու
թիւնն է իւր՝ տայէ, ապա եթէ ի կենդանութեանն
չտայցէ՝ յետ մահուանն ընտանիքն տայցեն ։

Գ. Պտուղ ի ժողովրդենէ, երկուց կարգ այս լինի.
թուանիկն չորս զրիւ ցորեն եւ վեց զրիւ դարի եւ 16
թաս (75) քաղցու . եւ որ տառտուեալն է՝ հացոյ
(76) զկէսն տայցէ, եւ զինի՝ որչափ եւ կարող է ։

Դ. Խօկ որոյ վար (77) եւ սյգի չէ՝ մի սուցեն,
եւ որ որ աւելի քան զայս տայցէ սակս հոգւոյ՝ բարի
առնէ, որպէս Պօղոս առէ. որ առատութեամբ սեր-
մանէ, առատութեամբ հնձեացէ . եւ ոյր ոչխար է՝
ոչխար մի եւ երեք զդաթ բուրդ եւ մի սլանիւր ։

Ե. Եթէ ազատ է, եթէ շինական եւ եթէ սլ ոք
յաշխարհականաց ի տարւոջն զզատարազն մի խա-
փանեացէ, այսինքն զմեռելոյ յիշատակն, որպէս եւ
կարողն է . եւ անմասն մի արտայեն զմեռեալն ի
վաստակոյ իւրեանց . եւ մեռեալ մարդոյն եթէ
ձի է՝ մի ձի զոր եւ կամի . եւ եթէ արջառ է՝ մի ար-
ջառ զոր եւ կամի, յեկեղեցին տայցէ ։

Զ. Վանաց երէց կամ վանորան որ եթէ ի վա-
նացն կայտակ (78) որ առնէ, եւ ի վերայ յայանի
լինի . անարդեացեն, ի տեղւոյն ի բաց հանցեն, եւ
զխտտակքն յեկեղեցին կաղցեն ։

Է. Եթէ վանաց երկրունք բազում են, եւ ժողովուրդը՝ սակաւ. եւ այլ վանաց ժողովուրդ բազում են. եւ երկրունք՝ սակաւք. ի բազում ժողովրդենէն առցեն եւ տայցեն, որոյ երկրունք շատ են :

Ը. Քրիստոնեայ մարդ որ կուտի եւ արին չեղու, տարցեն առաջի եպիսկոպոսին, եւ ըստ օրինացն պատուհաս արասցեն :

Թ. Երէց, որ զէն մեծ պահէ, այլ մի պահեսցէ շէն. եւ որ մօտ երկու ազարակք են, մի երէց պահեսցէ՝ եւ այնչափ հովուեսցէ երէցն՝ որչափ առաջնորդէն կարասցէ :

Ժ. Այլ զերրորդ ազգի կին մի արասցէ, եւ զեղրօր կին մի արասցէ :

ԺԱ. Եւ որ զկին թողու առանց պատճառանայ, եւ առանց պսակի կին տանէ. եւ որ անօրէն եւ մարդասպան է, եւ կամ զգէտս հարցանէ, զայնպիսին կապեալ ի դուռն արքունի տարցեն, եւ դատն մահ ի վերայ զիցեն :

ԺԲ. Եւ այնք որ կոծ դնեն զտանուտէրն, զգուսանս կապեսցեն եւ ի դուռն արքունի տարցեն. եւ պատուհաս ի վերայ զիցեն, եւ ընտանիքն զհետ արտատուել մի իշխեսցեն :

ԺԳ. Ար զմեռելոտի ուտէ, եւ որ ի քառասներօրդն միա ուտէ, եւ ի կիրակէի դօրծ ինչ դօրծէ եւ

յեկեղեցի չերթայ, երէցն սրատուհաս արասցէ ժողովրդեամբ հանդերձ :

ԺԿ. Եւ որ ի չորեքշաբթի կամ յուրբաթի միտուտէ, յառաջ քան զաղուհայցան միշաբաթ սահնակէ. եւ եթէ երկուսն առաջի որ դայ եւ վկայէ վասն մարդոյն թէ չէ այդպէս. առաջն շինոյն կայցէ եղն մի եւ յերէցն տայցէ :

ԺԵ. Եթէ աշխարհական որ երկուս կամ սարկաւազի բամբասանս զնկցէ, և նորա խոստովանեացին եթէ այդպէս է. եպիսկոպոսն զնկցէ ի վերայ կարգ. և յանսարատի սպաշխարհացեն. սպա թէ ոչ խոստովանեացին ճշմարտութեամբ, և զոր սյրն ասեն՝ ճշմարտութեամբ ի յայտ դայ, որպէս ի կանոնսրն է գրեալ, սրատուհաս զիցեն և ի րաց հալածեացեն ի շինէն, և եթէ մեզքն չէ յայտ՝ սրատարազ հրամայեացեն մատուցանել քահանային :

ԺԶ. Եւ եթէ բնիկերք մեզս ի վերայ զնեն երկուսն, և ինքեանք հաստատարիմ են. երէցն առաջի սեղանոյն կայցէ, և ամբաստանողքն ժողովրդեանն առաջի, ի բեմէն ի վայր ատցեն, և ի շինէն արտարս հանցեն. սպա եթէ աշակերտքն բինով լինին, և ժողովաբոլքն գիտէին թէ՛ յառաջ խոով էին. քահանայն սրատարազ մատուայլ, և զժողովաբոլքն անիծիսք ի րաց հալածեացեն : Եւ թէ խոստովանին թէ՛ սուտ ստացար, սպաշխարութիւն ի վերայ

դիցեն, և ի վանսոց մի հանցեն, իսկ եթէ յետ այնու-
րիկ վնաս զորոճեացեն՝ կանոնօք դատուցին :

ԺԷ. Պարձեալ՝ ևսլիակոպոսունք և երիցունք զա-
զատ արանց առաջի արքայի եղեն արտունջ եթէ
ի շինի երկուս կամ երիս ևկեղեցիս առնեն վանս :
Ե. արքայի առաջի ազատ մարդիկ սրայմանեցին .
և արքայի և ևսլիակոպոսաց և ազատաց այսպէս
հաճոյ թուեցաւ, եթէ զարարեալ ևկեղեցիսն թող-
ցեն, և զպտուղ և զհաս ևկեղեցւոյ վսամ (79)
ևկեղեցւոյն տայցեն :

ԺԸ. Եւ որ տասանորդ ասանայ, ազատ մար-
դիկ զկէսն ի բուն ևկեղեցիսն տայցեն, և զկէսն իւր-
եանց ևկեղեցւոյն տայցեն :

ԺԹ. Ախրակէին տէրն և ծառայն ի վսամ և-
կեղեցիսն երթիցեն յաղօթս, և զյիշատակ յեկեղե-
ցիսն արասցեն . այլ անաշխարհիկն զհողեաց տուրն
յեկեղեցիսն տայցէ :

Ի. Ազատ արանց, որչափ իւրեանց դատակերտ-
քըն իցեն, զերէց առանց ևսլիակոպոսին մի իշխես-
ցեն հանել և առնել . և երիցունք եթէ յազատէ
կամ ի ժողովրդենէն վտանգ լիցին, առանց և-
սլիակոպոսին գնալ մի իշխեսցեն :

ԻԱ. Եւ ազատ մարդ որ յիւր ևկեղեցւոջ թէ
սեղան կանգնէ կամ նշխարս ինչ բերէ կամ պատա-
րագ առնէ, ևսլիակոպոսին հրամանաւ արասցէ, որչափ

ևւ իւր կարողութիւն իցէ : ևւ որ զայս հրամանաւ
առնէ ևւ կատարէ՝ օրհնեալ լիցի . ևւ որ չառնէն՝
հետի եղիցի յեկեղեցւոյ . ևւ ապա ըստ կարի տու-
ղանա բերցէ առաջի եպիսկոպոսին . ևւ յետ այնր
որչափ տուղանա տայցէ մարդն՝ որ ի կանոնսն գը-
րեալն է, ընդ օրհնութեամբ սրասցէ :

ԻԲ. Զայս պայման արարին եպիսկոպոսունք ևւ
քահանայք ևւ ազատ մարդիկ առաջի արքայի եթէ ի
մեր եպիսկոպոսաց ևւ յերկրանց ևւ յեկեղեցւոյ բե-
րանոց օրհնեալ լիցի թագաւորն թագուհւոյն ևւ զա-
ւակոյն հանդերձ . որք յայս ժողովս են, օրհնեալ
եղիցին : Եւ զայս հրաման մատանեցին, մուծին
արքայի հրամանատար Միրհարիկ հազարապետ ազ-
գապետ, Մարութ (80), Տիրաղք, Սպարակոս,
Ղամա, Բակուր, Ռատան, Արշէս, Վարդան քաջ՝
Ղարղմանայ տէր, Խուրս՝ Բերմուսան, Խոսկէն՝
Փիւրոզի նահապետ, ևւ ամենայն ազատք Աղլանից
արքայի մատանիս եղին ի վերայ նորա :

ԻԷ. — Յաղագս սրբոյն Մեսրոբայ ևւ ընկերաց
նորա սրտումբիւն վիպասանարար :

Եւ եղև յետ վկայութեանն Ղարղորիսի՝ Աղլանից

կաթողիկոսի , բարբարոսական աղգ կողմանցն արեւելից վերատին ի դիւցախեւար կռամուլթիւնս (81) կործանեցան . և բազում ուխտ ասորւանաց կատարելով յարուցին հաղածանս ի վերայ բրիտաննէից : Մի ոմն ի նախեղելոց վարդապետաց , որ ի Հոգւոյն սրբոց խնամոցն նշանադիր երկոց աղգացն առնէր՝ Հայոց , Աղլանից և Վրաց , նա այնուհետև ի սուրբն երթայր յԵրուսաղէմ մատուցանել ուխտադրութիւն : Անտի դարձեալ աշակերտօքն , եւ ընդ ինրեան ունելով դիտոյն արծաթեղէն ոսկի խաչաց տեսակով , յորում ի տէրունեան խաչէն էր մասնաւորեալ . անցանելով ընդ Հայաստան՝ ճանապարհէ հասանել ի տաճմանս արեւելից , ի դուտն Ուտիական . և մտեալ բնակէին ի ճախճախուտ տեղիս եւ ի լուսարոյս մօրն , առ տեղւոյն որում Պիան կոչեն : Եւ յայնժամ նորոգեալ զեկեղեցւոյ հաստատէ զհաստս : Եւ ձգէր զբարոզութիւն աւետարանին յաշխարհէն Ուտիացւոց և յԱղլանս եւ և ի Փլինս (82) , և ի Կասպս և ի դուն Չոզայ . (83) և զայլաղգի աղգսն , զորս գերութեամբ էր անեալ Աղերսանդրի Մակեդոնացւոյ , և նատուցեալ զմեծ լերամբն Կաւկասու՝ զՎարդարան (84) և Կամիճիկ Հեթիթաղսն , դարձուցեալ ի հաստս՝ զկարդ աստուածարչտութեան ուսուցանէր , զոր ի վաղնջուց ուսեալ էին մտացեալ :

Բողոքովին բարոզ եւ առարեալ խուժաղուժ Սարստանեացն լինելով ըստ նոյին բարբառոյ դարութեան առնէր զնոսա ծանօթս : Եւ անտի դարձեալ ի մօրան երթեալ բնակէին զօղեալ ի սպստնալեաց զբժնդակ իշխանացն. եւ անտի անառ, ծածուկ լեալ օր ըստ օրէ հաստատէր զեկեղեցիան Աստուծոյ : Եւ անդէն ոգի մոլորութեան զրգոէր զմիտս դազանացեալ բռնակալացն. զայրազնեալ նոցա փոյթ յանձին կալեալ սպանանել զնոսա : Իսկ երանելուն Մաշտոցի ի Հոգւոյն սրբոյ ազգեալ՝ փութացեալ փորէր փոս մի ըստ պիտոյից դործոյն . եւ զաստուածային առեալ դանձն օր է խաչն տէրունական, եղեալ ի տապանի ծածկէր ի դեռնափոր կայանի :

Եւ այնուհետեւ հաստատարիմ եւ զուգակրան աշակերտօրն միտրան յաղօթս եւ ի խնդրուածս ապախնեալ՝ միմեանց կամառ յերկուս բաժանէին ջոկս. կէսն ի կէս կողմանց դաւատացն ելանել խորհէին. կիսոցն բազում աշխարհս հատեալ՝ անցեալ բարոզէին հաւատս. բոցց մնացեալ դասն ի տեղոջ կայանի խաչին՝ յետ սակաւ ինչ աւուրց զմարտիրոսական առնուին սրակ : Յորոց նահատակութեանցն տեղոջ նշանք լուսեղէնք եւ հրաշալի սրանչելիք երևեալ. զոր տեսեալ բազում անգամ անհաւատիցն : եւ ուսեալ թէ՛ մեծին Աստուծոյ է

այն նշան , հաւատային միաբան և մկրտէին առ հասարակ :

Իսկ մի ոմն ի նորահաւատիցն որ բազում անգամ տեսեալ էր զնշանն զայն ի վերայ գետնափոր կայանի խաչին , շինէ մատուռն մի հողեղէն չորեքկուսի , և տասրան տախտակամած արարեալ՝ ամփոփէր զնշխարս նոցա ի տասրանի անդ . և ամ յամէ ուխտաւորեալ կատարէր զյիշատակս նոցա : Եւ յլովից լինէր բժշկութիւնն ի տեղւոջն , յորս հաստատեալ նուաճեցան հաւատացեալքն : Եւ նախ անդ եղեալ հիմունս հաստատէին եկեղեցի Աստուծոյ , ի կայարանի խաչին , զոր հին եկեղեցի տեղւոյն անուանէին որում Պփան կոչենն : Այլ և յետ բազում ժամանակաց վեհազգի ոմն իշխան Վարազդիերոժ անուն յԱռանշահիկ տում , կամեցեալ նորոգել ըզհին եկեղեցին , և ոչ կարէր քակել զազխասաշար սրբր (կատար) զմբեթին սակս զի բնակեալ էր անդ խաչն տէրունական և նշխարք վկայիցն :

ԻՐ. — Շարագրած յաղագս աշակերտացն Մաշտոցի բնոյ ներգրոյս (85) գրուցաարարար :

Յետ սրբոյն Մաշտոցի սուղ ինչ անցեալ ժամա նակա, նորին աշակերտեալքն որ ի կողմանս դաւառացն Աղլանից, գումարեալք ի մի վայր յազգմանէ սուրբ Հոգւոյն խորհրդազգածք լինելով՝ փութային հասանել գործոց բարեաց. զինչ մեր արասցուք, ասեն. զի որ մերոյ լուսաւորութեան էր առիթ՝ ննջեաց ի Քրիստոս. և ահա ի նմանէն մնացեալք որքս, եկայք եղբարք՝ յաստուածայինն երթիցուք ի բաղարն Արուսաղէմ. և ի նոցանէն խնդրեսցուք մեզ առաջնորդս. զի բանական լուսաւորութեան երկրիս արեւելեաց ի ձեան սրբոյն Աղլանցի Արուսաղէմէ եղեալ սկիզբն :

Յայնժամ հանդերձեցան, կազմեցան յերիս բաժանեալ գունդս՝ համբարձեալ ի կողմանցն Աղլանից՝ յառաջ խաղացին սոս սահմանօրն Ասորեստանի, երթեալ հեռեւողարար Արուսաղէմին հասանէին քաղաք : Եւ մտեալ յաստուածարնակ եկեղեցիան՝ երկիր սրագանէին ամենակեցոցց փայտին կենաց : Եւ հանդիպեցան հոգեզուարճ, աստուածազարդ հայրապետին, տուեալ ողջոյն կղերց եկեղեցւոյն խոնարհամիտ համբուրիւ՝ ընկողեալք ի նոցա-

նէն լինէին. և զՋան քրտանցն Մաշտոցի բովանդակ պատմին առաջի սրբոց Հայրապետին, եթէ զինչ գունակ սքանչելիք առ բարբարոսականն կատարեալ ուղղութիւնս, զոր ընելով նոցա՝ մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ բազում մեծարանս ցուցեալ խնամով առնէին անդ աւուրս բազումս յարելով յինքեանս արս երկս աստուածասէր քահանայս, որոց առաջինն՝ Աթանասիոս ։ Չնոսա ողորական բանիք հաւանեցուցանէին զալ ընդ խրեանս ։ զի յառաջնորդութիւն զնոսա վիճակեցուցեն աշխարհին խրեանց. և կատարեալ նոցա զերկրպագութեան ուխտ՝ երանաւտ համբարիւ ողջունէին ըզսրբոց Պատրիարքին զոսս ։ Եւ նորին հրամանաւ յուղարկեալք անտի ոսկեղէն և արծաթեղէն սպասիւք և բազում նշխարօք յամենայն սրբութեանցն Աստուծոց, յարազուարճ ցնծութեամբ հրամարեալք՝ քահանայիքն հանդերձ ուղևորեալ զնային ։ Եւ եկեալ հասանէին ի սուրբ պահս քառասնորդացն յեօթներորդ շարաթու սրասերի Չատկին ի ձորախոխոջ (86) անտառայայրի մայրոտանիկ աշխարհին Արձախայ, զառան Սեծ Կուհնից, և ի կիրճս ճանապարհին երկջոկեալ գունդն՝ յերկուս բաժանելով նստէին զուորարս յայնմ տեղոջ, որում Աստեղն կոչէին բլուք ի հիստիայ կողման. և գունդն երկրորդ՝ յայնկոյս Տրտուական զկեսցն

ի հարաւական կողմանն, ի մայրուղիդ ուխտի պու-
րակի բնակէին՝ Չղախն (87) անուանելոյ. զի ուխ-
տիք խոստացեալ էին առ միմեանս կատարել ի
տեղւոջն զամենատուրք Զատիկն :

ԻԹ. — Դիպումն-հիւսիսականացն յամենայն սահ-
մանս Աղվանից, Հայոց և Վրաց. և վիայու-
րիւն աշակերտացն Մ'կարորայ :

Ընդ այն սուրա ժամանակս թաղաւորն Ռա-
մսարեան խրոք զօրօքն և Թարեղական գնդին
գումարեալ ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և
անց յայսկոյս Արիական դեռոյն տարածեալ յՈւ-
տէացոց գոտան. և ածեալ նստուցանէր զղակիչն
խր մերձ ի Խաղխաղ քաղաք : Եւ անդէն արս
երթս ընտրեալ զօրավարս՝ ոստիկանս առնէր ի
վերայ գնդին մեծի. և բովանդակեալ գումարէր ի
ձեռս նոցա զմետաասն (88) զօրացն բաղմութիւն.
և հրամայէր յերթս առաջս առնել՝ ասպատակեալ
ի վերայ աշխարհին Աղվանից, Հայոց և Վրաց :
Եւսկ երբորդ մասն զօրուն հասեալ ի մուտս Զատ-

կին յԱրձախական դաւառն՝ տայր աստրատակ ի վերայ Մեծ Կուենից :

Չայն հէն համբառու ըսեալ Չղախական (89) զնդին Երուսաղէմեան՝ զաշի հարեալ մեծաւ երկիւղիւ՝ աճապարեալ ի մի վայր ժողովէին զմասունքս նշխարայն ամենայն . և յերկուս անխոփեալ արծաթեղէն կողտիս ծածկէին յերկրի : Եւ խիցն հասեալ օրհասականնայն զոյժ ահօրիչ (վայնասուն) 90) աղմուկ նման ցողացայտ անձրևի , տարածեալ անձողարկի տարակուսանքն , զխնեալ որպէս զտղիս ծովու , նախահաս յԱտեղն լինէին բլուր . նոցա անկասկած լինելով իրացն յեղակարծ ժամու զխոյնն անխնայ խոցոտման սրց առհասարակ . և սպասն ոսկոյց և արծաթոց աւար առեալ՝ ցիր և ցան ըզսրբութեանցն ընդ բլուրն վիժան ճապաղէին . և զմնացեալն զերի առեալ՝ ի տեղսջն բակարդեւ սանէին :

Բայց կին մի Թաղուհի անուն՝ յՈւտի դաւառէ , ի բնաշխարհիկ աղատաց , ի Բաղնայ զեզջէ՝ մեծասուն յոյժ , որ նոյն ինքն ընդ Երուսաղէմացիսն էր ցանկորդեալ . զնա տեսեալ զօրավարին Հոնաց ի մէջ զերեւոյն , զիւայորդոր բղջախտհական ախտին յեղյեղեալ արիւթր ի նմա զի զեզեցիկ էր յոյժ : Հրտանցէր սրահել զնա մեծաւ զգուշութեամբ առնուլ կնտիթեան խր կամեցեալ : Եւ ինքեանք զա-

որեւայ արչաւանան վճարելով՝ ածին, ժողովեցին
զամենայն առ և առար դաւառին. և զնոցուն համա-
գունդ եզրարան, դրաղումն ի նոցանէն տականէին,
և զմնացեալն զերի վարէին ածելով յԱստեղն
բլուր : Աւ ի մէջ զերեւոյն ունէին զերկուս քահա-
նայս՝ ընկերս Աթանասիտի վկային . քանզի զօրս-
վարն Հոնաց անդէն բնակեալ կայր խրոյին զօրօքն
զայն զիշեր, և ընդ երեկս առուն սպահապետ գըն-
դին Թարեւեան (91) հրամայէր ածել զերանելի
Թագուհին զի կատարեացէ բնդ նմա զկամս վա-
վաչութեան խրոյ : Իսկ նա վառեալ զինու զօրու-
թեամբ Տեառն՝ այգանէր զնա, շանսայր, չհառնէր,
ծաղր խոկ առնէր զկիտի բարբարոտովն . քաւ լկցի
ինձ, առէ, տալ զզգաստութիւն սրտիկչտութեան
խոյ շանագզի և խողարարոյ հեթանոսաց, կամ թէ
յերկիւղէ տանջանաց ինչ զանդխտել մինչև ի
մահ, և փոխանակել զոչ ինչ կեանքս ընդ այնմ, որ
ոչ անցանէ : Աւ համբարձեալ զձեռս խրառ Աստ-
ուած բարբառէր ասելով . Տէր տէրանց, Աստուած
ստտուծոց և Թագաւար թագաւորաց՝ մի յառօթ-
ստներ զիս յուսացեալս ի քեզ, անբիծ և ուղիղ
սրահեա յառժամանակեայ վտանդէս, որպէս շնորհե-
ցեր ինձ զճնունդ աւազանին լուսոյ նորոգման ճա-
նաչել զբեղ, սրաւ և սցժմ անարատ մնալ ի մեղաց
հաւատովր և սրբութեամբ, ծաղկաւ զլոյս ճշմար-

տութեան քո ի սիրտ անզգաց բարբարոսացս. զի և ստրա ծանկոյնն զբեզ միայն ճշմարիտդ Աստուած :

Իսկ զայն իրրև լուան անօրինաց ջոկբն, չողան, պատմեցին իշխանին իւրեանց. զի թարգման կայր ի միջի նոցա, որ լսէր զամենայն խօսս նորա : Յայնժամ մոլեկան սրամտութեամբ աուցեալ բռնաւորն, ըստ խածանող և մրմոռող զազանութեանն զայրագնեալ՝ հրտմայէր զի եթէ ոչ եկեսցէ շքով և պատուով, անձնարին տանջանօք շարամահ արասցէ զնա : Եւ երթեալ սպասաւորքն ստիպէին առնել զկամս իշխանին. և իրրև ոչ կարէին հաւանեցուցանել զանհրապտելի Թագուհին, կապէին ձեռս յետս, և քարչէին զվարսից նորա, և դժնդակ վշտովք անտատի անապատին ձեծէին զերեսս նորա. և քանցէին մարմինք սրբոյն առհասարակ. և սպաբառնային զզլուխ երանելոյն սուսերաւ : Արպէս սուրբ տիկնոջն Հոխիսիմէի լինէր մարտն. և աստուածայաղթ պատկօքն Քրիստոսի սրտեկալ լինէր մեծն այն Թագուհին :

Եւ յետ այնորիկ, ի նմին զիշերի՝ մինչդեռ արթնական խնջոյիւրն զեզերէին սլլազուն իշխանն հանդերձ զօրականօքն, և առնէին ծաղրական խրնդութիւն. յանկարծակի նշան զարմանալի երևեալ ի Տեսածէ. զի ակն յայտնի ամենեքեանք տեսանէին ըջս սատորիկ ծաղեալ ի տեղւոջն, որ սուրբ Թա-

դուհին վկայեաց. և ուր ցրեալ սրատառած քհանդեր-
ձի նորա, ախիւռ և տարած ընդ երեսս անտառին
փայլէին իբրև զստուկս : Աւ հարուստ ժամանակով
լոյս ստուգանման ծաղեալ ի ակղոջն՝ փարէր ի
սրբոց նահատակացն. զոր տեսեալ բաղնութեան
մարդկանն՝ զանուն տեղւոյն Աստուգարլուր անուա-
նեցին մինչև ցայսօր : Ասանորոյ աւետարանչ հրա-
շխ քհիանայր իշխանն. և ի մեծ ի ահի եղեալ հրամայէր
առ ինրն կոչել զբահանայն Տեանն. և ուսեալ
ի նոցանէ զփրկութեանն ճանապարհ՝ հաւատաց
Մատուած կենդանի, և հրամայէր ամփոփել զնրչ-
խարս սրբոյն, և պատել սուրբ կտուօք և ծածկել ի
բլլարին : Աւ անդէն կատարէին յողեաց և յայժեաց
սրատարազ օրհնութեան. և զտէրունական զտօնն մե-
ծաօրայժատ խմբէին յիշատակօր նոցին վկայելոյն :

Լ. — Հաւատարմ մեծի գորախարին թորեղեան ի
Քրիստոս երէ ես է Աստուած. և եանստա-
կիզ գորօքն և որդւով և քանանայական դա-
սուք յիբմէ բազաւորէն յաշխարհին Արթանից :

Ի հասանել ճշմարտութեանն լուսոյ ի սիրտ

աստուածարեալ իշխանին Թէոփիլոսի՝ ի բաց ար-
ձակել զմարդադերխան հրամայէր . և ինքն չուեալ
յայցոյ Զատիկին հանդերձ քահանայի քն սրբովք և
այլ բազում հաստացելօք՝ խաղսցր, գնացր աղիս-
տրութեան գնդիւն : Եւ երթեալ, հասեալ յՈւտի
գաւառն՝ իջեալ բանակէին առ ավին Արիական
գետոյն, մերձ ի նաւահանգիստ զմարտատակ(92)կա-
մուրջին : Եւ ինքն իսկ մեծ թաղաւորն Ռոսմոս-
բեան դարձեալ լինէր, ամենայն զօրօրն խրովք
աստղատակէր, բազմահոյլ գերութեամբն և մեծա-
մեծ աւարօրն անցեալ զԱրիական գետովն ի յա-
րեւելից կուսէ բանակէին յայնկոյս յանդիման նոցա :

Յայնժամ հրաման տայր զիցաղնէին մուրու-
թեամբն ձօնել նուէրս զոչից մեհենազարդ խնջոյխօք
աստուածոց խրոց : Զայն սեւեալ քրիստոսազար-
դին Թէոփիլեաց և աղիստրութեան (93) գնդին՝
մատուցանէին և նորս սրատարազս Աստուծոյ ըստ
կարդի քրիստոսական կրօնից ի ձեռն օրհնութեան
քահանայիցն սրբոց, և խաչազարդ յօրինէին ըզ-
նչանս դրօշից խրեանոց : Իսկ զայս իրբև ետես գա-
ղանամիտ և անօրէն թաղաւորն բարբարոսաց՝ զի-
ւագրդիս մուրութեամբն դառնացեալ հրամայէր
առ ինքն կոչել զսուրբ զօրավարն Թէոփիլոս երե-
սուն արամբբ : Եւ նախ՝ ողորանօք և ապա սրտ-
մտութեամբ խօսիլ սկսաւ ընդ նմա և ասէ . սիրելի

դողով մերոյս թագաւորութեանս քաջութեամբ
յաղթող երևեալ՝ մեծարեցար այլ յոյժ ի մերմէ
խնամակալութենէս . վասն որոյ նախապատիւ ևս
քան զամենեւեան ևոսմասնեաց զօրավարութեամբ
Վառաւորեալդ . ընդէ՞ր դու թողեր զքաջատոհմիկ
աստուածս ազգիս քո, որ ևս մեզ յաղթութիւն
ասպատակիս . և սպստամբեալ քո քոյով զօրակա-
նօրդ՝ սաշտօն մատուցանէր Աստուծոյն, զոր մեր
ոչ գիտեմք . սակս որոյ եթէ ոչ մատուցես զոչս
աստուծոյ մերոյ, մահապարտ ևս դու . և զօրականքդ
քո ի միասին :

Պատասխանի ևս խոստովանողն Վերիատոսի՝ քաջ
զօրավարն թէ՛ տիրիլէ, և սաէ ցթաղաւորն . կենաց
մարդոյ խնամութեան ծնունդ է՝ առարինութիւն
(94) . և առարինութիւն քաջալաւ բարեօր մայր
է աստուած սաշտօնութեան . արդ եթէ յառաւելու-
թիւն Վառաւորեալ Վերիատոսի ծնունդդ (95) միաւորե-
ցաւ ի մերում բնութեանս շնորհօր լուսոյն գիտել-
ճանաչել զԱստուած՝ արարիչն երկնի և երկրի, զմի
հասարակ սուրբ Արրորդութիւնն, որ իւրով բարե-
բարութեամբն կամեցաւ . մերժել զմեզ ի չքոտի (96)
կուցն վրասակարութենէ . միթէ արդեւուլի՞նչ կա-
րացես ի մէնջ զշնորհան երկնային կամ համեմատել
զձեր վայրկենի սպտիւղ կամի՞ս ընդ աստուածային
սպտուոյն կամ եթէ ի սպաննաբեանց քոյ համարի-

ցն՝ս զանդիտեցուցանել զվեղ , և զառժամանա ,
կեայց ընտրեալ կեանս թողլով զԱստուած՝ անմռն-
չո՞ց մատուցանել սրաշտօն : Յայնժամ զժնդակ բար-
կութեամբ ցասուցեալ մրմռէր թագաւորն . և
հրամայէր վաղվաղակի տանջանաւոր մահաւոր
կենազրաւել զսուրբ զօրավարն Թէոփիլոս հանդերձ
երեսուն ընկերօքն և սուրբ քահանայիւրն : Որոյ
արխարար կատարեալ զնահատակութեան մարտ
բարեօք վկայութեամբ , ըստ մարտիրոսութեանն
հանդիսի ի Վրիստոսէ յազթութեան ընդունէին
սպակ . սուրբ խոստովանողն Թէոփիլոս քահանայական
դասիւբ և երեսնեակ զինուորօքն հանդերձ յերկնա-
յինն փոխէին խորանս :

Իսկ երանելիքն Մովսէս և Աներողողիս՝ որդիք
սրբոյ զօրավարին Թէոփիլեաց հանդերձ ազխարո-
սեան զնդխն և այլ հաւատացելօք , իբրև զայն տե-
սանէին , ոճատարէին յիւրարանջիւր երկխարս փա-
խատական լինել յանօրէն թագաւորէն . լաւ համա-
բեալ հալածիլ վասն Վրիստոսի քան յանցաւոր
կեանս ամբարշտութեամբ կեալ . կարևոր համա-
րէին զնախատինս վասն Վրիստոսի քան մեծութիւն
զանձուցն հայրենեաց : Յայնժամ չուեալ նոցա ընդ
կողմանս հարաւոյ՝ երթեալ հասանէին ի բարձրա-
բերձ կատար լերինն մեծի , որ սպարունակեալ
չբճագայէ զբազմաւորական դատաս աշխարհին :

Ապա ի հրամանէ անողորմ թագաւորին գունդս
գունդս հատանէին . և զինի վնէին նոցա զօրքն
Հոնաց . և հասեալ նոցա ի զլուխ լերինն՝ ջանային
բազում ողբանօք դարձուցանել զնոսս յերկրայս
զութիւն կոտցն և ի հնազանդութիւն թագաւորին :
Եւ ոչ կարացեալ հաւանեցուցանել զնոսս՝ հարկա-
նէին սրով սուսերի ի նմին տեղւոջն : Այսպէս կա-
տարեալ նոցա զընթացս սուրբն Մովսէս երջանիկ
եղբարբն և ամենայն քրիստոսազգեստ ազխատ-
րոսեան զնդիւն՝ ընկալեալք ի Քրիստոսէ զմար-
տիրոսական սպանն, փայլին անախտ փայլմամբ ի
ծագաց հիւսիսոյ, յախշտակողք եղեալ անմահ առա-
գաստին ընդ ամենայն սուրբս . ամէն :

Մովսիսի Արղանկայտուացւոյ

ԵՐԿՐՈՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼԻՅՍ

ԱՂՎԱՆԻՅ ՆԱՀԱՆԳԻՍ :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԼԴԳՐ ՈՅՍ :

Ա. Որքան արայծառ է երկինք աստեղօք, և երկիրս՝ բուստօք, սյսօլէս և ջան աշխարհագիր սրտմողին յայլոց նխթոց սրարազարդեալ (97) դտանին զրոյց արեւելից կողմանց, որ ոչ են անկեալ ի դիրս հրնագրաց սլատմագրաց, զոր սլատչած վարկօք մակագրել ի տառս տողաշարութեան մերում : Յիշեցար աստանօր զՇատչոյ՝ Պարսից արքայի Որմըզդեան, որ յիւրում տէրութեան հզարտացեալ յըզլութեամբն՝ կամեցաւ առնել իննութիւն թէ՛ սր ազգ և լեզու ունիցի բարձ և սրտիս : Եւ զործեալ ճաշ մեծապէս ամենայն մեծամեծաց հինամենից (98) տոհմից ազատատոհմն Պարսից նախարարաց և ըստ դաժոյ նախասրտիս արարեալ բաժակաւ և ուսով սաւաջի իւր զամենայն որ մեծարեալ ցուցանէր :

Իսկ զՄուրխտան Մուրխան (99) ի սեղանն

արքունի մեծապատիւ ատնէր. և խորհուրդ բերեալ
ընդ մեծամեծս իւր ասէ. զՊարսից և զՊարթևաց
զընտկան Պաշլախիս և զազատ արանց զնախարա-
բութիւն քաջ գիտեմ. իսկ զԱյսնեւ զազատա-
տոհմ և զնոցին նախապատուութիւն ոչ կարացար
գիտել ո՛չ ի հարցն մերոց թագաւորաց և ո՛չ ի
մատենագրաց : Եւ արդ՝ մի յերկուց առաջիկայ
ձեզ նախարարացդ Հայոց՝ ցուցանել զնախնտկան
գիր, զխրարանչիւր տանց զստիճան և զսրախ.
և զարձեալ մեծագոյն ունել ի մէնջ շրեզաշուր մե-
ծարանս : Ապա եթէ ոչ կարէր ակն յայտնի Ար-
եացս զնդիս ցուցանել՝ զնախնտիստ բարձ, զստիս
և զտուն և զհող և զջուր և զամենայն ստացուածս
ձեր Արեաց ազատ արանց շնորհեացուր :

Եւ նոյն ժամայն ի խորհուրդ բերեալ իշխանաց
Հայոց մեծաց՝ մատուցին առաջի թագաւորին զԱ-
զաթանդեղեաց սրատմութիւնն ցանկալի. և հրամա-
յեալ ընթեռնուլ (100) և թարգմանել ի սրախիկ
գիր և լեզու. և իմացեալ եթէ՝ սկիզբն յԱյստաշրէ-
տոնէ՝ ի նախնոցն իւրոց, առաւել զուարճացեալ,
և ներբողումն գրոյն ստանելով զնէր ի վերայ աչաց
իւրոց խանդաղտեւով : Եւ գտեալ ի նմա գիր տասն
և եօթն բարձի՝ սկսանէր ըստ սյնմ՝ յարդարել ըզ
նխտ իւրարանչիւրոցն ի սեղանն արքունի : Հաս-
նէ շարեքտասաներորդ բարձն Անդսիայ՝ Արեւաց

տեանն . եւ նա հզարտացեալ ոչ ինչ հաշակեաց .
եւ զզայուցեալ թագաւորին վասն այնր՝ ոչ ինչ
փոյթ լինէր նա : Յայնժամ հասանէր համբաւ ի
դուռն արքունի եթէ՛ թագիրբ բազմամբօս զնդիւք
ելին ընդ դուռն Չողայ յաշխարհս մեր : Եւ ժողով
անթիւ արարեալ Ծասոյ Ասորոց , Խորասանի ,
Խորազնայ , եւս առաւել քաջացն Պարսից Ասոր-
ստտական նահանգին , Հայոց , Վրաց եւ Աղվանից
եւ տասնեւերկու լեզուաց խուժադուժ ազգաց լե-
րինն Կովկասու . որ եւ ել , զնաց անհամար զօրօրն
ի դիմի հարկանիլ նոցա :

Իսկ Անդոկաց չար խորհեալ անձին եւ աշխարհի
խրում՝ խրամ հասանէր տանն արքունի դաւաճա-
նել զօրօրն խրովր՝ հազար եւ եօթն հարիւր ա-
բամբբ , ժիր եւ քաջագնաց երկխարօք հասանէր ի
քաղաքն Տիգրան . եւ զօրն թագուցանէր ար-
տարոց քաղաքին . եւ սրտկաս վաշակօք մտեալ ի քա-
ղաքն՝ հարցանէր ի չքմեղս եղեալ եթէ՛ ես առ
Ծասոյն եկի : Եւ քաղաքացիքն յոյժ սրատուեալ
զնա . եւ ընդ լուսանալ առաւօտուն դիմեաց զօրն ի
ներքս , եւ առին զզանձս ոսկոյ եւ արծաթոյ ան-
հա արս , եւ դոհարս ակունց սրատուականաց եւ դա-
ւար բազմագինս եւ զոր ինչ բառնալ կարացին ի
թագաւորական տանէն եւ յամենայն մեծամեծաց
տանց սուար ստեալ յոյժ ամբառս ժողովէ զամենայն

ի Բաղարերդ . եւ յամենայն դաւառացն իւր դարմանա անասնոց այրել հրամայեաց , եւ զոր ինչ ուտելի է մարդոյ՝ ի բերդն հաւարեաց . եւ զղէն , օճառս (101) եւ զկազմուածս հեծելոց , եւ տուեալ հրաման Սնդուկայ փախչել ամենայն Սիւնեաց , եւ զտունս եւ զհամբարս այրել : Եւ ժողովեալ աշխարհին՝ որ ինչ եկեղեցւոյ էր զարդ՝ զամենայն բեւեալ ի Շաղատու եկեղեցին հաւարէին եւ զնշխարս սրբոց . եւ լալով համբուրէին իւրաքանչիւր ոք : Եւ ութն օր ցայդապաշտօն արարեալ՝ արարին հողաբլուր ի վերայ եկեղեցւոյն . եւ ինքեանք ցրուեցան ընդ ամենայն երկիր . եւ ո՛չ ոք իշխէր ասել զանուն Սիւնեաց : Եւ զ25 տարի անմարդ , սաղաւերկ կայր երկիրն ամենայն :

Ապա եկեալ Շապուհ արքայ ի վճարմանէ պատերազմին , ետես զաղէտան . լի ցասամբ ետ հրաման ամեն զօրացն ելանել ի Սիւնիս գերեւ զասունս եւ զանասունս : Եւ եկեալք ոչ ինչ գտանէին . եւ ի չրջեն հասին յեկեղեցարլուրն Շաղատու . եւ ելեալ ի վեր՝ շարժումն մեծ եղեալ , ահայեալք ի բաց դնային գունդն Պարսից հանդերձ Աթաշխոդայիւ (102) զօրապետին իւրեանց . եւ անտի անցեալ տային պատերազմ ընդ բերդոյն : Եւ անտի վիճազեալ առ ի զառխայրն՝ սատակէին առհասարակ . և կրկին և երեքկին տուեալ սաստկագոյն պատե-

րազմ՝ ոչ ինչ կարէին առնել. այլ բազումք կոտորէ-
ին : Եւ զայրազնեալ արքայն՝ այլ ևս սաստկացու-
ցանել կամեցեալ զմարտն . յայնժամ ամենայն
մեծամեծք առաջի անկեալ աղաչէին մի ևս տալ
պատերազմ. այլ շուրջ զամբոցովն աւերել : Յայն-
ժամ Սնդոկայ պարսապ զտեալ ժամ՝ թողու ըզ-
րերդն, և մեծաւ աւարաւ անցանէ ի Հռոմայեցւոց
աշխարհն. և անդ մեծազոյն առեալ սրատիւ՝ անդէն
մեռանի : Եւ նորին չորրորդ որդին Բարիկ վափա-
զեալ ի հող հայրենի՝ որպէս քաղցր են ծնողք՝ նոյն
և դաւառք. երթայ, զնայ ի դուռն Շապհոյ՝ արքային
Պարսից. և անդ ումեմն ի զօրականայն պատահեալ
զետելի. և բազում արութիւնս յողովաթս Պար-
սից ցուցանէ՝ ոչ ոք գիտելով զնա :

Յայնժամ ելեալ Հոնն ի Հոնայ Հոնազուր անուն,
աւար առեալ զաշխարհն Պարսից, յղեալ առ Շա-
պուհ ասէր. զի՞նչ հեղումն արեանցս. ե՛կ, մարտի-
ցու՛ր դու և ես. և ինքն Հոնն վառեալ էր յիսնա-
նիւթեայ զրահիւք (103) զբարձր և զլայն հասակն,
և բեւեռապիւնդ սաղաւարտով՝ զահագին զլուխն,
ևւ զերեքթզեան ճակատն պղնձեան (104) տախ-
տակով յօրինեալ, ևւ զանհեթեղ զեղարդն ի բարձ-
րամայր վայտից, ևւ զսուսերն բոցանչան ունելով
ահարեկ զտեսողսն առնէր :

Աստուատ յայտնի անուն Բարիայ առաջի ար-

քայի թէ, գործդ այդ նովաւ վճարի : Եւ արքայն
արքայից կոչէ, առ ինքն զՔարիկ. եւ տայ վճիռ թա-
ղաւորութեան կնրեալ վարազագիր (105) մատա-
նաւ. եւ տալ ցնա. թէ մեծ քինոյս այսմիկ յանդումն
արասցես՝ մեծագոյն խոտմանց հասանիցես . եւ
նորա յանձն առեալ կատարել զխնդիրն : Եւ նոյն
ժամայն ապաւինեալ ի վերին օգնականութիւնն
տալ. եկեղեցիք Սիւնեաց՝ օգնեցէ՛ք ինձ. եւ առեալ
զխրոյց զօրութեանն զգէնա. եւ ճաճանճաւոր մարդար-
տակապ զբա՛խք արքունի զվայելչականն զայն
զարդարեալ զհասակ, եւ վաղբակերպեան սաղա-
ւարտովն զգեղեցիկ զլուխն հիւսեալ, սուսեր ընդ
մէջ, զբակխակապ վահանն յահեակ ուսն ընկեցեալ,
եւ զգեղարդն քաջամուխ յաջ քազուկն առեալ՝
աշտանակէր ի սեռն երթիւար. եւ խոյանայր (106)
ընդդէմ՝ թշնամուցն : Յարձակէին ի միմեանս . ի
սուր եւ առ գեղարդացն ճայթիւն որոտմանց եղա-
նէր յառաւօտէն մինչեւ ցինն ժամն : Պատասպար-
տիւր անհնարին սկայն . յաղթողանայր քաջն Բա-
րիկ . սճապարէր ի սուրն միասեռի (միասայրի),
որով անդէն սասակէր զմարդսխաշոշ գաղանն :

Եւ լցեալ Շատուհ մեծաւ ցնծութեամբ՝ կոչէ ըզ
Քարիկ առ ի կատարել զառ ի նա խոտմունս . եւ
նորա բան խնդրեալ տալ. բարձցի սանդն սղնձի ի
զբանէ քումէ : Եւ սանդն էր լի մոխրով ճոյցի . եւ

որք գային ի տեղին յայն՝ կոխէին ի նմա եւ ասէին .
Սխնեաց տէրութիւնն ընդ այս մոխիր ի վայր լիցի,
կեանքն եւ խորհուրդն : Եւ արքայ մեծաւ դարմաց-
մամբ հրամայեաց բառնալ զսանդն ի տեղւոջէն : Եւ
սպաս խնդրէր զընտանան աշխարհն իւր ի նա դար-
ձուցանել, եւ շնորհեալ նմա յարքայէն՝ մեծաւ
սրտաւով աւարէ զնա յիւր աշխարհն . եւ սուանդէ
նմա սրտիւ ընդ Բաղրատունիս եւ ընդ Մամիկո-
նեանս համապատուեալ : Եւ եկեալ անց ընդ Յրատիս,
եւ շինեալ գեօղ մի Ակորդ (Նախկորդան Օրբէ-
լեանի) անուն . այսինքն է առաջին կորդեալ ի հայրե-
նեացն : Եւ յառաջին ամի տէրութեան իւրոց ելեալ
յորս՝ շրջէր եւ տեսանէր սպառելի զերկիրն . եւ
հասեալ ի Շաղաս՝ երանէ ի բլուր մի . եւ անտի վախ-
շի եղջերու մի, զէպ երանէ յեկեղեցարուրն, եւ Բա-
րիկ զհետ մտեալ՝ եղջերուն ի բլրին աներեւոյթ
լինէր . եւ ոտք երկխորին խրեցան ի բլրին . որ իջեալ
յերկալարէն՝ հաղիւ ուրեմն քարչէր զերկալարն :
Ահ կալաւ զամենեւեան . արտաքս սեղէին զհօղն ի
բլրէն . եւ զտանէին զգեղեցիկաշէն եկեղեցին լի ստո-
ուածային դանձիւն՝ հոտ անոյշ բուրեալ . եւ օրն
այն լինէր Հոռի ամսոյ, որ օր մի էր :

Չայն օր մեծապէս կատարեցին տօն ժողովր լեալ .
եւ բազում բժշկութիւն լինէր՝ ո՛ր օր ի թամուն զխոյն-
ցաւ անդ . զոր տեսեալ անհաւատօյն հառտոացին

և մկրտեցան Պար և Պազան, որք բազում զօրօք
զկնի Բարկայ եկեալ էին՝ երկու եղբարք մեծատունք-
որոց արկեալ վիճակ Բարկայ՝ հասանէ Պորայ ա-
ւանն Խոտայ և կրտսրին Պազանայ գեօզն ցանկալի
Շաղատ վիճակեցաւ : Յորժամ այս եղանիւր՝ քսան
ամաւ յառաջ լինէր քան զթագաւորելն Յազկերտի
չարի, որ կամեցաւ բառնալ զհաւատն Քրիստոսի .
և (ջան) զնէ մեզ գեհննի հնազանդել : Որ և սուրբ-
բըն Աւարդանանք նահատակեցան ի նմին Յազ-
կերտէ՝ 1066 արք ընտիրք . և անտի մինչև ցՀայ
թիւս 120 ամ լինէր՝ այսպէս խմալ զկրպղ (107) :

Բ. — Որ ինչ յանօրէն Յազկերտէ վտանգէր Աղ-
վանք . և գտանել զփրկութիւն ի Աւարդանայ
գօրավարէ :

Ի ժամանակս Յազկերտի սմբարշտի վառէր ,
բորբոքէր սաստանայ ի միտս նորա բառնալ գրիս-
տանէ ութ եան կրօնս : Ահա հրաման սաստկագոյն
յաշխարհս Աղվանից թողուլ զհաւատս և հնազանդ
կալ մոգական արանդոյն կրակատաշտութեան . նոյն

աղէտքս և ի Հայր դորձեցան ի նոյն թագաւորէն ։
Բայց դէմ եղեալ Հաղարատեան Աղլանից և սուրբ
Եսլիակոստան աշխարհիս հասանեն միարան յուխտ
Հայաստանեայց պատմել զանցս աղէտին եթէ մե-
ծաւ տազնասպով փութացուցանէր զչորս իւր և
ասէր. զբռնոյն Պարսից, որ էր ի կողմանս աշխարհին
Հոնաց, դարձաւ, ասէ, եկն, եմուտ յաշխարհն մեր-
և բազում ևս սլլ այր եւ ձի, որ ի դրանէ եկին. եւ
թո՛ղ զերկուսեան՝ սլլ երեք հարիւր վարդապետ
ածեալ են ընդ ինքեանս. և սրտակտեցին զաշ-
խարհն. զմանս յինքեանս արկին և կամէին յեկե-
ղեցիս ձեռնարկել. և հրամանաւ արքայի ստիպեն
զամենեակեան և ասեն. եթէ կամաւ յանձն առնուր
զօրէնս՝ սրարդևս և սրատիւ գտանէր ի նմանէ, և
թողութիւն հարկաց արբունի լինի ձեզ. սպաս եթէ
կամաւ զայդ ոչ առնէր՝ հրաման ունիմք ի գեօղս և
յաղարակս շինել ատրուշանս, և զՂոսամական
կրակն ի ներքս դնել, և կացուցանել մոզս և մոզ-
պետս օրէնսդիրս աշխարհիս. և եթէ ստամբակէ որ՝
մահուամք սատակի. և կին և որդիք այնպիսոցն
անաշխարհիկ լիցին ։

Զայս լուեալ գնդին Հայոց՝ ոչ ինչ լրեալք. սլլ
համազունդ լեալ վասն գուժին այնմիկ՝ բաջալերս
տուեալ արձակեցին զնոսս. զի առժամանակ մի
խարէութեամբ կաղցին զնոսս. զի մի ձեռնարկես-

ցեն յախտ եկեղեցւոյ , մինչև երբ խնդրեացեն :
Յայնժամ գրեցին դունդն Հայոց առ Թէոդոս կայս-
րըն օգնել նոցա ի մեծի վասնդին : Խնդրն հասա-
նէր նմա վախճան. եւ անօրէնն Մարկիանոս թաղա-
ւորեալ՝ ոչ սրահէր զուխան . այլ ըստ խրում՝ բա-
րուցն՝ միակամ հեթանոսացն : Եւ ոչ ուստեր
գտեալ օգնականութիւն բաջացն Հայոց՝ ի վերինն
սարախնեալ յամենակալ զօրութիւն Բարձրերոյն՝
յերխ բաժանեալ զչորսն Հայոց . զառաջինն տան
ց՝ Արշապուհ Ուրտեան սրահագան Ստրպատական
կողմանն . եւ զերկրորդ գունդն տան ի ձեռն Վար-
դանայ՝ զօրավարին Հայոց, անցանել ընդ սահմանս
Վրաց ի վերայ մարզպանին Չողայ . որ եկեալ էր
աւերել զեկեղեցիան Աղվանից :

Եւ երանելին Վարդան ոչ դիտէր զգարանադոր-
ծութիւն անիծեալն Վասակայ ուրացւի . որ յառաջ
բան զգալ զօրուն Հայոց յԱղվանս ազդէ Վասակ
մարզպանին Պարսից Միհր-Սերուխասց եթէ բա-
ժանեցին զչորս Հայոց . եւ զՎարդան սրահաս զօրօր
յայդմ կողմն հանին : Արդ՝ սրատրանս ըր ի դիմի
եղանել զի խազառ սատակեսցես զգոտս . այս էր
անօրինին խորհուրդ : Զոր զգացեալ Միհր-Սերուխ-
ասց զբաջաղերան ի Վասակայ՝ ոչ եկաց ի կողմանս
Չողայ . այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւնս զօ-
րացն խրոց . եւ վտթանակի դայ, անցանէ ընդ

գեան մեծ Կուր . եւ սրտառէ նմա ի սահմանս
 Վրաց հանդէպ Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր
 թաղաւորութեանն Աղլանից . ուղի՛ եղևալ զբոլոր
 մեծութիւն դաշտին ի ներքս փակէր, զինևալր եւ
 վառեալր իմարտ սրտտերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց :
 Իսկ քաջն Վարդան եւ զօրքն, որ ընդ նմա, իբրև
 տեսին զբազմութիւն հեթանոսացն . նայեցան եւ
 յիւրեանց սակաւութիւնն , թէպէտև կարի՛ իսկ
 նուազր էին քան զնոսա, ս' չ ինչ զանդխտեցին առ
 ի յոյժ բազմութենէն . այլ առ հտարակ միարաննե-
 ցին , եւ համբարձեալ յերկինս զձայնս իւրեանց
 ասեն . դատեա՛ Տէր զայնտիկ որ դատին զմեզ .
 մարտիր ընդ այնտիկ, որ մարանչին ընդ մեզ .
 զինո՛ւ . եւ ասարարօ՛ր օղնեա մեզ, շարժեա՛ եւ դո-
 զացո՛ զդունդ անօրինացն :

Այսպէս կացեալ յաղօթս . եւ խու՛ր արարեալ
 յարձակէին քաջքն Հայոց . եւ զաջ թեւն բեկեալ՝
 զձախոյ կողմամբն արկանէին , եւ սրոյ ճարակ զամե-
 նեսեան սունէին . ընդ երեսս դաշտին փախաւտական
 արկանէին յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն
 դարխւր Աւրնաս գետոյ (109) . ուր ընդդէմ դարձեալ
 թաղաւորազնեաց Քաղասական արքայի, անդ ըն-
 կեցին ի ձիոյ զո՞նն ի նախարարացն Հայոց ի զըն-
 դէն Կիմաքսենից զՄուշն եւ սարանին, եւ զՔա-
 զիրկն (110) վիրաւորեցին : Յայնմ տեղւոջ դէտ-

ակն ի վեր ամբառնայր Արշախրն Արշարունի ,
զոչէր առխճարար և յարձակէր վարադապէս . սա-
տակէր զԱլուրին բաջ՝ զեղբայր թագաւորին Լըփ-
նաց . և զայլս անհամարս զորս յայնմ տեղւոջ տատա-
կէր : Աւ այնպէս ամենեքին այր զընկեր իւր ախոյեան
կործանէր . և առ յոյժ յանդուզն յարձակմանէն ,
բազումք սցն էին զոր դետասոյզ առնէին քան զան-
կեազան սրով ի ցամաքի : Աւ ի բազմութենէ անկե-
լոյն յատակ ջուր դետոյն յարիւն դառնայր . և ոչ
զտանէր որ ի նոցանէ ամենեկին ասգրեալ . և ի թա-
բուցելոցն յանտառախառ մայրիս դաշտացն ի զորաց
թշնամեացն մի ոմն զինու հանդերձ ելեալ ի նխա
երիվարին՝ անցանէր ընդ մեծ գետն , մազապուրծ
զերծեալ՝ զոյժ տանէր իրուն բանակն , որք փախրա-
տեայ անկանէին ի Շահաստանն : Աւ յայնմիկ զօր-
բըն Հայոց կատարելով զգործ մեծի սրատերազմին՝
ժողովէին զբազմութիւն աւարին և կուտէին արծաթ
և ոսկի յոյժ , զէնս և զարդս որ յարանցն քաջաց
և և երխվարաց :

Աւ զարձեալ յարձակէին ի վերայ բերդից և և
բազարաց , զորս ունէին Պարսիկր յաշխարհին Աղ-
վանից . հզորապէս մարտնչէին , սյրէին զամուրս
արդեւանոցաց նոցա , զերամ երամ մագան դոյ-
թակրկեցուցիչս զտանէին , սրոյ ճարակ առնէին ,
(և զնէին) գէշ թռչնոց երկնից և զազանաց եր-

կրի : Սրբէին զտեղիսն յամենայն սրժաղօրժ զու-
հիցն. և ազատեցին զեկեղեցիսն յանհնարին նեղու-
թենէն : Եւ բաղումք ի նախարարացն Աղլխանից և
ի շինականաց, որք վասն անուանն Աստուծոյ ցրու-
եալք և վատնեալք էին յամուրս լերանց Ասարիոհ
(111), իրրեւ տեսին զմեծ յաղթութիւն զնդին
Հայոց, զային, ժողովէին և նորա, և խառնէին ի
զորս նոցա. և մխարանեալ կցորդ լինէին նահատա-
կութեան նոցա : Խաղաւցին, զնային այնուհետե ի
վերայ պահակին Հոնաց, զոր ունէին բռնութեամբ
Պարսիկքն. սոնուին, քանդէին զպահակն և կտտ-
րէին զզօրան, որ բնակեալ էին ի ներքս. և զգուռն
տային ի ձեռն ուսեմն Աարդանայ, որ էր յազգէ
թաղաւորացն Աղլխանից : Եւ յոյս ամենայն քա-
ջութեանց ոչ ոք անկաւ ի նոցանէ, բայց միայն որ
նահատակեցան : Եւ անդէն զնոյն այր, որում ըզ
դուռնն յանձն արարին, արձակեցին զենտրան յաշ-
խարհն Հոնաց բանս զնել ընդ նոսա ևւ ուխտ
հաստատել, և անքակ ունիլ զմխարանութիւնն :
Իսկ նորա իրրեւ զայն լուան՝ խոյն հասին ի տեղին.
և ականատեօք լինէին յաջողմանն. և երգմամբ ե-
ղին ուխտ օրինօք երկնից. յանձն ստին զերդումն
քրխտոնէութեան պահել ընդ նոսա հաստատուն
զմխարանութիւն, և այսօրէս կատարեալ զամենայն
զկամս խրեանց : Եւ մինչդեռ ի տեղիսն էին՝ դուժ-

կան հասանէր յերկրէն Հայոց վասն ուրացողին
Վասակայ՝ եթէ աւերեաց զբազում երկիրս Հայոց :
Չու արարեալ Վարդանայ մեծաւ աւարան , ան-
տըրտում ուրախութեամբ, գոհութեամբ առ Աստ-
ուած , և նորին յուսով հասանէր յերկիրն Հայոց
յաւուրս երեսուն : Ազդ լինի Վասակայ բարեյադի-
գազուստ քաջին Վարդանայ , և միաբանութիւն
Հոնայ և Ազլանից . զնայ փախտեամբ յերեսայ
նորս ըստ չար բարուցն չար կրեալ անցս . նա եւ ոչ
եւս գասնէ յԱստուծոյ ողորմութիւն : Այս եղև
ի ժամանակս Յազկերտի արքայի ի մէջ Ազլանից
և Հայոց վերնոյն օգնականութեամբ :

Գ. — Գալուստ Մեարտայ վարդապետիստ Եսաւա-
ղէն արքայ . և առեւզ զիրս . և վերտին
կարգել զպրոցս և հաւատս հաստատել տա-
կըս Ազլանից . և յառեալ զմեացեալ աղանդս :

Յորում ժամանակի թէոզոս փոքր Յունայ էր
կայսր , և Վասակայուհ՝ Հայոց թագաւոր , և
Յազկերտ՝ Պարսից արքայ , և Եսաւաղէն՝ Ազ-

վանից թագաւոր, եկեալ երանելին Մեարտր յԱշ-
 վանս՝ մեծառիաստակ, բնտիր անօթ Հողւոյն սրբոյ,
 առ հայրապետն մեր Արեմիա, եւ թագաւորն Եսաւ-
 դէն : Արոց կամաւ առեալ յանձն զվարդապետու-
 թիւն նորա ըստ շնորհելոյ նմա յաստուածուստ
 սարգելին, որ Հայոց եւ Վրաց ետ նշանադիր ի
 ձեռն նորա Հողին սուրբ. հաճեցան եւ ետուն ման-
 կունս ընտիրս յուսումն. եւ զԱննիամին թարգման
 կոչեալ ի Սիւնեաց, զոր Վասակ մանուկ ի ձեռն
 Անանէի եպիսկոպոսին արձակեաց : Եւ նորա ե-
 կեալ առ Մեարտր՝ նորօր ստեղծ զնշանադիրս
 կոկորդախօս, աղխազուր, խժական, խեցրեկաղունի
 ընդուն Քարդարացոյ : Թողու սաս վերակացու
 զաշակերտն Յովնաթան, եւ իտան թագաւորին կար-
 դեալ քահանայս՝ դառնայ ի Հայս :

Անցանէ ի Բիւզանդիոն առ Թէօդոս թագաւոր.
 եւ դարձեալ անտի շրջէր զաշակերտօքն. եւ ըսեալ
 եթէ ի Քարդման մնացեալ է հեթանոսական ա-
 զանդ. դառնայ ի Սիւնեաց, եւ դայ առ Խուրս՝
 Քարդմանայ իշխան. եւ նովաւ ամէ յուղղութիւն .
 եւ ինքն զնայ ի կոչ բղեչիսին Վրաց Սշուշայի
 վանն նորին գործոյ :

Ի նմին ժամանակի երեւեցաւ Նեստոր անիժեալ,
 որ նզովեցաւ յերկերիւրոցն յԱփեսոս : Եւ երկրորդ
 Յազկերտի արբայի յառաջին ամին փոփփ սուրբն

Սահակ յերև Նաւասարդի ամսոյ. և յետ վեց ամսոյ
անցելոյ փոխի և երանելի վարդապետն Մեսրոփը ի
Վաղարշապատ քաղաքի հանդուցեալ ընդ սուրբս :

Խոսրով ոմն Վարդմանայ նախարար, դնացեալ
ի Հայս. եղև նմա լինել առաջի Շապհոյ՝ անարի
թաղաւորին, զինեղ ինեալ ի խնճոյն սեղեխարար
վախաշէր ի կլին մի. ընդ որ ցատուցեալ Շապհոյ զըն-
տանեղ հրամայեաց. և նա ի վաղակաւորն յեցեալ՝
անց, դնաց. և ոչ որ իշխեաց ձգել ի նա ձեռն :

~ ~

Գ. — Փոխումն հայրապետական արքայն Արվանից
ի Չոզայ, և նստուցանել ի մե՛ք քաղաքին Պար-
տաւ զարքաւորութիւն սակս Խազրաց հինին,
զոր յերս իւրեանց սներեցին :

Յետ այսորիկ գերեցաւ ի Խազրաց աշխարհս
Աղվանից. հրկէզ եղեն եկեղեցիք և կտակարանք :
Ապա յերկրորդ ամին Խոսրովու՝ արբայից արբայի,
յորժամ զակիզրն (եղին) Հայ թուականին. ի սոցն
ամի փոխեցին զսթոս հայրապետս թեանն Աղվա-

նից ի Չոզայ (113) քաղաքէն ի մայրաքաղաքն Պարտաւ վասն հինահարած արչաւանայ թշնամեայ խաչին Քրիստոսի : Եւ նստուցին հայրապետ զՏէր Աբաս ի դաւառէն Մեծ-Իրանց : Որ հալեալ զաթոռն ամս 44 , և սրբական վարուք կեցեալ՝ փոխադրի յանմահ կեանսն :

Ե . — Յայտարարութիւն վերայեղոցն ի Գիզափայտ լերին, և երեսումն եշխարացն յաւուրս նայրապետութեան Աբասայ :

Յառաջ քան զուեսչաւորելն Տեառն Աբասայ Աղվանից աշխարհիս, ի թշնամեայ հրդեհեցան վկարաւոր ի Գիզափայտ լերինն ի Արտորոց վանքն , որ ի ժամանակս Վաշաղանայ արքայի, և Գառնկայ՝ Ամարասայ եպիսկոպոսի, յայտնեցան . որոց անուանքն այստրիք, սուրբն Մովսէս, սուրբն Գանիէլ, սուրբն Եղիա : Սորա որդիք զոլով Սանեսանայ՝ արքային Մասդթայ , որք աշակերտեալ սրբոյն Գրիգորիսի, և 3870 արք ընդ նոսաւ Ամենեբեան սու-

բա ի ընտան Պփղափայտ աճապարեալ խոտարուտ
կենօր (կէինն) . զորոց զհետ եկեալ արեանարբուն
Սանեանն (114) ի սուր սուսերի արկ զնոսա յինն
Նաւասարդի սմնոց . որոց բարեխօսութեամբ միշտ
գիժացի Աստուած Աղլանից աշխարհիս :

Զ. — Տեսիլ վեհկիւն :

Յառաջնում ամի հայրապետութեան Աջասոց
տեսի ևս անարժանս Վեհիկ ի տեսլեան այր մի
անապատական, որ ունէր նշան աստուածային խաչի
զրեալ . և սակր ջիս զանուն իմ : Եւ ասեմ . ո՞վ ևս
զու տէր՝ և նա ասէ ջիս . ևս եմ Պօղոսիկ . սրտ կ'կ,
երկրագաղեսի խաչիս . և մի մերձեցցիս ի սա : Եւ ևս
զարթուցեալ ի քնոց՝ ոչ ինչ փոյթի սունէի զիրացն . և
յետ երկուց ամաց տեսանէի ի տեսլեան, որպէս թէ
սուրբն Վարդա ի կերպ արեղայի սակր ջիս . մեր եմր
նշխարբ ծածկեալր ի դաւասին Արձախոց ի Մը-
խանց տահէն ի վայր Կաղսետոց : Նախավկայն է
տէր Ստեփաննոս և Թէոդոս նահատակ, սուրբն
Վարդա, Մամաս, Մար, Սարգիս, Գրիգորիոս վերայ,

Կողմաս և Ղամխանոս և մասն մի ի սուրբ քառաս-
նիցն : Եւ երեւէր այր մի նոյն ձևով, և սակր ցիս .
ես եմ Բասիրայ՝ ծառայ Վրիստոսի, որ չարչարե-
ցոյ ի խաչի, և խնդրեցի ի Փրկչէն մի կորնչիղ նշ-
խարաց խնոց . և որք մասին ցանկան ի սուրբ խաչէս
ընկալցին . և է մասն մի յայն խաչէն, և մի յաստ-
ուածընկալ նշանէն :

Եւ ես Վեհիկ հիացեալ կոցի ընդ միտս իմ մինչև
ցեօթն ամ՝ խնդրելով յամենողորմէն Աստուծոյ և
ի սոյն վկայիցս սաուգութեամբ, ճշմարտասէս ցու-
ցանել զխորհուրդ տեսլեան . և յաճախէր ևս առաւել
նոյն տեսիլն . և ճեպէր զհաննէն . զի դեռ ի նեղի եմք
ասէր : Եւ սպա յարուցեալ ես Վեհիկ՝ չողայ առ
սուրբ հայրսպետն Աբաս պատմելով նմա զխրմ-
բումն մեծապայծառ վկայիցն : Եւ նորա լուեալ ըզ
տեսեալն յինէն՝ (115) ետ փառս Աստուծոյ կեն-
դանոյ բաղմապատիկ զոհութեամբ . և նոյն ժամայն
արձակեաց զՂանիէլ՝ մեծահաւատ քահանայն Տրիոյ
(116) իրագէտ լինել մեծաքանչ խորհրդոյն :
Եւ երագութեամբ ընթացաւ այրն հաւատարիմ
հանդերձ Բոհի քահանայիս և Եղեկիէլիս դպրաւ .
որք փութանակի հասին ի վայրս Աղաղեստու , առ իս
Վեհիկս : Հասին և այլք ի հանդէան զործակից մեզ .
Աբաս՝ Մովհարէից երէց, հօտիւն ի բով, և Մար-
կոս քահանայ խրով եղբարբր և հայր Տիրիթ՝ Թո-

հաննու վանից յանապատէն Ապրիլեղինաց և այլ
բազմութիւն յոյժ հաւատացելոց :

Սորօք հանդերձ կացեալ մեր յաղօթս՝ մեծահայց
խնդրուածովք սկսաք զբրածն առնել, որպէս զչափ
մարդոյ. և յանկարծակի եղև բուրումն անուշա-
հոտութեան ի տեղոջն. և յայտնեցաւ ծածկեալ
զանձն ըստ փրկչական բանին եթէ չէ սրբոտ թար-
չել լուսոյ և զնիլ ընդ գրուանաւ : Այսպէս ար-
տայայտեաց Աստուած սրբակաց ծառայից իւրոց
ճրագ՝ և ետ լոյս փափագող սրտից աննուազելի
ճառագայթ, յորոց յայտնելն՝ արար Աստուած ողոր-
մութիւն աշխարհիս Ազլանից, և քաղցրութեամբ
առողջական վայրին Աղաթետու : Եւ նոյն ժամայն
օրհնարանութիւն Աստուծոյ և զովեստ սրբոցն
տուեալ ժողովոյն՝ ամիսօվեցին զնշխարս իսրատուա-
ուական ինչ տեղարանս՝ յիւրարան չիւրոցն առեալ
մասն, զմեծագոյնսն սրբօրակեալ Ղանիէլ քահանայ,
վաղվազակի հասանէ մեծարդի ընծայիւն առ հայ-
բապեան Սրբա : Ընդ որ յոյժ հրճուեալ նորա՝ ի
զալ սրբոցն տօնախմբէ զնոցին յիշատակ, և զնէ ի
մարբադոյն յարկեզս :

Ես Ազրիանէ, որ զյիշատակարանս զրեցի, մաղ-
թեմ յիշել զանարժանութիւնս իմ ի յընթերցո-
ղացդ, և զհայրապետն Սրբա մի ևս մոռանալ, յորոց
ժամանակս լոյս աշխարհի ծագեցաւ. ընդ նմին և ըզ

Վեհիկ՝ կարասկանոցին, յիշեացէ՛ Տէր Աստուած ուղորմութեանքն իւրով մեծաւ. և որք յիշէքդ՝ ձեզ վարձս ընդ երանելի վկայիցն հասուացէ՛ Քրիստոս այժմ և յախտեանս. ամէն :

Է. — Թուրք Յովհաննիսի՛ Հայոց կարողիտի ,
սա Տէր Աբաս՝ Աղվանից կարողիտս, սակս
հաստոյ հաստատութեան :

Լատաց , ճշմարտից , աստուածախրաց, սիրելի
եղբոր և ավուսակցի մերում Տեառն Աբասայ՝ Աղ-
վանից կաթողիտի, Մովսիսի՛ Բաղակատու կախ-
կոպտի , Գրիգորի՛ Կապաղակաց կախկոպտի ,
Հոսմկայ՝ Ամարասայ կախկոպտի, Տխնթէի՛ Բա-
ղասակրանու կախկոպտի , Ամբակումայ՝ Ծարուց
կախկոպտի, Յովաննիկայ՝ Պարղամանոց կախկոպտի,
Ղևանդի՛ Մեծ Կողմանց կախկոպտի :

Ի Յովհաննիսէ՛ Հայոց կաթողիտէ, յԱբրահա-
մէ՛ Տարօնոց կախկոպտէ, ի Գրիգորոց՝ Մարդակե-
տակրան կախկոպտէ, յՍտեփաննոսէ՛ Տայոց կախ-
կոպտէ, ի Մաչատայ՝ Խորխոռունեաց կախկոպտէ,

ի Պատայ՝ Վանանդայ եպիսկոպոսէ, յԱրդիշոյէ՝
Ստորեաց եպիսկոպոսէ, ի Պատայ՝ Ամատունեաց
եպիսկոպոսէ, ի Քրիստոսափորէ՝ Ոչատունեաց եպիս-
կոպոսէ, ի Սեկունդոսէ՝ Մոկայ եպիսկոպոսէ, և
յայլ ամենայն եպիսկոպոսաց Հայաստանեաց օրհ-
նութեամբ սիջւոյն :

Քանզի ևհաս մեզ լուր դժնդակ համբաւոյ եթէ
են ոմանր գայր յախշտակողր զգետուր ոչխարաց,
որ ևկին յաշխարհդ ձեր ի վանայ սղծոյն Պետրոսի,
որ անուամբ սղբատասէր կոչին, և գործովր՝ քրիս-
տոսատեացր և ուրացողր զուրր Արրորդութիւնն,
զչար որոմն անիծելոյն Աետորի և զժողովն Քաղ-
կեդոնի անարգելարար սերմանել ի հողիս անմեղաց
թիւրելով զնոսս յուղղախառ հաւատոյն (առ ի)
մատնել ի յախտենական կորուստն : Զորմէ լսելով
թէ՛ վնասակար հողոյ և մարմնոյ եղեն անբժշկելի
ցաւոյ : Վաննորոյ ամենայն հարկաւորութեամբ
փութացար կարեկից լինել ձեզ. և գրել յիշեցու-
ցանելով ձեզ գրանա սրբոյ առաքելոյն՝ զգուշանալ
անձանց և հօտիդ, յորում ևդ զձեզ Հողին սուրր
տեսուչս և վարդապետս՝ հաստատուն ունելով ըզ
հաւատս ուղղախառութեամբ, զոր ընկալան հարբն
մեր ի սրբոյ Պրոյ հին և նոր կտակարանայ ի ձեռն
սրբոյն Պրիգորի և երկցս երանեալ ծողովոյն՝ 318-
իցն ի Աիկիս, 150իցն ի Աստանանուսօղիս, և 200-

իցն յԵփեսոս. Զումիայ (գումար) ՈկԸ սուրբ հայրապետք. որոց ձայնակիցք և ժառանգորդք եղեն ուղղափառ նոցա հաւատոյն, այսինքն ամենայն եկեղեցիք Քրիստոսի Աստուծոյ :

Խոստովանիմք զմի Աստուած Հայր ամենակալ՝ զարարողն ամենայնի, և ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ Ողի Աստուծոյ՝ ծնեալ ի Հօրէ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, որով (եղև) ամենայն, և ի սուրբ Հոգին ելող ի Հօրէ, Ընդ Հօր և Ընդ Որդւոյ երկրպագեալ և յառաւորեալ, արարչակից և հաւասար Երրորդութեան, կատարեալ միով բնութեամբ, յառօր և զօրութեամբ նախախնամելով զԸնդհանուր եղեալքս :

Իսկ ի վախճանիս յախտենից Աստուած գողով մշտնջենաւոր Բանն Աստուծոյ եղև մարդ կատարեալ անյեղապէս, մարմնացեալ անձառապէս ի սուրբ Կուսէն, ոչ հեռացեալ ի բնութենէն, և ոչ քայքայեալ ի մարմնաւորութենէն. այլ եկաց, Մնաց, որ էրն : Նոյն անխոփոխելի Աստուած մարմնացեալ՝ ո՛չ մասամբ. այլ բոլորովմբ. ոչ երկուութիւն, այլ միութիւն անբաժանելի, ո՛չ Հայր մարմնազգեաց՝ այլ Ողի, ո՛չ սուրբ Հոգին մարմնացեալ թանձրածև. այլ Միածինն ի Հօրէ. բաց կամաւ և Հօր զօրութեամբ և սուրբ Հոգւոյն. այլ գոյութեամբ միայն Բանն Աստուած : Այսպէս

և սուրբ ծնունդն ճանաչի ։ Նոյն ինքն անբովանդակելին խանձարրատեցաւ զի մեք զղկցցուք զանապահանտ թիւն. եղաւ ի մտոր զի մեք զանասնական բարան ի բաց զիցուք. ի հրեշտակաց փառաւորեցաւ զի մեք լիցուք նոցա երգակից. ընծայեցաւ ի մոզուց զի պտղաբերեցուք զհաւատս. կաթամբ բուծեցաւ զի զանմեղութիւն ընկալցուք. զարգացաւ ըստ մարմնոց ամենակատարն զի ժամանեցուք ի հասակ լլման Վերիատուի. եկն կամաւ ի չարչարանս զի ի տանջանաց մեղացն զերծցուք. խաչեցաւ զի ի կենդանութեան սրտոյն վայելեցուք. մեռաւ զի մահուամբն մեռուցէ զմահ. եղաւ ի դերեզմանի զի խորտակեցէ զնիզս զժոխոց. յերրորդ աւուր յարեաւ զի զմեզ ի կենդանութիւն փոխարկեցէ. համբարձաւ յերկինս. նստաւ ընդ աջմէ, Հօր զի դասեալ լիցուք եւ մեք ընդ աջմէ նորս. դալոց է միւսանդամ դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս. եւ շիր վախճան նորս թագաւորութեանն ։

Այսպէս հաւատասմբ եւ փառաւորելով սասեմբ սուրբ Աստուած՝ սուրբ եւ հօր՝ սուրբ եւ սնմահոր խաչեցար վասն մեք, ողորմեա՛ մեզ. իսկ զոչ այսպէս խոստովանողան նզովեցին սուրբ հարբն, նամանապէս եւ մեք նզովեմք զհինան զամենեւեան եղեալ հերձուածողան եւ զնորս՝ զՊօղոս Սամոստացի, զՄանի եւ Մարկիոն, զպիղծն Նեստոր եւ զԹէո-

դորեառու եւ զանտախ չար ժողովն Քաղկեդոնի եւ
զհրէական տամարն Ղեւոնի. որ լրբարար յանդղնե-
ցան ասել երկու բնութիւնս եւ երկու ղէմս ի վերայ
միոյ Քրիստոսի Աստուծոյ եւ թէ՛ սուրբ Արցան ոչ
ծնաւ Աստուած. այլ մարդ սոսկ ըստ մեզ, եւ տա-
ճար Բանին Աստուծոյ :

Են եւ այլ բմանք որ ասեն եթէ՛ մինչ ի յերկրի
էր Տէրն Քրիստոս, յերկինս ոչ էր. եւ մինչ ի խաչին
էր՝ չէր յաթոս փառայ. եւ մինչ ի գերեզմանին էր,
ոչ էր ընդ աջակէ Հօր. զխորհեցողան այսպէս նշովէ
Աստուած. եւ մեր նշովեմք զամենայն որք այսմ
հաւանեցան կամ հաւանին : Եւ առարկար առ ձեզ
յուխաղես մերմէ զայրհաւատարիմ Մատթէոս բաշա-
նայ բերել զգրեալսդ մեր առ ձեզ : Յիշեցուցանեմք
և գրանն Յովհաննու աւետարանչի, որ ասէ. եթէ
որ եկեսցէ առ ձեզ. և զվարդապետութիւն Տեառն
մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ոչ ունիցի, մի ընդու-
նիջիր զնա ի տունս, և մի բանիւք ողջոյն ասել նմա.
և եթէ որ տայէ այնպիսոյն ողջոյն՝ կցորդ լիցի չար
գործոց նորա, զի որ ոչ խոստովանի զՏէր Յիսուս
մարմնով եկեալ, նա խոկ է նեոն մօրբեցուցիչ :
Զայնպիսին ի սահմանոց ձերոց հարածեսջիք, և ըզ
մահարեր վարդապետութիւն նոցա ամենեկին ոչ
լսել Արդ վասն զի հարբն ձեր հաւատակից էին հար-
ցըն մերոց. և դուք՝ մեզ, հաճոյ թուեցաւ (մեզ) գալ

ի ձէնջ այսր եպիսկոպոսաց երկոյ կամ աւելեաց ,
լնելով ի ձէնջ (117) յանդիման զճշմարիտ վարդա-
պետութիւնն . զի մի ոք կորիցէ ի հովուաց կամ
հօտից . այլ ի վերաց բարւոյ գիւտի ձերոյ եղիցի ուրա-
խութիւն հրեշտակաց յերկինս , և մեզ՝ յերկրի ծա-
ռայիցս և երկրպագուացս Քրիստոսի Աստուծոյ մե-
րոյ . ո՛րչք լերուք ի Տէր :

20

Ը . — Հորատմն ներսնախորացն յԱղվանից , զորս
Տէր Աբստ' Աղվանից կարողիկան , ի զալ բոլորոյն
արտասանմանաց :

Յայն փոյթ աղմկի սխուեալ տարածեցաւ ընդ ս-
րբոս երկրի ի ժողովոյն Քաղկեդոնի ի սնտոի և
ունայն շարսխառաց պղտորմանէն , որ ի ներելն
Աստուծոյ զօրացաւ սուտ վարդապետութիւն նոցա ,
և գիւրալուր դրութեամբն ներիկեալ բազմաց աղանց
հողիքն՝ մշտնջենաւոր խաւարի կորստեան մատնե-
ցան : Ահաս որոմնարոյս արմատս այս յաշխարհս
Աղվանից . ի նոցն ժամանակս Տեառն Աբստայ՝ Աղ-

վանից կաթողիկոսի, յոյժ քննութիւն ատենելով իւրովք եպիսկոպոսոք, որ վերնագոյնդ կան ի գրի, նորօր հանդերձ հալածեաց ի տանէ: Աղլանից ըզպիղծ վարդապետս աղանդոյն այնմիկ՝ դժտլմասն կեղծաւոր, և զխասաղտն Յղլիս և զԲնտան և զԿրաս և զսյրս ընդ նոսա զնմանողս նոցին արար տարաբնակ ի հեռաւոր վայրս. և այնու եղև խաղաղութիւն ուխտի եկեղեցւոյ ի ժամանակին յայնմիկ ողորմութեամբ Տեառն ամենակալին. սյլ մարմնաւորական պատերազմունքն կարի յաճախէին (118):

Թ. — Պատմութիւն յաղագս յարուցման ազգաց քարրարոսաց, և պէտպէս անցից տիեզերահեծ տազնապին որ եղև աշխարհաց :

Ո՞վ սրան չելի պատմութեանս, զոր հանդերձեալ եմ հնչեցուցանել ի լսելիս տիեզերաց մօտաւորաց և հեռաւորաց, որում ոչ համեմատէ ո՛չ դարուցն առաջնոց նշանագիրք ազգի տեղի պատերազմաց և խռովութեանց, որք ի տեղիս տեղիս և յազգս

ազգս գործեցան. և ի Հողւոյն սրբոյ բազում մա-
սամբբ և օրինակօք կանխաւ դրոշմեցան : Նա և ո՛չ
արտաքնոցն յարմարական ճարտարախօս առաս-
պելացն երկրաւոր, շնչաւոր, իմաստասիրական յօ-
րինուածքն կարող են հանդոյն այսմ դտանիլ. զի
եկն, և հաս ի վերայ մեր միանդամայն և կատարեցաւ,
զոր Փրկիչն մեր ի կենսարեք աւետարանի անդ
ի ժամանակի չարչարանայն, ըստ հանդուրժելոյ
լեւելաց ընտրեալ առ (119) երկոտասանից մարդ-
կօրէնս զիջանելով խօսէր. ասէ. լսելոյ էք սրտե-
րսդ մօնս և համբաւս սրտերազմաց, և լինել սովուց
յաճախութիւն և սուրբ և սասանութիւնք և
նշանք յարեզակն և ի լուսին և յաստեղս, և ի սը-
ռովութիւնք ժողովրդոյ, որպէս ալեաց ծովու
խտովելոյ :

Եւ նոյն ինքն Տէրն զգուշացուցանէր եթէ. ալ-
թո՛ւն լերուք. զի ոչ զխտէք զօրն և զժամն : Եւ
արդ՝ քանզի ընկզմեցան միտք իմ և զբաղեցան
խորհուրդք իմ ի տիեզերական հարուածոցս. և մո-
ռացայ զկարդ բանին, որ հանդերձեալն էր արկա-
նել հիմն, և սկիզբն առնել ժամանակաց և անցից,
որք անցին ընդ աշխարհս Աղլվանից, ըստ բանի մտ-
դարէին եթէ. մոռացայ ուտել զհաց իմ ի ճայնէ
հեծութեան իմոց. սակայն և այժմ առ անդամ մի
թողեալ զահ և զերկիսդ, որ դեռ զմեզս ունի, ի նոյն

կարգն դարձցուր. զի տեսանեմք զբազումս զի կան
և. կամին ըսել եթէ զինչ արդեօք կարիցէ բովան-
դակել զանթիւ հարուածս բարբարոսական թշնա-
մեաց շուրջանակի զմեօք : Ապա եւ ընդ նմին ըզ-
նչանս մեծամեծս եւ զարմանալիս, որով զթշնամին
մեր սխարտեաց հզօր եւ մարդասէր աջն Աստուծոյ .
եւ անկան տաքաստ առաջի աչաց մերոց : Եւ զի
անցեալ ժամանակն յետս կոյս (120) զիւրն սրահան-
ջէ ի մէնջ սրտմել, սկսայ յառաջին տասնեւութ
նահանջէն յայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի, Մեհեկանի ամոց, յերեսուն եւ հինգ
ամէն Խոսրովու Ումդղեան՝ արքայից արքայի,
որ եղև :

Ժ. — Գառնայի տասնևութն ետնանչէն սկիզբն
սրտմոզարար. :

Իբրև լցս ժամանակ գերութեան Երուսաղէմի,
որ յառաքալչորս (121) Հերակղի՝ բրիստասաէր կայ-
սերն, որպէս երբեմն եօթնամասուն ամացն՝ յառաքս

Այնքանի Պարսից, սոյնարար Աստուած յանդիմանել զսէգ թագաւորն Պարսից զմեծն Խոսրով, որ ի բազում ժամանակաց յաղթահարեալ վանեաց, վարտեաց նա զսունս օգոստոսական մեծ աշխարհան իւրով Հոմաւ եւ նշանաւոր քաղաքուն Պաղեստինեաւ :

Այդ իրրեւ ետես նա, եթէ յաջողեաց զորժ մարտի պատերազմաց, զոր սկսաւ աննել ընդ արքային Յունաց ի ձեռն զօրաւարին իւրոյ, զոր կացոյց ի վերաց զօրուն իւրոյ այնորիկ, զոր կազմեալ էր ընդդէմ արեւմտից. որոյ բուն անուն իւր Խոսեան կոչէր . եւ վասն մղելոյ նորա եւ յօրինելոյ ճակատս պատերազմաց, եւ յաղթութիւնս կատարելոյ ըստ խորադիտութեանն Պարսից, այլ եւ այլ սցծնող անուամբ յորջորջէ, զնա, երբեմն՝ Ռոդոլփ-Ռզան, եւ երբեմն՝ Շահր-Վարազ :

Սա սին եւ հրձիգ արար զսուրբ քաղաքն Արուսաղէմ. եւ ի գերութիւն վարեաց զխայտն կենաց՝ զխաչն լուսատու տիեզերաց, որով զժոխք գերեցան, եւ զսորանն ամենայն սրբութեանց կողմանցն այնոյիկ զսուկոյ եւ զարծաթոյ եւ զականց պատուականաց, եւ զհանդերձս ծիրանիս ընդելուղեալ մեծագին մարդարտով. նա եւ զկահանդամ գլինուածոյ զարմանալի հոյակապ մայրաքաղաքաց, զսին եւ զխոյակս կճեսցս, նաեւ զչորբոտանիս եւ զթուչունս

Ճեծամեծս, որոց զանունս անդամ ոչ էր լուեալ ի կողմանս արեւելից : Աւ զի ոչ երկարեցից գրանս . քանզի անցանել զանցանէ : զչափ կարգի տեսութեանս խնց դործն, զոր դործեաց նա, եւ զմթերս գանձուց, զոր աւարեաց եւ ետ բերել ի դուռն Պարսից արքային . տակայն ոչ յազեցաւ եւ ոչ շատացաւ անթիւ կարասուովն, եւ երգեցիկ ազգի ազգի արուեստաւորօք խրախճանականացն փափկասուն աղջկանց եւ մանկանց . այլ առաւել եւս ոգորէր ընդ ծով եւ ընդ ցամաք, եւ զգեղեցկաշէն քաղաքս Հռոմայեցւոց բնակչօքն խրովք հանդերձ խաղացուցանէր ի կողմանս Պարսից վասն տենչանաց խրոց . նմանապէս ճարտարօք ի նոյն ձեւ օրինակի նստուցանել, եւ անուանել զոմն առաւել բան զԱնտիօք քաղաք, եւ զայլն ամենայն յիւր անուն՝ զառաւելն ի վերայ յաւելեալ :

Արդ՝ իբրեւ ելից յաղթութիւնն ըստ ցանկութեան զկամս իւր ի վերայ ամենայն աղգաց եւ թագաւորութեանց, մինչեւ ցոյնչափ զօրանալ եւ հրպարտանալ եւ կարծել անձին քաջութեամբ առնուլ զթագաւորութիւն իւր աշէղ եւ զարմանալի . եւ ում կամի՝ տոց զայն : Ազա սկսաւ տակաւ նուաղիլ եւ տկարանալ առաջի արքային Յունաց, եւ ոչ ամբառնալ զգլուխ իւր ըստ առաջին զօրութեանն . զի յանկարծակի ազգ արարեալ կայսերն ամենայն զօ-

րաց խրոց եւ զօրադիխաց զյաջողելն Աստուծոյ
առաջի նորա՝ հրամայէր վաղվաղակի ի մի վայր
գումարիլ հանդերձ ամենայն զօրութեամբ, որ ընդ
ձեռամբ խրեանց, եւ լսելի լինէր ամենեցուն ժամադիր
գումարտակին այնորիկ. ոչ ժամանէր այր ընկերի
խրում. այլ առանց յազաղելոյ փութանակի կտո-
րէին զխոփա խրեանց ի սուսերս, եւ զգերանդիս
խրեանց՝ ի գեղարդունս : Տկարն եւ հանդարտն
խրախուսէին, եթէ հզօր եւ սխտերազմող եմբ մեք,
եւ յարուցեալ ամենայն զօրութեամբ խրով՝ ինքն
խկ խրովի զօրավար եւ առաջնորդ լինէր առաջի
զօրաց խրոց : Եւ զդուռն սրաղատանն խրոյ թող-
եալ ի ձեռս օրդւոյն խրոց, թագ կապեալ նմա՝
նստուցանէր փոխանակ խր յաթոռ թագաւորու-
թեան խրոյ : Եւ ոչ հարկանէր ընդդէմ զօրացն Պար-
սից, որք սխտեալ, սրաշարեալ ի հնազանդու-
թեան ունէին զաշխարհս եւ զրազարս նորա. եւ ոչ
անցանէր մօտ առ նաբօր, եւ ոչ զրգոէր զնոսս ի
մարտ սխտերազմի. այլ թողեալ զնոսս անդէն
յերկրին խրում՝ եւ ընդ ծով՝ ճանապարհ կաղեալ
ընդ աշխարհն Եգերացւոց՝ գոյ ընդ Հայս. եւ ան-
ցանէ ընդ գետն Երասխ. եւ խորհէր անսխտրաստ
ունելով զմեծ թագաւորն Խոսրով :

Եւ իբրեւ ազգ լինէր Խոսրովու՝ հիանայր ընդ
միտս իւր եւ ասէր. ո՞չ նա է սա, որ յերկի գէն իմեմ

յանդունդս վարեցաւ. խակ արդ այս գինչ, եւ խոյս
տուեալ յերեսաց նորա յամարոցաց սահմանացն
Մարայ՝ գնաց անդէն յաշխարհն Ատրեստանեացի:
Եւ վաղվաղակի առաքել սուրհանդակս երազահաս,
եւ զրէ առ մեծ զօրավարն իւր Շահր-Ալարազն,
երդմունս մեծամեծս եւ սպառնաղիս. այնու քաւեւ-
ցի (ասէ) մեծ նախատինքս եւ ցատումնս իմ եթէ՛
այսպէս ժամանեցես փութալ, հասանել եւ ոչ թո-
ղուլ եւ ո՛չ զմի ոք ի մարդոց մինչեւ ցանասուն ի
համարձակելոցդ յերեսիս: Եւ ի ձեռն առեալ զօրա-
վարին զհրամանն՝ ընթերցեալ եւ զլուրն ահագին՝
վաղվաղակի հանդէս առնէ ամենայն զօրացն Պար-
սից. եւ թողեալ ի ձեռն զուամարտակացն զքա-
ղաքն Հոմայեցոց եւ Պաղեստինացոց զէկեալն
ի հնազանդութիւն ծառայութեան. եւ զզուշու-
թեամբ սրատուիրէր ունիլ մինչեւ զառնալ նմա յի-
րացն հասելոց: Եւ ինքն շարժէր զզօրսն հանգերձ
ընտիր, ազնուաշուր սպառաղինօք, եւ քաջընթաց
երկվարօք աճասրաթէր հասանել ի հրաման թա-
ղաւորին:

Խակ կայսրն մեծ Հերակղիտս իբրեւ ետես եթէ
խոյսեալ յերեսաց նորա թողաւորն Պարսից՝ զաղա-
րեաց ի պնդելոց զհետ նորա. եւ ասարատակ սրի-
ռեալ զիւղմամբ Ատրապատականու մինչեւ ցտեղին
անուանեալն Պայշաւան (122) ակզի սամարոցաց

Ջերմութեան ընտրեալ յառողջութիւն հովանութեան թաղաւորացն Պարսից . որ է ի սահմանս Մարաց աշխարհին, աւերէր, քանդէր, զերէր զերկիրն ամենայն. եւ անտի դարձեալ՝ կամէր ձմերեկ ի կողմանս Աղվանից, Վրաց եւ Հայոց աշխարհաց : Ուտի եւ զիր արարեալ առ իշխանս եւ առաջնորդս աշխարհաց զի ինքնակամ կամօք ելցեն ընդ առաջ նորս . եւ ընկալցին եւ պաշտեսցեն զնս հանդերձ զօրօքն խրովք յաւուրս ձմերանոց. սպս եթէ ոչ՝ համարեսցին առաջի նորս իրրեւ զհեթանոսս . եւ առցին ամուրբ նոցա եւ զերեսցին սահմանք աշխարհացն այնոցիկ ի զօրաց նորս : Եւ իրրեւ լուան զայս ամենայն պետք եւ իշխանք աշխարհիս Աղվանից՝ ի նոյն ինքն ի հրամանէ Խոսրովու թողեալ զբաղարն մեծ Պարտաւ. եւ ելեալ գնացին, ամրացան ի տեղիս տեղիս. եւ բազումք ի բրիստոնէից եւ ի հեթանոսաց արուեստադործաց բնակչոց քաղաքին, որք վասն անկարութեան եւ տկարութեան խրեանց ոչ կարացին զերծանիլ, փախչել առաջի նոցա, մնացին անզէն ի քաղաքի անդ :

Եւ բահանոց ոմն անուն Զարարիս՝ այր սուրբ, որ էր վանական Պարտաւոց եկեղեցւոյն, հեղ եւ հանդարտ, որ եղ զանձն իւր ի վերաց նոցա, եւ երդմամբ, ազգի ազգի հնարիւք զերծոց զբազում անձինս բրիստոնէից՝ աղօթիւր խրովք երաշխաւ

ւորեալ զնոսա. նա եւ զՀրէից եւ զհեթանոսաց .
ուստի յետոյ զովեցաւ զործ նորա. եւ վիպեալ
յամենեցուն կարգեցաւ յեպիսկոպոսութիւն արթ-
ոյն Աղլանից : Իսկ իբրեւ եկն, եհաս զօրն Հոսմա-
յեցոց անթիւ բազմութեամբ, յոյժ յոյժ. եւ բանա-
կեցան յՈւտի դաւառի առ Հեղեղատովն, որ ի մէջ
սահմանացն զեղջն Կաղանկայտուաց. եւ կոխեցին
զգեղեցիկ ստացուածս այդեստանեացն եւ զեօ-
ղաստանեացն, ընդ որանցանէին : Եւ անտի չուեալ՝
բանակեցան առ Հեղեղատովն Տրտուաց մօտ ի գիւղն
Պիւտական : Ապա եկեալ հասին զհետ նոցա զօրն
Պարսից՝ զոր նոր զօր անուանէին. եւ էր զօրագլուխ
նոցա Շահապրսպական. եւ ի հաւատարիմ նախա-
բարացն թագաւորին վերակացու. եւ հրամանատար
ի միջի նոցա՝ այր մի զոր Պրանիկն սաղար անուա-
նէին, եկն, էջ ընդդէմ նորա. եւ միւս զօրախարն
Պարսից եկեալ ի Հոսմայ եւ դարձուցեալ զՀե-
րակղիտն ընդ կրունկն. եւ վարեցին ընդ աշխարհն
Սիւնեաց : Զի թէպէտ եւ հարուածք մեծամեծք
եղեն զօրացն Պարսից. սակացն հանին, տարին,
արկին զնա յաշխարհ իւր, եւ անդրէն կալան զբա-
զարսն զոր հանին բռնութեամբ ի նմանէն :

ԺԱ, — Վասն գումարելոյ Խոսարովու ընդ արքային
Յունաց. և յաղբանարելոյ զնա սան քաղունս
սրով և զերուքեամբ աշխարհին Հռոմա-
յնցոց :

Սաստիկամբոսիւ ելին Խաղիբք (123) ասպատակել
յաշխարհս մեր հրամանաւ Հերակղիտի. և Կատ-
զամատարք առ նոսա Խոսարովու՝ Պարսից արքայի,
(զնացեալ սսեն), եթէ զուք ո՛յր հրամանաւ եկիք
յաշխարհս իմ, որ թախառական և փախատական
չբ՛ջէր յերեսաց իմոց ի կղզիս ծովուն արեւմտից .
սպա եթէ կարօտացար ի նմանէն ոսկոյ կամ ար-
ծաթոյ կամ ականց պատուականաց կամ ոսկեման
մարգարտաց և հանդերձից բէ՛հեղից և ծիրանեաց,
կարող էի ևս սուսել կրկին քան զնա հաճել զմիտս
քո. վասնորոյ ասեմ քեզ. մի կրկնել առ իս վասն
դորին ունայն խնդրոյ. սպա եթէ ոչ՝ եղիցին կամք
քո : Բայց ահա կանխաւ ասացի քեզ, զոր ինչ ևս
գործելոյ եմ յառաջագոյն. ի թողացուցանել ինձ
նա ըստ բանիդ քում, կոչեցից ևս յերկրէ նորա
զյաղթօղ զմեծ զօրավարն իմ Ծահր-Վարազն հան-
դերձ երկու քաջ զօրականօքն իմովք Ծահենովն և
Քրտակարինով և զզօրն իմ գրիւրաւորս և ըզ

Հազարաւորս զընտիր սպասադէնան խմ, զոր յօրինեցի ընդդէմ արեւմտից : Այդ՝ ահա դարձուցից զերեսանակս նոցա ընդդէմ արեւելից, եւ յարեայց ամենայն զօրութեամբ խնով ի վերայ քո, եւ ոչ թողից զբեզ, եւ ոչ տայ բեզ դուլ եւ դադար, մինչեւ հանից զբեզ ընդ ծագս տիեզերաց. ասոս զխտացես եւ ի միտ առցես զանխմացական զտրտմեցուցիչ անձին քո խնդիրս, զոր ստնես. զի ո՛ւր տարացց, հանդուցից յորժամ հանդիցեմ ես՝ անտի դայն ամբոխ բազմութեան, եւ կամ ո՛ւր իցէ երկիր, որ բաւիցէ առաջի նոցա. եթէ՛ ոչ արարից ըստ բանիդ ըստ սյդմիկ : Եւ սցտպէս միարան սպասնալեաց պատգամովն զադարեցին յայնմիկ . եւ դարձան անդրէն ընդ նոյն դուռն :

Ասոս իբրեւ ետես իշխան տէր նոցա զայն ամենայն ազխ զերտութեան աւարացն մտրդոյ եւ անասնոյ եւ անօթոց ոսկեղինաց եւ հանդերձից սլատուականաց՝ խորհեցաւ ի մտի իբրում յայնմ կոյս ինքն իսկ իբրովի գալ, ելանել : Այդ առնէ սցնուհետեւ ամենեցուն, որ ընդ ձեռամբ իբրով էին, տոհմից տոհմից եւ ազգաց ազգաց, լեռնականաց եւ դաւտականաց, յարկարնակաց եւ բացօթեկաց, ծովամիսաց եւ ցամաքայնոց, զլիտադերձաց եւ զխաւորաց. զի ընդ ակնարկել նորս պնդակազմ սլատրաստական գտանիցին :

Արդ յամին երեաներորդի ութերորդի, որ ամ էր տաղնապի աղէտի սպանմանն խոտորովու, եկեալ նոյն ինքն զոր վերագոյնն ստացար, որ էր նա Չե-րու խարան՝ ունելով ընդ իւր եւ զորդին իւր . եւ զհամար զորուն նորա ոչ որ կարէր արկանել ընդ թուով : Խորեւ եհաս յերկիրս Ազիանից բոթն ահա-դին, կամեցեալ ամրացուցանել զաշխարհս մեր ի մեծ մայրաքաղաքին Պարտաւայ բերդին . եւ լինէր այն ի հրամանէ սան միոյ, որում անուն էր Պացշար, որ առարեալ էր ի խոտորովայ տետ եւ իշխան աշ-խարհիս . որ փակեաց ի ներքս զբաղմութիւն շրջա-դայից գաւառաց, եւ կամէր սնդեալ զինքն միա-բանութեամբ հանդերձ մեծամեծաց աշխարհիս եւ բնակչաց քաղաքին կալ ընդդէմ նոցա : Բայց հայէր տեսանել եթէ զինչ անցր (անցանելոց են) ընդ սրահապանս մեծ քաղաքին Չողայ . եւ ընդ գումար-տակս սրանչելի սարսապան, զորս բազում ծախիւր թաղաւորացն Պարսից մաշեալ էր զաշխարհս իւր-եանց գումարեալ ճարտարապետս եւ հնարելով աղղի աղղի նիւթս ի շինուած մեծասրանչ զործոյն, զոր փոկեցին, սպիւնեցին ընդ լեւոն Ատլիաս եւ ընդ մեծ ծովն արեւելից (126) :

Արդ ի մօտեւ տիեզերական ցտամանն, որ ստաջի էր մեզ ամենեցուն, նախ՝ զնա բախեցին ալիր ծո-փուն ծուարեալ եւ ի հիմանց տասրդեալ : Քանզի

տեսանելով զահն սաստկացեալ ժանտատեսիլ ,
ժպիրհերես, լայնադէմ, անարտուանուն բազմու-
թեանն ի ձեւ իզական՝ զխարձակս զխմեալս ի վերայ՝
դողումն կալու զնոսա առաջի նոցա, մանաւանդ ի
տեսանել զպնդարարչ կորովածիզան, որ իբրեւ ըզ
կարկուտ սաստիկս տեղայր ի վերայ նոցա, իբրեւ
զգայլս զիշախանձս անամօթացեալս զխմեցին ի
վերայ նոցա, եւ յանխնայ կոտորեցին յանցս եւ ի
փողոցս քաղաքին, եւ ոչ խնայէր ակն նոցա ի զե-
ղեցկատես, սպայծառազեղ մանկահատակ արուիկամ
իգի, եւ ոչ յանպիտանս եւ յանօգուտս թողուն ըզ
հաշմս կամ զծերս, եւ ոչ զթային կամ զաւարէին
աղիք նոցա ի խանդաղաստանս տղայոց, որք զկոտորեալ
մարբրն փարէին եւ զիէին զարիւն ստեանց նոցա
իբրեւ զկաթն, այլ իբրեւ զհուր վառեալ յեղէզն՝
մտանէին ընդ դուռն եւ ելանէին ընդ միւսն՝ զործ
գաղանայ եւ թռչնոց թողեալ ի նմա, սպս տակաւ
չարժէին ալիքն ընդդէմ մեր :

Արդ՝ իբրեւ լէր զայս ամենայն պետ իշխանն, որ
պահէր եւ ունէր գրաղարն Պարտաւ, կամէր խօսիլ
առ ամրացեալ բազմութիւնն, որք էին ժողովեալ
ի մեծ բերդին, վասն սաստկացեալ ահին, եթէ զինչ
իցէ արժան զործել: Արաց գրեբան իւր, եւ յերկիւղէն
մեծէ անդրէն գրանն կրկնել ոչ կարաց, քանզի թա-
փեցաւ սիրտ նորա, եւ զողումն կալու զնա յտից

մինչև ցղլուխ, և ծունկը նորա զմիմեանս բախէին :
Եւ իբրև զխոսաց բաղմութիւնն զանչափ վաստաբը-
տիլ առնն՝ զաղաղակ բարձին և ասեն. ընդէ՞ր բնաւ
արդեւեր զմեզ պահել ի ժամս յայս՝ տալ մեզ կա-
նամբք և որդւովք մերովք ի ձեռն արիւնարբու զա-
զանայն : Եւ արդ ո՞րպէս կարիցեմք ելանել, փախ-
չել առաջի նոցա այսչափ խառնաղանճ բաղմութիւն
քաղաքի : Քանդի եկին, եհաս ահա սատակիչ թշնա-
մին առ մեզ իբրև մղոնիւք երիւք : Ապա ասեն այր
ցընկեր. ընդէ՞ր հեղցամք առնել զբաղաքս գերեղ-
ման անձանց մերոց. թողցո՞ւք զկահ՝ եւ կարասի
(125)մեր. ելցո՞ւք, գնասցո՞ւք թերևս զերծնուլ մար-
թայցուք : Եւ զէմ եղեալ առհասարակ ընդ չորս
զբունս քաղաքին՝ աճասպարէին անկանել ի լեռնա-
կողմն Ալմախայ գաւառին :

Եւ իբրև իրազգած եղեն թշնամիքն եղելոցն՝
պնդեցան զհետ փախստէիցն. և հասեալ ի մասն ինչ
առ ստորտող լերինն, որ է յանդիման գեղջն մեծի
կողանկայտուաց, որ է ի նմին յԱտի գաւառի,
յորմէ և ես : Եւ ի նսեմանող առբն ոչ կարացին
ժամանել ի բաղում ինչ ի վնաս. այլ զանկեալն
փոքր իշատէ ի ձեռս, զորս կոտորեցին, և զորս զհետ
կահայ սայլիցն եւ զբաստուցն անկելոց ի բունն՝
գարձուցին անդրէն ի բանակն իւրեանց. և ի գիշերին
յայնմիկ անցին ամենեքեան, որպէս երբեմն Հերթա-

յեցիրն ընդ ծախն Աբարսիր, և անկան յամուր դա-
ւառս Արձախայ : Եւ նոյնպէս ևս այն իշխանն Պայ-
շար անուն զերծաւ հասօրէն տաւր խրով, և անկա-
ր ի կողմանս Պարսից, և այլ ոչ ևս կարաց կարգել
զինքն ի նոյն իշխանութիւն :

Եւ յետ այսր ամենայն ի դիմէին ուղիքն յարուցեալ
(որպէս) զետ յորձանուտ ընդդէմ Արաց աշխարհին,
և սրատեալ պաշարէին զխափառուն վաճառա-
շահ, հոչակաւոր, մեծ բաղարն Տփղիս : Ազդ լինէր
և մեծ կայսերն, ժողովեալ և նորա զամենայն զօրս
զօրութեան խրոյ՝ զայր վաղվաղակի, հասանէր առ
նիզակակից օգնականն խր, և ի մատուցանել զօժի-
արս, և զընծայս թաղաւորական ընկալեալ՝ յոյժ
բերկրեցան ի տեսանել զմիմեանս : Ասորս այնու-
հետե անդ էր տեսանել եզիկելի անձանցն, որ վա-
կեալն էին ի բերդին, հասեալ ի վերայ նոցա թշուա-
ռութիւն ի վերայ թշուառութեան, բայց վասն զի
չև ևս էր հասեալ ժամանակն, որ առաջի կայր, եղև
զի խնայեալ Պարսիս զժամադիր մեծ թաղա-
ւորացն երկոցունց, ի բաղարն այն յառաջ քան զպա-
շարէն, զօր փութ անակի առարէր յօգնականութիւն
նոցա և ի սրահպանութիւն բաղարին, զյօժարն և
զբաջ սրատեբաղմոզ զզօրազլութան խր զԱհաճ-
Արաղ, և յընտիր հեծելոց, թիկնադահայ և զըռ-
նապահայ խր ընդ նմա՝ իբրև արս հաղարս : Զոր

իրբն տեսին բնակիչը քաղաքին զօրավիզն առա-
քեալ Հանդերձ յաղթանդամ եւ կիրթ սլատերաղ-
մակցօրն՝ յոյժ զօրացան յանձինս խրեանց. և սկան
ծաղը սանել զերկուս թաղաւորան. զի թէ՛ պէտ եւ
տեսանէին զանթիւ բաղմութիւն զօրացն հիւսիսց
եւ զարեւմտից ի նմանութիւն լերանց ճակատեալ
չուրջ գրաղաքան, նա և ընդ նմին՝ զմերենայն եւ
զչորերանիւսն եւ զայլ ազգի ազգի հնարան յօրի-
նեալ ի ձեռն ճարտարացն Հոսմայեցոց. որով ան-
վերջ պատնէին գրարաձիղան ի վրու զանել զպարխազն
քարամբր մեծամեծօք ։ Նա և զուսուցիկ տիկան մե-
ծամեծս քարայլիցս, աւաղայլիցս, որով զգեան մեծ
զԱրս, որ սլատէ զկողմն քաղաքին՝ ուսուցեալ
յետս ընդդէմ ընդ սրտխազն զխմեցոցանէին. այլ
նորս ոչ ինչ վատեալք եւ ոչ ի մի ինչ իրաց. այլ
քաջալերէին զմիմեանս. և գրեկեալան ի նոցանէն
անդրէն շինէին եւ կանգնէին ։

Ապա իրբն լրան, վատեցան, վատտակեցան զօրք
երկրոցանց թաղաւորացն. և ոչ սակաւ էր թիւ ան-
կերպն ի մարտի հետեակացն. խորհեցան առ միմե-
անս թաղաւորքն եւ սանն. թէ՛ ընդէ՛ր է այս կո-
րուստ զօրաց մերոց, ո՛չ ստլաքէն յորժամ կապիցեմք
զհօրն՝ զտուն նորս, որպէս եւ կապիցիմք, աւար
հարկանիցեմք ։ Յայնժամ կարգէր, յօրինէր նախան-
ձախնդիր մեծ կացարն Հերակղիտս, եթէ գինչ ար-

ժան էր գործել. եւ ասէ ցայրն, որ եկեալ էր յօգնա-
կանութիւն նմա. դարձիր դու, մուտ խաղաղու-
թեամբ զօրօք քովք յամիս յայամիկ ի տեղի քո. զի
տեսանեմք զհովանութիւն ձեր, եւ ասչա ոչ կարէք
տողալ ի հասանել ամառնային, տաալախտն աշ-
խարհին Ատորեստանի, որ է թագաւորանխտն
Պարսից, և առ գետաջն մեծ որ է Տիգրիս : Եւ ի
գալ միւս ամին և ի նուազել ամսոցն ջերմութեան
վաղվազեացես երանել այսրէն զի կատարեսցուք ըզ
կանս մեր. և ես ո՛չ դադարեցից օգորել ընդ թա-
գաւորին Պարսից, եւ վտանգեալ նեղեցից գաշխար-
հքս և զծառայս նորա. եւ այնչափ հնարեցայց խե-
րամութեամբ, մինչև յիւրոցն վճարեցի :

Եւ եղև իրրեւ լուան բնակիչք քաղաքին զլրանիւն,
վասնիչ նոցա՝ առաւել հարստացան յանձինս իւր-
եանց. և սկսան գրաստճառ կորստեան իւրեանց ըզ
խաղն խաղալ : Բերին զգում մի մեծ. նկարէին ի
վերայ նորա զպատկեր թագաւորին Հոնաց՝ կան-
գուն մի յերկայնն, եւ կանդուն մի ի լայն. եւ զտեղի
արտեւանայ աչացն հօտ մի(126)ճրագրելով, (զոր)
ոչ որ կարէր նշմարել նոյնպէս եւ զտեղի մօրուացն
լերկս ժպիրհա, և զտեղի շնչաւոր քթացն թիղ մի
լայն, թուով մագուց պերեւէչտէիցն(127), որ եւ թէ
կարէր որ ճանաչել : Եւ բերեալ, եղեալ ի վերայ
պարսպին յանդիմանն նոցա՝ աղաղակէին առ զօրսն

և ասէին. ահաւասիկ կայսր թագաւոր ձեր. դար-
ձարձուք երկիր պաղէք նմա . Չերու խաբան է
այս. և ատեալ զեղարդ ի ձեռն՝ ծակոտէին յան-
դխման նոցա զզոռմն զնմանեցուցեալն ի սբափեր
նորա : Մոյնպէս և զմիւս թագաւորն ձաղէին, ծաղր
ատնէին, սյսրանէին, սլիղծ և արուաղեղծ կարդա-
յին : Չայս տեսեալ և լուեալ թագաւորացն՝ քինա-
նային, փրանային, որս մթերեալս ժողովէին ի
սիրտս խրեանց, շարժէին զզլուխս խրեանց, և մե-
ծաւ նշովօք նշովէին զանձինս խրեանց . զի եթէ
ոչ մի ողի չսպրեացէ յամենեցունց, որ են ընդ
թագաւորութեամբ նոցա, մինչև խնդրեսցի վրէժ
նախատանացն այնոցիկ, յոր ձաղեցան նորս ի նո-
ցանէն . և դարձուցեալ զերեսս խրեանց՝ նովին
ստրանալեօքն զնային :

ԺԲ. — Գալ զօրացն Հիսիսոյ յօգնել Հերակ-
ղիսսի :

Ապա այնուհետև յամին երեսներորդի վեցերոր-
դի Խոսրովու եղ ի մտի խրում կայսրն օգոստական
Հնարել Հնարա թէ զիսորդ արգեօք կարասցէ բուժիլ
յանՀնարին սրտմութենէն և ի նախատանայն :
Նա և զամենայն ժամանակս իւրոյ թագաւորու-
թեանն միարանէրաս իւր զամենայն տունն Հոռնայե-
ցոց, զօր կոչեալ յօղնականութիւն խրամատեալ
զմեծ լեւան Ասկասու, որ վտակեալ ունի կողմանս
արեւելից Հիսիսոյ. բանալ զգրունա Չողայ, հանել
զազգս ազգս բարբարոսաց, և նորօք վանել զթա-
ղաւորն Պարսից զհարսան Խոսրով : Յայնժամ
հանդերձէր, կազմէր զամն ի նախարարաց իւրոյ
Անդրէ անուն՝ այր հանձսրեզ և խնաստուն. աւարէ
զնա բազում խոստումարք անթիւ, անհամար դան-
ձուց թէ՛ միայն ձեռնառ լինիցին ինձ ի մեծ նա-
խանձուէն, յանձն առնում և ևս ընուլ զարարումն
զազանարարոյ սկիւնէր ազգին գլխաւորաց (128) :

Արդ՝ իբրև զայս լսէր յաջօրդն արքային Հիսիսոյ,
որ էր երկրորդ թագաւորութեան նորա, անուն իւր
Ջերու խորան. և տեսանէր զմեծապէս սարդեայն
խոստմունսն, ընդ նմին և առնուլ աստատակով յա-

ւարի զամենայն աշխարհս, որ ընդ հնազանդու-
թեամբ Պարսից արքային, յայնժամ մեծաւ յօժարու-
թեամբ առնէր զպատասխանին ասելով. ևս եղէց
վրէժխնդիր ընդդէմ թշնամոյն. ևս եկինց, ելինց,
հասինց անձամբ խնով օգնական նմա քաջ զօրօք ի-
մովք. և հաճեցինց զմիտս նորա գործովք պատերազ-
մաց սրով խնով և աղեղամբ, որպէս ցանկաց անձն
նորա: Յայնժամ առարէր ընդ նախարարին ընդ
այնմիկ առ ի հաստատել զխորհուրդ պայմանին այ-
նորիկ արս հեծեալս, ընտիրս, զօրաւորս զօրու-
թեամբ, աղեղնաւորս կորովածիզս թուով իրբև
հազար մի. որք զխմեալ յանկարծակի ընդ դուռն
Չաղայ՝ առ ոչ ինչ համարեալ զբաղաբապահան ևս ըզ
գումարտական Պարսից արքային, որք էին կարդա-
ւորեալք ի մեծ դրանն. այլ սլացեալք, որպէս զարծ-
ուխ, առ մեծի գետովն Աուրայ՝ յս՛ք ոչ խնայելով,
որ հասանէր ընդդէմ նոցա. ճանապարհ կալեալ ընդ
աշխարհն Արաց ևս Եդերացոց՝ հատին, անցին
ընդ ծովն մեծ մինչև ի պալատն արքունի: Եւ յան-
զիման լեալ մեծի կայսերն՝ հաստատեն առ միմեանս
զերզմունս ըստ խրաբանչիւր օրինաց. ևս առեալ
ի նմանէ հրաման վասն ելինցն իւրեանց՝ ոչ ինչ կաս-
կածեալ յուսեքէ:

Եսկ ի մտանել ամին երեաներորդի եօթներորդի
առարեաց թագաւորն հիսիսոց զխոստացեալ զօրն

պատերազմող՝ զօրավար կարգեալ զեղբորորդին
Խր. որոյ ի պատիւ իշխանութեանն իւրեանց Շաթ
անուն կարգային : Որ եկեալ՝ արշաւեաց յամենայն
սահմանս աշխարհիս Ազգանից եւ ընդ մասն Ատըր-
պատականու. որ մաշեաց ի սուր սուսերի զբազում
անձինս բրիստոնէից նա եւ հեթանոսաց. իսկ զթիւ
նոցա որ գերեցանն ի նոցանէ՝ ո՞ կարիցէ հասու լինել
եւ ընդ գրով արկանել : Եւ բնակեալ նոցա սո զե-
տովն Երասխաց՝ առաբէր ի ձեռն պատգամաց առ
մեծ Թաղաւորն Խոսրով՝ յայտ առնելով զմի-
աւորիլն իւրեանց ընդ կայսրն, եւ զգալն նմա յօգ-
նականութիւն : Եւ էին պատճէնք պատգամացն առ
միմեանս այսպէս. եթէ ոչ դարձուցանես զերեսս քո
ի Թաղաւորէն Հոռմայեցոց. եւ Թոզցես ի նա զամե-
նայն աշխարհս եւ զբազաքս, զոր ատեր բռնութեամբ
բոցով հանդերձ փայտիւ խաչին, զոր ամենայն ազգ
Քրիստոնէից երկրպագեն եւ փառաւորեն. եւ կո-
չեացես արտաքս քան զսահմանս նորա զամենայն
զօրս քո. այսպէս ստէ արքայն հիւսիսոյ՝ տէրն ամե-
նայն երկրի, Թաղաւորն քո եւ ամենայն Թաղա-
ւորաց, հաստատեցից եւ ես զերեսս իմ ի վերայ քո
կուսակալդ Ասորեստանեաց՝ փոխանակ միոյ շա-
րեացն, զոր ընդ նա անցուցեր, կրկին հատուցից
բեզ. եւ խաղացից ընդ ամենայն սահմանս (քո),
սրով իմով, զորորինակ խաղացեր դու սրով քով ի

սահմանս նորա ։ Եւ ոչ թողացուցից զբեզ եւ ոչ
յամեցուցից առնել ընդ քեզ ըստ բանիդ այդմիկ ։
զոր խօսեցայ ընդ քեզ ։

Յայնժամ, իբրեւ ընէր զայս ամենայն մեծ թագաւորն
Խոսրով՝ յարուցեալ իբրեւ հեզեզ անհուն
կամ որպէս առիւծ ընդդէմ որսորդաց, իբրեւ արջ
որդեկոտոր, այսպէս եւ նա՝ թէպէտ եւ ինքն միաբանեալս
եւ յարուցեալս ի վերայ իւր տեսանէր սակայն
ըստ խորագիտութեան իւրոյ ոչ յայտնէր զերկնչելն
եւ զգոյիլն յերեսաց նորա. այլ հպարտութեամբ
եւ մեծաւ սաստիւ առնէր զսրտաստանիան. երթ,
ասա՛ թագաւորին քո եւ եղբորն իմ Զերուխարանայ,
եթէ ի վաղնջուց հետէ ի նախնեացն իմոց
եւ յիննն մեծարեալ եւ սրտուեալ էր տունդ ձեր
իբրեւ եղբոր մերում սիրելոյ. վասնորոյ ուստերօք
եւ դատերօք ընդ միմեանս սրտուաստեալք ի
խնամութիւն ։ Աւրդ՝ ոչ էր սարս եւ արժան քեզ
թողուլ զանդամս քո, եւ խոտորիլ ի բանս ծառային
իմոյ կտրճին Հռոմայեցոյ. Տուրկանն(129) զարձաւ
յաշխարհ իւր ։

Իսկ կայսերն առեալ զօրս իւր՝ զիմեաց ի կողմանս
Պարսից. և յամտեալ, պնդեալ հատանել ջանայր ի
դունն Պարսից արբային ։ Իսկ իբրեւ ետես արբայն
Պարսից՝ եթէ և այնպէս ոչ վճարեցաւ. այլ համարձակեալ
զիմեալ զայ ի վերայ նորա. փախստական

զնայ առաջի նորա. անկանի ի բուն թագաւորա-
նիստն իւր ի մեծն Տիգրոն. եւ զկանայս եւ զհարձս
իւր եւ զորդիս անցուցանէ յայնկոյս գետոյն Ղըկ-
զաթու : Աւ զպատրաստական զօրն իւր, որ էին փոքր
ի շատէ, մօտ առ ինքն ժողովէր, կազմէր, առարէր
ընդզէմ կացսերն : Աւ յօժարեցուցեալ զոմն բազում
մեծարանօք եւ կարատեաւ, որ վկայեալ էր ի դրան
նորա բաջութեամբ. եւ փոխէր այլ անուն նմա, Ուսձ,
վէհ անուանէր, հրատուրելով զնա մզէր, հարկանէր
զնա ընդզէմ պէտայն. զօրավար զօրուն առարե-
ցելոյն ի նմանէն զնա կացուցանէր : Ար վստան եր-
կիւղի հրամանի նորա ակամայ կամաւ յանձն առ-
նայր. այլ ինքն զխտէր զպարտիզն յանկարծաժողով
տկար զօրուն Խոսրովու առաջի կացսերն : Աւ առարէր
միանգամ եւ երկիցս եւ շորրորդէր գրով զգուշու-
թեամբ առ թագաւորն Խոսրով. եւ ասէր. եթէ ոչ
միայն վստան մահուն իմոյ, այլ վստան կորատեան զօրաց
բոց յառաջագոյն ծանուցից քեզ. զի եթէ ոչ փու-
թանակի յաւելցես ինձ զօր ի թիկունս՝ ես ոչ զան-
զխտեմ ի մեռանելոյ. բայց սպա գխտասջիր :

Աւ սպա անդրէն հրամայէր թագաւորն զրեւ ըզ
պատասխանիսն եթէ՞ մի երկիցես յերեսայ նոցա.
այլ մարտիր եւ յաղթես : Ասկ ի վերջնում՝ նուազի
յոյժ խրովտայեալ զրէր առ նա ասելով. զի եթէ
յաղթեի ոչ կարտայես. իսկ մեռանիլ ընդէ՞ր ոչ :

Տեսեալ նորա զհրամանն զայն խիստ՝ վերացուցեալ
զձեռս խր հանդերձ զօրօք խր յարեզակն և ի լուսին՝
ազաղակեաց մեծածայն և սակ. ստառածք խմ՝ դուս
արարէք ընդ խ և ընդ թագաւորն խմ անողորմ : Աւ
մխեալ ի սրտերազմն՝ անկան առաջի զօրացն Յու
նաց ինքն եւ զօրքն խր. եւ եղեն իրբեւ զխոչի որ
տանի մրրիկ : Արդ իրբեւ տեսին նախարարքն Պար
սից զայն և ս բեկումն մեծ, որ եղև զօրացն Պարսից,
սկսան բրթ մնջել ընդ միմեանս և սսեն. մինչև ցե՞րբ
հոսեցին վտակք արեանցս սցսոցիկ ի ակոխ տեղիս
սրտերազմաւ անձանց Արեաց աշխարհիս. մինչև
ցե՞րբ իցեմք յահի եւ ի դողման արխնա՛հեզ թագա
ւորիս. մինչև ցե՞րբ ժողովեցին ինչք մեր և ստաց
ուածք՝ ոսկի և արծաթ ի գանձս արբունի. մինչև
ցե՞րբ պնդեալ, կապեալ կայցեն կիրճք ճանսպարհաց
յարգելուլ զչահս աշխարհաց և կողմանց կողմանց .
մինչև ցե՞րբ սարսեալ, թսփեալ կան ոգիք մեր յան
ձանց մերոց յահաղին հրամանէ նորա : Ոչ ասարէն
սպառեաց, եկուլ զընտիր ընտիր ընկերս մեր՝ սուջ
նորդս աշխարհաց. ոչ ասարէն բաղում եղբարք մեր ի
ժամանակս ժամանակս՝ երամ երամ, դասք դասք ի
պէսպէս տանջանս հրամանաւ նորա վճարեցան. և
սմանք խորասոյղ խկ եղեն. ոչ ասարէն զայր ի
կնօջէ, և զհօյր յորդոց եհան, բաժանեաց յողդս
հեռաւորս ի ծառայութիւն և յաղտանութիւն և

ի գումարտարնակութիւն (130) ընդ երես չարա-
շուք թշնամեաց :

Չայս և ամին նման բազումս շնչէին զնմանէն .
այլ ոչ որ իշխէր համարձակապէս խօսիլ ինչ, մինչև
լցաւ ժամանակ կատարածի կենաց նորա : Ապա
յարեաւ մի ոմն ի հաւատարիմ ընտանեաց նորա՝
նախարար մի, որ էր դայակ անդրանկանն Խոսրովու,
որ Ապխատն կոչիւր : Խորհուրդ արարեալ ընդ նմա-
կաւ բառնալ զյիշատակ հօր իւրոյ Խոսրովու, եւ ըզ-
րազմութիւն եղբարց իւրոց. եւ առ զթագաւորու-
թիւն Պարսից, հնարելով եւ առաջնորդելով դայե-
կին իւրոյ հրապուրեաց, սղտորեաց զմեծայարմար
կարգս բնակչաց զբանն Խոսրովու. եւ խոտորեաց
յանկարծակի զսիրտ ամենեցուն զհետ սանն իւրոյ
Ապխատայ (131) առ ի թագաւորեցուցանել զնա փո-
խանակ հօր իւրոյ :

ԺԳ. — Սպանուռն Խոսրովու :

Բայց անապէք ինձ սակաւիկ մի, եւ սրտովեցից
կարճատօտիւ զխորագիտութիւն առնն, եթէ զխորդ

կամ որով օրինակաւ կարաց արդելու ի դատա-
գեղն մահու զահեղ որսորդն՝ զառիւծն արեւելից,
որ ի գոչելն միայն աղղբ հեռաւորք դողային. եւ մօ-
տաւորք յերեսաց նորա իրրե զմամ հալեալ սրակաս-
էին : Նաև այնպէս ի վայրկեան ժամանակի գողա-
ցաւ զամենեցուն սիրտ. եւ յարեաւ ի վերայ նորա
իրրեւ յորոց միոյ. եւ առնելով զայս ամենայն՝ ո՛չ
այլ թագաւոր եւ իշխան ի թիկունս կոչէր. եւ ո՛չ
զազգս եւ զլեզուս հեռաւորս զօրսովիդն յօղնականու-
թիւն սանուն իւրոյ բնդղէմ նորա պատրաստէր :
Այլ առաքէր միայն ծածկարար առ կայսրն Հերակ-
ղիտս՝ զետեղանալ նմա անդէն, ուր էրն զօրօքն
խրովք հանդերձ, աւուրս ինչ :

Եւ հրամայէր զրել հրովարտակս յերեսաց Ասալա-
տայ առ մեծամեծս եւ առաջնորդս զնդից զնդից
մեծի դրանն թագաւորութեան Պարսից, եթէ բար-
ձաւ ի հօրէ խնկէ եւ ինձ տուաւ իշխանութիւն թա-
գաւորութեանս . պատրաստակաւն լերուք սակաւ
ինչ հեծելով : Եւ կայուցանէր զնոսա առ խելս
կամրջին Տիգրիս գետոյ՝ ըստ Ահհարտաշիր քա-
ղաքի յանդիման դրանն Տիգրանի, ուր էր հայր նորա
Խոսրով պահպանեալ մերձակայ զօրօքն խրովք :
Եւ բարոզն մեծարարբառ աղաղակէր յաջմէ եւ
յահեկէ Ասալատայ եւ տակր. ով է մարդ, որ սիրէ
զկեանս. եւ կամի տեսանել զաւուրս իւր ի բարու-

թեան, վաղվաղեցի՛ ելանել ընդ առաջ նորոգ
թագաւորութեանս Աստատաց. զի սա՛ է արքայից
որրայ : Եւ բացին զգրունս Անյուշն բերդի. եւ յա-
խուռն կոչէր արտարս զամենայն կալանաւորս ար-
քային ի բողո՛մ՝ ժամանակաց արգելեալս իստուերս
մահո՛ւ՝ անթիւ բաղմութիւն յոյժ յոյժ. եւ ասէր ցը
նտաս. եկայր, ելէ՛ք թշուառականր՝ սրտառուչք ի
Խոսորովաց. զիրացան զբունք կենաց ձեզ ի նորընծաց
թագաւորութեանս յորդոց նորս Աստատաց : Եւ բե-
կեալ իւրարանչիւ բուրս բզզիթայս իր՝ զխմեցին առ-
հասարակ արտարս : Եւ ելանէր ձայն զոչեւոյ օրհնու-
թեան նոցա յերկինս, որք օրհնէին զԱստատ եւ
ասէին. արքայ՝ յախուռն կեաց : Եւ միեալ յըն-
տիր ընտիր երթալարս՝ աստատակէին ի վերաց Խոս-
րովու, շղիթայք իւրեանց ի ձեռս իւրեանց՝ հեծեալք
արչաւէին յայսկոյս յայնկոյս արհամարհելով ըզ
Խոսրով :

Ապա եւ բաղումք ի զնդից զնդից ի զոնասպահաց
եւ ի թիկնասպահաց եւ անուակրաց (132) զբանն
Խոսրովու՝ առեալ զնշանս զբոջից իւրեանց՝ զխմեցին
առ Աստատ՝ որդի նորս. եւ որ մնացին անդէն ի
զբանն՝ ձեպէին զնտաս սրտազամաւորք Աստատաց
զշուշութեամբ ունիչ, սրահել զԽոսրով. ասրս թէ
ոչ՝ մահու մեռանիցին : Աբղ իրքեւ լսէր Խոսրով
զբարբառ աղաղակին այնորիկ, ասէ ցայնասիկ որ

մօտն կային. զինչ են ձայնք գոչմանցն այնոցիկ. և ևնորա ընկցին քանզի սրտակառէին սրտովել նմա ։
Եւ խառնաձայն փողոցն ևւս քան զևս ստիպէին ։
Գարձեալ սաէ ցնոսա, որ մերձն էին. զինչ են անկարդ **Տնչիւնք** բարբառոցն ։ **Եւ** նորա սակն. քանզի կամի թաղաւորել փոխանակ քո որդի քոյ **Ասալստ**. և ամեներեան ընթանան. և ւհոս ճակատեալ է յանդիման քաղաքիս առ կղերք գետոցն. և անբաւկեաց զամենոցն կալանաւորս մեծի բանափն զարդեւեալն ի հրամանէ քումն. և ցնծալով ամեներեան որհնեն զնա արքայ կարգալով ։

Իրբեւ ըստ զայս ամենայն աղէտս զուժին՝ մտնաւանդ զարձակումն կալանաւորացն՝ հաչէր, հառաչէր, վարանէր յանձն իւր. ոչ ի նստելն խմանայր. և ոչ ի յառնելն զգայր ամենեւին. քանզի ետես զորն ւհոսդին հասեալ ի վերայ իւր ։ **Եւ** ելեալ հետնոսս ընդ դուռն բուրաստանին իւրոյ՝ զնայ և թաքեաւ ընդ ծառօք բուրաստանին. և կայր զօղեալ թաքեալ. ոզի ևս յանկարծ երկխղէն. և զխտին աչբ իւր վերանալով ի վերայ նորա անողորմ սրոյն ։
Ապա եկին, հասին ի վերայ նորա զուսոյն ամենայն չորջ զապարանօրն. և գհեա մտեալ խնդրակըն՝ զտին զնա ի տեղւոջն, ուր նստէր վարանեալ ։
Եւ ւձեալ զնա արապս քան զապարանան՝ մուծին ի սրահ մի, զոր քառակի հեղուկն կոչեն, յապարանա

մարասարանդ (133) կոչեցելոյ : Աւիրբեւ ստուգեաց
զտեղւոջէն եւ զտանուանանէն՝ բախեալ զկուրծս
խր հեծեծելով ստէր. վսյ ինձ, եղո՛ւկ եմ ես. ս՛րպէս
հրատուրեցայ ի կախարդացն, որք ըզձային ինձ ի
Հնդիկս Մարասարան տեղւոջ ըմբռնեալ : Աւարդ՝
ահա եհաս ինձ ըստ բանի նոցա ցնորք. այլ ս՛չ ճըչ-
մարտութեամբ : Աւ սրահեալ զնա սա այն օր ի վա-
ղին բառնային սրով զղլոխն. եւ բարձեալ չարն
ի միջոյ : Նոյնպէս եւ զեղբարս խր Ասախատ արբայ
յտախց եւ ձեռաց անպխտանս արարեալ՝ կամէր խե-
ղութեամբ նոցա շնորհել կեանս. ապա յամբաստա-
նութենէ բաղմաց բարձան եւ նորս սրով :

Աւ ինքն կալաւ զտեղի Խոսրովու հօր խրոյ թա-
գաւորի : Աւ էր բարեխորհ, ողորմած առ ամենայն
աշխարհս եւ առ ծառայս խր. եւ ինդրէր զխաղաղու-
թիւն առ թագաւորակիցս խր : Աւ արձակեաց յիրա-
բանջխր տեղիս զամենայն կալանաւորս, որք էին
ի դիպահչոջ զբան հօր խրոյ : Աւ գրեալ հրովար-
տակս ընդ ամենայն սահմանս թագաւորո թեան խրոյ
ցնձո թեամբ եւ ուրախութեամբ կեալ ամենեցուն.
եւ զամենայն հարկս եւ զմարս արբունի երեքամեաց
ժամանակս ընդ ամենայն տեղիս խրոյ տէրութեանն
շնորհեալ ամենեցուն : Նսա եւ ջանայր եւս առնել
զի մի որ կապեացէ զսուր խր յազգեր խրում՝ զամե-
նայն ժամանակս թագաւորութեան խրում . այլ

քանզի վիրաւորելոց էին զմեզ մեզր մեր անտերունջ,
անկարգ ժամանակօր. ընդ ունայն կորեան խորհուրդք
նորա : Ասորձեցաւ կէտ կենաց նորա տեւեալ ամիսս
5 յաւելաւ առ հարս իւր հայրաստանն այն. քանզի
բառնալոց էր թագաւորութիւնն ի տանէ Սասա-
նականացն. եւ տալոց էր ի ձեռս որդւոց Իսմայէլի :

ԺԳ. — Յարգաքս Վիրոցի աշխարհակալ կարողիկո-
տարեան Արիւսից. եւ մեխամեխ վշտակրու-
քեան եւ Աստուխոյ խնամոցն :

Ապա ի դտանել ամենեցուն զթողտ թիւն յան-
ցանաց ի բեանց ի նորընծաց թագաւորէն Արաւա-
տաց, շնորհելով զմիւս եւս սարգեւան, որ կարի իմն
ախորժելի թուէր կազանաւորացն եւ այնոցիկ որք
եւ ի զիպահւոջն էին միայն պահեալ ի մեծի դրանն.
որոց մտացեալ էր յոյս խրեանց դառնալ յիւրա-
քանչիւր աշխարհ, եւ յերկիր ծննդեան : Արք փա-
թանակի յո. զարկէին ի հրամանէ նորա, մեծաւ փա-
փազանօր գնացին ի տուն հայրենի :

Ընդ որս էր եւ կաթողիկոսն մեծ իշխանութեան
Աղլլանից Վիրոյ անուն նորա, այր Հանձարեղ եւ
խմաստուն, զորաւոր ի բանս խմաստութեան, եւ
լեզու նորա իրբեւ դրիչ երազադրի ի սրատու-
թիւնս խօսից խորհրդականաց եւ ի մտաւոր (134)
խօսից թագաւորականաց եւ մեծամեծաց. նա եւ
ի խոնարհախօսութեան քաղցրալուր ուսմիաց եւ
խառնադանջ ժողովրդոց երկայնէր զխօսս իւր՝
Համեմատեալ զճառս խմաստնոց, եւ ընդ առակս նո-
ցա շարժէր, յօրինէր զառակս բերանոց իւրոց, զոր-
օրինակ զմարգարիտ յակրոյ յեռուցու. մանաւանդ
ի թարգմանութեան լեզուին Պարսից վարժեալ ամս
բասն եւ հինգ, ի զխաբհ ոջ առ դրանն Խտարովու,
յանցական գտեալ ընդ ապստամբողս մեծամեծաց
իշխանաց աշխարհին Աղլլանից. որր սարստամբե-
ցան յարբայէն Պարսից, եւ կորեան, անկան բա-
զումք ի նոցանէ՞ ոմանք ի սուր եւ ոմանք ի խեղու-
թիւնս անդամոց, ոմանք տարազրեալք յաշխարհս
Հեռաւորս : Դակ նա փախտտեաց անկանէր ի դուռն
արբունի. ե յաջողեցաւ առաջի նորա զի շնորհք սրբ-
րոյ Առանի նորա յորդեցին նմա ճանապարհ ի դուռն
թագուհոյն, որ մեծաւ քանիւ կարաց դռաննէ ի
պարզեի զկեանս նորա ի թագաւորէն : Քայց մեծաւ
երդմամբ Հաստատէր յանձն իւր թագաւորն վսան
նորա՝ զամս կենաց նորա ոչ դառնալ նմա յերկիր

իւր. այլ կալ նմա ի դիպահւոջն, որ առ դրանն. եւ
ոչ արդեւոյր ի նմանէ՛ գհաս իշխանութեան աթոռոյ
նորա, եւ ոչ զանուն կաթողիկոսութեան նորա եւ
րարձ ի նմանէ՛ն. այլ սրահէ՛ր զնա իրրեւ զանօթ ինչ
ընտիր, եւ խնացէ՛ր ի նա իրրեւ. յերիվար քաջընթաց
յօր մարտի եւ սրտերազմի. մինչև մերձեցաւ ժա-
մանակ սրանդիտութեան նորա. եհաս երկունք հար-
ուածոյ անողորմ՝ տանջանաց ի ձեռն շար թշնա-
մեաց աշխարհիս Աղվանից ։ Եւ առարէ զնա որպէս
երբեմն՝ զՄովսէս ի Մաղխամոյ. զի եկեալ կորզես-
ցէ, հանցէ ի ձեռաց արուաստան եւ իգաշար (135)
ազդին առ ի բուծանել զաւակ ի վերայ երկրի ըզ
սակաւ մնացեալսն՝ մի յազդէ, եւ երկու ի քաղաքէ ։

Արդ իրրեւ ել նա յարբունուստ, եւ եկն ի սահ-
մանս ծննդեան իւրոյ. վարէ՛ր նա, անկանէ՛ր ամե-
նայն ուրեք զգրամբր եւ զյատակօք եկեղեցեաց իւ-
րոյ վիճակին, հեղոյր, յորդէ՛ր զարտասուս, եւ ի
կրկնելն զժուր թանոցր զգետինն. եւ զարձեալ
յառնելն քաջալերէ՛ր զիմրն եւ մխիթարէ՛ր, զորս ընդ
ինքեան էին՝ զսհանալով զԱստուծոյ որ եղերձ զնա
ի ժանեաց առիւծուն եւ շնորհեաց նմա տեսանել
միւսանգամ զյարկս սրբոյ եկեղեցեաց. եւ խորհէ՛ր
հանդէլ տակաւ մի, եւ ընուլ զանձուկ սիրոյ խանդա-
ղատանաց իւրոյ քաղմտամանակեաց հեռաւորու-
թեանն։ Բայց զի առաջ ի կոյր նմա սուգ անհնարին,

Ջանք եւ բրտունք՝ տեսանելով զկործանումն որ ընդ հուպ լինելոց էր :

Եւ մինչդեռ ատեալ էր դանձուկ սիրոց իւրոց ի տեղիս տեղիս սննդեան իւրոյ՝ յանկարծակի երկրորդեաց, հնչեաց հողմն հիւսիսային, եւ բաղխեաց ըզ ծովն մեծ արեւելեան. եկն, եւ զաղանն ասրականիչ հանդերձ արխնարբու կորեամբն իւրով Շախն կոչելով : Եւ նախ՝ նա հաստատէր զերեսս իւր ընդդէմ Վրաց աշխարհին քաղաքին Տիղիսոց. եւ ոչ զբ գտեալ ի ներքս յառաջին քաջ արանցն, տեղի գըտեալ ատեալ ատեալով զոխան մթերեալս սակս ստաջին նախատանացն ինոցանէ : Եւ իբրեւ սղաշարեաց ըզ քաղաքն, եւ սկսաւ մարտնչել, նեղել զբնակիչս, որ ի նմա. դարձան եւ նորա ընդդէմ նորա : Եւ յոյժ աշխատեալք որպէս առուրց երկուց ամսոց զճւրջանալով ընդ հրամանիկատարածի կենաց իւրեանց. եւ ահ հեղման արեանց իւրեանց որ ընդ հուպն էր զխպելոց տազնապէր դնտա :

Յայնժամ գոչեաց գազանն ահադին ի վերոց նոցա, որսացաւ եւ հեղձոց բաւական կորեանց իւրոց. եւ ելից զմորիս իւր որսով եւ զչօրս իւր՝ յախշտակութեամբ : Եւ վերացուցեալ զսուրս իւրեանց՝ առ հասարակ դիմեցին ի սրարիսպն, եւ զմիմեամբք զիւրանալով այնչափ բազմութիւնն՝ վերանային քան զսարիսպն գեր ի վերոյ. եւ անկանէր ստուեր խա-

ւարային ի վերայ եղկելի բնակչաց բողաքին : Առ-
ծան յօգր անդամոյ նոցա, թուլացան բազուկք նո-
ցա, մատնեցան ի պարտութիւն, անկան յետս ի
սրբապէն, եւ խուճապեալ, որպէս ճնճղուկք ըմբըռ-
նեալ ի դորժիս որսորդաց, ո՛չ որ կարելով ժամա-
նել ի տուն իւր ձայն տալ զուժին օհադին, հրա-
մայել սիրելոյ ամուսնոյ իւրոյ, կամ զթալ ի ծնունդս
որովայնի իւրոյ, կամ զմտաւ ամել ծնողաց զճնո-
ղական զութս. այլ սահուցեալ՝ Ընային ծածկել
զանձինս իւրեանց. ոմանք՝ ի վերայ տանեաց, եւ
ոմանք ի ներքս խողովակաց. խկ բազումք զխնային
ի սուրբ յարկս եկեղեցեաց, եւ բուն հարեալ զեղ-
ջերուէ սեղանոյն : Աւ ելանէր զոչխն հառաչման
նոցա ըստ նմանութեան բաղմամբոյս հօտից մարեաց
առ զատինս, մօր՝ առ մանուկ իւր. եւ զհետ նոցա
հնձողք անողորմք. որոց ձեռք իւրեանց հեղութն ըզ-
վտակս արեանց. եւ ոտք իւրեանց կոխէին զգլխ-
կունան. եւ աչք իւրեանց տեսանէին զգլխօթաւսն
իրբեւ զհեղեղ կարկաթի : Աւ յորժամ հոտան ձայնք
ողորոց եւ վայիցն, եւ ոչ որ մնաց ապրեալ եւ ո՛չ մի-
ասրա զխտացին եւ նօքս եթէ՝ յաղեցան սուրբ նոցա.
ածին եւ զերկոսին իշխանան, զմի՝ իշխանն պետ կող-
մնակալութեանն Պարսից, եւ զմիւսն՝ ի բուն բնակ-
չաց իւրոց, ի տոհմէ՝ բնակչաց աշխարհին Արաց,
զերկոսեանն ունելով : Արք իրբեւ ածան ձերբակալք

առաջի թագաւորին՝ հրամայեաց փորել զաչս նոցա փոխանակ զի կոյր նկարեցին զպատկեր նորա ի նախատել նոցա զնա : Եւ զառն շարշարանօք հեղձամահ արարեալ զ՝ սառ ողջոյն (136), այլ և վարեցին զմորթ նոցա յանդամոց նոցա. և սրկեալ կանդնեալ, լցեալ զնոսս խտտով՝ կախեցին ի վերուստ զպարսպէն :

Յայնժամ՝ արկին զձեռս իւրեանց յարկեզս զանձուց մթերեալս. և ծանրարեռնեալք ամենայն բազմութիւն զօրացն՝ բերէին, զնէին սառջի իւրեանց բանաւորին շեղջս շեղջս և կոյտս կոյտս. մինչև այնչափ յաճախել բերել առաջ ի նորա, մինչև ձանձրացեալ ի հայել, տեսանել զանհամար թիւ տազանդից սուրոց և արծաթոց : Իսկ զարդ եկեղեցեաց, զականակապ, զմարդարտայեռ սպասուցն ո՞վ իցէ բաւական առ ի սլատմել : Այդ իրրե կտտարեաց նա ըստ կամս իւր, և հրամայեաց բառնալ անտի զօրն ամենայն : Ինքն չուեալ հանդերձ զանձխքն՝ զառնայ ի տեղի իւր. և թողեալ զօրս սլատերազմալս ի ձեռս օրդւոյն իւրոց Շաթայ հանդերձ զաստիարակօր արամբք քաջօր, երթալ հրամայէր ի սահմանս Աղվանից. և սլատուիրէր նոցա զայս ինչ. ասէ, թէ ելցեն մեծամեծք, առաջնորդք նոցա աշխարհին ընդ առաջ օրդւոյն իմոց, և տայեն ի ձեռս զաշխարհն իւրեանց ինձ ի ծառայութիւն, և ընդարձակեացեն

գրադարս եւ գամբոցս խրեանց եւ դվածառս ստաջի
 զօրաց իմոց՝ թողացուցէր եւ գութ նոցա կեալ եւ ծա-
 ոսցել ինձ. սպա եթէ ոչ՝ մի խնայեսցէ ակն ձեր ի
 նոսա յամենայն հասակ արուի ի հնգեասան ամե-
 նից ի վեր. եւ դմատաղատունկս պուռայն եւ գաղզս
 իգականացն պահեցէ՛ք ինձ եւ ձեզ ի ծառայութիւն եւ
 յաղախութիւն :

Եւ մեկնեալ ի միմեանց զօրացն՝ արարին ըստ
 բանին ըստ այնմիկ. սպա եկին, հասին ի հրամա-
 յեալն : Յայնժամ առաքէր պատգամս ըստ բանի
 հօրն խրոյ սո կուսակալ իշխանն Պարսից, որ էր
 մարզպան Աղվանից աշխարհին Սեմա-Վչանաս
 անուն նորա, եւ (սա) նոյն Աթոթղիկունն Վիրոյ, զոր
 վերագոյնն ասացար : Եւ ոչ առեալ յանձն Պարս-
 կին. ո՞վ ես, ասէ. եւ ուստի՞ տունդ Աղվանից. զի
 եղից ես իտխանակ զոցա գանձն իմ՝ ընդ հրամա-
 նովդ սցղմիկ. եւ առեալ դաղխն խր ընդ խր՝ յափրչ-
 տակեալ եւ գրադումս ի յաշխարհէ աստի՛ զերծ, զը-
 նաց, անկառ ի կողմանս Պարսից : Իսկ հայրասկսոն
 Աղվանից Վիրոյ, որպէս լուսա եթէ եհաս լուծ ծան-
 րութեան ի պարանոց խրեանց, վարանէր յանձն
 խր, կտակածէր, երկնչէր ի Պարսից թագաւորէն.
 քանզի վասն նորին իսկ անուան ամբաստանութեան
 պանդխտեալ էր նա յօտարութեան յարտրա բա-
 գում ժամանակս. եւ անսալ պատգամացն եւ կալ

առաջի թշնամւոյն վասն բեկման եւ կորստեան աչ-
խարհիս կամէր յանձն առնուլ : Ապա ըստ խորա-
զխտութեան ի բում գրէր թուղթ ի ծածուկ առ
թագաւորն Պարսկոց (յայտ արարեալ) զսպառնալիս
թշնամւոյն, եթէ ներկայէ նմա թագաւորն. հաճեցի
անդամ մի զմիտա թշնամւոյն իւր առաջի կալով-
ասպա եթէ : ոչ՝ զի ի բաց զնասցէ ի սահմանաց աչ-
խարհաց :

Աւ մինչդեռ նա ակն ունէր պատասխանոյն ի
թագաւորէն. և հուպ ունել, պահել ինչ զպատգա-
մաւորն, որք առաքեցան ի թշնամւոյն՝ կալեալ
զուչս նոցա սակառ արծաթով : Աւ տանէր, բերէր
զնոսա պատճառս կազդուրելով. երբեմն ասէր. կու-
չեցից զզլխաւորս, առաջնորդս ամենայն զաւառաց
աշխարհացս. զի միարանեսցին և նորա ընդ իս ի
պատասխանի հրամանի թագաւորին ձերոց. և եր-
բեմն ասէր. ո՛չ ինչ է պիտոյ յամել, մնալ ինձ բազ-
մացն խորհրդակցութեան. այլ ես ինձն զպատաս-
խանն յորինեցից ըստ սրտչածի թագաւորին ընծա-
յիցն ի պատիւ ողջունի թագաւորին ձերոց :

Յայնժամ սկսան սրտզամաւորքն ստիպել եւ
ասեն. զի կաս, հիմ յապտղես. զի ահա և հաս օրս
սահմանեալ սիռերոց ասարատակ ընդ ամենայն
երեսս Ազլվանկոց. յայտնեցաք ահա բեզ զխորհուրդ
ծածկեալ իշխանացն մերոց և տեսան մերոց Շա-

Թայ : Արդ եթէ ոչ կամեացիս աւնել ըստ հրամանի նորա, աճապարեալ զերծանիլ, փախչել, քանզի զԸսինն անձինք մեր մեծարանս եւ տուրս ի ձեռաց ձերոց, երկնչխնք մեր յԱստուծոյ մերոց, և շխարհմք նենդել և տեսանել թէ՛ մխեցին ձեռք բազմութեան զօրաց մերոց ի ձեզ և ի մերձակաց բանակս և ի ժողովօրդս բո : Մինչդեռ նորա զայս խօսէին. յանկարծակի սրտեաց զնոսա մէջն և մատախուղն (137) զամենայն երեսս երկրիս մերում առ հասարակ, զղաշտս և զգլտխալեբանց, զբլտբս և զխորս ձորոց, և ո՛չ ուրեր թնաց և ո՛չ քայլ մի ոտին յամենայն սահմանս երկրիս մերում, ի շէնս և յաղարակս, ի տունս և յանցս ձանադարհաց : Բերան ամենեցունց կարգայք վս՛յ, վս՛յ. զոչինն բարբարոտական ոչ լուր, և չէր որ ոչ ելանէր սատակիչ բարբառ շար թշնամեացն. եւ այն՝ ի միում աւուր, ի միում ժամու : Քանզի բաժանեցին յառաջադոյն վիճակով զնդից զնդից զգաւառս եւ զէնա, զհեղեղատս եւ զգետս, զաղբիբս և զմօրս, զլերինս և զղաշտս յամենեւին մխաղէս ըստ ժամադրին արեւ զաստատակն աշխարհակուլ. ի՞ճաղաց մինչև ի ծագս զողային սահմանք մեր :

Ապա այնուհետեւ անդ էր տեսանել նամանաղէս կատարիլ ըստ բարբառոյ մարդարէին, եթէ զորօրինակ փախնույտ մարդ յերեսաց առ իւժու, և սլատահեցէ նմա արջ. և զերծեալ ի նմանէ՛ անկանիցի ի

տուն խր և յեցուցեալ զձեռս յորմ, և Հարկանիցէ
 զնա օձ : Այնպէս Հասին ի վերայ մեր աւուրքն այ-
 նորիկ. զի յերեսաց սրոյն, որպէս յաշեղ առիւծէ՝ ի
 մագիլս զիշարսորչս (138) բեկանող արջոյ՝ ի ժանխ
 սովայն մատնէին ի միասին լրեալք, յօղալոյժք, սովա-
 բեկք, ախամոյ զխմեալք ի գերութիւն. որպէս ի չա-
 բութենէ՝ օձից, ի յաշէ տեսլեան դառնաշունչ թշնա-
 մւոյն խածանէին : Ապա ի ծածկել զմեզ ծովային
 աղեացն այնոցիկ, գհեա մտեալ կաթողիկոսին մերոյ,
 հանեալ զնա ի տեղւոջէ՝ տալստածից վիմայատակ
 լերանցն գեղջն որ կոչի Աողթագարակ (139),
 թողեալ նորս գիահ և գկարասի խր և զսպաս գան-
 ձուցն՝ հեծեալ ի ձի փախտտական լինէր առաջի նո-
 ցա : Եւ ոչ որ կարաց ընդ նմա ելանել ի սարաս-
 ւորաց իւրոց. բայց մի ոմն յասրակաց աշխարհիս,
 անուն նորս Պաղլշնասսո՛ սյր յաղթանդամ և զօ-
 բեղ՝ ի տոհմէ գնդասպետութեան ազգին իւրոյ. նա
 միայն ժամանեաց ելանել ընդ նմա. և ոչ արգելին
 զարչաւանս թշնամւոյն վիմախառն, ձորախիտ սաղա-
 սածք լերանց Արձախտական ամուր գաւառացն. այլ
 զործեցին մեզր մեր առաջի նոցա զգծուարինան ի
 զխրինս, և առանց զայթակղութեան էին զնացք
 ընթացից երիվարաց նոցա ի վերայ զվստց լերանց :

Հասին զինի կաթողիկոսին թշնամիրն, լարեցին
 զաղեղունս ի վերայ նոցա յիրս դառնութեան : Յայն-

ժամ սքանչելի շնորհք սուրբ Խաչին, զոր ունէր ընդ
Խ.բ, անջրպետեաց ի մէջ նորա և թշնամեացն, և
ոչ մխեցաւ ի նոսա ձեռն յաւուրն յայնմիկ : Աւ ի
նսեմանալ աւուրն զերծեալքն ուխտութիւն
զխաւար գիշերոյն առաւել քան զըրց տունջեան :
Աւ ի գիշերին յայնմիկ ընդարձակէր ճանապարհ
փրկութեան մեծ ի հայրապետին և ամենայն ապրե-
լոյն : Աւ կրկնեալ անգրէն հասին սրատգամաւորքն
թշնամոյն՝ թէ, արա՛ զայդ, և ապրեսցիս դու ևւ
տուն քո և ամենայն մնացորդք երկրի քո, ապա եթէ
ոչ՝ հրամայեցաւ յինն ունիլ, ամեղ զբեղ առ իս ակա-
մաց կամօք : Աւ ժողովեալ առ ինքն կաթողիկոսին
զամենայն զխաւար զորդիս թագաւորացն մեծաց
աշխարհիս՝ զգաւաւապետս և զգեօղապետս, զերի-
ցունս ևւ զսարկաւաղունս և զգալիս, որ ի ժամուն
անդ հանդիպեցան յամբոյն Զարարերոյ, և ասէ-
ցնտաւ. արքեղարք՝ դուք ինքնին գիտէք զհարուածս
մեծամեծս, զահ և զգողումն անյաղ և անողորմ սը-
րոյն, որ վասն մեզաց մերոց առաքեցաւ մեզ և ըն-
կըզմեաց յանկարծակի զանձինս մեր, և ահա եւր ի
տարակուտանս, և ոչ գիտեմք յի՛ երթիցուք կամ ո՛ւր
փախիցուք յերեսաց նոցա : Աւ արդ՝ եթէ, արասցուք
ըստ կամաց նոցա և եթէ ոչ՝ տակայն որ մահուան
մերոյ ի ձեռս նոցա յամենայն ժամ նկարեալ է առա-
ջի աչաց մերոյ, որում և ևս անսացից տեսանել

զօղուան խորհրդով . վաղվարակի արարէ՛ք ինձ
սրտաստիանի . քանզի ստիպէ զիս եկեալ սրտազամն .
և սա՛ զի ոչ ի սամկաց . սյլ նախարար ի զօրու
թշնամեացն և հաւատարիմ դայեակ և դաստիարակ
Թագաւորորդւոյն Շաթայ :

Եւ իրրեւ զայս խօսեցաւ՝ ձայն բարձին միարան
և սակն . Ընդէ՛ր խօսի Տէր մեր ըստ այդմ բանի այ-
սքանել զթշուտացեալ անձինս մեր . իսկ արդ՝ դու-
ցէ՛ որ ի մէնջ խնտանագոյն քան դրեզ ճանաչել
զխնատութիւն և զխրատ . և կրամ համարձակեցի՞
որ առաջի քո խօսիչ բանս հանձարոյ : Աւրդ՝ եթէ
երկայնամտեցէ մեզ մարդտակն Աստուած , մի
յապաղեր , որպէս հովիւ քաջ , զնել զանձն քո ի վերայ
մեր . վանօրոյ և մեր ըստ կարի մերում զիցուք զան-
ձինս ի վերոյ քո : Յայնժամ ասէ ցնտաս . եթէ միայն
Տէր հաճեցի՛ ես ո՛չ զանդխտեմ յերկիւղէ նոցա .
բայց դուք զոյս արարէ՛ք , զոր ստեմ ձեզ . ի բարան-
չիւր որ ի մէնջ ըստ կարի ի բում բերցէ՛ արձաթ ,
ոսկի եւ հանդերձս . և մի աղաչեցեն սիրտք ձեր
յինչս ձեր . զի կարացուք զերեսս նոցա ցածուցանել
սրտարազօր :

Յայնժամ բերեալ յօժարութեամբ ամենեցուն
առաջի նորա . տալա եհան և նա բաղում ինչս ի դան-
ձուց խրոց , որ ինչ ստաշած էր ի սրտախ . Ընծայ նո-
ցա պարզեաց : Եւ զեկեաղն սա ինքն զդայեակ ար-

բայորդւոյն հարցեալ և ստուգեալ ի նմանէ զանուանա մեծամեծացն և իշխանացն, նախարարացն և զօրավարացն, պետաց ցեղից ցեղից ամենայն զօրուն իւրեանց, ըստ առաւելութեան, ըստ խոնարհութեան նոցա. զի զիտասցէ ինքն սրատուել կարասուովն : Եւ այսպէս բաժանեալ զինչան ըստ անուան տոհմից նոցա. և զբով նշանակեալ կնքեաց. և հրամայեաց կահավարից և սայլից բառնալ. և ստ, ցորանդն կային. իրաւունս համարիմ ևս, բաց ի խառնազանճ ժողովրդոց, ձեզ ամենեցուն յայտնի անձանց զալ ի բանակ սյրազդւոյն. զի հաստարմադոյն լիցի յաչանոցա երթն իմ՝ ձեօք հանդերձ ի հնազանդութիւն նոցա : Իբրև լուան դայս՝ բազումք յօժարեցին զհետ նորա, և սակաւք սրտարեկեալք : Եւ թոյլ տուեալ՝ ոչ զոք բռնադատէր ևս ասէր. քաջալերացարս՝ ք որդեակը՝ մի երկնչիք. քանդի առաջնորդ է մեր Հոգին ճշմարտութեան, և զաւաղանն Մովսիսի՝ շնորհք սրբոց Թաչին Վերխառտի, առ ի հարկանել զալիս ծառայեալ ծովուն առաջի մեր : Եւ չուեալ անտի՝ զնաց յառաջ երանել : Եւ իբրև անցին ընդ ձորս լերանց, և թափեցան ի զեղեցկատես վայելուչ հարթահասար յուսթի դաշան Աւաի գաւառին. ոչ կարէին խմանալ, նշմարել զտեղին, ընդ որ անցանէին, յանթիւ բաղմութենէ զօրացն Ծաթայ : Այլ որպէս երբեմն ի մէջ Կարմիր ծո-

վուն, նոյնպէս (էին) սահմանը անթիւ բանակին մինչև հասանել նոցա ի դուռն արքայորդւոյն՝ սրա-
րիսպ էին ընդ աջմէ և ընդ ահեկէ խրեանց : Պատին
զնա բանակեալ ի նորին դուռտի ըստ հիւսիսոյ կող-
մանէ, մերձ ի մեծ քաղաքն Պարտու, մտա ի մէջ
յորդարուդիս մօրաջուրցն :

Այլ ի հասանել նոցա ի դուռն նորա՝ էին մեծամեծք
և նախարարք առաջի նորա. անդ տեսար զբաղմոցս
նոցա ի դուռն ի վերայ ծնկոց, ըստ նմանութեան
փաղանգաց ծանրաբեան ուղտուց . խրաբանչիւր
կոնք մի լցեալ մտով յանտրք անասնոց. ըստ նմին
և սկսեղբ, յորում թանային յուտել խրեանց յաղա-
ջուր. և զբաժակս և զըմպելիս արծաթեղէն քան-
դակաւնս յսկի համակեալս, զորս բերեալ էր
յաւայէն Տփղեաց. ըստ նմին և զըմպոցս եղջերե-
ղէնս և շերեփածեա (140) փոյտեղէնս մեծամեծս,
սրով զարգանակն ըսփէին, և նովին սարարտական,
ստոոց, անլուսայ աղտեղիքն յախուռն, յանզոյս
ի միոյ միոյ բաժակէ, երկու երկու կամ երեք երեք ի
նոցանէն զանատակ զինին կամ զկաթն ուղտուց և
ձիոց անյող յորովայնս խրեանց իբրև ի տիկա ուռու-
ցիկս չափէին : Ոչ օրինաւոր մատուակը էին առաջի
նոցա. և ոչ ստատուորք ի թիկանց կողմանէ, և ոչ
անզամ որդւոյ թաղաւորին. բայց զինուորք, որք
զդուռն նորա սահէին շուրջանակի աստարափակ

նիզակախիտ զգուշութեամբ : Աւ իբրև մուծին զնո-
սա ի ներքս ըստ մի դռնասարահան մինչև ցերկորորան,
և զընծայ ողջունին, որ բարձեալ ի բազկաց մերոց
զինի կաթ ողիկոսին. սպաս ընթացան ընդ առաջ նո-
րա. և հրամայեցին ամենեցուն փոխել ստն ոտն և
երկրպագել երկոյս անգամ, և զսոյն արգելեալ
յերկրորդ դրանն, և փոխեալ ի նոցանէ՛ զօժիտան ի
բազուկս իւրեանց՝ տարան զկաթ ողիկոսն միայն ի
ներքսադոյն խորանն, ուր նստէր արքայորդին : Աւ
ի յանդիման լինելն երկիր և սագ կաթ ողիկոսն ի
վերայ երեսաց խրոց. և մատոյց նմա զարարեան.
նոյնպէ՛ս և մեծամեծացն ամենեցուն : Աւ ընկա-
լեալ ի ձեռաց նորա. և յոյժ բերկրեալ ի տեսա-
նել զնա հանդերձ բազմութեամբն երթեալ
առ նա նստել հրամայեաց նմա մերձ առ ինքն
ի խորանի անդ . և հայեցեալ ընդ երեսս կաթ ո-
ղիկոսին իբրև ժամ մի՛ սակ. Հայր իմ ևս դու, և
տեսիլ քո իբրև զտեսիլ Աստուծոյ. և զի՞ յամեցեր
զալ առ իս. զի ոչ լինէր այդ շտապ տագնապի ի զօ-
րաց խնոց յաշխարհի բոյ : Աւ արդ ի գալղ քո ելցեն
հրամանք յերեսաց խնոց առ ամենայն զօրս զօրու-
թեան իմ զի դարձցին անդրէն ի բանակս իւրեանց.
և ոչ ևս ելցեն աստատակ ախուր ըստ սահմանս եր-
կրի քո. և բերանոյ քո հնազանդ լիցին ամենայն
զօրութիւնք իմ. և ուխտ եղից քեզ երդմամբ յարև.

Հօր խոյ **Զերու** խաբանայ. զի զոր ինչ խնդրեսցես
յինէն՝ անվրէպ կատարեցից : **Եւ** զու պատուէր
տաջիր ամենայն իշխանութեան քո զի դարձցին
յիւրարանչիւր տունս և ի վատտակա խրեանց և ի
զործս ձեռաց. և ասպատակեցից ևս ընդ աշխարհս
որ շուրջ զբև, և բերեալ Հանդուցից զօրն և զհապու-
տըն ի սահմանս քո. և իտխանակ միոյ բեկման կրկին
Հատուցից բեզ զլիութիւն մարդոյ և անամոյ. զի
ստացաւ Հայր իմ՝ զաշխարհս զայստիկ ղերեսին՝
Աղլանից, **Լվնայ** և **Չողոյ** իւր ի սեւահական ժա-
ռանդութիւն յախտենական : **Յարեաւ** կաթողի-
կոնն, և երկրպագեաց նմա և ասէ. ծառայք քո և
Հօր քո ևմբ, ևս և ամենայն բնակիչք երկրիս. խնայեալ
այսուհետև յանձինս ծառայից քոց. և դարձն՝ զսուր
քո ի մէնջ զի բեզ ծառայեացուք և Հօր քո, զոր ծա-
ռայեցար **Սասանականին** : **Եւ** զայս ասացեալ՝ զօ-
րութեամբ սրբոյ **Խաչին** շիջաւ ցատումն բարկու-
թեան զաղանարարոյ աղգին՝ ամենայն նախարա-
բայն և ամենայն զօրացն առաջի կաթողիկոսին և զէն
զզօնացեալք իրբև զոշխարս, և իրբև զօրս երկիւղածս
Սատու ծոյ առ սիրելի եղբարս և առ Համաշունչ
բազարակիցս և զբայլս : **Եւ** կարդային զանուն
կաթողիկոսին ըստ անուան արքայորդւոյն խրեանց,
Սատուած Շաթ և **Սատուած կաթողիկոս**, և զան-
ուանս երթ երոցն ընդ նմա՝ սիրելի եղբայր :

Ասրա հրամայեցաւ նոցա նստել և ուտել ընդ ինքեանս. և իջուցին զնոսա ի վերայ ծնկաց ըստ օրինի իւրեանց, և դեռալ առաջի սահանա լցեալ ի մըսոյն սղծոյ. և ոչ կամեցան ճաշակել զիէին աւուրք սրահոյ քառասներորդայն : Եւ թոյլ տուեալ ըստ կամաց ծառայիցն Աստուծոյ՝ բարձին զմիան և բերին, և զին հաց ստիաւ անասրունս (141) խորչեալս ի տապակի : Եւ դահացեալ զԱստուծոյ՝ օրհնեցին և բեկին. կերան. և հաճեցան զմիտս նոցա : Եւ յարուցեալ յընթերաց անախ՝ հրամայեաց յուղարկել զկաթողիկոսն հանդերձ իւրայնօքն զի երթիցէ ի քաղաքն, և հեշտութեամբ ազցի ի տան իւրում : Ասրա յայնմ օրէ էր ընդ նոսա ի բանակս նոցա, ի չուել նոցա և ի նստել. և իրբև հաստատեցան սիրտք նոցա ի նա. սարս և նա սկսաւ համարձակել և խնդրել, և ասէ առաջի արքայորդւոյն . որովհետև ծառայք քո եմք, խօսեցաւց զօգուտն առաջի քո տէր իմ՝ զի մի խողանացեալ անասպատացի երկիրն . առարկեցև ի քէն գործակալս արս հաւատարիմս յամենայն տեղիս, ի չէնս և յաղարակս, ի բերդս և յաւանս զի դարձցին բնակիչք երկրիս, և գործեցեն առանց երկխոյի, և սրահեցին նորօք յամենայն բռնութենէ զօրաց քոց : Եւ եթէ միամտութեամբ ստացայք դու և հայք քո զերկիրս ի ծառայութիւն խոնարհեալ դու մեծամեծօրդ յաղաչանս իմ՝ և հրամա-

յեւ արձակել զամենայն անձինս գերեալս ի զօրաց քոց, զարս և զկանայս, զաղջկունս և զմանկունս, զոր ունին արգելեալ ի խորանս իւրեանց. զի մի բեցեսցին, բաժանեացին հարբ յորդոց իւրեանց, և մարք՝ ի դատերաց. և սարտուցեալ ելանիցեն ընդ երկիրս, որպէս և զինք զորովեալք՝ յորսորդաց յորթուց իւրեանց :

Այսպէս մեղմ և ողոր բանիւր, ըստ հողեօր խնայտութեան իւրոյ, զարձոյց զսիրտս նոցա ի խնդիրս իւր. և ել հրամանս այս յերեսաց արբայորդայն ամենայն զօրաց իւրոց զի արձակեացին ամենայն գերեալքն, և մի որ իշխեսցէ արգելուլ կամ թաքուցանել, սպասէ : ոչ՝ սլատիժս մեծամեծս կրեսցէ : Եւ առարեաց ի վերայ այսոցիկ սբա յայտնիս, զորս բնդիւնս անուանեն, ութն արամբք՝ սպասաւորօք կաթողիկոսին. և եկեալ ի բանակս նոցա՝ քննէին և յուզէին ի խորանս և ի վրանս նոցա. և զթաքուցեալսն ի ներքոյ կարասուց կամ դրաստուն սրատանաց զմատաղ մանկունան քարշէին, ամէին արտարս. և ոչ որ իշխէր հարկանիլ ընդդէմ նոցա : Եւ ժողովեալ երամ երամ՝ ամէին ի դուռն կաթողիկոսին : Իսկ նա, իբրև հաւ ի վերայ ձագուց զթացեալ, զգեցուցանէր զմերկսն, և կերակրէր զկարօտեալսն, և առարէր յիւրաբանչիւր տունս. և շնորհք Աստուծոյ էին ընդ նմա. և յաջողէր յամենայն ճանա-

պարհա և խորհոտ բղս իւր : Այս մեծացաւ անունն նորա
ի մէջ բազմութեան թնամեացն մինչև յօրն : յո-
րում այց արար Աստուած ի ձեռաց նորա ժողովրդ-
դեան իւրում փրկութեան :

— 1214 —

ԺԵ — Մասն սատկացեալ սովոյն, սրոյն և գերու-
րեանն ի միասին :

Պարտ և արժանն է մեզ յիշել վասն ժամանակի
նեղութեան սովոյն, զի եկն եհաս, եռացոյց ի ներ-
քոյ ստից մերոց զմուկն ծախող. և եկեր զամենայն
բոցս, և սպառեաց զամենայն պտուղ անդաստանաց
մերոց : Ասլա ի մի վայր գումարեայր ստկալի զօ-
րաշարքն երեքին՝ սովն և սուրն և մահն՝ զործակիցր
նոցա զոյգ բնթացեայր ի միմեանս խուճապէին, և
յանինաց վիրաւորէին և զխաթ աւալ տարածանէին :
Այս ոչ արժանի ըլալ հաղորդութեան յետին թողակի
բաւութեանն. զի արդեւցր սուրն, և հեղցայր սովն,
և հեղձուցանէր մահն : Ահ զառնութեան ժամա-
նակիս այսորիկ. և եղկեղի՛ են աչք նոցա, որք տեսին

զվիշն զայն մեծ : Թշուառացեալ զերձեալքն աղեր-
սէին լերանց եթէ՛ անկերսւոյ ի վերայ մեր՝ ահա-
բեկեալք ի նոցանէն, ի տերեւոյ և եթ խարչափելոյ
սրտաթափք : Այ ի ժամանակի նեղութեան յառա-
քառասներորդայն սրահոյ յախուռն, անխափք մեր-
ձեցեալ ի գէշ մեռելութեաց անսրբոց, այլ և յարմատս
բանջարաց. և հանեալք զկեղև ծառոց, և զծայրս
ոստոցն ծամէին. և ոչ լինէր օգուտ ուժի ինչ ու-
տելն : Այլ և (որ) զչոր խեշ (142) խաղողոց տայր
անձանց թշուառականացն յաղալ և յուտել. և բաղ-
մութիւն սովածացն ժողովեալ ի մի վայր՝ զխմէին
ի վերայ սցնոյխոցն. յափշտակէին ի նմանէ, և
սրտաուհատակոծ և ս աննէին վտան իւրայնոցն : Այ-
այնոյէս սատակէին և նորա ընդ շքաւորան. և միշտ
բաղցեալ կային աչք նոցա յաղահեղ և հանել և զըն-
կերին : Այ լուսոյ ի հաւատարիմ մարդոց եթէ՛ տե-
սար մեր զամանս յուտել զմեռելոցն անդամն. այլ և
զբաղմաժամանակեաց մորթս արջառոց և զարփս
ծխակիրս և զօգս կօշկաց հնայեալս եփէին և
ուտէին :

Այլ օրինակ մերոց փորձութեանցս ոչ կարեւր
գտանել, բաց միայն զաւերն Արուստղէմի ի Ալե-
սպասիանոսէ և ի Տխոսոսէ, և կոխեցաք զգիակունս
սովամահաց՝ սևացեալս և ուսուցեալս ընդ երեսս
զաշտաց, իբրև զբարինս հեղեղատի : Այ կատարէք

բանն մարդարեւական եթէ՛ թաղումն իշոյ թաղեսցի-
և հոց սոց մի գոցի ի տան ձերում : Աւ ի Յամուն
յայնմ և ի խառնել դաղարուցն առաւել էր թիւ սա-
տակելոցն քան դամենացն աւուրս ձմերայնոցն . և
մանաւանդ որք կարեւոր էին ի ըսել և ի միտ առնուլ
որ է այս ինչ : Մտ ի վախճան ժամանակի կատա-
րած ի սովոցն այլ իմն ախոր հիւանդութեան տարա-
ձեցան ընդ սահմանս աշխարհիս . որ ոչ էր ըստ բնու-
թեան այլոց ցառոց . այլ յանակնկալ յախտէ անտի
անդգայեալք իրրեւ աւուրս միոյ ամսոյ կամ երկուց,
կարկամեալք կցրէին դատամունս իւրեանց .
յեղումն զաչս իւրեանց . և ոչ գնչան անգամ հիւան-
դութեան խմանային, և ջուր խնդրել ոչ գխտէին :
Աւ ոմանք իրրեւ մոլեղին վարսամնահարք՝ ելեալք
յանկճղնոցն մերիք և խոցտառակք՝ ընդ որմն խօսե-
լին, և ընդ հողմն կոծէին . այլք զհի անգաղաչտս կռփե-
լին : Թէպէտ և ցաւն ժանտք էին . սակոցն մահր ոչ
գործեցան . զոր անուանեցին ցաւ խեղագարու-
թեան . այլ ծիրէին, սեւացեալ հաղէին մարմինք նո-
ցա, և ըւծանէին յողբն . և ճողէին մաղբ հեղացն և
մօրուացն . զորս սորայի սուգ ստի աւուրս բազումն
ի վերայ անցից խոցտամահացն աղաչելով դամեն-
ողորմն Աստուած զի յանկումն արասցէ անտանեցի
հարուածոցն :

Ես Վ իրոյ՝ Աղլանից և Ալմնոց և Չորայ կաթսղի-

կոս, թողում ասել զայլն ամենայն զսխալէս զազրա-
լիս՝ զմարմնոյ սեւութիւնս և զկնտութիւնս զլիսոց. զի
յայտմ եւս յայտնի լիցիր ան մարդարէ, ակրան եթէ՛, ամից
ի վերայ ամենայն հասակաց բարձ և ի վերայ ամենայն
զլիսոց՝ կնտութիւն. և արարից նմա իրրեւ սուգ սի-
րելոյ : Ապա իրրեւ եւս Աստուած կատարել
զամենայն կամս իւր՝ յիշեաց իրրեւ զՆոյ ի ջուրց
հեղեղէ ի տապանի անդ. և զթացեալ եւս նոցա ըզ-
խնդրուածս նոցա. առարեաց զլիսութիւնս յանձինս
նոցա. յազեցոյց զբաղցեալս, և զկարօտեալս լի
արար բարո թեամբ. զի վայելեալբ յաւելցին ի փա-
ռատրութիւն Աստուծոյ :

Ժ. Զ. — Մտկս մե՛ յարան շեկեացն որ խնդրեաց վրէժ
ի բշտամեացն :

Յերկրորդ ամի Աքտաչրի՛ որդւոյ Ապախատայ, Պարսից արբայի, մինչդեռ ևս սա ունէր զիշխանու-
թիւնն ըստ կամս իւր. իշխանն հխտիսոց զօրանայր
բունութեամբ յամենայն հասրս իւր. և եղ զսհ և

զերկիւղ ընդ երեսս երկրի. և ատարեաց գործա-
կալս ի վերայ ազգի ազգի արուեստագործաց, որք
զգխոտութիւն ստիեծնութեան և արծաթաձալու-
թեան և երկաթաձալութեան և սղնձագործու-
թեան ունէին : Նա և զանցս վաճառաց և զկարթ-
ընկէցս ձկնորսութեան մեծամեծ գետոցն Աուրայ
և Արասիայ զամենայն ճշգիւ սրահանջէր, և ըզ
զիլդարմայան ըստ սովորութեան աշխարհադրին
Պարսից թագաւորութեան : Աւ իրրեւ ստուգեաց
զամենայն բարութիւնս երկրիս. և հաստատեաց ի
միտս իւր զոչ ծածկեացն ի նմանէն. եդ ի մտի իւ-
րու՛մ ի ժամանակս ամառնային վարել յաշխարհն
Հայոց. և զնա ևս սահմանակցօք իւրովք ածել ի
հնազանդութիւն՝ և ընտրեալ ի զօրաց իւրոց արս
զօրաւորս իրրեւ երթա հազարս, և իշխան նոցա
Չորսրան-Թարխան (143) կոչեցեալ՝ այր ժիրհ և
արխանարբու, ատարէր զնա յառաջագոյն բան զինրն
զի սրատրաստեսցէ առաջի նորա աներկիւղ զճանա-
սարհս նորա . և քննեսցէ վասն հարստացեալ
զօրավարին Պարսից, որ դեռ ևս ունէր զաշխարհն
Պաղեստինացոց : Աւ ինքն տակաւ շուեաց զհեռ
նորա ըստ կազգօրեւոյ աղխի բազմութեան զօ-
րուն իւրոց :

Արդ իրրեւ և հաս իշխանն առաջադաս՝ նորա յաշ-
խարհն Հայոց, ընէր այնուհետեւ զզառն ընդդէմ նո-

րա զօրավարին Պարսից՝ ընկճեալ կայր իրրեւ օձ ի
ճանապարհին դարանակալ. եւ սրահէր առաջի նորա
զճանապարհն : Ազդ լինէր ապա Շահր-Վարազայն
լուրս սոյս եթէ՝ զինչ խորհեցաւ թշնամին, եւ կամ
թէ՝ ո՛ւր ձգեցան աներկխոզ առաջադահրն զօրուն
խրեանց ընդզէմ՝ նորա : Յայնժամ եւ նա հրապա-
րակախօս լինէր ի մէջ զօրաց իւրոց. եւ կարծիս
տայր կտրել զչառախոս Ստանականին եւ իւր՝ ըզ
թագաւորնն. եւ ասէր. տեսէ՛ք եւ խմասջիք տունդ
Պարսից՝ զի ո՛չ ինչ էր առանց իմ՝ որ վանեցի զօր-
դին Հոռմեւայ (144) . եւ արդ զսորձաց ընդզէմ
արեւելից. եւ հրամայեմ քաջ զօրաց խնոց ընդ ոսո
երկվարաց (կոխեւ) զզոդեստանն իջեալ յերեսաց
հիւսիսոց : Եւ զխաւրդ ոչ փրկեաց զնոսս զխացիկն
խրեանց յոր յստացեալն (145) էին խաղաղիկ ի
ձեռին, եւ զզուեն ի գիրկս, որպէս մանուկ ընդոճնի
խրեանց. սցլ անկան, պարտեցան առաջի սակաւա-
ւորացն, որոց եւ անմարդի գտեալ զձեզ՝ հաստասե-
ցին ի սիրտս խրեանց ժառանգել զփառս Արեւոց
աշխարհիս :

Եւ զայս ասացեալ՝ հպարտութեամբ բարբառէր
առաջի միումն քաջ արանց զօրուն իւրոց, զոր Հո-
նակն կոչէին՝ իշխան զնդին Տաճկացեաց . այլի,
ասէ, անց ի մէջ, ընտրեալ զու քեզ զունդս՝ արս
արիւ իրրեւ տանն հազարս. եւ զխմեալ ի վերայ նոցա.

և և մի ընտրեսցես վասն նոցա տեղի սրատերաղմի-
և և մի ճակատեսցես ընդ նոսա. և և մի ձգեսցես ըզ-
սուր քո ի սրատենից իրրեւ վրէժխնդիր ի վերայ թըշ-
նամեաց իւրոց. զի մի սարժեսցին յաղղա իւրեանց
եթէ՛ սրով իւրեանց սատակեցին զնոսա. այլ ընդ
ոտս և և ընդ ընծս երխլարաց քոց կոխեսցե՛ս զնոսա,
և և հոսեսցե՛ս զնոսա, որպէ՛ս փոշի առաջի հողմոց :

Ա.Ղ և և զս՛յս սրացես ընդ նոսա. զի յսպառել
զառաջինն՝ յառաջեսցե՛ս միսել ի թագաւորն և և ի
բանակս նորա. և և քեզէ՛ն միայն վճարեսցե՛ս զգործ
սրատերաղմին ընդ նմա : **Եւ** իրրեւ սրատեսցես
զամենեսին առհասարակ՝ կոչեսցե՛ս զտեղի սրատե-
րաղմին գերեզմանս թշնամեաց. ահա՛ ասացի քեզ :

Ա.դ իրրեւ լուաւ զայս հալարտն ի հալարտէն՝
պանծացեալ յանձն իւր ելանէր ճոխութեամբ յերե-
սաց նորա. և և հանդէս արար զօրուն նորա, և և եհաս
ընդդէմ թշնամուցն : **Եւ** իրրեւ եղեն իրազեկ թշնա-
միրն՝ յառաջ քան զգալ նոցա դարան գործեալ ի
ճանստարհին՝ կէսն ընդդէմ նոցա ճակատեալ կային.
և և բախեալ ընդ միմեանս՝ խկոյն ի փախուստ դառ-
նային առաջի նոցա : **Եւ** յարուցեալք աստի անտի՛
գոչէին ի վերայ նոցա. և և շուրջ սրատեալ, որպէ՛ս
հուր յեղէ զն, զեզերրք ծովուն **Պ**աղամայ՝ ոչ թողին
ի նոցանէ և և ո՛չ մի. և և ո՛չ ոք էր որ գուժկան լինէր
այնչափ արանց, և և սարժանք նոցա յետս ընդդէմ

լինէին. զի ո՛չ եթէ իւրով զօրութեամբ զօրանայ մարդ. այլ Տէր տկար սունէ զհակառակորդս :

Աւ իրրեւ կողոպտեցին զգլխակունան եւ ժողովեցին զզարդս երթվարացն, զգեզարդունս եւ սուսերս սակխապատս եւ զվահանս եւ զհանդերձս պատուականս Հոռմայեցւոց ճարտարաց ներկեալ եւ յօրինեալ : Աւ բովանդակ զամենայն կուտեալս բաժանեցին յինքեանս. եւ, ըստ սովորութեան խրեանց, զամենայն գեղեցիկ երթվարացն հերձուին զլանջս եւ զնչափողսն կտրէին եւ վարս պարանոցացն եւ ճակատացն եւ զազխան ընդ մորթան եւ ընդ ոսկորն մինչեւ ցկանդուն մի. անչքեղացուցանէին զտեսիլ նոցա իրրեւ զիշուց կահակրաց : Արդ իրրեւ պարտեցաւ այն եւս հալարտութիւն, զխոաց ի միտս իւր ամենայն պատերազմող եւ որ կապէր զսուր իւր յաղղեր, եթէ ոչ ինչ համարի առաջի նոցա իշխանութիւն թաղասորաց եւ զօրութիւն զօրավարաց : Անդէն դարձոց զերեսս իւր Աստուայն (146) հիսիսոց յետս ընդդէմ զորդեօրն իւրովր . եւ սկսաւ սգորել ի բովի ընդ ինքն. ցանկէ զեւանդն բարկութեան իւրոց ի վերայ կորեանցն իւրոց, եւ տուժել ընդ միոց հաղարս, եւ ընդ երկուց՝ ըլիւրս. բանգի սկսաւ ասել վասն ահագին եւ սոսկալի հատուցմանն որ հատուցաւ ի զլուխ թշնամեաց մերոց :

Աւ յուզին միտք իմ զբաշտում ճառօք ածեւ օրի-

նակս. մի՞թէ, առաւել իցեն քան զընկզմիլն Փարաւոնի, կամ ամբաստալ խաչանման ձեռացն Մովսիսի ի հարկանելն զԱմաղէկ, կամ մեծ զոր Գեղէնն կոտորեաց, կամ սկայազոր քաջութիւն որդւոյն Յեսեայ, կամ սոսկալի ահ զիշերայլն որ եհաս Ստրեստանւոյն, եւ որ սոցին նման : Այլ մեր ի նոյն դարձցուք ի կարգ բանիցն. զի մեծ արար Տէր զառնելն իւր ընդ մեզ. եւ մեր ոչ նայեցար : Գլխեցին նորս ի կիրճս ճանապարհաց երկից աշխարհաց՝ Հայոց, Վրաց եւ Արլանից : Եւ անդ ընկճեալ (147) հասանէր բոթն ահադին ի հիւսիսականաց օձառող առիւծէն, որ էր նա ինքն Զերու խաբան (148) առ զիշախանձ կորիւնն իւր Շաթ թէ՛ հասին ի վերայ իմ հէնք. եւ ոչ յաւերուս տեսանել զերեսս իմ. փոխանակ զի ոչ կոցի ես յակաստանի. այլ ձգտեցայ յանպատշաճ թագաւորութիւն, որ ոչ էր ինձ անկ. վասնորոյ յամբարտաւանելն իմում եւ յայսմ բարձրութենէ անկոյ : Եւ սրդ դու մի յարազեր սատակել զազդդ, որ ընդ քեզ են. եւ ջանաւապրել ի ձեռաց նոցա. զի ի յառաջագոյն լսելն դոցա զեղեակբս՝ վաղվաղեացեն սխտ, ստտել քեզ. այլ ես կորեաց եւ անդասկացայ :

ԺԷ. — Վասն Միհրակեան տոմին լինել ի Սասանական Խոսրովու ցեղէ. և լինել ևսխագան Աղվանից տանս :

Յստոյզ ևս ի բուն սլատմագրաց այսպէս ծանեաք եթէ Բնդոյ ևս Վստամ՝ եղբարբ, ազգայինբ Պարսից թագաւորին. յարեան ի վերայ Որմզդի արքայի, հօր Խոսրովու և սպանին զնա. և ինքեանբ զնային զհետ բեռորդոյն իւրեանց Խոսրովու՝ որդոյ Որմզդի, փախառեայբ եղեալ ի ձեռաց Վահրամայ Չորինն (149) կոչեցելոյ՝ անկանին ի Յոյն առ Մօրիկ՝ թագաւորն Հոռոմոց : Եւ նորա փեսայացուցեալ զԽոսրով՝ առաքէ ընդ նմա զօրս բազումս. և նա անցանէ, զայ, առնու զթագաւորութիւն իւր :

Յետ բազում ամաց լինի վրէժխնդիր արեան հօր իւրոյ Որմզդի. կոտորէ զերկասեան քեռիա իւր ըզ Բնդոյ ևս Վստամ, և ի նոյն ազգէ իրբեւ արս վաթսուն : Ուստի լեալ փախստական Միհրան՝ ազգայինն Խոսրովու, միարանէ ընդ իւր զկողմն աշխարհացն. ևս առեալ երգս իրբեւ երեսուն հազար՝ անցանէ ի կողմանս Աղվանից, հասանէ յՈւտի դաւառ մերձ ի քաղաքն մեծ Պարտաւ՝ կամէր մտանել ի Խաղիրս, և յա ելուլ ի թշնամիան : Իսկ արքային Խոսրովու

լինին մեղադիր պատուաւորքն իւր թէ ընդէր ոչ է
քեզ փոյթ վասն Միհրանայ՝ ազգակցին քո, որ յեր-
կիրազէ քո յաւելաւ ի թշնամիս քո. և հասուցանէ ի
վերայ քո խոռովութիւն : Նա խակ և խակ առնէ զիր
խոնարհութեան զկնի Միհրանայ . և զբայր խմ և
հարազատ՝ մի վիյի քեզ հեռանալ յինէն թշնամու-
թեամբ. և եթէ ոչ հաճեցար ընդ իս բնակել, ուր
հրովարտակոչ խմ հասանէ, երկիրդ այդ քեզ վիյի ի
բնակութիւն որչափ և և հասանէ զնայր ոտից քոց :

Եւ ի դալ հրովարտակին՝ պատահինմա ի սարսոն
գաւառին Գարդմանայ. զոր առեալ ընթերցաւ, և և
լի եղև ուրախութեամբ : Եւ տեսեալ զբարեխառ-
նութիւն աշխարհին՝ հաճեցաւ ի նմա վինել բնարար.
և յինեալ յիւր անուն քաղաք կոչելով զնա Միհ-
րաւան :

Խակ ի դալ գարնանային աւուրցն ելանէ ի վեր-
կոյս Գարդման գաւառին. գաւով առ ինքն կոչէ ի
զլիաւորացն արս երկոտասան. սրով բառնայ. և
տիրէ աշխարհին : Ապա յետ բազում ժամանակայ
խաղաղական կենօք վճարի յաշխարհէս : Լինի սորա
որդի Սյանայէլ, որ ծնաւ զՎարդ. Վարդ ծնաւ ըզ
բաջն Վարդան, որ չինեայ զբերդն Գարդմանայ
զերիս սան : Եւ նենգեալ ի սիրտ ի ր զնախնական
ազդն Հայկազեանց՝ Եռանշահիկս, զոր վերագոյն
զբեցար ի մատենիս, կոչէ որպէս ի ճաշ, և և հոց

կորստեան գործեալ նոցա՝ տայ ուտել ի ճաշի անդ
արեամբ խրեանց. արար զլիսատումն արանց վաթ-
սընից, միմիայն թողոյր ի նոցանէն զփեսայա-
ցեալն խրում ցեղին Զարմիհրն Կոանչահիկ : Այս-
պէս եղև նոցայն տիրել Աղվանից. նա եւ զվայրա-
սուն ազգն Կաւկասու հնազանդեցոյց խր. եւ սա
մեռանի խաղաղութեամբ : Սորա լինի որդի Վարդ-
Վարդ ծնանի զՎարազման եւ Շուշիկ տիկին եւ
զՎարազ-Պրիգոր՝ առաջին իշխանն Աղվանից, որ
սիւս զմկրտութիւն ի Վիրոյէ՝ Աղվանից կաթողիկոսէ :
Վարազ-Պրիգորոյ լինին որդիք չորք՝ Վարազ-
Փերոթ, Զեւանչէր, Յիզուտ-Խոսրով, Վարազման.
այս կացցէ ի պատշաճն :

— 00 —

ԺԸ. — Գործք ե քաշութիւն մեծի իշխանին Զեւան-
չէրի՝ երկրորդ որդւոյն Վարազ-Պրիգորի, զոր
ի Պարսիկս եցոյց արութիւն քաշութեան :

Յետ ամաց չորից մահուան մեծին Խոսրովու, որ
Պարսիցն էր արբայ, թաղաւորէ, որդի նորս Յաղ-

կերտ. զօրանայ ազգն Հագարու միարանեալ ի ցեղս
տաանեւերիու, խրոխտ և ահեղ յողովս թեամբ յերկ-
րէ հեռատանն, դիմեալ դան իրրեւ մրրիկ ընդ անա-
սրատ երկիր, անցանէին ընդ կողմանս Ասորեստանի
և ելանեն տաղնասրաւ ի վերայ թագաւորին Պար-
սից ։ Յայնժամ որ միանդամայն ի ձեռս թագա-
ւորութեան Պարսից էինն զօրալարբ և իշխանբ,
տեարբ և բնաշխարհիկ ազատբ կողմանց կողմանց՝
զօրաժողով լինէին կալ ընդդէմ օտարազգւոց թըշ-
նամուոյն ։

Եւ ի լինել սյսորիկ՝ Արտաշ-Պրիդոր՝ իշխանն
Աղվանից, ըստ սեպհականն իւր լինելոյ Սյտաշխա-
կան տոհմին, տեսեալ զերկրորդ որդին իւր Չեան-
շէր խրոխտ և սիզածեմ՝, չբնազազեղ ունելով ախյ-
ղեռ ևս կամէր ծաղկել ի ծնօտան տէղ մօրուացն,
սիրեցեալ յաչս հօր, սրատրատ ի սպասազինու-
թիւն, բաջամոցոց իրրեւ զարծուի, վստահ եղեալ
հօրն յամենայնօրն Չեանշէր՝ հաստատէր ի միտս
իւր լինել նմա հնարուոր ի կեանս աշխարհիս հաւա-
սարեալ զինքն ի մեծամեծս ևւ կալ առաջ ի թագա-
ւորաց ։ Այսան սյսորիկ յորդուոց անտի վոխանակ իւր
սրատչաճ համարէր զնա տուրբէլ ի դուռն արբունի ։
Որոց առեալ զգուռդան ի հօրէն՝ նախքան զիշխանն
Սիւնեաց և զսարաբազեան Հայոց յառաջէր հասանել
ի համաշխարհականն այն բիւբաւոր ժողովս ։ Չոր

տեսեալ զօրավարին Ռոստոմայ՝ թուեցեալ յաչս նորա իրրև զեղբայր կամ զորդի. այլև ամենեցուն երևէր ըղձալի :

Անդ առնոյր զօրավարն զյոզնահազարս Հեծելոց. զայր, Հասանէր ի Տիգրոն առ թագաւորն Յաղկերտ. և յանդիման առնէր զմանուկն Զւեանչէր : Նոյն ժամայն եղեալ արքային զձեռս ի զլուխ նորա՝ զոփեաց, եւ կոչեաց զնա սպարապետ Աղվանից : Եւ անցեալ ընդ զետն Քվղաթ՝ եհաս ի Ահհիւաւատ գաւառ. ի բազումս սրարձեալ զօր՝ մեծամեծս խորխոսոցր առաթուր Հարկանել զհարաւայինսն ամենայն և յայնկոյս մեռեալն Զրոյ բանակեցաւ ընդդէմ նոցա : Եւ յորժամ ելանէին փախտաք (150) ի նոցանէն, ելանէր եւ սպարապետն Աղվանից. եւ զյաջողութիւնն ցուցանէր արխարար : Եւ յառաջնում նուազին զոմանս Հարկանէր. ևս առաւել սրայարդար (151) լինէր, զի զխտէր եթէ Տէր ընդ իս է : Եւ յետ սուղ ինչ աւուրց յամեանն մեհեկանի, որ օր ծնընդեանն էր Քրիստոսի, երեսուն հազարք Հեծելոց եւ տասն հազարք Հետեւակաց ընդդէմ նոցա ճակատեցան. և որդիքն Հազարու եկեալ ի Կատչանէ (152) բազմութիւն Հեծելոց եւ քսան հազար Հետեւակաց՝ ստպարախիտ շարժմամբ յառաջ խաղացեալ նախաձեռն լինէին Հարկանել զզօրն Պարսից :

Իսկ սպարապետն Աղվանից ընդ արս զօրութեան

միջամուխ լեալ՝ զերկուսն ի գիմամարտիցն հարեալ
ընկենայր. և դայր, ելանէր երիս վերս զժնդակս յան-
ձին բերելով, և զերթվարն ի չորս վայր խոցեալ .
ուստի մինչև յղետն հինահալած արչաւանօք զհետ
ընթանայր թշնամին: Եւ սա մարտուցեալ դայր, և
զղետովն անցանէր արխնազանդ լեալ զղետն. և
զհնրն շաղախիւր: Կակ իրրեւ ետես զմեծամեծսն
զգօրսն ամենայն, իրրեւ զխոտ հնձեալ, աճաւարէր
անդէն ի դուռն արբունի: Եւ իրրեւ սլաւոմեցաւ
արքայի արութեան նորա դործք և կարեւիւր խոցութեան,
նոյնժամայն հրամայէր՝ տալ նմա սպարանս.
և արբունի բժշկաց կալ սո նմա. նա և յաշխարհէն
բազում ընդունելութիւն:

Ապա գտեալ զառողջութիւն՝ մտանէ՛ տա արքայ.
և արքայ զնէ՛ զձեռն ի գլուխ նորա, և բանս բարեաց
ի լուր ամենեցուն զնմանէն խօսէր. և ըստ զօրաւիւ-
րաց կարգին տայր նմա նշանակա և փողս աղղե-
ցութեան՝ երկու նիզակս ոսկիս և երկու վահանս
ոսկեբանդակս, զօր միշտ սոաջի շրջեցուցանելին.
և նախամեծար քան զամենեւեան առնէին ընդ միջ
ածեալ դօտի ոսկի ընդելուզեալ մարդարտով, և
սուսեր ոսկեսարայն, սարարանջանս բազկացն,
և սլակ ցանկալի ի գլուխ նորա, ոսկեսարեան
ետուն նմա զանկապանս մարդարտով, և զուսար-
տակ նոյնդունակ շուրջ զսպարանոցանս, ազույլն նմա

արջմաթար (իցէ՞ արջնաթար) ստորս շորիք դրօ-
շակօր, և գրաստս անդոյ, մետաքսառէջս և ոսկեթե-
զան փարոսազով : Եւ հրամայեցին նմա գիւղա-
տանեայս բնարար ծուռայութեան և դեաս ձկանց :
Անդ էր տեսանել ըստ գրեցելումն անդ վաստակոյ
բարեայ սլուռդ փառաոր : Արոյ առեալ զայսբան
թագաւորական մեծութիւնս՝ յառաջադէմ եւս
լինէր :

Քանդիի Մոյ և յԱհմատան երկու զօրաւարք սաս-
տիկ վրդովմամբ զվիմեանս բաղխէին ի կոխ : Հա-
րեալ սորա զայր մի՝ յանդիման ամենեցուն թաւալ-
զըր խաղացուցանէր : Եւ իմբն որդէս խմաստուն որ
զնտաս ի խաղաղութիւն վարեայ. ուստի եւ զօրա-
վարն Խոտաղատ բազմամեծար յարգանօր ընդ իւր
ածէր : Իսկ յօթներորդ ամին (153) Յագիկբաթի ել
միսանդամ թշնամին. եւ սղաչարեայ զարբայ ի
Տիգրոն բաղարի ամիսս վեց : Յայնժամ զօրավարն
Խոտաղատ (154) և սպարապետն Աղլանից զէմ
եղեալ շարժէին զօրօրն հանդերձ : Անդ ակն ի վեր
եղեալ արին Ջեւանչէր՝ երբիւք հաղարօք նախընթաց
լինէր ի վերայ. և հինասհարձ արչաւանօր տարեալ
զնտաս անցուցանէր ընդ դեան, և ոչ տայր նոցա
թոյլ զամիսս վեց անցանել ընդ Պիղզաթ դեան, մին-
չև առեալ զթագաւորն ելանէին ի դաստակերան
մեծ : Եւ ահեղ յղովութեամբ զիղանէր թշնամին ի

վերայ նորա. և անտի շարժելին զթագաւորն ի Բեկ-
ղալ : Եւ որդիքն Հարաւոյ յողնահար բռնութեամբ,
նմանեալ ալեաց ծովու՝ զհետ շարժեալ խաղային :
Եւ եղեալ անդ սակաւ առաջ՝ ոչ զաղարէր սպարա-
պետն Աղլանից յերանելոյ առ նոսա, և զիւր անձինն
հրատարակաւ որ ցուցանել քաջութիւն. որոյ բազում
անգամ առաջի խկ թագաւորին զօտարազդի թըշ-
նամեացն բերեալ ընկենոյր զզլախա :

Յետ այսորիկ ճակատ առ ճակատ պատերազմ
խորեալ. և եղև բեկումն շար ի Տեառնէ Պարսից զօ-
րուն ի լլման ժամանակի նոցա. և վերնառար հրա-
մանն երթայր, կործանէր զթագաւորս թիւն նոցա :
Այդ զտն եօթն ի պատերազմունա յայտոիկ տար-
ժանեալ մրցէր քաջն Ջեւանշէր՝ տասն և մի զժնդայ
վերս յանձն առեալ՝ զայր հրաժարեալ ի նոցանէ
Մտրպատական դաւառ : Եւ տեսեալ զայնքան
հռչակեալ նորա անուն զօրտպեալին սրբոյի՝ ստի-
պէր զնա առնուլ զբոյր իւր ի կնտութիւն. խկ նա վա-
սըն շկամելոյ զօր յանօրինացն առնուլ կին՝ զխնեալ
զայր յերկիր իւր : Ասան որոյ յոյժ խնդութիւն քա-
ջախնամող հօրն լինէր. նմանեալ նահապետին Յա-
կորայ ի տեսանել զանդրանիին Հապէլի, առ որ
հողին արժարժեալ՝ այնպէս վարէր զբող՝ ամէն իւրով՝
զգոյն ելեաացն ալեծաղիկ զարդարեալ :

ԺԹ. — Ստարասկետոսիւն Չեւանչէրի Աղլանից.
և յադրանարեւն (155) զՊարսիկս. և ման
Յազկերտի. և սեճնատուր լինելն Յունաց
կայսեր :

Եկեալ մեծապանծ անուամբն սմեհնապոյծառն
Չեւանչէր ի Պարսկաստանեացն մարտից՝ հանդիսա-
ցուցանէ ընդ ինքն զբովանդակ տունն Աղլանից
ըստ թաղաւորական հրամանին : Եւ առեալ զգունդն
խր հանդերձ հարբն՝ ի վեր կոյս Պերոզապատ քա-
ղարին ելանէր : Եւ քաջքն Պարսից շարժեալ զային
ի վերայ աշխարհիս սուրս ապստամբնանն Չեւան-
չէրի : Եւ մինչդեռ առաջր թ շնամեացն զսա ստորին
կոյս նորին դաւառի ճեպով ելանէին՝ անդէն վաղա-
դոյն ճեպով ի վերայ զինեալ ինքնաձեռն լինէր հար-
կանել անդ և զՎեըմնագղի սմն հեղինակ (156)
զօրուն : Առ որ սրահար ճարտիմամբ ինքն և զօրր
խր անկումն բազմաց սանէին. այլ և ձերբակալս ի
նոցանէ և ձիս և ջորիս և կապուտս յորով առեալ
դառնային. և ոչ դադարէին հետամուտ լինել զուն-
դըն Պարսից :

Լինէր միւսանդամ ի ընդնախայրի անդ բախումն
ընդ միմեանս. յաջողեցաւ ևս այն օր նմա ի Տեւանչէ

առնելով զյաղթութիւնս Եւ խտրոյն եհաս լուր դուժի
(157) եթէ՛ մտին զորքն Պարսից ի Պերող քա-
ղաք. եւ զմայրն հանդերձ եղբարրքն գերի առեալ
վարեցին ։ Արդարեւ. առեմ եթէ՛ որպէս արջ որ-
դէկոտոր զայրազնեալ գաղանանայր. եւ դառնա-
ցեալ անցանէր ձեարով զհայրենի վիճակին իւր սահ-
մանս յայնկոյս դէտոյն Կուրայ. ի Կապիճանն (158)
գաւառ. եւ անդ դնէր ընդ նսաս ս չ վարկարարայի-
այլ խոհանարանապէս դէմ առ դէմ ապա՛ սրատերաղ-
մի. եւ անդանդխտող մրցմամբն իւր ստնոյր վէր ի
գլուխն . ոյլ բաւական աջոյն Քրիստոսի օգնու-
թեամբն սատարկ եւ զօրեղ զինքն եցոյց, մինչև ոչ
միայ առն մնալ ի թշնամեացն որ ոչ սատակեցան ։
Ուստի եւ մեծապանծ անուամբ զաղարէր զարձեալ
առ սահմանօրն Վրաց ։ Եւ անդ մեծատրտիւ ոյրն
Ատրներսեհ՝ իշխան աշխարհին, որ երբեակի գահե-
րիցութիւն ի Հոսմայեցոց թագաւորութենէն ու-
նէր. գայր առ նա. եւ խրովի սրտէր զվէրս նորա.
եւ զմեծ քաջութեան նորա զյաղթութիւն խնդու-
թիւն համարեալ ։ Յայնժամ խաղաղական և ան-
բակ մխարանութիւն հաստատեալ ընդ միմեանս՝
առնալ յողնախնութիւն զգօրսն Վրաց, աճապարէր
նախարչաւ յՈւսիականն գաւառ. եւ ուր միանդա-
մայն գտանէր զբ ի զօրացն Պարսից. սրոյ ճարակ
առնէր, և նոյն գունակ շտապ տաղնապի ի վերայ

ձմեռնաձանդխտա քաղաքին խր սունէր. մինչև ըղ
հասակածին եւ. սրգանդակից մանկունս սրահանջ-
մամբ թափէր :

Եւ յետ այտորիկ սկսան յԱտրաբատականացն ա-
ռուել եւս անդր հեղուլ գունդս քաղումս. խակ նա ոչ
ինչ կրակածէր ի նոցանէ. զի բնութիւն էր ի նմա
որ ի Պաղուան (առաւել) խիզախող լինէր քան ի
սակաւս : Ար եւ ի Շակաչէն դաւառի երկու իմն սր-
տերազմունս հաղարատրաց հանդերձ խրեանց զըն-
դին քաջավրիժակ խոցոտմամբ կենազրուէր : Եւ
եթէ զորս յետ այսր եղեալ ի տեղիս տեղիս անթխս
սրահար ջարդմունս Պարակացն ի Չեւանչէրէ անտե-
ղի է սակ : Յայտսիկ նայելով նախարարացն Հայոց
եւ Վրաց աշխարհին՝ խորհէին ի ծննդոց խրեանց
սող նմա կին. խակ նա յԱրուիճան տոհմէն առնոյր կին
զչուսոր իշխանին Սխականեան աշխարհին. ընդ որ
յաւէժ ուրախ եղեն Սխնիր :

Իսկ զօրավարն Պարսից զմեծ պարտիզն ի նմանէ
զխոսացեալ, և զկործանումն զօրաց շրջեալ ի սէր
խաղաղութեան՝ զրէր թուղթ և արձակէր զմեծա-
գահ իշխանն Սխնեաց մեծաւ երդմամբ դալ նմա
ի միարանութիւն. զոր հողիւ ուրեմն հաւանեցուցա-
նէր միջնորդն առնել զմիակամ սէր և խաղաղու-
թիւն : Զայս կնքեալ խորհրդարար ի մտի՝ դաւ-
նայր. և սպարապետն Աղվանից մարտն և կղարբն

Հանդերձ դատնայր յաշխարհն իւր : Եւ ահա յիշեցեալ զնուազել մեծ թագաւորութեան Պարսից, եւ զառաջնոց թագաւորացս արեւելեացս ինքնակալութիւնս եւ իւր նմանեցուցեալ արքայարար շուք՝ զնէր ի մտի զիշխանութեանն իւրոց վիճակ ոչ ումեր զնել ընդ ձեռամբ. խիզախէր եւ առ Պարսիցն զօրացեալ իւրարանչիւր կողմանցն իշխել առանձնակի, եւ ինքն եղբարբն Հանդերձ ելանէր ի հայրենի դաւառն : Իսկ զօրագլուխն Պարսից դաւաճանեալ կոչէ սրատճառաւոր բանխւր զհայր նորա զի ի հնազանդութեան կացցեն նմա. եւ արձակէր դունդս եւ կարդէր կողմնացալս Աղվանից նահանգիս :

Այդ զինչ արասցէ արին այն Զեւանչէր եւ անդրանիկ եղբայրն իւր, որք զառանձնորք (159) բինասխընդիր եղեալ՝ զէն զանձամբ արկեալ Հեծան յերագրնթաց երխլարս, եւ զերկայնն զայն ուղի կարճ բերելով զային շրջագայութեամբ անդ ի Պերողկաւատ քաղաք ի զուարախակ եւ յանտառախիտ տեղւոջ զառաջին բնովն զօղեալ. եւ ընդ ծագել արեգական ձիարձակք եղեալք, որովչս կորիւնք առիւծու, զբաղաքն յախշտակիին, եւ զորս ի քաղաքին կամ յամենայն սահմանս ընդ հրամանաւ որ դտանիւր զօրաւարին Պարսից, շարաշար սլատէին. եւ վառեալ զօրաւարքն իւրեանց հարուածս մեծամեծս Պարսիցն հասուցանէին, մինչև ողջանդամ զհայրն անդ-

րէն դարձուցանելին : Եւ ի քսաներորդի (160) ամի
թագաւորութեան Յաղկերտի համօրէն ի բաց բառ-
նայր ի միջոյ տէրութիւն Պարսկոյ. եւ այն երեսուն
և մի ամ էր տիեզերամարտութեան Հազարացոյ,
եւ Տեառն իմոյ Չեւանչէրի տասն և հինգ ամ :

Եւ այսպէս Տաճիկը յարձակեցան ի կողմանս հիւ-
սիսոյ եւ արեւելիոյ. եւ վտանգէին զտեսարս տոհմից
տալ ի ձեռս զտեղիս սպառ ինութեան եւ սրատանգս
առնուլ զգաւակս եւ զկանայս շապատամբերոյ ի նո-
ցանէն : Կրբեւ տեսանէր զգաւագանն խառութեան
հարաւայնոյն Չեւանչէր՝ փոքր ինչ ժամանակ դա-
ւաճանեալ զնոսա՝ էանց յայնկոյս զետոյն. ուստի ան-
վեհերն իւր սիրտ վառէր, բորբոքէր վերատին առնել
առ նոսա սրատերազմ զի զիւր զհայրն ի նոցանէ. եւ
թափեացէ : Եւ հայր նորա արդեւոյր զնա ի խորհրդ-
ղոյն. եւ զնայր կամաւորարար ի թշնամիան : Կակ
բազմիմաստն Չեւանչէր ընդ զօրավարին Հայոց զնէր
ուխտ. եւ քաջալերէր դառնալ ի հնազանդութիւն
կայսերն Հոռոմոց. եղևալ միականն եղբայրութիւն՝
զրէ առ թագաւորն Յունաց օրինակ գոյս :

Ի. — Թողք Չեանշէրի ստ բազաւորն Յունաց
Կրօնաւորին :

Ամենայաղթ տէր, հչօր եւ սղրմամ թաղաւոր
Հոռմոց, օգոսատս Կրօնաւորին՝ ծովու եւ ցամաքի
աստուածարար իշխան. Չեանշէր սպարապետ եւ
իշխան Աղլանից, հանդերձարեւ ելեացս ծառայական
աշխարհաւ նուաստարար ողջունելով երկրպագէ :

Հաճոյ թուեացի քրիստոսասէր տէրութեանդ
ախտրթ ելով ընդունիլ ի հեռաւոր անձանց զնորընծալ
հնազանդութիւնաւ, զի ի մեծ վայելչութենէ վաստայդ
սպարդեւեացի եւ սրակարաղծիկ խոնարհութեանս
մերում աստուածաշնորհ բարեբարութիւն :

Այդ իրրեւ մատուցաւ հրովարտակն առաջի ամե-
նարարեպաչաւ կայսերն՝ զուարձանայր, զուարթա-
նայր, բաղմամեծար ուրախութիւն զօրն զայն սա-
նէր. եւ խակոյն հրամայէր զրեւ երդմունս եւ ունիլ
համամխտ խաղաղութիւն : Եւ սպարդեւս մեծամեծս
չնորհէր եւ զահոյս արծաթաբանդակակերպ թի-
կամբր ոսկեղօծ, եւ հանդերձս ոսկեմանեալս, եւ զխ-
րոց անձին մարդարտայեւս սրատենխբ սուսեր. եւ
առնէ զնա Պատտոն Պատորիկ : Եւ սայր բերեւ
սրատրկութեան եւ հիւստտութեան եւ սպահիւ-

սարքոսութեան եւ սարատելութեան եւ ելխաութեան հաղար երկերիւր արանց պատիւ. զի որում ինքն կամեսցի՝ շնորհեսցէ եւ նա զայն : Աւ որ ի կենեղուտ խաչէն Քրիստոսի մասն, զոր միշտ ի ծոցիւր կրէր, հանեալ յիւրմէ առարէր նմա :

ԻԱ. — Պատճէն Հրովարտակիւն :

Քեզ տեսան Ջեանչէրի՝ Պարզմանայ տեսան եւ Արիանից իշխանի, Ապահուարատ եւ Պոստոն Պատրիկի եւ արեւելեաց կուսակալի, ի փրկական խաչէ աստուածային զօրութեան շնորհք եւ ողորմութիւն, եւ ի մերմէ օղոստական թաղաւորութենէս խաղաղական եւ մեծ սիրով ողջոյն : Ընկալար զգիր ողջունի, որ եցոյց մեզ զառ Աստուած բարեպաշտութեան քո սէր. եւ ուրախ եղար փոխանակ զի սաւեր յանձն հանգերձ արեւելեաց աշխարհաւոր նուաճիլ մեզ ի հնազանդութիւն. վասն որոյ մեք եւ ողբիք մեր ընդ քեզ եւ ընդ ծնունդս քո մտերմարար անբակ սիրով՝ ազգէ յազգ մինչեւ յախտեան քաղցրութեամբ եղիցուր :

Խորեւ լսէր զբանս թղթոյն՝ հրաշայլ խնդութեամբ
զուարճանայր . մանաւանդ զնշանին զամենազօր
զաբառենէն առաւել լինէր զոհացող . ուտի ան-
կեալ ի վերայ երեսացն առաջի փրկական խաչին՝
փառաւոր ասնէր զԱստուած, որ ամենայն բարու-
թեանց տուողն է : Յայնժամ կաթողկոյնն Աղ-
վանից եպիսկոպոսօրն հանդերձ եւ երեւելի արամբ
բազմութեանցն առաջի եկեալք՝ ծաղիսբերք եւ
օրհնարանիչք լինէին մեծազարդ սպասուին : Անդ
այնուհետեւ ոչ լինէր զործ անկարգ խօսից կամ
արբեցութիւնք կամ կատակերգութիւնք . այլ շա-
փաւոր վայելմունք . որ եւ զգիշերն զայն փակեալ
զինքն ի բնոյ՝ անցուցանէր խորհելով զաշխարհին
խրոյ զօգուտն : Եւ ի ծագել արուսեկին մեծի առ-
նոյր զարբունական զարդն խր, եւ նստէր ի գահոյս
խր . եւ զբունք բանային . եւ զինուորքն մտեալ՝
ունէին զգէնս խրեանց աստի անտի շուրջ զնովա-
սարախամբեալք : Եւ ըստ կարգի սրատուարքն մը-
տանէին ահարեկեալք . զաստաստան Տեառն արդար
եւ իրաւունք անկաշառ ի զբանն նորա հասարակաց
լինէին շնորհեալ, եւ ոչ զբազմունք սրազոտելիք .
այլ զօրն ռզջոյն աշխարհական հոգոց սարապէր . եւ
զորս սա լերամբն Աովկասու զվայրագասունն ի-
մաստաբար ամէր ի զգացութիւն : Այսպէս ի սահ-
մանայն Աբրայ մինչեւ ի դրունս Հոնայ՝ միահեծան

ճոխութեամբ ելլել տէր և մինչև ցղեան Արասի :

◦ ◦

ԻՅ. — Էջայսերն Յունաց գալ ի Պարսս. և կոչել
զՍեւանչէր :

Իսկ յինն և և ի տասներորդի ամի թագաւորու-
թեան խրոյ Արստանտինոս՝ թոռն Հերակղիտի,
բազմամբոխ զօրօք և և ընտիր ընտիր զլիսաւորօքն
Յունաց հանդերձեալ եկն յաշխարհն Պարսից կոր-
զեալ ի պիտանեաց (161) զկոզմանս աշխարհին՝
զճատագայթեալս զլոյս աշխարհաց ընդ իւր ունե-
լով : Յայնժամ առարեաց զմի ոմն ի զլիսաւորացն
առ Սեւանչէր՝ գալ նմա ի տեսութիւն : Աւ վաղվա-
ղակի աճապարեալ հասանէր յաշխարհն Մարաց առ
մեծ կայսրն. զորոյ զգալն ընելով ընդ առաջ նմա
ինքն երանէր ի Քունդր զիւզ. և ողջամբ ընկալեալ
զնա : Աւ նայն ժամայն հրամայէր փոխել ի նաննն
զախրականն զզղեստ, զոր սակս մահուան ամուս-
նայն խրոյ էր զզեցեալ. և ազուցին նմա զարքու-
նական զզեաան : Ընդ որ սուեալ համարձակու-

Թիւն՝ խնդրէր ի կայսերէ՛ զմասն յախանկոյ Թա-
գասորին նշանի :

Եւ նորա ասեալ զփրկութեան արեզակն՝ յան-
զխան իւր կտրեաց եւ ետ նմա զայրիչն մեղաց ասե-
լով. առ եղիցի քեզ եւ որդւոց քոց աշտարակ հը-
ղօր ընդդէմ թշնամոյն : Տեսեալ զայսալիս երկնա-
ւոր պարզեւս առ նա եղեալ նախարարացն Հայոց
եւ զօրախարին Համադասարց՝ ի նախանձ մեծ բրը-
ղեցան. եւ նմա ոչ էր փոյթ. ոյլ այնուհետեւ խնդ-
րէր հրաժեշտ ի բարեւէր տեսանէն : Եւ նա ոչ
իրբեւ զժառայ օր. այլ իրբեւ զեղբայր համադա՛ս
յանդխանն Պարսից եւ Արարատեան սղատացն
զնա յաղարկեալ որոյ հիացեալ ընդ Աստուծոյ նե-
րողօ թիւնն առ ինքն լեալ՝ զայր ի յիւրն աշխարհ :
Զայս լուեալ զնորոյն գալուստ հոգեւորաբձ հայրա-
պետին Աղլանից Ռախտանիսի՝ հանդերձ բազում
ժողովով օրհնեաց զնա ի ձայն մեծ ասելով. ահա
աւարեաց մեզ Տէր ի Սիօն, գաւազան զօրութեան.
եւ սովա տիրեացո՛ւր մերոց թշնամեաց :

Խորհի մեծիմաստն Զեւանչէր տեղի հանդասեան
տէրունահանն նշանին դասնել. եւ ի բնական գտա-
ռին Պարզման բերգի հիմն արկեալ տուն Աստուծոյ
մեծաղէս զեղազարդէ ի հրճուանս եւ ի փառս Քրիս-
տոսի Աստուծոյ : Եւ ի փոխանորդել զարնանային
ժամուն հաղերձեցաւ, կազմեցաւ մեծարգի իշխանն

Աղլանից միսանգամ տեսանել զկայսր, հանդիպել նմա ի Վաղարշապատ քաղաքի : Յայնժամ հրամայ յի ի թաղաւորէն զիմեծամեծք սաղատանն եւ վեհանձուներն ընդ ստաջ նորա ելցեն. եւ այնպէս արբունարար մտանէ ի կայսերական մարզարան : Պնատեսեալ կայսերն՝ խնդամիտ համբուրիւ յառաջագահանդ նստելն ընձեռեալ զնէր քան զամենայն մեծամեծացն : Եւ լինէր օրն այն յաւուրս օրհնեալ պէսպէս զեղեցկազարդութեամբ ոսկոյ եւ արծաթոյ : Եւ զինչ թաղաւորականն սպասէր, զամենն նմա հրամայեաց տալ. ընդ որ արասէլիւորն անգամ ստակացան :

Եւ ի վերայ այնոցիկ զբաջ հաւուն խրոյ Հերակղիտսի եւ Նիկեոսայ՝ հանւոյն, զարբունական դօտին ածին ընդ մէջ նորա, եւ զիւրն սրատմոճան, եւ զըբօշա երկուս, եւ զորդիս նորա սանէր սրատրկունս զտղայականս : Եւ որ միանգամ առաջին թաղաւորացն Աղլանից զիւղատատանեայր եւ սահմանք լեալ էին, զամենայնն ի նա ընձեռեաց յազգաց յազգս. եւ արեւելեացս ամենեցուն արբայարար առնել տեսչութիւն : Եւ ոչ էր խորհուրդ կայսերն ծածկեալ ի նմանէն. եւ ի նմանէն լսելով հանձարեղ խորհրդականութիւնս բազումս հիանայր. եւ ողջունեալ զնա սաէ. անձն քո ընդ անձին իմոյ, եւ սիրտ իմ որպէս զսիրտ քո. երթ ի խաղաղութիւն : Այսպէս զերա-

հրոշակ հրճուանօր դայր անցեալ ընդ աշխարհ իւր.
և վերստին առնէր հրաման ընդ որս իւրն էր աշ-
խարհս՝ շինել, անկել, վայելել և կեալ ի խաղաղու-
թեան : Այլ իւր շինեալ բազում ապարանս. և որ
ինչ մարդկան է վայելուչ, և ամենապայծառ իրր
անկարօտ էր նմա ի փառացն Աստուծոյ, մինչև
Թուրքաստանեաց թագաւորն խնդրէր ի նմանէ սէր
և խաղաղութիւն. և ընծայարէր նմա լինէր (առա-
բելով նմա) երկխարս ընտիրս, ծառայս և աղախ-
նեայս և զանազան զեռնոց մորթս. այլ և յԱտրը-
պատական գաւառէ (162) և ի Արաց աշխարհէն.
մինչև ի Հնդկաց և ւ գային սու նա լսել և տեսանել
Այլ նորա բազմահանձար խորհրդականութիւնն և
խոնարհամիտ սէրն սու հասարակ եկեղոցն լինէր հի-
ւայուցանող պատմութիւն յիւրաքանչիւր աշխարհիւ
Այլ ոչ ուստէր եղև այս նմա. այլ փայտն կենաց, նա
քայտնի արար զանուն նորա ամենայն տիեզերաց,
և օրհնութիւն բարեխնամ ծնողին զնա ծաղ-
կեցուցին :

*ԻԳ. — Վասն ելից Խաղրաց և յտրուհարելոյն Ի
Ջևանէլիք յայնկոյս գետոյն :*

Յետ այսորիկ լինելու թեան և Երկուցն հորովեւոց
ամաց երանեն Խաղիւրք յաշխարհս Աղվանից յառ և
յաւար : Յայնժամ իշխանին Աղվանից գինեալ գին-
քըն՝ մտանէ առաջի ամենայաղթ նշանին. և կա-
ցեալ ի վերայ ծնեաց խրոց՝ զարքային Խորայելի եր-
գէր երգս եթէ : Տէր իմ՝ սոս գղէն և զտապար քո-
ւ արգել զեկեալսն ի վերայ իմ : Եւ ստեալ գղուն-
դըն խր անց յայնկոյս գետոյն մեծի Կուրաց. և ևա
քնդ նոսա սրտերազմ. և ոչ վրիպեցառ ի խնդրոյն.
դի ի խոնել սրտերազմին՝ գթեալ քաջտարաց նո-
րայն երիվարն՝ զլորեցոցց զնա. սակայն ոչ կործանե-
ցառ զի Տէր ևա ձեռն և կանգնեաց զնա : Ար յառ-
նելն եհար զընդդիմամարտն : Եւ զայն օր ևւարար
յաղթութիւն մեծապէս՝ ստելով առ բարբարոսն
այն սղգ. զնա՛, մուտ քնդ գուռն Չորաց. և մի ևւ
յաւելուր դալ սցար. զի արգել Տէր զյառնելն քո :

Ի՞նչ. — Կտտարումն տաճարին Տեառն ի բերդին
Գարդմանայ. և ևառակատիքն ի Չեւանչէրէ.
և օրհնաշարանումն ևորին. և կտեղեիքն ի ևեւս
խաչին Քրիստոսի :

Ի յազթաճարնն Չեւանչէրի, և ևերկուց ամաց
անցելոց զինի վանեցոյն զգորսն Խաղրաց կատարի
գեղեցկացարմար շինումն տաճարի անուան Աստու-
ծոց : Եւ նորա յարուցեալ անկանի առաջի մշանջե-
նաւոր լուսոյն կալով յազթա. այժմ արի Տէր՝ ի
Հանգիստ քո, զոր շինեցի անուան (քո), և ի յարկ
քո կենեղուտ վայտիս : Յայնժամ ասնու զկաթ ողի-
կոսն Հանգերձ եպիսկոպոսօքն և ամենայն նախա-
բարօքն իւրովք՝ Էրանէ, Իրրեւ աւար միոց ճանասարհ
ի վեր կոյս Պերտժ-Կաւատ քաղաքի. անկեալ ազ-
թէր նախ ի վանս մի, զոր շինեալ էր յանչէն վայրս
ի մէջ ևերկուց գաւառաց ամենալի բարեօք ի Հան-
գիստ իջեւանի իւրոց և ամենայն եկեղոց անդր. և
հրամանս կարգեալ ի վերայ մի և ւս լիցի անընդու-
նելի ումեք ի ձէնջ մնալ : Եւ անտի յարուցեալ
բազմախումբ կաճատան մտանէ ի Գարդման գա-
ւառ. և որ օր տասն և մի էր Ալրաց ամսոց, ըզ-
խաչն լուսոց տարեալ Հանգոց ցանէ ի տանն, զոր շի-

նեաց : Աննդ կայեալ ի վերայ ծնկաց խրոյ թախ-
ճալից զղջմամբ և արտասուօք զնէր աղերս ամե-
նահասաշին և (163) ասէր :

»»

ԻՆ. — Աղօթք Ջեանշէրի :

Տէր իմ Տէր՝ որովհետեւ եզեր անյիշաչար ծա-
ռայի քո բաղմամբի, և սարգեւեցեր ինձ զխաչս,
զորմէ զբեղ բեւեռեալ կախեցեր յերկրի. առաքեալ
ի տաճարս յայս զչնորհս սուրբ Հոգւոյդ, և հան-
գոյն Սաղօմոնի տաճարին հոգեխառն ամբով փա-
ռայ քոյ իբրև միգով զսս զարդարեալ վայելչացո՛ւ :
Աքս զսս տուն աղօթից խնդրուածոց, որք յարեւը
ծովեզերեացքս են. զի որք միանգամ սարգեւօք
զերեսս քս սրաշտեցեն ի տեղւոջս յայտիկ՝ ըսիցես
դու ի բարձանց. և տացես զխնդրուածս նոցա : Ա-
եթէ ամենայն աշխարհս Աղվանից մխարան գայցեն
փառաւորել զանուն քո ի տանս յայտիկ, աստուած-
ընկալ զբուրթեամբ խաչիս աղխեսցենս զզրունս
թշնամեացն, և խառնանեսցես զմարտիցն հինս :

զօղա քաղցրարերս հրամայեացնս հեղուլ ի վերաց
երկրի. զի լիտապատար բերմամբ որթ եւ թղենի եւ
ամենայն բոյսք անդատանաց սրտաւէտք լիցին.
Եւ յըլձալի երկրիս անվրդով հանդիցեն :

Իսկ զՋեւանշէր, որ ծանրարեոնեալս եմ յան-
ցանօր, ի քո Տէր՝ ամենազօր նշանիս օղնականու-
թիւն, որպէս կարօտագոյն որ հիւանդ ի բժիշկ բարի,
անձկացեալ սպաւինեցայ. մի դարձուցաներ ունայն
եւ ամաչեցեալ. եւ դռունս զոր շինեցի, արսի դաս
հովանի գլխոյ խնոյ յօր մարտի, եւ դարուցեալս ի
վերաց իմ, ի ներքոյ իմ արասցես. եւ զուստերս եւ
զղատերս իմ աներկիւղ արասցես ի շարէ, եւ զօրա-
ւոր արասցես յամենայնի : Եւ զու Տէր իմ Տէր՝ որ
սաահեցեր զիս ի մանկութենէ իմմէ, եւ ի շրջապա-
տեալ փորձութեանց փրկեցեր . յաճախեցեր ինձ
իշխանութեամբս իմով արքայարար առնել տեսչու-
թիւն. բնկալ եւ այժմ՝ զճառայս քո ի բարի, եւ ի
վերաց ծննդոյ խնոյ հեղ զհանձար գիտութեան զնալ
ի ճանապարհս քո, եւ հնազանդ կալ առ ի քէն պաս-
կելոյ կայսերն Յունաց աներկրայարար :

Իսկ ի համաշխարհական աւտրն յարութեան
հասկելոյ, յորժամ աներեւոյթքն զերեւելիս փոխա-
նորդեն. եւ փողազոչ հնչմունք զննջեցեալսն կո-
չեն ի բնոյ. եւ հրեղէն ջոկրն ի ծաղայ յերկրէ; առ
ամենափալ թագաւորդ հաւարեն. յայնժամ ի ձեռն

կորսապետի խաչի քո, յոր սօրատ ինեպս եմ, ուղղմու-
թեամբ անյց արասցես ինձ եւ զուղակցի խոս-
տովանողի եւ նախահարց խնոց, մանուանդ ծաղ-
կեալ ալեօք հօր խնոց Ալարազ-Պրիգորի եւ մօր խնոց
Պորիդխոսոց եւ եղբարց խնոց Ալարոզ-Պերոժի եւ
Յեզուտ-Խոսրովու եւ զաւակաց խնոց :

Իսկ զիս զՋեւանշէր, որ յօրինակ Ղատթի երանե-
լոց, իջուցի արտասուս, մի բարկութեամբ խրատեր,
եւ մի ճշդիւ սահանջեր. զի զինչ օգուտ է բեզ յա-
բենէ՛ խնկէ՛ իջանեւ ինձ յաղականութիւն : Պրկեւո՛
զիս ի յաւիտենից փորձանաց. եւ փոխանակ տաճա-
րիս այսմիկ՝ զոր շինեցի անուան քո յերկրի սրատ-
րաստեւո՛ հողւով մեղուցեղոցս օթեւանս ի տան հօր
քո Վրխատոս : Եւ իրբեւ կատարեաց զաղօթս՝ մա-
տոցց եւ զայն որ յաղագս նորահրաշ տօնին էին սա-
տարագր. եւ ուխտեաց անդ ուխտ փրկութեան եթէ՛
սա եղիցի ինձ եւ որդւոց խնոց տեղի տալոց երախաց-
րիս առաջի Տեառն եւ զտանեւ ողորմութիւն ի բէն :
Եւ յետ այնորիկ իջանէ՛ աստուածավայելուչ աւե-
տեօրն ի ձեռնահանգխատ բաղարն Պերոզ-Ալաւատ,
եւ զամն ողջոյն յըղձալի եւ ի խաղաղաւէտն ան-
ցուցանէ՛ հանգիտտ :

ԻԶ. — Խեամբարիսն Չեւանչէրի ընդ Հոնս. եւ առ-
նել սէր բշխանեաց :

Մինչդեռ նստէր խաղաղացեալ ի դահոյս իւր
արին Չեւանչէր, ի միստումն լինէր ձմերնային եղա-
նակի հասարակութիւն, եւ իմազաւորն Հոնայ յոգ-
նահազար հեծելօր. եւ թէսլէտ եւ յառաջադոյն ըզ-
գուչանալ աշխարհին հրամայեալ էր ի նմանէ ամ-
բանալ. սակայն աստատակաւորքն Հոնայ յայսկոյս
դեւտոյն Աուրայ եւ դեղերբքն Արասխայ ոչ միայն
դրնաշխարհիւն. այլ եւ որ յԱրարատեան դաւա-
ռայն եւ ի Սիւնաստանեաց աշխարհէն հօտք եւ
անդեայր (որ) ի ձմեռնաճարակ դաշտն եկեալ էին
յարօտ, դերի վարեալ զամենեսեան ի բանակեաղըն
ժողովին :

Ս. սրա եղև թազաւորին Հոնայ ցանկութիւն
տեսանել գերեսս Չեւանչէրի. եւ արձակեալ զեզ-
բարս իւր՝ թախանձեցուցանէր զնա տեսանել զմի-
մեանս եւ ի մէջ իւրեանց ստնել սէր եղբայրական :
Իսկ քաջ եւ արի տէրն, ոչ ինչ ամէլ զմտաւ զար-
հուրէր, կամ թէ ո՞ որ յարբայիցն Պարսից, որ կա-
րաց յանդիման տեսանել զԹուրքաստանեացն թա-
զաւոր. այլ աներկիւղարար անկեալ ստաջի փրկչս.

կան խաչին սակ, թէպէտ և զնայցից ի մէջ ստուերաց մահու՝ ոչ երկեացց ի շարէ, զի դու Տէր՝ ընդ իս ևս : Անտի յարուցեալ ելանէր առ նոսա արքայաշուք կազմութեամբ. իսկ թագաւորն Հոնայ ընդ առաջ նմա ելեալ դայր հանդերձ նաւով. և յայս կոյս խաղացեալ դադարէր յեզր գետոյն ի վերաց մեղմաշարժ և խորասոյղ ջրոյն : Պնեն առ միսեանս խորհուրդս խաղաղականս բառնալ ի միջոյ զանբաւականութիւնս երկոցունց . և մանաւանդ գրաւելով ի համակամ եղբայրութիւնս. որոց կընքեալ գրտիկն՝ (թուղթ դաշանց) դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս :

Իսկ զինչ քաջասիրտ տէրն իմ ի միւսում աւուրն եցոյց. 17 արամբր էանց յայնկոյս գետոյն ի բանակն Հոնայ. անդ առնոյր զգուստր թագաւորին խրկնութեան, և դարձուցանէր յաւարէ անտի հարիւր և բասն հազար հօտից և Եօթն հազար ձիոց և արջառոց բազմութիւն, և ոչ ինչ նուաղ քան զհազար երկերիւր արանց զերեւոյց : Աստի իմն դարձեալ խաղաղութեամբ գաց ի տեղի իւր բարգաւաճեալ սրտիւ. ըսր առաջի Տեառն. կարգոյր և սակբ. ոչ եթէ յաղեղն իմ յուսացեալ եմ. այլ դու Տէր՝ փրկեցեր զիս, և սարժանբ իմ ի բեղ Տէր՝ Լն Յացնժամ հրամայէր որ ինչ դարձուցեալ էր յաւարէ՝ զի արք հաւատարիսբ առ իւրաքանչիւր որ ըստ մատին բա-

ժանեացեն : Ա: տնտ Երկու տնի սրահաս յերկոյ
տասներեակաց, յորս աշխարհակալ ասարարասկետու
թեամբն իւրով ի տօնոյ անտի Երկտասարդականաց
մինչև ցմիջակ արբունս ժամանակի՝ դրուատացեցոյ,
համաշխարհալուր կատարեաց զերիս ի շորից անտի,
նախ ի Պարսս, սոգս ի դրունս Հոնաց անվեհեր
քաջութիւնս անտալա, մինչ զի արեւելից և արեւ-
մուտից, հիւսիսոյ և հարսոյ, յԱլթս և յԱնարիս
հաստարակաւոր ամենեցունց և քաջախարթամ
եցոյց ծանօթութիւն : Այդ ձեռնարկեցից և զայն
սակ՝ եթէ սրգիս կամ զինչ սրասնառ շնորհատուն
այն խաշ ծագեաց նմս ի խաւարէ ըյս կամ քաղել
ծաղիկ ի հրոյ :

Իկ. — Որ ինչ ի քաղաւորէն հարսոյ մեխարանք
արեւելից իշխանին եղև, սատանօր գտցև :

Աերինք մշտնջենաւորք և ծովք սնունդոյինք
ալեկոծեալք հնադանդեալ կան բանին Աստուծոյ
քանդի վերնասաք հրամանն յորժամ հայի յերկիր՝

գտապուշանէ զնա. և ի մերձիկն ի վերինս՝ ծխին : Որպէս և այժմ ահա յերեսաց Տեառն բարձրացեալ բլուրը հարթեալ հասարեցան. և արեւարթամ խորոցն ջրայեղց բռնութիւնք անդրէն յինքեանս սուղան, զի որպէս ահադին փառք Պարօից ակրութեանն խոնարհեցան, և զամբա, խորխոր բարձրութիւնս նոցա խորք ծածկեցին : Առեցին թեւաորք առ ձայն (164) խորոց ի հողմուտոց և ունդմանէ. և փուշք ազարակի օղասլաց թռչմամբ և կեալ տաղաւարեցան ի վերաց միանաց լայնատարած ծովուն. զի որպէս ջուրք բազումք, որ կոհակաշարժ բռնութեամբ ծովասոյզ առնէին զերկիր. էր երբեմն ժամանակ, յորժամ թաղաորք Հոռոմոց ամբոխեալ զօրօք ւնայէս հիստածուկ զհանրական աշխարհիս առնէին բազմութիւնս :

Իսկ այժմ այն ամբոցն ամբարձեալ զօրութիւնք ւնյերան ի վեր ցնդեալ շիջան, մինչ զի որ միանգամ ընդ ձեռամբ նորա էին մարդկային անտառք՝ զնացեալ յարեցան ընդ հովանեաւ այնք, որ ըստ Պէղոնեան զժնկին էր սլատաղեալ, զոր ի նոսա բարձեալ բռնաւորացն շատաւեղրն. և խորտալ անգամ ոչ կարէին : Զի իրբեւ ետես քօշն արեւմտեան թէ՛ զարձոյց Տէր զօգնականութիւն ի սրոյ նորա, և կինճ վայրենի զաղանանայ փշրել զեղջիւր նորա՝ սուեալ զլրումն ժամանակի, ըստ կանխասաց

մարդարէութեան և խոստմանցն Աբրահամու, եթէ
ձեռք Կամայէլի յամենեսին. և ձեռք ամենեցուն ի
դա. և թէ՛ առաջ նորա՝ հուր ծախիչ, և վերջ
նորա՝ հուր բորբոքեալ :

Յայնժամ առեալ կայսերն Հոռոմոց զսինդիբորս
զօրացն՝ աճափարէր ընդ ծով և ընդ ցամաք ան-
ցանել ի սահմանս հեռաւոր կղզեացն արեւմտից :
Այն վեցերորդ ամէր հարաւայնոցն փոխելոյ ըղ
թաղաւորութիւն խրեանց յաշխարհն Ասորես-
տանի. զի թողեալ զերկիր աղախնոցն՝ արկանէին
զաթոս տէրութեան ի Կամասկոս : Արոյ նստեալ
անդ սկսանէր շուրջ զխրեաւ յաջ և յահեակ ծծել
զուղեղ երկրի. քանզի տուաւ նմա անընդդիմակաց
զօրութիւն, աշխարհավար խմատ, երկրավար քաղց-
րութիւն և հեղութիւն մարդկային : Աւտի շո-
րխոս այսոյիս և շորից անկեանց աշխարհիս հասա-
րակաց կալով իշխանութիւն՝ տեսանելով զանհնարին
տիրանապն կայսերն Հոռոմոց ի թաղաւորէն հարա-
ւայնոց. որ իբրև զրոց ճարակեաց զբաղմամարդ
հրապարակս և զբաղաքս նորա հրով :

Յայնժամ բաղմահող (165) վասն իւրոյ իշխանու-
թեանն լինէր մեծ իշխանն արեւելից Չլեանէր .
նախ՝ զգատս թէ գուցէ ամբոխն հարսուց ընդ ասս
առեալ (166) զերկիրն կոխեացեն : Եւ թէպէտ և
կարող էր զԹուրքաստանեաց հանել զանթիւ զօրան

խը յօդնականութիւն. սակայն յանձն առնոյր նուս-
ձեւ ընդ ըծով ծառայութեան թաղաւորին Հարաւոյ :
Այդ իրրեւ ըէր բնակալն Հարաւոյ սակս մերոյ
իշխանին ծայրափառել ի բարեւաւութեանն, որ առ
կայրն ունէր Հոռոմոց, կամ եթէ ինքն է երասանա-
կալ Թուրքաստանեացն ազգաց՝ հանել և արգելու
կարող է յաղագս մարմնական խնամաւորութեանն :
Անդանօր անըմբռնելի նախանձ ի միտս փեղեբրակալ
սլարծողին բորբոքէր. ուստի ի ձեռն Հաւատարիմ
սլատղամաւորաց առարէր երդմունս մեծամեծս և
խոտմունս անչտի սլարգեւաց զի առ նա երթիցէ :
Իսկ նա մեծայոյս բարութեանցն, որ ի խաչն
Քրիստոսի, վստահ եղեալ՝ կազմէ ընծայս բազմա-
պատիկս. և հանդերձի նորօր յոգջոյն փեղեբրակա-
լին : Աւ նախ ժամանէ ի տուն Տեառն, զոր յապախ-
նութիւն իւր շինեալ ի բերդն Պարզման : Աւ անդ
սրտատուչ հառաչմամբ զձածկազխտին խնդրէր այ-
ցելութիւն, որպէս մեծն Ղաթիթ, սակ. արարիչ
իրաւանց և արդարութեան՝ մի՛ մատներ զիս ի
ձեռս նեղչաց խնոց : Աւ այսու մտօք հրածարեալ
ի մեծայաղթ լուսէն՝ զինեցաւ շուէլ ի տար աշխարհ
(167) : Իսկ զօրաւարին Հայոց ամենայն նախարա-
բօքն ընդ առաջ նորա ելեալ՝ զաւարճալից խնդու-
թեամբ ընդունողր լինէին, և և մեծապատիւ շրով
յուզարկիչր : Իրրեւ իջանէր յերկիրն Աստեաստ-

նեաց. տեսանէր և. ահա պետք թագաւորին դաս-
ուացն այնոցիկ հրամանաւ նորա, և. ճոխք քաղաքացն
ընդ խրատանչիւր սահմանս պատուիչք լինէին.
երկխարք սրատրատք, օթեւանք կաղմ՝ մինչև և հաս
ի դուռն թագաւորին մեծաւ շքով :

Յայնժամ հրամայեալ մերձակայ մեծամեծացն
ընդ առաջ երանել նմա ամերով զերկխարս, յորս
ինքն թագաւորն հեծանէր. և. այնպէս շքեղաշուր
սրատուով մուծանէին ի բանական յոգնաչոյզ դուպա-
րից: Ասան այսորիկ ի հոյակապ նորա անուն խառն-
իճաղանձն ամենայն ի տես ձեռքին՝ համախմբեալ
ի ճանապարհին : Իսկ թագաւորն հարաւոյ ընդ
ժագել արեւուն, նախքան զսոխորական ժամն յարու-
ցեալ ի քնոյ՝ հրճուողից մտօք և բարի ողջունիւ
զիշխանն արեւելից տեսանէր. և յարազուարճ վասն
զաղտեւանն նորա լինէր : Ուստի ամենակատար
ընդունելով կամքն և ո՛չ առ մի որ ի կողմնակալաց
երկրի այնպէս եղև ժողաբշարար մեծազրութիւնք
(168). մանաւանդ յորժամ զփորձ առնոյր խոհական
հանճարամտութեան նորա : Ասան զի թէպէտ և
բաղում տեսարք և յորով ազգաց հեղինակք ընդ
ձեռամբ կային հնազանդեալք. այլ ո՛չ ումեք ի նո-
ցանէ աներկեւան խորհուրդ, որպէս Ջեւանչերի,
տայր. յորոյ վերաց պարգևս մեծամեծս շնորհէր և
որոց ընդ նմացն էին : Եւ յետ այսորիկ խնդրէր իշ-

խանն արեւելից խաղաղական ողջունիս հրաժեշտ :
Իսկ արքայն հարաւոյ վանն սեռն և սերս սիրոյն
հաստատութեան երդմունս կնքեալ՝ տայր նա, և
զաջ իւր, որ շէր երբէք լեալ ստիտութիւն փեղե-
րասկա գոռոզին օտարագղւոյ սանել զայս :

Այսոյիկ այսպէս եղելոյ, մեծախոյեւոջ փառօր
յուզարկիւր ի համաշխարհական մարդարանէն :
Պայր, հասանէր յԱյսարատական դաւառ ուր բնդ
առաջ լինէր նա ի Մամիկոնեան տոհմն բաջն
Գրիգոր համօրէն աղատօրն և սծէ զնա ի գիւղա-
բաղարն իւր Այուճ : Պայր, հասանէր անդր աղա-
նին սուրբ, սխնն եկեղեցոյ, մեծ հայրասկան
Հայոց Անատոս : Զնա տեսեալ մեծաշաւատ իջ-
խանին՝ հոգեզուարճ բերկրանօք լցեալ, խոնարհե-
ցաւ ցեալ զինքն օրհնեցաւ ինման, որպէս ի հրեշտակէ
սրբոյ : Եւ նովին բարեղարդութեամբ զայր, իջանէր
ի գաւառն Պարդման. իսկ և իսկ մտանէր ի յարկ
ապա ինին խրոյ : Սկսանէր այնուհետեւ որ ինչ
աղնուական նիւթ եղինացն առ ի զարդ նորա հրաշա-
ղեղեցիութեան անճատելի լուսոյն ծախեալ. որ և
զեղադեղիշտ ի գործ արկեալ՝ նկարեաց ի գմբեթէն
մինչեւ ի բարաւորս գրանն սրատշաճահիթ (169)
կերպասագործեալ, և զզուռն սենեկին, զըսս փե-
ղեբաց ունոյին, արծաթ սպաս հրաման տայր բան-
դակել : Եւ այսու վերայ իբրեւ զերեւոմ (170) ողջոյն

Հաւատարիմ խորհրդօր տիրասէր առ թագաւորն
Հարաւոյ զինքն ցուցանէր մեծախոյեւրչ իշխանն
Ջեւանշէր :

ԻԸ. — Արկնակի երբն Ջեւանշէրի առ բռնակարն
հարաւոյ . և օգնելն Յունաց խնատարար
օժանդակութեամբ . և կիսակտուր զհարկս
առնել :

Գարձեալ թագաւորն Հարաւոյ կոչէ սրարդեւա-
խտատ (171) հրաւիրանաւ զհռչակելին Ջեւանշէր՝
արեւելից իշխանն . զի ի նախկին սրատիւ եւս առաւել
արասցէ յաւելլուած փառաց . սակս զի հոխր քաղա-
քին Քիւղանդեաց եկեալ էին յանձն առնուլ զլուծ
Հարկատրութեան որդւոցն Հաղարու : Այսն այ-
նորիկ որ յերեաներորդ ամի թագաւորութեան
Արատանտի ինքնաձեռն եղևն ներքինիքն սղանանել
զնա . որոց ի թագաւորէն լինէր հրաման մնալ մինչև
եկեսցէ անդ իշխանն արեւելից : Իսկ բազմազով
տէրն, ըստ առաջին նուագին, կազմութեամբ անդր

հասանելի, որում ի վեր բան զառաջինն անհամեմատ մեծարանս և սրատիւս հանդիպէր. զի զհարազատ եղբոր խորոյ ապարանս ի հանդիստ նմա յօրինել հրամայէր. և յընթրիս միշտ ընդ խոր նստել ի սեղանն. ուստի և եկելոցն ի կայսերական քաղաքէն սրատուական արանց, նմա հրամայէր, առ նոսա բանս խաղաղականս զնել: Ընդ որ յոյժ զարմացեալ լինէր թագաւորն յաղազս տրամախոհ զխտութեան նորա. որում և ոչ սակաւ լինէր շնորհակալութիւն որ ի թագաւորութենէն Հռոմայեցոց անդ սրատգամաւորութեանց. քանզի բազում իրօր, և Եօզո՛ւտ նոցա զթագաւորին հնարէր հաւանեցուցանել միտս:

Եւ յետ այսորիկ գերահռչակ ևս սրատուով, ըստ թագաւորական արքայից, զարեւելից իշխանն ծայրափառեալ՝ հրամայեաց թագաւորն հարաւոյ շնորհել նմա զայն, որ ի Հնդկաց աշխարհէն քաջահրահանգ քառտոսանին փխղն խրոխտածև. որով զբունք թագաւորաց ահեղագոյն և բազմաչուր զարդարին: Զորմէ յախտեան որ, մինչև ցայսօր, ոչ լուսութի՛ առ մեծարդութիւն (172) ինչ կրտսերազունից հրամայեցաւ: Զինի այսորիկ և զսլապկայն ևս, որ սրատուական է քան զամենայն թռչունս, զոր ի նախախաղն՝ ժամանակի ոչ զոյր յայլումն ուրեք տեսանել վայրի, բոց միայն ի Հռոմայեցոցն թա-

գաւորութեան : Ըստ նմին և այլ ևս մեծութիւն՝
սուսեր սրտովատիկ, սակեղատեան, մարդարտահոծ
գեղաշարեալ, սրտմոճանս սակեհոռս ըստարակս
(173) և զիտակ ասղիբերան և զուարճատեսիլ ծի-
րանիս, և որ ինչ մեծաշուք գոյնք ըստ թուոյ միա-
համուռ, որ յատաջն և այժմ, և յիսուն և երկուս ձիս
երազարայլս, յորս ինքն թագաւորն նստէր :

Նա և տիկնացն խրոց զշխոյին հրամայէր զի նա
ևս արեւելեաց տիկնոջն տացէ զթագուհեաց հրաշա-
ստանոյ՞ գեղաղարգութեան մետարաստէջ և սակե-
հիսեակ զղեստ : Եւ որոց զկնի եկեղացն հրամայէր
խորարանչիւք ումեմն տալ, իրբև յիսուն արանոյ,
զիտակս և ձեղենակս, տասի և ընդ ձեռամբ նորս
փակէր զԱնտատանեացն իշխանութիւն . այլ և
ստիպէր զնա թագաւորն զի աոցէ յանձն և յայնկոյս
գետոցն Ատրպատականացն իշխել : Կակ նա ոչ
հաւանէր տիեղերական կողմանցն միահեծան իշ-
խանութեամբ ճոխանալ . թողու զոյն յաւելուած
փառաց . և , ըստ բնական աշխարհաշէն բարուց
բնութեանն , ըստ համարէր զընտանին խորհել
օգուտ :

Սիսեալ այնուհետև թողութիւն ծանրաբեռն խ-
րոց վիճակին խնդրել հարկաց . զոր արտրժեւով
յանձն սո թագաւորն հարսուոյ, և հրամայեաց երկա-
կիսեալ զհարկացն ըստ՝ թեթեացուցանել յա-

ուջին երբեակն չափուց մասն մի : Արդ յետ այս չափ մեծապարզ և երախտեաց, որով արար մեծաբանս զամենայն իշխանան, դարձեալ տայր նմս զսջ խր. և յուկտարանչ պատուով արձակէր զնս : Քայր, հասանէր ի յաշխարհն խր, փութայր ժամանեւ ի տունն Տեառն. անկանէր ի վերայ երեսաց խրոց. զոհանայր զանպատում պարզեացն Աստուծոյ և ասէր. յԱստուծոյ է զօրութիւն և փառք իմ : Անտի իջանէր յաստան անդր, որ ցրտային ձմերայնոյն էր հանգիստ : Յայնժամ լինէր անդ համաշխարհական ժողով. և տեսանէար անդ ոչ միայն սովորական չափով. այլ առաւել և բաղմատաւորիկ արբայական շքրով պճնեալ, փերեւեթեալ տեսանէար զթագաւորական հաւն, որոց տեսակն ցանկալի էր. զի ընդ զեղնագոյն փետուրան փորր ինչ կանաչութիւն համալար խաւնեալ արտարս ճողճէր (փայլէր), և ընծայն կարմրանիչ գոյն այսր անդր տրոհէր շուրջ զպարանոցաւն առ ի միմեանս պատուածեալ նման զարնանային առաւօտու ցօղու կայրակաց յանդաստանս, զոսկեծայրս քառից մարդարտածն ի վայր կախեալ բողբոլիմբ : Այսպէս և բիրբ աչայն, որ և սոնքաձև կոչոյն փողորդածղութիւն (174) ի վայր կոյս՝ դարձեալ զբերանովն կասնայր. որում բողբատէղ լեզուոյն ծայր, իբրու զանդանաց ցցեալ ըզբարկալանդ ճալղումն ձայնի ըստ մարդկոցին բը-

նութեան խօսից ստէպ ստէպ առ բան հօլովէր :

Առ սա, զորօրինակ յառաջիննանդ Ներոնիումեմն
կայսեր ի սենեակն լինէր գովող, այսպէս և ի վերջ
նում աստ յողնարաստիկ իշխանին մերոյ տեսար
օրհնիչ : Ընդ որ թէպէտ առաւելութանչ զարմանք
սակացն ո՛չ այնչափ, զոր հանդերձեալ եմ՝ ասել,
կամ ի գրասնս խաղու տեսանէար յելս արքայաչու
կաղնութեանն սրտարոյ սպասովն, ի նախադրան
ճանաարհին, որպէս առն թագաւորի յերկրպագու
թիւն եկեալ անարի, անբարի կենդանին, վիսնահա
սակն փիւղ. որոյ գերանածե սրունք, որպէս լեատն
ինչ, ի վեր բարձեալ ունէին, և զխեղապատիէ անտի
ըստ չարութեան սողնոյ նմանութեան ի վայր կոյս
կախեալ ձեւանայր սրտիճ, զոր առ դետովն շրջ
շրջեւելով՝ այսր սնդր ստէպ ստէպ զարձուցանելով
և ուղղորդածե ի վեր կանգնելով, և մերթ ի յինքն
բընթանցուցանելով, և ուժ զնակի մոնչմամբ զսուր
և առութիւն շնչոյն ընդ խնչախողն արտաքս հեղ
լով, արդար և ասեմ թէ ի բեհմովթ շարձեւցն
զլիտոյ սհարեկ զարհուրանօք զողումն ունէր բնու
թիւն մարդոյ : Տեսանէար և զերթվարս ամեալս
սիգաւորք, սերճ առ թոխք, ճեմողք, ճեպողք, և ևս
ճախրաարացք, որք հողմավար թեթեւութեամբ զար
չուանան առնէին, ոսկեսանձ թամբօք և զեղեղեալ
զինուք :

Աստուծոր և արդ զինչ ասացից և կամ զոր խօսեցայց, զի աստուածային նախախնամութեամբ ի ծնէ խի սա ի փառս և ի մեծութիւն ստեղծաւ, և մինչև ցայսօր ժամանակի ընդարձակեաց սմա Տէր լինել առ ամենայն ամենափառ : Այսն այսորիկ ոչ ինչ նուազ բան զոր ի թագաւորաց դաս տեսար լի ամենայն ընչխոր, ոսկի և արծաթ բազում յոյժ, ծիրանիք սրատուականք և հանդերձք դեղեցիկք և ականս սրատուականս և լուծափայլ մարդարիտ ոչ սակաւք, նաև ամենայն ինչ լի և կատարուն : Այդ սոյս երեսակք տասներեակք և տարիք երեք զոր սկըտաւ Տէր բազմամեծար զբարեյաղթ իշխանն Աղվանից առնել, ի չորից աղքատ թագաւորաց աշխարհակալաց սրատուել և մեծարել յոյժ, ո՛չ ինչ նուազ զտրով քան զբանակալքս զայսոսիկ, այլ յամենայնի վեհ և մեծ գորով : Մի որ տղայական բարուք և անխնատ խորհրդով փոքր վարկանելով զսորայս տիրողութիւն յաղագս ոչ ունելոյ թագ և եթ ի գլոխ, ծայրայսագաւ ինչ (175) թագաւորական սրատուոյ յողնավայելոչ մեծութեան :

Այսն որոյ ամենանուաստ ծառայիցս ընդարձակեղիցի ոչ ընդ Օգոստոսի ումեմն կամ ընդ Տիրերի կայսեր . այլ ըստ մեծաշնորհ բարերարութեանն՝ ահեղադոյն դերաղանցելումն ընդ երանելոյն Արատանոխանոսի, որ յաստուածուստ սրախօքն պատ-

ուեալ յիսուսուորեցաւ, այո՛, արդար և զբեզ ինքնըզ
բազմամեծար իշխանդ արևելից՝ լծորդեալ սար-
գեեսցուք. քանզի զինչ խնդրէ ի քէն Տէր մեր
Յիսուս Քրիստոս, որ զբեզ ստեղծ տէր իմ Թէո-
դորոս՝ (այսինքն Աստուածաշնորհ) եթէ ոչ՝ հրաժար-
եալ ի մեղաց սիրել զԱստուած, երկնչել ի նմանէ
և գնալ ի ճանապարհս նորա. զի քեզ բարի լիցի, և
որդուց քոց ազգէ յազգ մինչև յաւիտեանս :

ԻԹ. — Տեսիլ միանձնացերոյ տուն Աստուծոյ
Խորայէլի ի վերայ Մաշտոցի սրբոյ, և նանա-
տակուքիւն աշակերտացն. և գիտ սրբոյ իս-
չիւն, որ ի Գիսն էր :

Զճշմարտախօս դրուագս բանից (176) սակաւ ինչ
նուազ գտի զմիայնանալոյն Խորայէլի : Սկիզբն ան-
յայտ խմն էր. այլ զայս և եթ, որ ինչ խորհրդոյս
էր իբք, բովանդակեցաք : Աստարեալ ամ մի ի լե-
րինն ննջէր ի յերկրի ի վերայ ծնկաց իւրոյ. ի չորրոր-
դում պահու զիշերոյն յեղակարծումն երեւեալ ահա

նմա ի գիշերին տեսիլ հրաշայլի, զարմանազան, լուսեղէն մայրատակեալ . և ընդ նմին ծառայեալ հոտանո չից, և առցեալ սրտարէր զնորա հոտտու լիան, և խնատութիւն յաւելեալ ի նա՝ խելամուտ նմա առնելով զամենայնն ի միա առնուլ զասացեալսն զմեծախորհուրդ ցուցակութիւնն զանցեալ ժամանակաց, զմեծաց նախապարզե աւետեացն բարոզութիւն թէ՛ իբր արդեօք կամ զխաբի ընկալան , որոյխի արամբր , և ո՛ւ ուտեր էին որբ արեամբ պատերազմեալը՝ մկայ անուն ժառանգեցին. կամ սէր ուրեր զաստուածայինն ծածկեցին զգանձ, և էթէ զինչ սրարտ իցէ քեզ առնել : Յայս ամենայն ասացելոց առ նա միանգամ և երկիցս զարթուեալ այրն՝ յաշի լինէր իբրև ժամ մի հարուստ. սպա յարուցեալ անտի՝ զուարթանայր, և բաղկատարած եղեալ սուաջի Աստուծոյ՝ գոհութեամբ զսուաւօտին կատարէր զաղօթս :

Աւ ի վաղիւն իբրև զմտաւ ածէր զաստուածային բանն թէ՛ վսից որ գործէ զգործ Տեառն Հեղզութեամբ, մութացեալ իջանէր ի լեռնէ՝ անտի անըլով ընդ ինքեան զիւրն արբանեակ, ճեպով անցանէ՝ յեկեղեցաւան եպիսկոպոսանոցին, և մտեալ մեծաւ զգուշութեամբ ասոց մանրամասնաբար զերևումն ցանկութեան խորհրդոյն եպիսկոպոսին ճշգրտաւ դրովանդակն, և ասէ . տէր իմ՝ մի հեղզասցուր

զհրամանս Աստուծոյ յապաղելը գուցէ իբրև զըացող
դատադարտիցիսնք. այլ զինի լինելով գործոյս փո-
թապէս կատարեալ զի յայտնեացի Աստուծոյ գանձն ։
Զայստօսիկ ամենայն ըսելով և պիտակապին Պատթայ,
որ Մեծ Աղղմանցն էր տեսուչ, մտախոհ և զև իբրև
ժամ մի, խորհէր ընդ միտս իւր ասնուլ ընդ իւր արս
ունանս ի բոր և պիտակապուսաց անտի պարկեշտից, և
նորօր հանդերձ պատմեաց հայրապետին Աղլանից
Ուտանէտի ։ Նորա լուեալ զայս՝ ուրախս թեամբ
գոհանայր զՏեաանէ՝ յոյժ զարմացեալ ընդ զբուցա-
արութիւն և պիտակապուսին, որ պատմէր զտեսիլ
հօրն եթէ զխնորդ և զև արժանի այնմ խորհրդ-
դոյ ։ Եւ յաղազս նորին իրաց հրամայէր կոթողի-
կան ժողով մեծ լինել ։ Նա և զմիւս և պիտակապուն
Արձախական կողմանց, որ մեծ Լրանցն կոչեն,
զարի այրն Յովելը որոյ եկեալ անդէն՝ սաստիկ բար-
բառով յանդիմանէր զկոթողիկան և զպիտակապուն
Պատիթ թէ ընդէր բնաւ թողէր յականջս ձեր
զայնպիսի դատարկարանութիւն. անսացիք ցնորա-
կան տեսեան, զոր զիրք մեզ չհաւանել ուսուցին.
դի յետ ստաբերոցն և աւետարանչացն բարոզելոյ ոչ
երևեւ յոյդպիսի իրք, և ո՛չ այժմ լինել սրարտէ ։ Եւ
ինքն լի էր հօր զխորթեամբ և տեղեակ Աստ-
ուածաշունչ զբոյ ։

Յաշտամ սրատախանեալ առ նա սրբոյ Հայրա-

պետին ասէ. ըստ գրոց խմանալի է այս. բայց նոր խմե
և շրնաղ է սրատմութիւն տեսեանա. դուցէ յԱս-
տուծոյ իցէ, և մեր այնմ ընդդիմամարտեալ իրրե
զլացոցս գատապարտիմք. և չի՛ սրարտ հահառակել,
դուցէ աստուածամարտք գտանիմք. զի ս' չ է սրարտ
ի մտաց ասել զերևումն, որ յետ առարեւոյն ամենայն
սրբութիւնք սուրբ խաչիւն հանդերձ և զանձք երկ-
նայինք ծածկեալք՝ ընդ վերջին ժամանակս տես-
լեամք ի ձեռն մարդկան ի տեղիս տեղիս երեւեալ
Խրուսաղէմ սուրբ քաղաք և ի քաղում քաղաքս,
որովք այժմ՝ լցեալ են տիեզերք և սրայծառացեալ
եկեղեցիք. զի աստէն իսկ յԱղլիանից աշխարհիս
ի քաղում տեղիս երեւեալ են նշխարք սրբոց. և
չէ՛ ինչ այս նոր զարմանք, որ այժմոյս երեւի, զի ս' չ
ինչ է ի զանձուց Աստուծոյ, որ ծածկեացի ի յերկ-
րի. և չի՛ իսկ սրարտ զճշմարտութիւն ընդ ստու-
թեան և ընդ խարէութեան ի բաց ընկենուլ, և ըզ
գործ Աստուծոյ ընդ աստանայի լլիանս համարել-
այլ ստուղիս քննել և ճշմարտիւ ի վերայ հասանել,
որպէս սուրբ առարեալն ասէ թէ. զամենայն ինչ
փորձեցէ՛ք, և զբարին ընկալարուք : Եւ զարձեալ ի
կաթողիկէն ասէ թէ. մի ամենայն հոգւոյ հաւա-
սացք. այլ ընարեցէ՛ք որ յԱստուծոյ հոգին : Արդ
երթնայք դուք յաջորդեալք ետխակոսպոս կողմանցն
այնոցիկ, երկաբանչիւք աստիկանարար ի վերայ

Հասէր քննութեանն, առաւել խնդրեալիք յԱստուծոյ թէ՛, աստուածային լոյս թէ՛ պլազդ ի բաջադանայ. զի աստանայի փորձանք և մարդկան խարէութիւնք յայտնի են, և Աստուծոյ շնորհք առաւել ևս յայտնի : Արդ՝ որպէս Տէր Աստուած երևեցուցանէ և յայտնէ զխորհուրդ ձեզ ի տեղւոջն. որ ըստ օրէ և մեզ ուսուցիք :

Յայնժամ կամաւորութեամբ յանձն առեալ ըզհրամանս Հայրապետին եպիսկոպոսոսացն երկոցունց Դատթի և Յովնէկայե տուեալ ողջոյն՝ զային Հոգւոյն սրբոյ առաջնորդելով յԱստուակ դաւառն Մեծ Կողմանց, ի Չղտխեան հովիտն յասարխասական դաշտակրն առ տին Տրտուական դետոյն, որ է ի վիճակին Մեծ Իրանց : Եւ եկեալ բանակիին ի նշանաւոր սըրբակին ի խոնարքերձ տեղւոջ, ի սարեւանդակ վայրիս Անդ կայր մատուռ մի փայտեղէն, խեցեղէն վերտաւորեալ, խաչանիչ զարդու յարմարեալ, սրայծառափայլ որմնցն յօրինեալ գեղեցկութիւն : Արդ ի լինել Համբաւոյն այնմիկ՝ վարխաղակի ձեւով ժամանեալ գումարէին սրբ սրատուականք՝ բոր եպիսկոպոսունք, երկոցունք, սարկաւազունք, հարխրաւորաց զաւառապետք, զլիտաւորք և մեծամեծ գործակալք, բազմութիւն ժողովրդոց արանց և կանանց զի մանաւորեային ամենեքեան տեսակի սրանչեկեացն Աստուծոյ :

Ապա հրամայեալ եպիսկոպոսացն՝ քարոզ հնչեցուցին ի հանդիսաւոր ժողովրդարանին զի եռօրեայ պահք և աղօթք պնդուի՞նք ևամբ կատարեացին. զի ոչ կայր սակաւ ինչ ի նոսա երկդատակուի՞նք. ոմանք հաւանելին, և կէտր շահաւանելին. և նոյն լմբն զլիսաւոր եպիսկոպոսն Յովէլ պատրանս համարէր : Եւ ի ընուկիտին եռօրեայ սլահոյն սրբասունն Վարայելի աւետարահ ի ձեռն և եղեալ համօրէն ծունր ամենեցուն զխտելով ուղղորդարար ի նկատեալ տեղին՝ հրամայէր անվնհէր բրեւ . զոր ի նմին գործ գասահոյլ մարդկան բազմուի՞նք զհոյն զղեստօք խրեանց ի բաց պեղելին, և մեծ ջանիւ վաստակարեկ եղեալ՝ ոչ կարելին գտենչալի և զփափագելի գանձն գտանել :

Ապա այնուհետեւ յարեւելից կող անէ զվայտաշար յարկն քակելին, ուր կանդնեալ էր սեղանն մեղաբառիչ պատարագի Տեառն : Անդ անկեալ ի խոյլ և ի խնդիր՝ իբր կանգունա երիս փորեցին ի ներքոյ սեղանոյն : Ահա յանկարծակի բուրեալ ի տեղւոջէ անտի հոտ անուշից սաստիկ համեղութեան. և սուլցեալ բմաղարղ սրբարտութիւն (177) յաւատարար զյոլովիցն քաղցրացուցանէր ըզճաշակս, որպէս թէ ճշգրտեալ նմանիւր աղնուական հոտն բխրուց (178) խնկոց և ծաղկանց զանազան մինչև զարմանալ ամենեցուն սահասարակ : Եւ իբրեւ փորեցին թիզս տասն՝ գտին կողովս երկու

արծաթեղէնս՝ կապարեաց կնիք ի վերաց կղեալ-
զորմէ տախտակ մի ոսկեծոյլ հաստահեղոյս բեւե-
ռեալ. և ի նմա գրեալ ասորերէն և հոյերէն գրով ։
Քանդի որպէս ի մէջ բաղմամբոխ հրապարակին
սցնակտի հրաշագործութեան Աստուծոյ լինէր երե-
ումն, այր առ այր, մարդ առ մարդ զարմացումն յոյժ
յաճախէր ։ Այլ զմիմեամբ կուտակեալ զեղուին,
փութային զարբութեանցն հանել զտապանակս. զի
հաւատովք էին վառեալ ի սէր սրբոցն. անպ սչնու-
հետե լինէր սրտայլութեամբ իւն և ակնաւայելուչ
տեսիլ հոյեցելոցն ։ Մայնպէս և սրբոց տրանց և
քրիստոսասէր եպիսկոպոսացն յղովիւր սխրացեալք
յոյժ վասն սրանչեւեացն Աստուծոյ. վասն այնորիկ
որհնութեամբ մեծաւ զոհանային զանդատում պար-
զեացն Աստուծոյ ։ Այլ ասն որոյ այրն Աստուծոյ խ-
րայել մեծարոյ կղեալ յոյժ առաջի եպիսկոպոսացն
և յաշս փոլովրդոցն՝ պատուէին զնա ըստ արժանի
խրում սրբութեանն ։

Այլա առանձնացեալ եպիսկոպոսացն խորայլիւ
հանդերձ և պատուաւոր քահանայիւր՝ բացեալ
զկնիք մատանոցն ի սրբութեան տապանակացն՝
զտանէին զրիկադործ խաչին մասն. ընթերցեալ ըզ
զիւ ոսկեծոյլ տախտակին նորին խի Աջփոլիակոն
բոր եպիսկոպոսին ։ Այլ էր զիրն սցս եթէ. Երուսա-
ղէմեան մառնաւորեալ նշխարք սրբոյ էն ։ Իսկ

զայն աստուածային նշանն իրրեւ տեսանէր Մեծ
Խրանց հովուապետն Յովէլը նմանապէս բազմաբեղուն
ծաղիկէր խորով սաղարթած աւալ գխառ թեւամբն. եւ
ի բոլոր սրտէ զոհացող լինէր զԱստուծոյ և հաս-
տատեալ ճշմարտութեամբ զտեսիլ Սքասուն՝ հոչա-
կեցուցանէր յսխանջս ամենեցուն շինող այնմ լինե-
լով, զոր երբեմն խախտէր. նմին իրի խակ եւ վասն
սաւաջին զխմամարտն լինելոյ յանցաւոր և դատա-
պարտ զինքն վարկանէր դոլ: Եւ վասն զի յիւր
նահանգին էր նախապիճակեալ վայրն, ուր կենսատու
ըյնն էր ծածկեալ. վասն այնորիկ ո՛չ որպէս առ
ուղեկան ինչ կամ առ անցաւոր շնորհել յուսերէ
անասցր. այլ ինքն լինէր իրչեւ ի վերայ խրոց դանձուց
հրամանատարութեան մատակարար:

Եւ զմի ի տտղանակացն առեալ ի սրտին՝ յին-
քեան տանէր եպիսկոպոսանոց. այլ ընդ այն թէպէտ
կարի յոյժ դժկամակ այրն Աստուծոյ լինէր. զի որ
ինչ նմայն հաւատացաւ յԱստուծոյ, և որում ինքն
եղեալ էր գտակ. ի դէպ էր ընդ նորին ձեռն եւ մա-
տակարարիլ սրբութեանց Աստուծոյ. սակայն նորա
թոյլ տուեալ առ մի նուազ, ըստ խրում հեզու-
թեանն, շլինէր զուսերէ սամբաստան. այլ սանոյր ըզ
մնացեալ տապանակն կամակցութեամբ եպիս-
կոպոսին Պատթի հանդերձ քոր եպիսկոպոսօքն եւ
երիցախումբ պաշտօնէխր Տեանն և ամենայն ժո-

զովրդավր՝ տանէին ի տեղի բնակութեան խրոյ և սաղմոսիւր և օրհնութեամբ յուղարկեալ Հանդուցանէին զարրութիւնս Տեառն լսայանբօր լուցելովք և մոմեղինօք վառելովք ի Պղխոյ վանից սուրբ եկեղեցւոյն. և ի միմեանց հոգևոր ողջունիս համբուրեալ դառնային յիրարանշխր տեղիս :

Լ. — Պատճէն բոբոյն, որ գրեցաւ յնպիսկոպոսացն ի Դաւրայ և ի Յովէլայ և ի մեծ Ժողովարանէն երէ՛ սրպէս կցոյց Աստուած զմեծ սքանչելիս խր:

Ուղիտանձեմ, հոգեճաշակ համբուրիս առլցեալ, և ի շնորհաց Հոգւոյն ընկալեալ պարզեւ ս՞վ աստուածազան արեւելեաց Արքեպիսկոպոս Ռիտտանէս, և բարեխնամող, բաջաղնեայ, յուէտարարդաւած, զօրատոր Ապահայատ Պատրիկոսէր Զեւանէր՝ Աղվանից իշխան, ամենայն նախարարօրդ համանդամայն ընդ ձեզ. Ղատիթ և Յովէլ նուաստ կպիսկոպոսունք, ի Տէր խնդալ :

Աւետարեւրհնչմամբ հաղխացուցանել ձեզ սրաբոխիք ի ձեռն հրովարտակի սրտճենիս զհրաշափառ

ծածկելոցն երեւումն եւ զգիւտ սրբոյ խաչին, որ
առաւել քան զառաւել յաճօխեաց յոգնայեղոց զար-
մացումն ի մեր միտս զոր երբեմն անհաւան եւ ան-
հաւատ մտօր ճառել իսկ զիրացն չառնուար յանձն.
այժմ ահա տեսողր եղար յաւէտասրանչ ցուցակու-
թեան խաչիս, եւ պիտառապէս վկայեմք ճշմարտու-
թեամբ թէ՛ սա է սրբօմանր պարծանաց. եւ զիսիրդ
զայս տալ լուսթեան մարթ իցէ, եւ կամ զարփիա-
փայլ սրտակերն դնել ընդ գրուածնաւ. այլ յայտ է
թէ ի վերայ կարգաց լուսեղէն աշտանակի՝ այս-
ինքն ի սրբումն կոչարանի լուսատու՝ յարմար-
ութեամն լինել զսա : Արդ այսուհետեւ պարտ է մեզ
դատողագոյն հրատարակել զառիթ զգալով մեր
փրկութեան՝ զգեղաղէչ, յարավայելուչ, շորեր-
կերպեան, զտիրականն յաղագս մեր ընդունելով
յինքեան զանհամեմատ նախակրութիւնն : Ամ-
զաւրեւ սա իսկ է քրիստոնէից յոյս, մեռելոց յարու-
թիւն, կուրաց առաջնորդ. զի որ երբեմն դատապար-
տութեան էր անուն խաչն, այժմ հաւատացելոցս
իրք եղև փրկութեան. որով ի ձեռն սորա ի ներքոյ
արքայականին գտար յառադաստումն. որ շերկն չիմք
այսուհետեւ ի բոցեղէն նետից. զի զթագաւորականին
նշան յանձինս մեր բարձեալ բերեմք. ունկնդիր լե-
բուր մտաղխութեամբ բանիս զոր լսէր :

Թէպէտ ոչ կամա յօժարեցար հմտանալ այսմ

գործոյ. այլ իբրև ոչ մարթացաօր դառնալ ընդդէմ
ձերոց հրամանաց. եւ մանաւանդ զի երկրայելի մտօք
խարհութիւն զիրան կարծեցաք. սակայն ճշդիւ
քննեալ շնորհին Աստուծոյ գտաք զճշմարտութիւնն
ի զալն մեր ի հովիտ մի Արձախայ, յեզր գետոյն ի
տեղի մի Չղախ անուն կոչեցեալը. ուր կայր մատուռ
մի : Եւ ահա համբաւն հռչակէր երթալոյն մերոյ. եւ
բազմութիւն շրջակայիցն յոյժ շեղջակուտեալ անդ
հասանէին՝ քահանայական դուք եւ այլր ի սբատուա-
կան արանց, յորս ոչ սակաւ կայր հակահառութիւն
գիմամարտելոյ : Բայց սպա զպահս պինդս եղաք
երեքօրեայ, ընդ (յետ ընդ) սահմանացն եւ յաւէժ
խնդրուածոցն խրաբանչիւրոց սկսանէաք զփորուա-
ծըն սունել մերձ առ սեղանաւն : Ուստի յանկար-
ծակի հոտ անոյչ բուրեաց յաճախապէս եւ զմեր
լցոյց հատուտիս. որով եւ յետ սուղ ինչ վաստակոցն
գտաք զխափաղելին ի ձեռն շնորհաց բարձրելոյն եւ
յաղօթից սրբոյ հօրն Խարայելի՛ կողովս երկու արծա-
թեղէնս կադարեաց կնքով պնդեալ հոռոմասիակ-
յորմէ տախտակ մի ձոյլ ոսկի հաստահեղոյս բեւե-
ռալ. եւ ի նմա զիր ասորի եւ հոյ : Եւ ըստ զրոյն
մեր բացեալ առաջի սրբազան քահանայից՝ գտաք
զամենակեցոյց խաչին մասն եւ այլ բազում սրբու-
թեանց, զորոց զիրն ստաց թէ՛ երուսաղէմեան են
մասունք սրբութեանց Տեառն :

Ընդ որս ես խակ Յովէլ՝ նուաստ եպիսկոպոս,
մեծապէս զսչացեալ զբոլորից սպարդեւատունն,
զամենայն երկրայութիւնն ի բաց ընկեցեալ յիմոց
մտացս. եւ հաւատով ընկաղեալ զտեսիլ Արատուս.
վասն լինելոյ զիւտիս այտորիկ յիմոց վիճակիս՝ մեծաւ
ցանկութեամբ զմի ի տապանակացս յիմ՝ սեւաշական
եկեղեցին առեալ տարաց. եւ զայլ սրբութիւնան
յուզարկեցար ի ձեռն քոր եպիսկոպոսաց եւ քահանայ
իցոց եւ զաստ պաշտօնելոց մեր Դաւիթ եւ Յովէլ
եպիսկոպոսունք ի տեղի մենաստանաց Արատուս
չնորհօրն Աստուծոյ, ցնծայից ուրախութեամբ հոգեւոր
ական երգով : Եւ Տէր Աստուած զբոլորութեամբ եւ
մասօք զձեզ սրահարանեցէ՛ ի շնորհս աստուած-
ընկալ խաչիս երեւման բազմաւոր կենօք խաղաղա-
կանօք, ի ցօղոյ երկնից, ի սարարտութենէ երկրի
տացէ՛ զանհամեմատութիւն երկաբան չխրովք ի
վայելումն հոգեծաղիկ տեսողին, եւ թաղազարմ ծա-
ռանդօք մեծագահ հեղինակիդ Չեւանչէրի. ո՛ղջ
լերուք ի Տէր :

ԼԱ. — Ան այն պատասխանիք կայխկարտացն ի
հայրապետէն եւ յիշխանէն :

Տառայարեալ պատճէն հրովարտակիս, զոր շարա-
գրեալ եւ կարգեալ էր, տեսար. յորմէ մեծապէս
զանգեղջևահանէն զոհայար զԱստուծոյ, որ խրով
սղորմութեամբն օր ըստ օրէ, հրաշագործէ յարարա-
ծըս. առաւել եւ մեզ զչնորհս ձերոյ սրբութեանդ,
Գաւիթ եւ Յովէլ կայխկարտունք. Ուխտանէս՝
նուստ կրթողիկոս, եւ Ջեւանշէր՝ Աղլանից զօ-
րավար եւ իշխան, ի Տէր խնդալ :

Վասն կենսատու փրկութեանդ հասերոյ մեզ յԱս-
տուծոյ յաւետապէս զոհայար զԱստուծոյ սրարգե-
ւացն, եւ վասն սրբոյ խաչիդ, որ ի միջի մերում
երեւեցաւ, ծագեաց, երաց, լուսաորեաց զաչս մեր-
վասն սյարիկ անդադար բերանով եւ անհանդիստ
լեզուով զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս, բարերարն,
սրանչեւագործն եւ զպարգեւարաչին օրհնեցար,
որ շնորհեաց մեզ անասական սրարգեւս ի սուրբ
Հոգւոյն : Եւ մեր թէպէտ հեռի եմք մարմնով՝ մերձ
համարեալ հոգւով յիշեմքիք առաջի նորադիւտ
խաչիդ : Եւ զուք զատարինազդեատ եւ զսրբասը-
նեազդ Խորայէլ եւ զգանձդ շնորհաց հանդերձ սուրբ

նշանիւղ այսք ատեալ առ մեզ հասուցէք մեծաւ ըզ-
գուշութեամբ, զի եւ մեր երկրպագեացոք երանա-
ւէտ հասնուրիւ հանդերձ արեզերական ժողովոյս .
ո՞ղջ լերութ Տէրամբ :

Նմանապէս խակ երջանիկ վերադիտողն եւ տեսուչ
եպիսկոպոսացն տեսեալ զղբուազ նամանկին արեւ-
ելից զօրսպետին եւ սրբոյ կաթողիկոսին՝ այնու-
հետեւ շեշտակի ճեպով ատեալ զգտեալ դանձ սրբու-
թեանցն եպիսկոպոսօրն հանդերձ Խորայելիւն ան-
յապաղ ժամանէին ի մեծ քաղաքն Պերոժ-Ալաւտո-
վան զի արեւելից մեծ իշխանն Չեւանշէր եւ եպիս-
կոպոստապետն Ուխտանէս անդ նստէին ամենայն նա-
խարարօրն : Արոց ընկալեալ զլուսասպայծառ շնորհս
հռչակաւոր հանդիսին՝ յերկարէին զերկրպագու-
թիւնն ի բազմախումբ հոլարանին : Եւ նպատա-
մատոյց ընծայիւր եւ պարզեօք կատարէր իշխանն
առաջի սուրբ խաչին նուէրս . եւ ներբողելով
զԱրամն՝ մեծարէր կաթողիկոսոյն եւ ամենայն
աշխարհակոյտ ամբոխին : Ապա հրաման տայր
յուզարկել զնա խաչասպայծառ տասանակաւն անդ-
րէն ի վերնակողմ՝ դաւառն Մեծ Արեւնից , ի
բարձրաւանդակ լեւանն, իտեղի մենաստանի իւրոյ,
ի Պղխոյ վանս : Եւ ողջոյն տուեալ հողեւոր համ-
բուրիւ երանելոյն՝ խնդամիտ յիւրարանչիւր դառ-
նային նաւահանդիստ :

ԼԲ. — Խեամուտրիկ նախարարացն Աղվանից ազ-
գաւազախ. եւ անխմանի :

Ընդ այստօրիկ ապա ժամանակս տարօրէն խտանա-
կութեամբ դիխաւորք ազգաշաղախ Աղվանից ազ-
պիղծք եղեալ, նախ՝ թագաւորազն տէրն Կողթայ
տունն, ապա յԱրշակաշէն (179) գաւառի երեք տուն
դաստակերտոցն՝ Ճնշմեայն, Մամշեղուն եւ Կուր
գետոյն յայնկոյս՝ տունն Հեղերոյ. ե յՌուփ գաւառն
ի Գխ՝ Վարազ-Փերոժի տունն, որ զաքնար ունէր
սրափս, եւ Վարաժանու սպասատունն, որ յԱրա-
ժականն նախէր, եւ Տուերակու տունն : Զսոյս
անօրէն ամուսնութիւնն երանեկի հայրապետն Ռիւ-
տանէս անիծիւք վակեաց . եւ անդարձ լեալ ի
գտեալ չարեացն՝ ամենեքին առհասարակ բնաջինջ
եղեալ սատակեցան ի յերկրէ : Որ եւ յետոյ փոխի ի
Քրիստոս սուրբ հայրապետն. եւ յաջորդէ զաթոս
նորին Եղիազար՝ սյր բարի եւ ազնուական : Սա էր
եպիսկոպոս ի Ծարոյ, որ ի վախճանեղն Ռիստանիսի՝
ի ժողովի անդ դիպեալ կոչման ընդ եպիսկոպոս-
տունն, զոր չարախառք ոմանք, ի գալ նորա ի
ժողովն, սարսաւէին : Եւ զկնի ցայդապաշտամանն
ընտրեալ զաչր ոմն վանական ժողովոյն առաջնորդ

Պերսոզ-Կառատ քաղաքի՝ կամեցան սունել կաթ ողի-
կոս : Յայնժամ զղեւնեաց զնա այս սլխըծ ի տեսիլ
ամենեցուն ամբաստանութեան կտակ ի մէջ բերե-
լով : Եւ անդէն վիճակադրեալ, որպէս զՄատա-
թիայն, սարկեչան այն Եղիազար ի նոյն ժողովն
առնու զառաքելական սրտիւ, մինչդեռ բարերաս-
տիկն Զեւանչէր զաշխարհական տէրութիւնն վարէր
յանհաստատելի կենցաղումս ի կամս Աստուծոյ :

19. — Յարագս սրբական առև Աստուծոյ Խորա-
յէլի քահանայանարոյն. եւս և գիտ սուրբ խաչին
վիպասանման գրուցատրարար :

Այլ քանդի ադրիւր ուղփաճեմ իջիւր էր սյրն
երջանիկ՝ ի յորդանոս քաղցր խրոց յագունց արբու-
ցանէր վտակաց, սաստկացեալ ունելով միշտ սկա-
տերազմ ընդդէմ հնգեկի թշնամւոյն. որով սովոր խակ
են ստարինազունքն ախոյեան քաջ և ընտիր ընդդէմ
նորա զտանիզ : Նոյնօրինակ ևս սա զեղեցկազարդ
սրդարտութեամբ էր վայելչացեալ անուանելով յաշ-

խորհի, բղխեաց, արծակեաց յեղակարծ ի յըրովից
ճաշակելիս զհոտ անուշից սրբութեանց սրբոյն
(180) : Յետուստ ուրեմն յակնարկել չողոյն սրբոյ
ի սիրտ վերադիտողին Պատմայ, տաղով ի նա զմեծն
բահանայապետութիւն՝ ձեռնադրէ զի կայցի իշ-
խանութիւն շահել զհոգիս կորուսելոյն, որպէս մեծն
Պետրոս, եւ զանարատ մատու ցանել պատարագ, որ-
պէս արին Ահարոն : Եւ մերձաւորք եւ հեռաւորք խը-
րախճանակիցք լինելով՝ ի սրբական աջոյ նորա առ-
ցեն օրհնութիւն : Բայց մեծ ահա զարմանք այն էին
սրանչեւեաց, որ յըրովից անհաւատ իրն թուէր, այն
ըստ կարգի կատարէր առ նա օր ըստ օրէ՛ ըստ
առաջին խորհրդոյ վերին ցուցակութեանն . սակս
որոյ ի զէսլ էր սա նա առարեւական ձայնն թէ՛ ըզ
նախահրատէր կոչեցեալսն արդարացոյց Աստուած,
եւ զարդարան վառաւոր արար : Արդ՝ յետ անցա-
նելոյ սովի միոյ ի վերոյ այնորիկ, սակս նախադուշակ
հրամանին, որ ի վերուստ եղեւ նմա ազդումն ցան-
կութեան՝ սուրբ երէցն ունէր յոյժ խնդրել զվախա-
ղելի խաչն զծածկեալն սրբոյն Մաշտոցի ի Ղիս
անուանեալ զիւզ, որ յԱւտի գաւառի : Եւ վասն
զի ինրն առաջին՝ բարի եղբարցն զսիրոյ ունէր պատ-
ուիրան խորհելով առ ամենեանն, զգեցեալ ըզ
ճշմարտութիւն Աստուծոյ ի ծածուկ . վասն այնր
բարեխնամարար հոգացեալ զբոլորիցն օղուտ, ոչ

հռչակելով զձածուկ խորհուրդ ի հանդէս ամբօխից .
և Խուսափել ջանայր ի մարդկան զովևստից փախ-
չելով ի փառամուկ և Ի սնտարածիկ արտից :

Այս ան պատրիկ զմի ոմն ի սրբանկելոցն քահանա-
յից նախամեծար սրատուստորաց, հետևող խրումն
միայն զնա առնէ զխաթին այնմիկ, և Ե՛ւ յոգ ժողովով
կամբ, զերթն . և Ե՛ւ նովաւ հանդերձ հասանէր ի
նախաստացեալ վայրսն, ի հին եկեղեցին, և Ե՛ւ զխաթ-
նով յատուղել և ի նշմարել զտեղին : Նոյն ժամայն
նշան զարմանայի լինէր ի վերայ ստղարթ ապատ ծա-
ռոց նոճիցն, որք երկարսն շխբ աստի և անտի միջա-
ւորեալ ունէին յինբեանս զիոչարաննստ րբ . որ իբրթէ
ծաղումն երևեաղ բոցածածանչ ի վերայ տնիկ կամա-
րածն . և ի նոյն միացեալ հաւասար, զերակատար
զմբեթին բովանդակապէս տահեալ ճառաղոյթէր ի
ծայրս ծառոցն նոճից ճշգրտապէս աղեղանդ, որ յամպս
երևի, փայլակարար զայտէր յստորաղբեալ քարա-
տող և աղխասչար սլուրակին (181), ուր կայր
զաղարեալ անդ խաչն Վրխատոսի : Վխտացեալ
այնուհետև սրբոյ սոն եթէ յայնմիկ տեղոջ է զանձն
անկապուտ, առնոյր ի ձեռն բրիչ՝ սլարեղօտեալ
իրբեւ արին Արբահամ՝ սկսաւ բրել զնկատեալ
տեղին խրով համահաւանեալ արամբն : Աւ որպէս
վայրն փոս էր՝ հինդ էր քիլ կամ թէ աւելի ինչ,
յանկարծակի երևեալ տատան մի արծաթի, ժան-

գառաղոյն, հասցեալ, որ եւ ունէր առհասարակ հայ, հռոմ եւ ասորի գիր, եւ ցուցանէր ի նմա գոլ զմասն կենդանարմատ փայտին. կաւր անդ նշանն Քրիստոսի արծաթաձոյլ գեղազանեալ յսկի աղօտ տեսակով որ յաւէտ է ի խաչէն Քրիստոսի :

Ասլա այնուհետեւ հրճուպից եղև յորովակի խընկարկութեամբ այրն Աստուծոյ՝ զուարթմանայր հոգեծաղիկ պոյծառութեամբ, յարակցարար լեալ մարմնարնար Ղաութի երգոյն, յօրինէր նուագս երաժշտական. որհնեցից զՏէր յամենայն ժամ. եւ որ ի կարգին է. վասն շնորհելոյ երկկազածաց խրոց զնշանն որ միշտ ապրեցուցանէ ի թշնամոցն : Զայս անխարարար (182) ընկալեալ զնշան փրկութեան յիւրն բերէ յեկեղեցի : Յաւուրն յայնտիկ յերեւել նշանին եւ ի գալ, հասանել ի հանգստարանն՝ մեծ եւ հրաշալի զարմացումն լինէր, զոր լուել անհնարին էր զահեղ, զմեծ փառայն Աստուծոյ, զի որպէս Ախրդի որ յԱրուսաղէմ էր հոյրապետ, զբութեամբ ի Աստանախանոս վասն երևման խաչին ասէ. եթէ ցողրն լուսոյ մինչև ի Չիթաստանեաց լեառնն ոչ միում կամ երկրորդում երեւեալ. սյլ ամենայն բաղմութեան քաղարին ակն յայտնի ցուցեալ. նոյնգոռնակ եղև արևելեաց աշխարհիս լուսոյ խաչիս երևումն. զի հարթ հասարակ ամենեցուն տեսեալ զաստիկութիւն լուսոյն բոցածածած :

փայլմամբ եկեալ ընդ ամսս երկնից՝ սլացեալ յայտ յանդիման ամենեցուն տեսեալ զել և զԷջ շնորհացն ի վերայ ամենատրբ խաչին, երբեմն ի նմանութիւն հրոյ, երբեմն ի նմանութիւն լուսոյ, երբեմն ի նմանութիւն աստեղն, որ ծագէ յառաւօտուն, զոր ոչ մեր. այլ աշխարհ ամենայն եղեն տեսողք մեծապայծառ ճառագայթից : Զի մինչ ընդ երկինս ցորացեալ էր՝ մերձ առ տեղեան, ի տաճարին Տեսան ոչ միայն բնակչաց քաղաքին. այլ շրջակայ համասփիւռ և համատարած ամենայն դիւղից և քաղաքաց, արանց և կանանց, այլ և հովուաց ի լերինս և անդորդացն ի փոս ճարակողաց և արդիւնաւորացն ի դաշտս, որք աշխարհասէրք զգտուղան կապտիին, և բազում ճանապարհորդաց բացօթէից ի հինգերորդում սրահու դիչերոցն : Այդորիք ամենեքեան տէսանէին զարփիաճրաչ սրանչէլիան. և եկեալ բազում ճեպով ընդ այլ բազում տեսողան՝ ահի բաջասլաց քայլարանաց առ ի տես յախուան խմբերոցն հոյս հոյս ի հանդիսի յօթարձակ (183) տեսարանին. և լցեալ զցանկութիւն փափաղանացն համբուրելով զսորբ խաչն Վրիստոսի ընդունիլ շնորհս և օղորմութիւն ի նոյն ինքն ի տենչալի դինէն՝ զհանդերձեալ վայելլուչ զյաղթութեանն առեալ ընդունէին զսորդ ևս : Եւ զի բազումք ի գլխաւորաց աշխարհիս կողմանց կողմանց եկեալ էին ի տօնն տէրունական նշանին. և

վասն այնորիկ սաստիկ և ահեղ նշանքն, որ երևէին
ի վերայ խաչին, ոչ որ իշխէր զգիշերն ի յարկան
յայն մտանել ևս ի քաղարին ի դաթին օթել. այլ
այնուհետև և շրանել արտաքս ի սարևանդակ վայրն.
և զգիշերն ամենայն անդ աղօթէին մինչև յառա-
ւօտն : Եւ ի ծագել արեգականն մտանէին ի դաթիթ
եկեղեցոյն, սուսջի խաչին ահիւ և երկիւղիւ . և
իսկոյն յարուցեալ ի հսկումն խաչասպայծառ տօնին
կատարէին դոհացողական սգատարագ ի վերայ սե-
ղանոյն :

Ապա յետ երևելոյ հրաշխոս այսոցիկ՝ իբրև
վերատին ընծիւղեալ վերածաղկէր հզօրեղ սաս-
ուած ընկալ խաչ աշտարակին մեծի, յորժամ դաւա-
նել հաւատացաւ յԱստուծոյ արժանաւորիլ մեզ
միշտ զմեւ սափաւորութեամբ սարունակեալ զիրոյ
արարչութեան գործ խնամոց, անլիթար սուտուե-
ցերցմեզ Տեառն նեցուկ զիրկականկայմն՝ զպարզողն
ի մեզ սաստուած գիտութեանն առադատ. և զի-
տութեանց դպրացն ջոկք ևս ուխտի մանկանցն
դասք մնային. զի ինոցանէ էր ծածկեալ խորհուրդն :
Ապա զգացեալ յԱստուծոյ սպասաւորին, որ էր ի
հին եկեղեցոջ անդ զճաղումն խաչին. վասն որոյ
իբրև զխտակ լինէր այսմ այրն՝ քաջայօժար կամաւ
երթայր ի Մեծ Առևնիցն դուստ, ի Պլխոյ վանայ
եկեղեցին. և անդ գտարն տեսեալ հեղինակ Խա-

բայէլ անուն եւ անկեալ առ ոսոս նորա՝ սրատմէր ըզ-
րովանդակն յանուրջ տեսութիւն. եւ մաղթէր հը-
նարս դտանել եւ յայտնել նմա զիրացն հանդամա-
նրս : Նա խի ոչ ստնոյր յանձն յայտնել նմա ըզ-
խորհուրդն : Եւ նա դարձեալ ի տեղի իւր. եւ ի
վաղիւն առ նոյն այրն նոյն երկրորդէր տեսիլն ունե-
լով ձեռագիր՝ տայր նշան նմա այրն Աստուծոյ :
Որոյ զայն ահա տեսեալ սրբոյն հմտաւորիլ թէ՛ ի
վերուստէ սղջեցութիւնն, յայտնէ նմա զխորհուրդն,
եւ զնոյն ինքն զկենսատու խաչն ցուցանէ. եւ երդում-
նապատիժ սահմանադրութեամբ սրատուէր տայր
նմա մի ումեր սրատմել : Այլ նա թէպէտ եւ բաղ-
մադաշին ըւալ երդմամբ չսրատմել ումեր. սակայն
յետ սակաւ սուրբ ինչ դժբողարար ուխտազան-
ցեալ երթայ առաջի կաթողիկոսին եւ այլոցն ամե-
նեցուն հռչակեցուցանել զզրոյցն. զի չէր սարս
ժածկել ճմարտութեանն : Ընդ որ հայրապետն
Եղիազար հիանայր վասն սարգեւական սուտեացն.
եւ նոյն ժամայն կամաւ իշխանին Չեւանչէրի գիր
հրամանական առ Խորայէլ առարէ՛ փութանակի
զչքնադազիւստ զխաչն Քրիստոսի առ նա հասու-
ցանել :

Իսկ նորա հնազանդեալ հայրապետական հրամա-
նին՝ փութով հասանէր ի սուրբ եկեղեցին : Եւ
ինքնին մեծ իշխանն եւ սուրբ հայրապետն ամենայն

մեծամեծօրն անդ հասանէին. եւ ակն յայտնի ըզ նորոգափայլ խաչն՝ Քրիստոսի տեսանէին, զոր սրբոյն Մաշտոցի խոր խել ձեռամբն արարեալ էր (183) . որով դարձուցանէր զաշխարհս Աղլանից ի կոտցն մորբութենէ լուսածնութեամբ առազանին շնորհաց : Եւ երկրպագեալ սրբոյ նշանին՝ անտի դասնային յարազուարճ բերկրանօր զտենչալին պարզեաց տուողն բարերանելով : Յայնմ՛հետէ մեծարու եղեալ քահանայն Աստուծոյ Խորայէլ առաջի կաթողիկոսին եւ իշխանին եւ յաչս մեծամեծացն՝ առնոյր եւ հրաման ի նոցանէ զորձել զամենայն համարձակապէս : Եւ յետ սուղ ինչ առուրց վասն առաւել հրաչիցն եւ մեծամեծ սրանչելեացն, որ բազում անգամ եղեալ էր ի վերոյ ծառոցն նոճից, կամեցաւ զի ի նուէր նշանին ձօնեացէ զնոսա ի սրասկերտեան նանման խաչին : Եւ առժամայն կոչեալ վարձաւորս արս ճարտարս հիւսանց՝ սրաշաճարար յօրինել զնշան խաչին քանդակակերպ զարդու զրուազելով սրատրաստութեամբ զամենայն ըստ զործոյ Տեառն

Զայսասիկ լուեալ եպիսկոպոսապետին եւ Ջեւանչէրի՝ նոյնժամայն գրեն առ այրն Աստուծոյ Խորայէլ զի եւ նորս հաղորդեացին հասանել ի ժամադրութի ն նաւակտտեաց նշանին եւ յօժումն սրբոյ խաչին Որոյ մեծաւ լրջմտութեամբ քաջահաւան այնմ եղեալ քահանային Տեառն՝ սրատրաստական յօրինէր

զսկէսս կազմութեան նուիրական տանն օրինակի
խաչադարդ սայծատութեանն. այլ նորա Հեղդական
ծուլութեամբն չժամանելին հասանել յամբողջ գոր-
ծոյն : Յայնժամ տեսիլ Աստուծոյ երեւէր ի վերայ
սրբոյ սրտորխարդին Աղիազարու զի մի սղերդասցի
երթալ օժանել զխաչն Քրիստոսի : Որոյ սարսառ-
բար յարուցեալ յառաօտուն՝ փութալէս հասա-
նէր ի կարգեալ եկեղեցին ի վիճակ Գլխ անուն
նահանգին :

Քանզի յայնժամ իշխանն մեծ շուեալ էր ի կող-
մանս հարաւոյ, ի Սիսականոցն դաւառ. և վասն զի
հայրապետն Աղիազար նմանակիր առաքելոցն էր
բանիւք և գործովք՝ զսրտբանաց ինչ ցնորս վրէժ-
խնդրութեամբ վանէր. և որ ինչ ճշմարտութիւն
(էր) ծաղկէր, սրտակ սարժանաց վարկանէր ջատա-
ղով այնմ վինել խնդրոյ երկասիրեալ առաքինա-
զարդ ուղղափառութեամբ յերխ անձնաւորութիւնս
անշիտթելիս միշտ երկրպագել ուսուցանէր : Մա-
նուցանէր այնուհետեւ երջանկանն եթէ աստուած-
պաշտութիւն է խորհուրդս զսրմանադորժ տեսմանս,
որ երբեմն առ խորայել քահանայ. ընդունէր զնա
իրբեւ. Աստուծոյ սարսառոր. և առհանեալ զմասն
ի սրբոյ խաչէն Մաշտոցի՝ նորին կամաւ եղեալ ի
փայտակերպ նորոգաչէն նշանին՝ օժանէր զխաչն
ի զովն օրհնութեան. և կանգնեալ ի մջ եկեղե-

յւոյն՝ սանէր նուակատիս մեծագէտ ինկօք, հռչակաւոր հանդիսիւք, եկեղեցական ուխտիւք և հաւատացելոյ դասուք :

ԼԳ. — Միտի օրհասական Չեւանչերի՛ մե՛խ իշխանի՛ն :

Եւ եղև ի Ճամանակին յայնմիկ խաղաղ, դնալ մեծի իշխանին Չեւանչերի ի կողմանա լեռնականացն ի պրօսանա բոլոր տարեկան սուրբ հրճուականն անցուցանելով երկրաշտիտ թեամբ, յոգնապարզաբ գուսանօք ներբողեալ տարխողականն Չեւանչեր՛ գորսագեոն տենչահասակ : Ար և զանազան խահականութեամբ նուամէր խի զամենեւեան ընդ իւրով իշխանութեամբ, և բողբոլիմբ, եղևալ յերկրականիս բարերաստիկ գերասացութեամբ՝ խրոխտարաբ յօրանայր խնատակիւր քաջութեամբ : Բայց սպարզձայի հռչակաւորն ի ձեռն խարդաւանող օխտին, զի ընդդէմ Աստուծոյ երկրափրէր սրատախրանին՝ թախտբ և ունայն գորով և մերի ի յայնցանէ երեւր

Վասայ : Առ ահա ամենայնն սարդի ոստայն եղև .
վաղվաղակի շրճաղն օցն քակտէր վայելչութիւն .
դի ի ժամ տասրակէզ աւուրցն առեալ գերահրաշա-
պետաւորին զաղատաստն (184) տոհմն հանդերձ
Նամեսական զնդիւն ի հովիտս բարձրաբերձ լե-
րանցն բերկրէին ծաղկատեսակ հանգստեամբ , ի
գեղեցիկ մարգս փերեկէթեալ , յորովին աւուրս բարե-
կեցիկ յղբութեամբ :

Իսկ իբրև անցանէին աւուրք խորշակահէղձ տօ-
թայն՝ ի ժամանել բարձրութեան տօնին մեծի
Նաւակատեայ խաչին՝ համբարձեալ ի կողմանցն
յայնցանէ՝ զայ, անցանէ յԱւտի գաւառ , ի Պարտաւ
բաղար , յի բականն գեղաղարդեալ տաճարս դի անդ
սրբղեւածիբ մեծարանօք ի հանդիսաւոր տօնին
Աստուծոյ մատուցէ կրկնաղտութիւն . եւ մինչդեռ
հանգուցեալ էր մեծաւ ուրախութեամբ մեծահա-
չակն Չեւանչէր՝ այր ոմն տարօրէն և վատանչան ի
Կայենին ընկղմեալ արտ, արկեալ ի հրատղոյրս խաբ-
դախութեան , ընկերս իւր համահասանս արարեալ ,
որ ոչ զսէր նորս և ոչ զգատիս տան հօրն իւրոյ,
զոր դտեալ էր ի նմանէ մեծաւ սրբղեւօք , յիշեալ .
այլ մահ խորհեալ ի վերայ նորս , խորհարչ վատ
արկեալ ի միտս , եւ հրատարկեալ զնա ի սրտճառս
բղջախաչութեան փատտաարտիբ բանիւք զնա հա-
ւանեցուցանէր երանել ի զբօսանա խաչերականս :

Եւ մինչ ի տաճարէ անտի ելանէր իշխանն ընդ ճա-
նապարհ սրարտիզահար ծաղկոցայն . յայնժամ ի
գիշերի, յառաջին պահուն անվահան ունելով թուր՝
որ և սպառազինեալ սուրհանդակ պահսպանայն ջոկք
անհոգ եւ անվեհեր ի դրունս պաղատանին կային
անկեալ ընդ քնով :

Առեալ չարաբարոյն Յներայ՝ դաւաճանողին
Վարազոյի, զվազրն (185) արբունական և սուսեր
պողովատիկ և զվահանն ոսկեխնձոր՝ դաւով առա-
ջապահ վինէր . պատճառէր ըստ օրինակի զինակրու-
թեան և ինքն անօրէն նենդաւորն վառեալ ի ծածուկ
աղեալ էր զգրահան (186) ի ներքոյ պատմուճանին :
Ապա իրրեւ հասանէին ի միջավայր անդր բուրաս-
տանին և մերձ էին ի սարոյկ որմոյն . որ պարու-
նակեալ էր ըյնատարածն արքունական բակին : Եւ
որպէս այլով ամենայնիւ էր խմաստայեղջ անվկանն
Ջեանչէր՝ յայնժամ ևս գիտաց զնենդութիւն սպանո-
ղին սխտակահոյլ դաւոյն . և ի հնչիւն ձայնից վա-
սելոյ զբահին սակուցեալ իշխանն՝ սրտաբեկ վինէր
համարելով թէ՛ աշխարհախումբ խորհուրդ է վասն
խրոյ սպանմանն : Եւ լուեղեայն ի տաճարն կամեցաւ
զառնալ : Իսկ անօրէն սպանողն զսուսերն թերա-
բամեալ ունելով՝ յանկարծակի յետուստ կողմանէ
հարկանէր զիշխանն արբն՝ սաստիկս վիրաւորեալ . զի
մերձ էր ի զբահից . այլ ոչ կարէր ստէպ ստէպ զնա

յաղթահարել սրով : Աճապարեալ և նա, որպէս
ստիճ մանչող, կամեցեալ ձեռն ի դորձ արկանել
սուսերուն. բայց զի զօրտ թխն բարձրելոյն հեռա-
ցեալ էր ի նմանէ մատնելով զնա ի ձեռս ձեռնասուն
սիրելոյն խրոյ :

Յառաջում նուազին իրրեւ յարձակէր սուսե-
րուն ի վերայ նորին. նորա զսապարն առեալ՝ Ընդ-
դիմամարտեալ արձանանայր. և խրեալ զգէնն ի սեռ
վահանին՝ ոչ կարէր հանել զսուրն և անդրէն ամ-
փոփել ամենեւին : Եւ նա լցեալ վայրազին (187)
գազանութեամբ՝ զայրազնեալ վիրաւորէր զամե-
նացն մարմինս նորա, իրրեւ զթխնաւոր օձ, և խա-
ծանող սրամտութեամբ նրանակոտոր և խոցոտ-
մամբ անխնայարար (188) յերկիր Ընկենոյր զխրտէրն՝
ողւոյն ի ծոցոյն թափեալ զոչ վարկանեւով արիա-
սպանին. և կարծեցեալ կիսամահ զնա արարեալ՝
զանխլարար արտաբս ելանէր յիւրն երթալով տուն՝
կեղծաւորեալ ոչ ունել կարծիս թէ՛ յանդէտս ի
տանննջկայ : Եւ ահա անդուստ ուրեմն իրազգայ
լեալ իրացն եղելոյ՝ զոյժ ազմկի խոտվութեան
հնչէր. կածատ, ամբոխ բազմանայր : Արոյ երբեմն
մի յեղբայրական հարազատաց վրիժազարտին զե-
կոցեալ նմա զոճիրս իրացն, զոր զօրձեալ, անդէն
փութապէս հեծեալ յերթվարն փախստական լինէր :

Յայնժաւ սրատրիկ ոմն՝ քեռորդի իշխանին, զիւր

ամեականն (189) առեալ լեզէոն զնդի յիանեկան՝
զկնի ելանէր մահապարտին . բայց ոչ զգացեալ
նախախախտութիւնն զստանել . այլ ի վերնա-
կողմն երթային յԱրձախունեաց զաւան՝ նմին
իրաց քինախնդիր . եւ զտունն հօրն նորա աւարեալ
բանդէին հրդեհարոց կիզմամբ , եւ զմետաբասուէջ
եւ կերպրասանխոթ զխորակս եւ զգոյնագոյն կապերատ,
զոսկի եւ զարծաթ , եւ զընտիր բնտիր կահուց եւ
սպասուց աւար առեալ . եւ ինքեանք ողորմագոչ ար-
տասուօր անդրէն դառնային , լային վիշխանն եւ
աշխարհին : Այլ դեռ շունչն ի նմա կայր , զի սուղ
ինչ աւուրս տեւեաց կենդան . եւ որդոց իւրոց իւրա-
բանչիւրումն զգանձա եւ զգասիր յայտ ստնելով
կարգէր զնոսա ի բաժինս իւրեանց . եւ ի դժնդակ
վիրացն սրակասեալ վախճանէր :

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ խոտլութիւն լինէր
աշխարհիս . զի կուտեալ , զինեալ խուռն կաճառացն,
եւ մեծամեծաց նախարարացն ժողովեալ եւ ամենայն
երկիրն առհասարակ վայլար լի եղեալ՝ ողբային զիշ-
խանն կակրանուոր եւ դժնդակ դոչմամբ : Աւ այսպէս
անտանելի սուգ եւ անհնարին բեկումն աշխարհիս
հասայց : Յայնժամ ճարտասան ոմն ի մէջ անցեալ ,
որ տեղեակ էր արհեստական խնամոխց , Ղաւթակ
անուն կոչեցեալ , հնարագիւտական վարժ խք յաջո-
ղակ , եւ վերժանական (190) բերթութեամբ յառա-

Ջաղէմ : Որ և առատարար ի բանիցն պաճուճանս
ճարտարութեամբ էր քաջապէս հրատարակող՝ լեզու
ունեւելով նման երազազիր դրչի : Սա յօլովի բառերը
ժամանեալ յամէր ի դրան սրբունի : Սըղ՝ իբրև
հասանէր օրհասական շուկն ի վերայ արևելից աշ-
խարհիս սոխս յանկարծաճաս սղանման մեծ ի զօրս
վարին . յայնժամ սկսաւ նա երգել ըստ արիափետաց
դիխակարդութեանց զոչրս զայս ի վերայ բարեացս
սրբան Ջեւանշէրի . և սակ այսպէս :

ԼԵ . — Ոչրք ի մահն Ջեւանշէրի՝ մեծի իշխանին :

Աստուածային Բանին արուեստաւոր Հողի՝ յօրի-
նեւս խնաստիւ զտխրական երգմունս , զի սղալի
ձայնիւ անդադար սղրասցօր ի վերայ դժնդակ
կորստեանս մերում :

Բեկումն մեծ , որ կղև արևելից աշխարհիս , և
աշտղակ կործանման հնչեաց ընդ երկիր . աղքատ և
ազիւր ըսիցն՝ ն զքարքառս իմ . և երկրամէջնքս ամե-
նայն ուղրասցնն ընդ իս :

Պարկեցաւ զՅմն կենդանի եւ հզօր . եւ պարիսպն ամրութեան խորտակեցաւ . աշտարակն բանաւոր տապալեցաւ . եւ ցանկն շինութեան խրամատեալ քակեցաւ :

Պարծաւ ի դառնութիւն խաղաղութիւն մեր . եւ գրունք հինից տեղացին ի մեզ . զի մեծաբանչ տէրութիւնն կործանեցաւ . եւ հրաշալի պետութեանն շիջաւ ճառագայթ :

Եկին , հասին ի վերայ մեր անէծք , զորս կանխադոյն սպառնայր Եսայի մարգարէն , զի զօր աւուրս տօնի տէրունեան նշանին դարձուցին մեզ ի սուգ եւ ի լայիւն դառնութեան :

Չանդիւտ կորստեան փորկեցին խորխորատ . զի զհովիւն բարի ընկաւ զկեցկեն ի նմա . հողի մուրրութեան շնչեաց ի նոսա . եւ ի նանիր թաքուցին զորոգայթն մահու :

Էր նստեալ որպէս առիւծ ի մօրսջ եւ լռեալ ի նմանէն սարսէին թշնամիր . տեարք տոհմից եւ իշխանք ամենայն երկիրդիւ եւ սիրով հնազանդէին նմա :

Ընդ ամենայն երկիր ել համբաւ նորա . եւ ի ծագա աշխարհի ծնուալեցաւ անուն նորա . զի զհնարիմաց զօրութիւն նորա եւ զհանճարեղ խմաստն հանդիսաւոր հնչմամբ գովեցին տիեզերք :

Թագստորն Յունաց եւ իշխանքն հարաւոյ տեն .

չանօր խնդրէին տեսանել զտէրն, և յողնամեծօր
ողջունիւ ընդունէին . և փառօր սրահեալ սրատ-
ուէին մեծապէս :

Ժամանեցին առ ժամայն չարիք մեր, և անզեղջ
մօրտութիւնն յանդիմանեաց . բարկացուցար զԱ,-
բարիչն դործօր մերովք . և մասնեաց ի կորուստ
զնախազա՛հ տէրութիւնն :

Ի բաց մեկնեցան սրահապանքն, և օգնութիւնք
վերնայինք հրաժարեցան ի նմանն . զի Տէր հեռացաւ
յաւուր չարի, և եթող զնա կոխան ժամտից :

Ղարեաց զազեղն իւր բանասրբութիւնովն, և
սրեաց որպէս զուր զնենդիչս սիրոյն . չարաչար
խոցոտմամբ հասաց ի վերայ, որպէս յազգին Մօվա-
բու, ի գիշերի սատակումն :

Խարդաւանող խորհրդօք տարեալ մեկուսի . և
անողորմ խոցոտմամբ վիրաւորեաց զվեհազնն .
խրոխտ էիր դու ի վերայ ազգաց տիեզերաց, և խո-
րազոյն խոցէիր որք գրեզ արթնացուցանէին : Իսկ
արդ դարձաւ արիին յայլ ճանապարհ, և խիզախե-
ցին ի վերայ քո որդիք ծառայիցդ :

Մտնող չար, որ մեղաւ նմա, և որդի անօրէնու-
թեան որ չարչարեաց զնա . անիծիւք սպարուրեալ
զնասցէ՛ ընդ երկիր . և Ապենի երեւմամբն վարա-
նեալ շրջեսցի :

Ասպեացին չափօր փախատեան նորա, և թռչունք

երկնից ճախրեսցեն ի վերայ նորա. ագուսբ ձորոց
սրացին ի նմա, եւ գազանք վայրի տղասեսցեն նմա.

Հօւրն Հերովդէի առարեսցի նմա. եւ ծնցին ի
նմա որդունք եւ մկունք. աղեկէզ տոչորմունք բոր-
բորեալ ի նմա՝ կերցեն առժամայն զտիրասարան
մարմին նորա :

Ջեւն որ ձգեցաւ ի սպանանել զտէրն, եւ ոտք որ
կոխեցին զհրաշալի սպտկերն. ո՛րիաժին ախտին
եռայմամբ դօսացեալ՝ յարեսցին ի նա ցեցք շարա-
կեզ խոցոտմամբ :

Ղօղեալ հանդիցէ՛ ընդ հովանեաւ դժնկի . եւ
կորիւնք թիւց մեղիցեն նմա. թոյնք քարբից հեղցին
զնովաւ, եւ տաստկազոյն ուռուցմամբ հերձցեն զնա.

Ճրաղ ճշմարիտ խաղաղութեան էր նա մեր. եւ
նաւասպեալ ցածուցիչ խոտվութեան ալեաց անձն
բաջին Ջեւանշիրի, որ զամենայն դերչաց վարա-
տէր գյուղմունա :

Մարգարտաշարք էին յեռեալ բանք բերանոց նո-
րա, եւ մարբախոյլ կեանք վարուց նորին :

Յառնէր ի բնոց իրբեւ կորին առխճուց, ուժեալ
զայդուն յախշտակէր եւ զլլթակս ոչխարաց (184)
բաշխէր :

Նիրհէր ի մարմին այլ հողւոյն արթնութեամբ
վարէր զկառս զԱրէսի ի մէջ աստեղացն՝ քաջու-
թեամբ բերեղով զուշխմութեան ծաղիկն :

Շնորհք աստուածապաշտութեան յորդանոս չարժ-
մամբ ի կայլակիաց կողմն Յիսուսի. ծոց ծովասարսա
զՀոգւոյն առակ եղեալ (185) յանուշիցն արտահո-
սէր յախորժացն հաստակելաց զհոտ անմահութեան:

Ողբք են ինձ արդէն ոչ գյաւերժահարօիցն եւ
տարմի ջայլեմանց. այլ զորդւոցն համբարուց կոծ
կակծաղին առ զատեալ մնացելոցդ բաղար մե-
նացեալ :

Ձթուեսցին յանս ժամանակաց աւուրք դառնարեր
յորում առթեցաւ մահ քո ցաւարեր. եւ չարնօր
չորասցի որ գրեզ չարչարեացն :

Պայծառ քո արփին էր մեզ ըյս անմուտ. ո՛հ թէ
դինչ զիչեր խաւար թխողահոծ եւ մարմին անըյս
զդէմ քո մեզ կալաւ.՝ անփարատ ստուեր գրո-
յացնօքս արկեալ :

Չկենում յիրաւի, տաղնապեալ այրիմ մինչ զա-
թոռ քո բարձրագահ ունայն քե հայիմ :

Ուհ մխիթարութեան դնացք քո փակեաց. ուս-
տի վշտաղին վիրօք աչք իմ ծորեն յար զաղբխրս
արտասուաց :

Սիրով քո այրին սիրելիք քոյին. եւ զսէր քո ան-
մոռաց ի մտի ունին. ո՛հ թէ խունկ անուշութեան
բուրեալ վնէար քո դերեղմանին :

Վերացաւ մեր թագ, վերացաւ աթոռ, և փառք
վայելչութեան ընդ բեզ թաղեցաւ :

Տիրերասիան ծայր (186) Ախրանոս լերամբը յազուրդ առնուին բև. ի տես միակի տկամբ կալեալ զօձիան հողմոյն հիւսիսոյ դրեզ միշտ խնդրեն. առ ոչ երևեւից տապարաւ Հոնաց զկոտորումն նանկեւեաց սոնենն :

Բամբ թագաւորաց բև. սուգ զգեցան . առազատար հարսանոյ խիստ փոշոտեցան :

Յաւին և ցաւին. և դասն արտաաուենն :

Խծեալ տառապին, զերթ ձագամկա հաւ յանապատ նստին :

Փութան մերկանալ զայս փատր անարդեալ :

Քեւ զանտաթիւն նորին նոր ուսեալ թէ Հունի երբէր ումեր սատ մնալ. բա՛ղցր էր զայլս ասել, և սե միշտ հեծեւ. բաց բաղցրագոյն ևւ ընդ բեզ մեռանել :

ԼԶ . — Վասն Վարագ-Տրդատոյ լինել ի յիսան յարոսն Ջեւանշէրի. և Հոնաց վրէժխնդրութիւն եորիւն մա՛նուանն. և սորա սա ետաւ սոնել խաղաղութիւն :

Եղև յետ այնորիկ իբրև մեկնէր տրամոթիւնն,

փարատէր սուղն , եւ փոքր մի տարակուսական
աղէտիցն լինէր մուսայումն՝ յայնժամ տեսարք տոհմից,
կուսակալք, կողմնակալք, մեծամեծք, նախա-
բարք եւ ամենայն իշխանք աշխարհացն այնոցիկ
ժողովեալք առ մեծ Այրեւիտարոսն Ազխաղար՝
խորհուրդ բարեաց վասն խաղաղութեան խորհչին
եւ շինութեան աշխարհիս Աղլանից : Այլ մտադիւր
մտածութեամբ հողացեալ սակս իշխանութեան
երկրի (187) հաճեցան առժամայն ընտրել հաւանու-
թեամբ զնախարար ոմն աւագ , որ մեծարեալ էր
կայսերակերպ սրատուով զապահուարատ սրատրիւ-
թեան ստացեալ սրտիս . որոյ անուն էր Ալարազ-
Տրդատ՝ որդի Ալարազ-Փերոտի, եղբօր Ջեւանշէրի :
Արք սրտացօժար կամակցութեամբ՝ իշխանք աշխար-
հին եւ կաթողիկոսն ճեպէին մեծաւ փութով հասա-
նել ի կատարումն գործոցն : Այլ անդէն ամենայն
մեծամեծքն առհասարակ զնշան կենդանատեսակ
գրօշից վառելոց ի ձայն փողոց հռչակեալ՝ առեալ
կացուցանելին զնա ի վերայ ոսկեհանդոցց վահանին
երկոյս վերարեբելով, ներբողելով հնչէին բարբառս :

Այլ այսպէս մեծաւ ուրախութեամբ աւանդեալ
նմա զսրտիս նախագահ իշխանութեանն հայրենա-
կան գահուն՝ թժաարեր եւ ընծայարեր լինէին նորոգ
նորա տէրութեանն : Նախ յառաջ խիլ քան զայս
արի այրն Ալարազ-Տրդատ հզորմաց հանճարով

զերագոյն յոյժ ցուցանելով ամենեցուն սէր խնամա-
կալ բարեկամութեան, և իրրեւ յայն խոյ հասանէր
իշխանութեան զահ, թէպէտ և անբեղուն (188)
միտս ունէին ընդ նմա ոմանք ի մախայորդոր տահմակ-
ցացն. սլլ նա ի ձեռն խնատակիր և քաղցրահամ-
բոյր խօսից նուաճէր և յանկուցանէր յինքն զամե-
նեցուն սիրտ . և Երկայնամիտ հեզութեամբն
հնազանդեցուցանէր զաշխարհն ընդ սովորական
խրոյ տէրութեամբն : Եւ ի սոյն աճաւարեալ ունէր
զՆ շահաւոր մայրաքաղաքն Պարտա :

Յայնմ ժամանակի զօրավարին և մեծ ի իշխանին
Հոնաց Ազրիւղի Թուերայ առեալ զբազմութիւն զօ-
րաց խրոյ, և որ ուսանք ուստեր եկեալ էին առ նա
Աժխուժաղնեանն յաշխարհէն Պովղայ ի ղէն և ի
զարդ վառելոց զօրտպետօր, զբօշօր և զնոյլսր մկն-
զազդեստ աղեղնաորաց և սալաուպէն հեծելոց
զբահեալր և սաղաւարտեալր, իրրեւ թէ վրէժխն-
դիր արեանն Ջեւանչէրի՝ ասարտակ արեալ յաշ-
խարհն Ազրիւղից, առ ստորոտով մեծ լերինն Աա-
կասու և յաւանս Ատաղաղակայ զաւառին : Եւ ինքն
խրով յոգնական զնոյն ի հովիտս զաշտացն ճախր
առեալ՝ անցանէր յԱւտի զաւառ ընդ գետն Աուր-
և ահա՛ սաստիկս ամբոխիւր զմարդ և զանասուն
աշխարհին այնորիկ, աւար առեալ զերէին զամե-
նայն : Եւ ինքեանք անդրէն դարձեալ՝ բնակ-

էին ի կողմանս դաշտին առ սահմանօր Լճինաց ։
Իսկ իբրև Ետես իշխանն Աղվանից Վարազ-
Տրդատ զայն ամբոխ բազմութեան զնդին զի աս-
պատակ առեալ զերէին , քանդէին զամենայն՝
նեղեցաւ յոյժ եւ տարակուսեցաւ ։ Ապա առարկբ
սրատգամ առ իշխանն Հոնաց զմեծ Եսթիկոսոսն
Յզիազօր յուշանելով ի ձեռն նորա զիւր հաւատար-
մութիւն միամիտ եւ զսէրն , զոր ունէր առ նա մտեր-
մաբար իբրև Եղբօր սիրելոյ՝ թէ չէաք մեր հաղորդ
սարանմանն Չեւանչերի . այլ ի ձեռն վատանչան առն
միոյ նուազագունի Եղեն ոճիրք անհնարինք շար-
եացն ։ Չայս ամենայն խօսեցաւ Կաթողիկոսն
Աղվանից առաջի հիւղականին (190) Հոնաց . որոյ
յաւելեալ եւ այլ բանս աստուածայինս զանդիտակա-
նրս՝ մերձեցուցանէր զնա յերկիւղ եւ ի սէրն Աս-
տուծոյ , եւ նուաճէր զմիտս նորա ի հաշտութիւն եւ
ի սէր անբակտելի ։ Ապա հաւանական մտօր զիշ-
խանն Հոնաց օգնական եւ թիկունք նորա իշխանու-
թեան առնէր . եւ ինքն չուեալ անտի անցանէր,
զնայր յաշխարհն իւր ։

ԼԷ. — Վասն ստաշնորդութեան Վարազ-Տրդատայ,
և բնդունելոյ զան և պատիւ ի կողմանց կողմանց.
և փոխմանի Գառի՛ Մեծ Կողմանց կպիսկո-
պոսի. և Իւրայէլի փոխանորդութեան նորին, որ
եղև ստաշնորդ բարի ։

Այնուհետև աստուածարեալ իշխանն Վարազ-
Տրդատ օր ըստ օրէ յառաջատէր ի պետաւորու-
թեան իւրում ։ Այլ յետ այսորիկ ընդունէր զգերա-
զոյն զաշն ի հզօր և յարքայակերպ իշխանէն
Տաճկաց սահմանակալ լինել կողմանն արևելեաց,
և իշխել ամենայն թագաւորութեանն Աղլանից և
Ուտէացոց զստաթին նուաճեալ ընդ ինքեամբ զա-
մենեսին՝ յարազուարճ ցնծութեամբ յաղթող և
հզօր զոլով ի վերայ սահմանաց իւրոց ։ Ընդ ժամա-
նակս ընդ այնոսիկ ապա և Երջանիկ հայրապետն
Մեծ Կուենից Գառիթ յա ելու առ հարս իւր, որոյ
զբարիտրն սրատերազմեալ՝ յատեալս բարի անուա-
նեցաւ, և ի հանդերձեալն հրանխթիցն զտա-
հանդիսակից ։

Բայց ապա անհովիւ հօսն զսլով՝ եկեղեցին մնա-
ցեալ ախտր. յայնժամ խորհորդ ի միտ առեալ
բարեպաշտ իշխանին Աղլանից ընդ հարազատ զօ-

բազմարին և ընդ կաթողիկոսին ամենայն եպիսկոպոսոսբն և նախարարոսբն հանդերձ՝ փութով հասանել ի կատարումն աստուածային խորհրդոյն. եկայր, սակ. զընտրեալս զայս Սասունոց զխարս, յէլ՝ առարինազգեստ այր, յոթոս աստուածազան վերադիտողութեան գաւառին Մեծ Կողմանց կարգեսոյս և անուշ զի լուսաւորեացէ զնոսս օրէնսս, սոց խահահանութեամբ ի հրամանս Արարչին : Իսկ նա թէպէտ և աս թի նուազ ոչ ասնոյր յանձն. բոց ի յանդի ի շխանասաստ հրամանաւ տօխէլին զնա, ոչ յամսուեալ սնդեալ զառարեւականին յիշելով զբան. եթէ որ եպիսկոպոսութեան ցանկայ՝ բարոց զորոց ցանկայ, կամ զվազնջուցն յիշատակեալ ի միտս՝ զանօր զուցակութեան նմա ի սուրբ եկեղեցւոջն ի Վաղարշապատ քաղաքի :

Վասնորոց ձայն արկեալ սակր. կամբ Սասունոց կատարեացին : Ասրս յայնժամ շնչտակի ձեպով յղեալ զնմանէ արս սուազս ի շխանն ի նախարարացն զի փութով աս նա հասուցեն : Արդ՝ եկեալ հասեալ նորս ի Միջնարձախն գաւառ՝ գտանէին զնա ի Քլխոյ վանս, յիւրում մենաստանին. ուր եղև ժողով վիճակելոցն քահանայից : Եւ յուղարկեալ զնոսս անտի սլետասականն հրովարտակօր՝ հասանէին առ կաթողիկոսն և ի շխանն Աղվանից . յանդիման ունէին առաջի նոցա զարբանեալ Խարայէլ կրօնա-

ւորազգեստ կարգով : Արոց առեալ ամենեցուն
զգիր գովութեան՝ մուրհակ կնքէին նմա յիւրաքան-
չիւր կողմանց զօրավարին նախարարօքն հանդերձ :
Պատուեալ զնա կաթողիկոսին՝ ձեռնադրէ յեպիս-
կոպոստի իննգաւատին Մեծ Առղմանց (190) . և մեծաւ
ժողովով և ընծայական թղթովք յուղարկեալ յիւր
գաւառսն : Եւ նորա եկեալ ի նախնականն հասա-
նէին եպիսկոպոսանոցն , որում Պաղձանան (191)
անուանէին . և մեծաշուք մեծարանօք յաթ ստակցաց
և ի գլխաւորաց և ի ժողովրդականաց առաւել քան
զամենեանն ըցուցանէր (192) զիւր վարդապետու-
թիւնն՝ առեալ զնշան խաչին յանձն իւր՝ բազկատա-
րած սպաղատանս առ Աստուած մատուցանելով
վասն իւրոց աշխարհին : Չգաստացեալ կրօնաւոր
վարուք յառաջադէմ վինէր , չբջէր ընդ ամենայն գա-
ւառս վիճակելոց իւրոց . և հաստատէր զնոսա վար-
դապետական շնորհօք յուղղափառ հաւատս պատուի-
րանին ճշմարտութեան : Մ'յապէս և սցսու օրինակով
ցուցանէր զիւր վարդապետութիւնն . և սոցծառա-
նայր սիրովն Վերիատափ :

ԼԸ. — Յուզարկումն Խորայէլի եպիսկոպոսի յԱրա-
րատեան գաւառն ի մեծ իշխանէն Վարազ-
Տրդատայ առ մեծ հայրապետն Հայոց Սանակ,
և բարեպաշտ իշխանն վասն սիրոյ :

Ընդ այն իսկ ժամանակս լինէր խորհարդ բարե-
պաշտ իշխանին Վարազ-Տրդատայ ի գործ ինչ
խորհրդականն և ի սէր արձակել զեպիսկոպոսն Խո-
րայէլ առ մեծ կաթողիկոսն Հայոց, և բարեպաշտ
իշխանն Արարատեան գաւառին : Որոց մեծաւ
սիրով պատուեալ՝ ընդ առաջ ելանէին նմա . և
սուեալ նմա հանգիստ՝ շնորհել նմա յամեն ժամա-
նակս ինչ ի տիեզերական աշխարհին : Եւ ի ժամա-
նակս յայնտիկ բերեալ էր իշխանին՝ մեծ զօրաւարին
Հայոց ի Թորդանայ, ի Վարանաղեաց գաւառէն,
զպատուական նշխարս խոստովանողին Քրիստոսի՝
մեծին Պրիղորի բոլորովին ամենայն ոսկերօքն հան-
դերձ յաշխարհն Հայոց, յԱրարատեան գաւառն, ի
Վաղարշապատ քաղաք՝ հանդուցեալ ի նորաշէն
յարկս եկեղեցւոյն, զոր մեծին Ներսիսի շինեալ էր
յանուն սրբոյն Պրիղորի : Ապա մեծաւ ազաչանօք
անկեալ եպիսկոպոսն Խորայէլ առաջ ի կաթողի-
կոսին, և զօրաւարին Հայոց՝ մաղթէր եթէ հնար
ինչ իցէ ընուլ զկարօտ սրտին և զինդրուածս. տուր,
առէ. ի նշխարայ սրբոյն Պրիղորի. և նոքա ոչ առ-

նուին յանձն եթէ ոչ ուրեր երբէք բաշխեալ են նշխարք սրբոյն Պրիգորի. եւ ոչ մեք ունիմք իշխանութիւն հանել մասն ի նմանէն և տալ քեզ :

Յայնժամ կալեալ օգնական զղխոյն Հեղինէ՝ զտիկինն Հայոց մեծաց, որ և նա իսկ Ս. Ղլմանից նահանգէն էր. սակա այնորիկ եղև ձեռնառու նմա : Եւ պարտաւարար յարուցեալ զայր առ կաթողիկոսն. աղաչէր կատարել զխնդիրն, որ վասն նշխարացն : Նշնագէս և զլորավարն Հայոց՝ զիւր տէրն, հաւանեցուցանէր տալ զնշխարան թէ տուք զբաժին իմոյ աշխարհին և տան հօր իմոյ ի մեծէն Պրիգորի. եւ կատարեցէք զխնդրուածս կախկապոսին որ առարեցառ յիմոյ աշխարհէն, զի լցեալ նորա փափագն՝ զուարթամիտ հրաժարեալ յուղարկեսցի ի մէնջ :

Եւ մարդսիրին Ատուծոյ արկեալ ի սիրտ նորա միակամութեամբ տալ մասն յորհնասոցոց ծնօտէն խոստովանողին մեծին Պրիգորի. և պարզեւեալ նմա զփափագելի դանձն. և մեծարեալ մեծապատիւ շքեղութեամբ յարբունեաց, ընկալեալ ողջոյն, յանձն արարեալ շնորհացն Ատուծոյ՝ ճանապարհորդէր : Վային, հասանէին լուսաշու փառք անցեալ ընդ սուղ ինչ օթեւանօք ատղջութեամբ, բազմուրախ, հողեղութեամբ հասանէր յաշխարհ իւր. և զբերեալ սրբութիւնն հանդուցանէր յիւրում մեծապատանին ի Պլխոյ փանն :

ԼԺԹ. — Վհասն խորհրդակախանութեան իշխանին Վլա-
րազ-Տրդատայ ընդ իւր նախարարս արձակելի
զեղիակոտորան խորայէլ յերկիրն Հոնաց սակս
հաշտութեան :

Ապա ի վաթսմներորդ երկրորդ ամի հարաւայնոյ իշ-
խանութեանն Մահմատայ խորհուրդ լինէր հաւանու-
թեամբ Վլարազ-Տրդատայ՝ Ալլիանից իշխանի, ընդ
ազգակից նախարարս իւր եւ ընդ կաթողիկոսին
Եղիազարայ, եւ ասէ. ահա հարկք որ եղան ի վերայ
մեր ի գծնդակ ազգէն Տաճկաստանեաց, յոյժ վտան-
դեալ տարակուսեն զմեզ : Երկրորդ անգամ՝ ան-
հնարին աղէտք այն են մեզ՝ ամի ամի ասպատակել
յաշխարհն մեր զօրայն Հոնաց, ե յխրաբանչիւր
կողմանցն բռնութենէ թշնամեաց աւերեալ սակա-
սեցաւ երկիրս. եկայր մերձաւորք իմ եւ սիրելիք՝
զի ընտրեսցուր եղիակոտորս մի ի մերմէ աշխարհէս
վասն մերոյ խաղաղութեան. զի երթեալ հաճեսցէ
չնորհին Աստուծոյ զմիտս երկուց աշխարհաց ի
հաշտութիւն ե յանբակտելի սէր զի մի լիցի մեզ
յայտնէտէ խէթ խմն ունիլ ի մեր միտս եւ թշնա-
մութիւն ընդ նոսա :

Եւ զայս ահա իրրելւ մտած էին իշխանք ե նախարարք՝
առ ժամայն ընտրեալ արձակեցին մեծ աւ աղաչանօր
կոչել զՄեծ Արղմանց կողիակոտորան զխորայէլ վասն

զի սղջախոս՝ վարուր եւ խմատութեամբ հողւոյն
բացախայլեալ ամենեցուն ճշգրտապէս հրաշանայր՝
չաճելով զիւր հողին հնազանդութեամբ. և զսիրոյն
կատարէր սխտութիւն, յանձն առնոյր վաղվաղակի
ճանապարհորդել, զնալ ի հեռարձակ աշխարհն
Հոնաց : Յայնժամ սխտրաստեցին, հանդերձեցին
ընծայս և սխտարագս. նոյն օրինակ և ըստ հեռա-
ւոր ճանապարհին թոշակս նմա և որք ընդ նմայն
էին. և առարէին անտի յամսեանն մեհեկանի, որ օր
18 էր սմնոյն : Եւ յուղարկեալք խաղաղութեամբ ի
Պերող-Աաւատ քաղաքէ՝ վտարեալք անցանէին
ընդ դետն մեծ Ատր. հատեալ անցանէին ընդ սա՛-
մանս Աղվանից մինչև յերկուստասն օր : Քային,
հասանէին ի քաղաքն Լ՛վնացւոյ. ուր ընդ առաջ
եղեալ նմա ամենայն քաղաքայիքն՝ ընդունէին զնա
խնդութեամբ, ըստ կարգի և սխիսկութեաց. մանա-
ւանդ զի մերձեալ էր տէրունական տօն Աստուածա-
յայտութեանն : Մտանելով ի քաղաքն և երեկօթս
արարեալ՝ անդէն կատարէին դտօնն. և անտի զնաց-
եալ անցանէին յաշխարհն Ճղրաց առ ստորուտով
լերինն մեծի :

Յայնժամ ձմեռնային հողմոյն հիւսխային բախ-
մունքն ձիւնայոյղ անհնարին փոթորիկս յարուցին
մերձ ի սարաւանդակ լերինն Աաւկասու : Եւ յայնմ
տեղւոջ և օրեաց արգելեալք՝ ոչ կարէին զաչս ամ-

բառնալ կամ նշմարել զանցս ճանապարհին. վասն
զի տարժ անեալք յոյժ՝ լցան տարակուսանօր յազազս
սաստանայական պատերազմին, արհաւիրք և բամբուկ
զարթուցեալք. սակայն ոչ կարէին զայրն Աստուծոյ
գարհուրեցուցանել. զի զնշան խաչին առեալ ի ձեռն
հրամայէր զնել ծուներ ամենեցուն. և նորօր հանդեր-
ձիլ ի լեառն, որում Վարդէ գրուակ անուանէր ։
Զօրութեամբ սաստուածայնոյ խաչին և աղօթխր
մեծ եպիսկոպոսին լինէր խաղաղութիւն հողմոցն, և
հանդարտէր բռնութիւնն ։ Եւ այնպէս անցանէին
աներկիւղ ընդ կատարն սկայածիր և զխցազանցն ։
Եւ յետ այնորիկ ոչ արեւ և ոչ աստեղք ի բազում
աւուրս երեւէին, և դառնաշունչ օդն ոչ սակաւ
կայր ի վերայ ։ Գէժ եղեալ ակամայ, տարազէժ
զնայեալ, լրեալք և աշխատեալք, բազում աւուրս
երթեալք ի վաղնջուցն ի թագաւորանիտ հասանէին
կայանս, յայն տեղի, ուր վկայեաց սուրբն Գրիգորիս՝
թոռն մեծին Գրիգորի, կաթողիկոս Աղվանից ։ Որ
և անտի յետ աւուրց ինչ հասանէին ի դուռն Զողայ,
(193) որ է մերձ ի Պարբանդ ։

Եւ անդ նպաստամատոյց մեծարանս գտեալ ի
բաղարացեացն՝ այնպէս բաղմոսաբառիկ ճանապարհ
եղեալ նոցա՝ զային, հասանէին ի հոյակապ քաղաքն
Վարաշան, ի մուտս քառասնորդացն ։ Զորոյ ըզ
գալուստն լուեալ մեծ իշխանին Հոնայ՝ ընդ առաջ

ընթացեալ ողջունիւ՝ ընկալեալ զնա մեծաւ ուրա-
խութեամբ եւ խոնարհեցուցեալ զինքն առաջի
նորա՝ պատուէր, եւ սրափա հայրապետական սրբու-
թեանն առնէր : Եւ եղև իրբև սրայծառայէս ծա-
ղեցան աւուրք քառասներորդացն սրբոց, մեծա-
սիրով ընկալեալ զնա քաղաքացեացն, զուարճացեալք
եւ սրատուեալք լինէին յամենեցունց, մանաւանդ
առաւել ի բարեխնամ իշխանէն եւ յաղնուական
մեծամեծացն : Զայն սրայծառութիւն ընդունելու-
թեան եւ զհամրոյր սրբութեան սիրոյն իրբև տե-
սանէր եպիսկոպոսն՝ խնդամիտ յոյժ լինէր. եւ մեծա-
պէս զոհանայր զանպատում սրարդեացն Քրիստոսի :
Եւ այնպէս բարեօրեայ հանգուցեալ ի վաստակարեկ
աշխատութեանցն, լւէր եւ տեսանէր անդ ամբաս-
տանութիւն եւ կրօնա մարդահաճոյս աղղին ի շուա-
ռացելոյ. ողբայր եւ տրտմէր վասն անհնարին շար-
եացն եւ երկմիտ հաւատոցն. որք զանձինս իւրեանց
աստուածապաշտ անուանէին, եւ նորա էին ի զօրու-
թենէ անտի ուրացեալք, եւ օտար զտանէին :

Խ. — Հաստատելն ի հաւատս զհոնաստանսն եպիս-
կոպոսին Իւսրայէլի վարդապետական շնորհիւ. եւ
ևոցա քաղցրութեամբ ի ձեռն սրան լինեացն լսել :

Քանզի սատանայակուր ծառագոթի մոլորու-

Թե սահման աղճատեալ աղքան այն, ըստ հիւսիսական, ցրտամիտ մորոտութեանն յառատակերայօղ եւ ի սըտասպաճօյճ կրօնս՝ դճեթանտական սղրտոր սղաշտամունան մեծ զոլ կարծէին : Մա եւ զորտորնդոստ հրատեսակ շանթիցն ցայտմունս եւ զեթերակէզ պրեցմունս թէ՛ մարդոյ դիպեսցի թէ՛ այլ ինչ նի թեղինաց, ձօնեալ խմն զնա նուիրեալ քուար Աստուծոյ համարէին առնել : Նոյնպէս սկայի ումեմն վայրագի անճոռնոյ ձխսրորով զոհիք պաշտօն մատուցանէին՝ կարդալով նմա Թանգրի-խան Աստուած, որում Պարսիկը Աստղանդէատն (194) կոչեն. (յաղագս) քնաւին անթագաւոր միտս ունելոյ գրթախաղաց լինէին ամենայն մոլորութեանց . թմրուկը եւ շօիչը ի վերայ դիականացն, եւ նրանակոտոր, դանակացիտ զայսիւրն եւ զանդամամբն արիւնսհոս զձմունը եւ մերկանդամ սրագործութիւնը՝ դժոխոց տեսարան, որ առ գերեզմանօրն յածին այր առ այր. եւ ջոկ առ ջոկ մարտատեսիկ հոլարանին : Եւ յոգնացեղց կաճառացն ըմբշամարտը եղեալ առ միսեանս՝ զեղխութեանն կատարէին զընթացս ձխարձակ արշաւանօր այսր անդր ճախրելով . ոմանց՝ սոդ եւ կոծ, ոմանց՝ խաղ ըստ այսամիտ մոլորութեանն : Չխաղսն խաղային եւ զկարաւսն յարդարէին զաղիր գործովքն ընկղմեալը ի խոհերս խաւարայինս եւ կուրացեալը ի լուսոյ Աբարչին.

քանզի կրակաց եւ ջրոց զոչէին, եւ ի ճանապարհս
աստուածոց ոմանց երկրագաղէին լուսնի եւ ամենայն
արարածոց, որ ինչ թուէր յաչս նոցա զարմանալի :

Նշնօրինակ եւ Ափրողիտական ցանկութեամբն
զեղիւեալք, ըստ հեթանոսական վայրենավար բա-
րուցն, զհօրակինն առնլով, եւ մի կին ունելով եր-
կուց եղբարց, եւ սէսպէս կանայս առնելով, բազում
եւ անկրօն կարգս ունելով եւ անկանոն խորհուրդս,
որոց ոչ կարացեալ նկատել խնանալ զարեզակն
արդարութեան : Ար իրրեւ ընր եւ տեսանէր զայն
եւս շարեաց սրշարմունան, եւ զկուսիրժանող սո-
վորութիւնն՝ զցոյցդ եւ զցերեկ խնդրէր յԱստուծոց
վասն աշխարհին վրկութեան, թերեւս զարծի հնար
զտանել մարթապի : Ապա ժամ ի հրամանէ նորա
(որոշեալ) աստուած արեալ իրին, եւ ամենայն աղա-
տակոյտ նախարարացն եւ ոսակացն Հոնաստանեաց
զալ յերկրագաղութիւն սրշտաման սրբոց եկեղե-
ցւոց, եւ ընել բանս յեպիսկոպոսէն. եւ ստէին ցովմե-
անս. եկա՛յր, լուարսւ՛ր ի սմանէ բանս մխիթա-
րութեան զի սա է առաջնորդ սուրբ Հաստոց
բրխտոնէից, որ աւանդէ աշխարհի զպատգամս
Հոգւոյն սրբոց :

Ապա իրրեւ տեսանէր զյօժարամտութիւն նոցա
եւ զմտաղիւր ունկնդրութիւնն՝ սկսու ճառել նոցա
ի վարդապետական գիտութենէ եւ սաէ. որդեակր՝

դարձարուք և ծաներուք զՏէր Աստուած զի ողորմեացի և կեցուսցէ զձեզ . զի նա ինքն է Տէր և Արարիչ ամենայնի . ի բայ թողէք այսուհետեւ զպղծութեան պաշտամունդ , մի մատուցանէք երկրպագութիւն արարածոց . զի սատանայտեանն է ամենայնդ՝ և կորուսիչ հոգւոց . զի ոչ ոք կարէ երկուց տէրանց ծառայել . և ոչ ոք կարէ գրածակ Տեսան ըմպել եւ գրածակ զիւաց . եւ չիք հնար ի սեղանոց Տեսան վայելել և ի սեղանոց զիւաց : Այլ զգիտութեան և զանգիտութեան մեզս ձեր մի յիշեսցէ Աստուած . այլ արկցէ զձեզ ի բովս գիտութեան և ի խրատ արդարութեան . որ լուսաւորեաց խակ զամենայն տիեզերս աստուածընկալ աւագանան . և մերժեալ զմէզ և մատախուղ ի խաւարչական ազգացն հեթանոսաց ծագելով ի նոսա զհաւատոց ճմարտութեան լոյս . նոյնպէս և զձեզ լուսաւորեսցէ ի բով ճատագայթարձակ շնորհօքն , միայն թէ զանձինս ձեր մատուս չիք առաջի աստուածութեանն աներկեան մտօք , սիրով արմատացեալք և հաստատեալք ի փառս Աստուած որդ : ոյն՝ խոստովանութեամբ սուրբ Երրորդութեանն հաւատացէք . զի և անմարմին գինուորութիւնքն սրբասաց ձայնիւ , երրորդական բարբառով ազաղակեն ստեղծ . սուրբ , սուրբ , սուրբ տէր զօրութեանց՝ լի է ամենայն երկիր փառօք նորա : Տեսանե՞ս զերկից անձնաւորութեանց և զմի աստ-

ուածութեան զօրութիւնն, որպէս և յառաջընծայ
աւանդեցին մեզ աստուածազան առարեալքն և
խոստովանողն Պրիզոր թէ՛ Հայր յանձնէ, Որդի
ի Հօրէ, Հոգին սուրբ ի նոցունց յէութենէ. և լի է
ամենայն երկիր փառօր նորա, սյսինքն է քարոզու-
թեամբ աւետարանին, ըստ փրկչական բանին, ի
վկայութիւն ամենայն հեթանոսաց, որ ելից, տարա-
ծեցաւ ընդ տիեզերս ըստ սաղմոսին ձայնի թէ՛ ընդ
ամենայն երկիր եւ բարբառ նոցա. մինչև ի ծագս
աշխարհի են խօսք նորա. և միւս մարգարէն ասէ-
լցաւ երկիր զիտութեամբ Տեառն, որպէս զՉուրս
բազումս, որ ծածկեն զծովս :

Ահաւասիկ տեսանեմք այսօր, զի ի ձեզ ընծայեալ
տպաւորի աստուածային բանին վարդապետութիւն,
և ծառայեալ արդիւնանայ յանդաստան սրտից ձերոց
որայն բազմարեղուն խայրիս ընծայելով ի ձեռն
ճարտարապետ մշակացն հարխւրաւոր, վախճանաւոր
և երեսնաւոր : Արդ՝ այդչափ քաջապտղութիւն ի
ձեզ լինելով զի՞ հարկաւորիք մահացութենոյն մօտ
առնել ողջախոհ և ծաղկազարդ ձերոց մտաց ան-
դաստան. ո՞չ զխտէք եթէ նախահայրն մեր Ադամ,
սակս սորա ելեալ ի դրախտէն՝ զփշարեր և դտա-
տասկածին ժառանգէր երկիր. զորոց և առարեալն
ամբաստանէ թէ՛ անօրէն իշխանն յորժամ աստ-
ուածանալ կամեցաւ՝ ձեռն արկանէր և զամենայն

մարդիկ մեզօք կտայէր : Որ եւ նախանձարեկ եղեալ
առ ի սխտիւ նախաստեղծին՝ ի ներհակային յոր-
դորել ախտս, ածել ի հրասոյցրս խարդախութեան,
սպանութեան եւ ամենայն ախտոյ՝ երերման եւ
նզովից սերմանց լինէր հայր ինքն եւ ամենայն ազգ
իւր թշուառական. որպէս և ասի իսկ ի Յննդոց
սրատմութեանն թէ՛ և աւս իւր Ղամէր երկուս կա-
նայս, և թէ Յորաղ՝ որդին Ղամեբայ, եհան զերգոց
քնարս, մանաւանդ թէ՛ զիօղս և զտախզս և ըզ
թմբուկս և զամենայն ձայն սրուեստական, որ են
յորինիչք կուսպաշտութեան և յորդորիչք իզամոլ
ախտից. զոր և Նարոզոզոնոսոր յայն հրախրելով
ձայն զմետաղս՝ խելայեղեալ կոչէր ի կուսպաշտու-
թիւն, անարի, ոսկխաստեղծ անարւոյն զոհարան
ձօնէր նմա, նուիրական տօն լինել նմա տեսարանին :
Տեսանե՞ս զանսպառ շարութիւնն դիւամոլ ազգին
Ապլենի. զի որպէս սարանումն ի սատանայէ էր,
նոյնպէս և երկուս կանայս առնուլն, և դաշնակաւոր
նուազս յորինելն ի նորին բանսարկուէն լինէր առ
ումանս. որ անդէն իսկ ընկղմեայր ի շնութիւն եւ
յոյլանդակ միտս Սեթեան ազգին՝ խառնակեցան
ընդ դատերս նզովից. և փոխանակ բարւոյ խոստ-
մանցն ած ի վերայ Աստուած զանձրեւասաստ սպ-
տիժն և զհամաշխարհական կատարածն : Եւ Նշ,
բանգի յարդարացեալ տոհմէն արդար դուա յազգին

յայնմիկ ի ձեռն հաւատարիմ սրբութեան խրոյ,
հրամանաւ Սատուծոյ պահեալ վնէր նա խրայնովքն
հանդերձ ի ջրահեղձ պատուհասէն. այսպէս յարգոյ
և պատուական է հաւատք և սրբութիւն :

Ս,հա և Քանան անիծաւ յաղաղա ծաղրական
ժպրհութեանն Քամայ, ըստ բանի պատմութեանն,
եթէ անիծեալ լիցի Քանան մանուկ, և եղիցի ծա-
ռայ եղբարց խրոյ : Տեսանեմք զի յազգէ նորա ել-
եալ Ներբովղ սկսայ, որ զխցաղնային կախարդու-
թեամբ բողբոսական հրապուրէր ազինա աշտարակաչէն
առնել քարախոյտս. և ինքն ամբարհաւանեալ յաղա-
ղըս յաղթանդամ տեսակին և սկայազօր մեծու-
թեանն՝ թաղաւորէր ի վերայ ամենեցուն, սրպէս և
զրեալ է, եթէ եղև սկիպրն նորա թաղաւորութեանն
ի Բարելովն : Նա և յետ այնորիկ, յետ կործանման
աշտարակին աշխարհաչէն, և խառնափնդոր լեզու-
ացն, լուար մեր ի ժամանակազիր սրտմութեանց
յոմանց եթէ՝ աստուածոց նմանեցուցեալ զինքն
Ներբովղաց՝ ամբարտաւանեալ հպարտանայր, մինչև
զպատկերն իւր անդրիազօրծ ճարտարաց ոսկիա-
պահոյճ նկարիւր բանդակել հրամայէր յարծաթս
կամ ի սղինձս՝ անուն կոչելով ինքեան նկարազրին :
Յորոց բազում ազգս մոլորեալս նուիրական ձօնիւր
(195) զոհ մատուցանէին առաջի այնր պատկերի,
որպէս և այժմ իսկ ահա տեսանեմք զձեզ զի յողորդ-

նա միայն ինքնութեամբ, եւ յառաջ քան զնա չիք
որ. ինքն է արարիչ ամենայնի, որ երեւի, եւ որ ոչն
երեւի. եւ Որդին միածին Աստուած, որ ի Հօրէ ծը-
նեալ, եւ Հօրին սուրբ, որ ի նոցունց յէութենէ, որով
եւ աշխարհ կողու :

Մերկացարուք այսուհետեւ զՀին մողորութիւնն,
եւ նորոգեցարուք ի նորոգումն սրտից ձերոց առ ի
ընտրել ձեզ զբան. զի Յիսուս Քրիստոս եկն յաշ-
խարհ փրկել զմեղաւորս. եկայք, զարձարուք առնա
ի ձեռն սպաշխարութեան. մի երկրպագէք արեւ-
դական եւ լուսնի, այլ Աստուծոյ, որ զարեգակն
եւ զլուսին արարեալ է եւ զերկինս եւ զերկիր եւ զծով
եւ զամենայն որ ի նոսա է. զի որք արեգական եւ
լուսնի երկիր սրագանեն՝ բաժին է նոցա հուրն անշէջ.
Իսկ որ ջրոց զսէնն՝ իջցեն որպէս վէմն ի ջուրս բա-
զումն. իսկ որ ձօնեն զվարսաւոր ծառս նուէրս մա-
տուցանելով, այսպէս ասէ վասն նոցա աստուածային
Պիրն եթէ՝ հուր վառեցի ի վերայ ամենայն փայտի
ազարակի, եւ կերիցէ՝ զամենայն ամբարիշտս, եւ մի
չիջցէ : Իսկ որք կապեալ ունին յանձինս խրեանց
զգատկերս վիշաւ օձին ոսկեղէն կամ արծաթեղէն,
վասն նոցա ասէ զիր՝ արծաթ նոցա եւ ոսկի մի կա-
բացէ փրկել զնոսա յաւուր բարկութեան Տեան,
որ կարողն է բառնալ զբեռինս ծանունս զտանջանաց
եւ զգեհենին յա խոսնից զիմադարձիցն մեղաւորաց :

որ իրրեւ զհեթանոսս իցեն ամբարիշտք : Զայս եւ
աւելի քան զսոյն խօսեցաւ մեծ քահանայապետն
Խորայէլ :

ԽԱ. — Հաւատայն Հոնաց ի Քրիստոս ի ձեռն
եղիսկոպոսին Խորայէլի. եւ կորձանուան զո՛հա-
րանացն. եւ կանգնել իսպին Քրիստոսի :

Քանզի յորդորեալ էին յոյժ յունկնդրութիւն
բանից առնն Աստուծոյ բարեմխտ իշխանն մեծագահ
Աղբիղու Թուէլ բանակորն. որոց ախորժարար լու-
եալ զծաղկազարդ նորա վարդապետութիւնն եւ
գրադցրուսոց խրատն՝ փառաւոր առնէին զԱստ-
ուած եւ առէին. արդ հաւատամբ ճշմարտութեամբ
եթէ առարեաց Տէր ի ձեռն սորա զվիթարութիւն
չնորհաց խրոց սա մեղ զի սաղկեցուցէ զմեղ ի
խաւարային զործոց եւ յամենայն սատանայական
զնայից: Աստուծոյ հնազանդեցուցեալ զան-
ձինս լծոյ ծառայութեանն Քրիստոսի՝ սրբութեամբ
եւ սարկեւտութեամբ զարդարէին զպահա քառաս-
ներորդացն սուհօք եւ աղօթիւք զցայդ եւ զյերեկ
հոգեւոր նախանձու. այր քան զընկեր փութային
յերկրապագութիւն սրբոց եկեղեցւոյն մոռանալով
զառաջին որկորատութեան մոլորութիւնն. զայն եւս
չնորհօք լուստու. խրատու սրբոց եղիսկոպոսին ի

բայ բերեալ ի մտայ նոցա : Աղփարակի յանձն առնոյր աստուածասէր իշխանն իւրով մօտակայ սուրհանդակովն ղեօթանեւին եօթներորդան ամի ամի սրբութեամբ կատարել : Ղի ինքն էր բարեմխտայր յոյժ : Նոյնժամայն հրամանակատար լինէր աստուածային սրատուիրանին կարգելով ղինքն բարեւպաշտ. հալածականս առնէր զորդիան խաւարի :

Այսպէս հաւատացեալ լուսախայլ վարդապետութեան նորա՝ օր ըստ օրէ սրայծառանայր սիրովն Քրիստոսի, ասպնջական ցանկալի սուրբ հաւատոցն լինելով, յաշխարհածնունդ հայրենեացն որդի դտան իւր շնորհացն Աստուծոյ՝ մերձաւոր կենարար կենացն լինելով : Եւ ինքն սյլ ուժով պնդութեամբ հարստութեանն քաջ եւ անուանի եղեալ ի մարտս պատերազմաց, որպէս յուղումս (Ալիսն) սզդր Յունաց հզօր երեւեալ առ ամենեւեան, զհոյակապ քաջութեանն անուն ժառանգէր, բազում զօրծսարտութեան ցուցեալ, եւ անդ ի Թուրքաստանն առ Խազրականին : Ա՛սանորոյ ի սէր իւր զբաւեալ զնա խոստանայ, հարկաւորեալ տայր զղուստր իւր նմակնութեան. եւ ինքն ի ծերութեանն բերելով սրտիւ՝ փառաւորեալ լինէր ի մէջ երկոց աշխարհացն. քան զի իբրեւ զսրակ սրբանայ ընդունէր զխրատն ի լուսաւոր վարդապետութենէ և պիակոպոսին : Առ սակաւ սակաւ ջանայր խափանել ի վերայ մեռելոցն

զմոլեկան ըստ ինն և զղի թական սրակոծութիւնն (197) զարչելի և և սիղծ համարելով զհայրենի պաշտամունսն և և զայլոց շատուածոցն խափանել զնուէրս, և և պաշտել զԱստուած կենդանի՝ զԱրարիչն երկնի և և երկրի, և և զՈրդին միածին, և և զՀոգին համազօր։ Եւ զամենայն յաւելուածս շարեաց իւրոց հերքելով ի բաց ի մտաց իւրոց, իրբեւ զարդի ծնեալ մանուկ, անխարդախ կաթիլնն փափագէր : Շինէր ի տեղիս տեղիս եկեղեցիս, և և մեծացուցանէր զպատիւ քահանայից Աստուծոյ : Քանզի վարսաւոր ծառոցն կաղնեաց բարձրագոյն, զորս ձօնեալն էր Աստուծոյ զիատաց զարչելոյ առ ի զոհս մատուցանել նամ ձիօք, զորոց զարիւնն հեղուին զծառօքն, և և զզլուխն և և զկաշին արկանէին զատովք ծառոցն, հրամայէր եպիսկոպոսն հատանել զմի ի նոցանէ, որ զլուխ և և մայրն էր ամենայն ծառոցն բարձրագունից, ձօնելոցն յանուն զիցն սնտակաց, զոր պաշտէին յողունք յաշխարհին Հոնաց՝ իշխանն և և ազատն ամենայն, զի համարէին զնա աստուածոցն փրկիչ և և կեցուցիչ և և տուող ամենայն բարեաց :

Եւ իրբեւ ըսին զայն թէ հրամայէր հատանել զսկայածիր զիւցազանց ծառն, որով զայթակղեալք էին և և կործանեալ ամենեքեան՝ զճիշ բարձեալ՝ զօճիս հարեալ՝ ի ձայն բարձր ազաղակէին կախարդքն, վհուկքն քրմապետօքն հանդերձ առ իշխանն

Հոնաց եւ առ մեծամեծս աշխարհին եւ սաէին. եթէ
զիարդ մարթէր եւ խմանար եւ զխտէր առնել զայդ,
զոր հակառակօրդն մեր եւ թշնամի աստուածոցն
մերոց սաէ ընդ ձեզ հատանել եւ ծառն զայն : Եւ
ընդէ՛ր խակ բնաւ անսայր նմա եւ լսէք քանդել եւ աւե-
րել, կործանել զբաղինս մեհննաց մերոց, զոր հարքն
ձեր կանդնեցին՝ թաղաւորք եւ իշխանք. եւ աշ-
խարհս մեր բողբոզին սաշտեցին մինչև ցայժմ, եւ
զտին զպարգեւս բարեաց ի նոյն ինքն ի զիցն մեհն-
նաց եւ ի ծառոցն ձօնելոց՝ զմարդաշատութիւն աշ-
խարհիս, զօրաւոր եւ յաղթող լինել ձեզ ի սլատե-
րազմունս թշնամեաց ձերոց : Արդ՝ դուք համարի՞ք
ինչ զնա, եւ լսէ՞ք բանի դորա, եւ տա՞յր դմա զիշ-
խանութիւնդ զայդ հանել, աւերել, քակտել զմեհնանս
աստուածոց ձերոց. ո՞չ սարբէն յորժամ սաշտէիր
եւ մատուցանէիր զզոհս եւ զնուէրս առաջի ծառոցն
յանուն սկայազօր քաջին Ասպանդիատայ, զոր ինչ
ինդրէիր՝ սանուիք եւ գտանէիր զբարիսն. զհիւանդս
առողջացուցանէր, զչքաւօրս եւ զազբատս մեծա-
ցուցանէր, յարեղակնակէզ երաշտիցն եւ տօթա-
խառն ջերմութեանցն անձրեւ ամէսք ձեզ նոցա
զօրութեամբն. որ զտապ խորշակին զովացուցանէին
եւ զրոյսս եւ զտունկս զալարեցուցանէին. եւ ըզ
պտուզ սարարեցուցանէին ի վայելումն եւ ի կերա-
կուր ձեզ : Նոյնսլէս եւ ի սաստիկ անձրեւաց եւ

յամարոց եթէ Երական փայլականացայտ օդոց որտղնդ-
ոստ խոսվուի թեանցն խաղաղութիւն առնէար ձեզ ։
Քայց արդ թէ և այլ մուրրական բանից դորա
հաստացբ, և պաշտէր զԱստուածն, զոր դայն
բարոզէ ձեզ, սակայն գրնական աստուածսն ձեր,
զոր նախնիք ձեր և զուր պաշտեցէր, ո՛չ է պարտ
ձեզ թողուլ և ուրանալ, և ի բաց ընկենուլ, և
մատնել ի ձեռս դորա, որ ընդ ոտն արկեալ մանրես-
ցէ. այլ նոյնպէս պաշտեցէր զի մի սրտմտեալ բար-
կասցին և յանդիմանեացեն զաշխարհս մեր մեծամեծ
և շարաշար հարուստովբ. այլ և ո՞վ իշխեացէ խկ
մօտել, հոյել և մերձենալ ի յայն վայրն, ուր սկայա-
զորին Ասպանդխատեաց մեհեանքն և բողինքն
շինեալ և հաստատեալ են, կամ ի ծառն դեղեցկա-
բոյս, որ պահիչ և կեցուցիչ է աշխարհիս այսորիկ ։
Ապարէն որք անգխտութեամբ ի ծառոյն յայնմանէ
յանկերոց տերեւոց և կամ ի փայտից ինչ, որ ի նը-
մանէ առնուին ի սկէտս ինչ իւրեանց, շարաշար կեղծոք
և սցասհարութեամբ այլ և մահուամբ խկ յանդի-
մանէր զնոսա. և տուն և աղղն հատանէր ։ Եւ
արդ՝ դա կարէ՞ հոյել, մօտել և կտրել զդա, և կամ
աւերել զմեհեանս աստուածոց մերոց. արդ զխտեմբ
զայս եթէ յամառեալ սնդի, և մերձեսցի առ նոսա,
յանդիմանի շարաշար ցաօք. այլ և ի կենաց խկ
հանէ զնա ։

Յայնժամ սրատասխանեալ իշխանն Հոնաց առ
բաղէպայն եւ առ կախարդսն եւ վճռկան եւ առ
պաշտօնեայս բաղնայն եւ ծառոցն եւ ասէ. մեր
հաւանեալ հաւատարար առնս այսմիկ, եւ սրաչտեմբ
եւ երկրորդեմբ Աստուծոյն, զոր դայն բարոզէ մեզ,
եւ ոչ արդեւումբ զդա յաւերելոյ եւ ի քանդելոյ
զմեհեանս, եւ ի խղելոյ, եւ ի կտրելոյ զձառն, եւ
յայրելոյ ի հօր : Արդ՝ եթէ զուր կարող ինչ էք
բաղնօր եւ մեհեմօր եւ ծառօրն ձօնելոյք զարհուրե-
ցուցանել ինչ զդա, եւ կամ ի ցառս ծանրութեան
ախտի ինչ արկանել, եւ կամ մահ խղ հասուցանել
զմա, հաւատամբ ի ձեզ եւ հաստատմբ անդրէն շինել
եւ սրաչտել զմեհեանս եւ զբաղինս եւ զանդրխագործ
պատկերան. եւ երկիր պաղանեմբ ծառոցն, եւ մատու-
ցանեմբ զոհս եւ նուէրս, որոքէս մինչև ցայժմ : Ապա
եթէ զուր ոչ կարէք յանդիմանել զդա եւ զարհուրե-
ցուցանել ինչ, եւ դա աւերեալ քանդէ զբաղինս եւ
զմեհեանս, եւ հատանէ զձառս եւ ի հօր սյրէ. եւ
ոչ ցառր ինչ հասանեն զմա եւ ոչ մահ. մեր նոյնպէս
հաւանեալ հաւատամբ ի դա եթէ յԱստուծոյ առա-
քեցաւ դա մեզ, եւ երկրորդեմբ միոյն Աստուծոյ,
որ արար զերկինս եւ զերկիր, զարեղակն եւ զլուսին
եւ զաստեղս. եւ զձեզ կապեալ ոտխր եւ ձեռք
մատնեցից ի ձեռս դորս, որ ընդ նոյն ծառօրն եւ
մեհեմօրն զձեզ սյրեացէ :

Յայնժամ քառօրէացրն եւ կախարդքն եւ վճուկքն Ափրողիտեայ մօլեկան կախարդութեամբ սկսան զխիթութիւն առնել ստապանոյճ զեւոնակոչութեամբբ, ուստիս (198) եւ բարբանջմունս իմն յօրինէին. եւ ոչ ինչ կարէին զործել ի սուտ եւ ի մօլար արուեստիցն իւրեանց : Զի երբեմն յառաջ բան զայս կապէին զմարդիկ անյայտ կապանօք, եւ զոր կամէին ի ծանր ցաւս արկանէին այսս առարեւոյ ի նսաս. եւ ապա քարոյէին նոցա փաստապատիր բանիւք եթէ սարստ էր ձեզ զճնս եւ նուէրս մատուցանել մեհնացն եւ ծառօցն եւ ոչ մատուցէք փոխանակ այնորիկ եղև. սյդ առ ձեզ յանդիմանութիւն ի մեծէ սատուածօցն մերօց : Բայց արդ առէք զճնս եւ նուէրս եւ մատուցէք ստաջի ծառօցն եւ մեհնացն. ապա ապրիր ի ցաւօց եւ ի հարուածօց այդի : Եւ որպէս ասէին՝ նոյնպէս առնէր եւ կատարէր սատանայ : Այլ եւ երբեմն առ աչօք և ցնորօք անծրեւս սատարիս երեւեցուցանէին . եւ երբեմն երաշտօք ցամաքեցուցանէին զխակործան եւ սատանայական մօլորութեամբբն : Եւ այնու ամենայնիւ զայթակղեցուցանէին եւ կործանէին զաշխարհս նոցա. զի մօլորեալք էին եւ մօլորեցուցանէին զյողղյօղղամիտան :

Ապա յայնժամ ոչ կարացեալ յայտցանէ զմի ինչ ի գործ եւ ի կիր արկանել, եւ զարհուրեցուցանել

զայրն Աստուծոյ, եւ յաղթել նմա զի կապեցան եւ
փակեցան ի նշանէ սուրբ խաչին ամենայն զօրու-
թիւնք նոցա : Ապա սկսաւ խօսիլ եպիսկոպոսն սուրբ
օրէնսուսոց առ իշխանն Հոնաց եւ առ մեծամեծսն
եթէ. ոչ ինչ զարհուրիմ եւ երկնչիմ կամ զմտաւ
ինչ ամեմ վասն դոցա զրախօսութեանդ. զի են խկ
դորա անյոյսք ի ճշմարիտ կենացն Աստուծոյ, որ
կամին զիւցասպաշտ կախարդութեամբն զարհուրե-
ցուցանել զիս, որպէս եւ զայլս ի մարդկանէ զմորո-
սամիտս : Եւ ոչ ի ծառոցդ բարձրագունից մեհենաց
զմտաւ ինչ ամեալ զանդխտեմ՝ կերտլ ի կերտս լինե-
լով առաջի իմ. այլ եւ յայտ յանդիման ամենեցուն
ձեր գործեմ աներկիւղարար յուսարով ի շնորհս սուրբ
խաչին Քրիստոսի. եւ բռնամ զկարծիս սրտից ձե-
րոց. եւ զճառագոթի մուրրութիւնդ, որ ոչ ինչ խկ
են, եւ ոչ չար ինչ կամ բարի ասնել կարեն, եւ ոչ
անարգել կարեն զթշնամանագիրս խրեանց. զոր
այժմ դուք աչօք ձերովք տեսանէք առ կուռսն հա-
մերս թէ՛ որպէս փշրեցի ի ձեռաց իմոց, եւ ընդ
ոտն անկեալ կոխեցի ի զնացս աշխարհի :

Յայնժամ հրամայէր եպիսկոպոսն բահանայիցն
առնուլ զփայտատ ի ձեռն, զնել ծունր եւ աղօթել
կարգարով առ Աստուած զսպմոսս զայս « յարիցէ
Աստուած. եւ ցրուեսցին ամենայն թշնամիք նորա.
Վախիցեն ատելիք նորա յերկոց նորա » : Եւ սպա

արարեալ զնշան խաչին ի վերայ ծառոցն քարծրա-
զունից, զորս ձօնեալ էր յանուն Ասպանդխատեայ
գարշերոյն : Աւ զխմեալ ի ներքս քահանայիցն առ-
հատարակ՝ կտրեցին զձառն. եւ նոյնժամայն հրամա-
յէր բերել ի քաղաքն Աւրաշան. և կոչեալ առ ինքն
ի ճարտարագործ հիւսանց քաղաքին՝ հրամայէր առ-
նել զնա խաչ սրայցձառակչիւ բոլորակաղ, և յօրինուա-
ծովք նկարակերպ, և պէտպէս կենդանագիրս
հաստատեաց և ստնձեալ ի վերայ բոլորովին
ծածկելով զեղեցկութեամբն սրտակերագործ նմա-
նահանութեամբն ճշդրեալ ի ծայրից մինչև ի
խոնարհ համանման զեղօրն պաճօճեալ : Արցն օրի-
նակ և յաջոյ կողմանէ զեղեցկագոյն իմն լուսեղէն
խաչս մի զմիոյ կնի ի վերուստ ի վայր տողեալ
պնդէր հաստահեղոյս բեւեռօք. և առ ի յատրեւն
զոնակ մի երկրացիկ քանդակագործ, շուշանաձեւ,
չորե բիւսի, յորում կայր խաչ մի արծաթեղէն մաս-
նաւորեալ ի տէրունական խաչէն :

Այսովիսի օրինակաւ կարգեալ և յարմարեալ
զանազան և հրաշալի զեղեցկութեամբ՝ կանգնէր
զնա յօ խառի և ի խնդրուածոց անուն յարքունական
դրանն ընդ արևելքս. և սակ. առաջիւստըր ամենակե-
ցոյց նշանիս երկրորդակցէր Տեան Աքարչին ձերոյ,
զի որք սովօրն էիք երկիր պագանեւ ծառոյդ սյղմիկ
մոլեկան մտածութեամբ, սովորական ընդելք թեամբ

(199) երկրպագէ՛ք խաչիդ եւ անտեսանելի պատկերի աստուածութեանն, քանդի ուտէիք եւ ըմպէիք զմիս եւ զարիւն զո՛հիցն անասնոց, եւ զոր դիւացն առաջի ծառոցն մատուցանէիք, վասն այնորիկ փոխանակ նուիրեալ ծառոցն դիտան խոր կանգնեաց ի մէջ տիեզերաց, եւ փոխանակ արեանց զո՛հիցն զարիւն խոր եւս ի քառութիւն մեզ ամենեցուն : Եւ ես գիտեմ որ անգիտութեամբ արարիք զոր ինչ արարիքն, բայց արդ այսուհետեւ մատուցէ՛ք զանձինս ձեր առաջի աթոռոց շնորհացն Աստուծոց թօթափելով ի բոց զամենայն ախտս շարեաց անօրէնութեան ձերոց, եւ զխառացն լուսոց սրտամուձանն արժանի լիջիք զգե՛նուլ յանձինս ձեր :

Իսկ բարեպաշտ իշխանն Հանայ, իրբեւ լսէր զայն մեծամեծօրն հանդերձ, յորդորիւր ի սէր եւ ի յերկիւղն Աստուծոց, եւ զայն եւս տեսանէր թէ ոչ յայնցանէ զոր քաղէացին ասէին յանդիմանիլ ինչ նմա ի ծառոցն մեհենից եւ անկանիլ ի ծանր ցաւս եւ հատանել ի մահ, ոչ ինչ դիպեալ նմա յայսցանէ շար, այլ եւս քան զեւս առաւել սպայծառացեալ զուարթանայր եւ զօրանայր ի դորձ մշակութեանն Քրիստոսի : Եւ նորա առաւել եւս հաստատելին ի հաւատան, եւ լսէին զքան վարդապետութեան նորա : Ապա յայնժամ մեծաաստ իշխանութեամբ ասցր հրաման զսատանայակուր եւ դիւամուլ ազգ կախար-

դացն եւ քաղէացն զլիսաւոր քրմապետօրն հան-
դերձ ունիլ, եւ կապեալ ոտիւք եւ ձեռօք ածել
առաջի առնն Աստուծոյ. եւ տայր ի ձեռս նորա ։
Իսկ նա հրամայէր զոմանս ի հօր ընկենուլ ի յան-
ցքս ճանապարհացն յելս եւ ի մուտս փողոցացն
զերծեալ աշխարհն ամենայն յունայնակրօն պաշտա-
մանցն, եւ հնազանդեալ ամենահէշտ լծոյ ծառայու-
թեանն Վրիտաոսի ։ Վանդի յամանց, որոց կապեալ
ունէին յանձինս իւրեանց զտակեղէն հեթանոսական
ձուլածոցն, հրամայէր զերծուլ եւ հանել ի նոցանէ .
եւ ինքն իւրովք ձեռօրն խորտակէր յանդիման ամե-
նեցուն առնելով եւ զայս նշան տէրունական խաչին ։
Այսպէս եւ այսու օրինակաւ ցուցանէր առ ամենե-
ւեան զիւր աստուածաբաշտութիւն ։

Եւ կարգեցաւ այս ամենայն կարգաւորութիւնս
ի սուրբ քառասներորդան ի բիւրաւոր սրբունական
Հոնաստանեայցն բանակս, կաղմեցաւ, սրատրա-
տեցաւ կամօք Տեառն Աստուծոյ ի ձեռն եպիսկո-
պոսին աղղկեցութեամբ Հօգւոյն սրբոյ, որով ծաւալէր
չնորհք պտրդեւացն անարատում փառացն Վրիտ-
աոսի ։ Իսկ ծաղումն արփիափայլ լուսոյ պսակին
սրբոյ իբրեւ հասանէր՝ բազումք ի քրմապետացն եւ
ի զլիսաւոր կախարդասար քօղէիցն զեռ եւս ի
զժնդակ կապանս անկեալ դնէին. բայց ապա հառա-
նս թեամբ իշխանին Իլու-թու էլու ժողովեալ բոլոր

քաղաքայնոցն՝ հրաման լինէր ատեան դնել եւ հրա-
սարակս յօրինել. եւ ատեալ ցեղիցն երկարանչի-
րոցն սրայրար յանդիման կաճառախօս բազմութեանն
սկսաւ եպիսկոպոսն յաստուածային Պրոց ձեռն ի
զորձ արկանել վարդապետական բանին. եւ սաստ-
կազոյն յանդիմանէր զնոսա, եւ ի նախատինս զըս-
րովանաց արկանէր: Այլ զրասպարիշտ և թշուառական
քուրմքն յամօթ եղեն ի տէրունեան խաչէն, զոր
միշտ ի ձեռին ունէր եպիսկոպոսն, սկսուցեալ
սրտաբեկր լինէին. եւ ինրեանք խկ զանձինս զսրտ-
վէին խոստովանեալ զիւրեանց մեզս՝ դարձան ի
հաւատսճշմարիտս, զբաղէ այսկորուսիչ համայնիցն ի
ձեռն ատեալ եպիսկոպոսին՝ ի նիւթ հրոյ ծախէին,
արժանի լինելով վերստին ծննդեանն ի ձեռն սրբոյ
աւագանին :

Դսկ իրրեւ ետես զայն իշխանն Հոնաց՝ ամենայն
բազմութեամբն հանդերձ առաւել եւս հաստատե-
ցան ի սէր հաւատոցն Քրիստոսի հեռացեալ ի
անտոխազորձ սղծութեան սաշտամանցն. քանզի
յաւուր նաւակատեաց նորողազարդ նշանի խաչին,
զոր կանգնեալ էր եպիսկոպոսին յարբունական զբանն
արարեալ իշխանին զենմունս սատարազաց և ամե-
նայն մեծամեծայն : Մինչդեռ զօրհնութիւնան կա-
մէին երգել քահանայքն ի վերայ ընծայիցն առաջի
խաչին ստէ եպիսկոպոսն ցիշխանն. ահօ՛ զխոստ-

մունս սիրոյ քո, զոր ունիս առ Սասունս, այսօր
հասո՛ Տեանն հաշտեցուցանել զնա ընդ ձեզ ի բայ
բառնաղով զանօրէնութիւն ի ձէնջ, զի յայնչեալ
մի վիցի խելթ եւ խոչ ընդ ոտն, մանաւանդ զայս քըր-
մապետունս յայսմ նուագի վորձէ Հողին սորբ,
որով եւ դուք եղերո՛ւք կատարեալք, որպէս եւ
Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է : Սբո՛հ հաւանե-
ցարո՛ւք այսմ բանի որտորնդօտ չոխայիցդ շի-
բխք արբունահան կոչեցեալ . նախ՝ նա այրեացի
յայսմ մեծի աւուր ի ձեռն խոստովանող քրմապե-
տացդ այդոցիկ . որոց երթեալ նզովելով նզովեա-
ցեն . եւ ապա այրեացեն, և ճաշակեացեն կերակուր :

Իբրեւ լուս զայս բարեարատ իշխանն Հոնայ՝
փութով տայր ի ձեռս նորա քանդել զմեհնանն .
յայնժամ (200) առարեաց Եպիսկոպոսն եւ իշխանն
զՄովսէս՝ այր հմուտ արհեստական շնորհի, հանդերձ
այլ բահանայիւր քանդել եւ այրել զմեհնանն զոր-
ծակցելով եւ քրմապետացն դասուց զգլխազնեաց
պղծանոցսն բոցակէզ սպառէին առհասարակ : Ինք-
նին Եպիսկոպոսն ելեալ ի բարձրաւանդակ տեղի
հանդէպ կոռցն՝ եղեալ ծունր եւ արարեալ զնշան
խաչին տէրօնական՝ հողմն ուժղին սաստկապէս
հասեալ վառէր զայրեցումն բարձու մեհնեիցն . եւ
զչոխայսն զաղիւր մորթ ոմն հանդերձ զոհարանացն :
Սնախ դարձեալք մեծաւ ուրախութեամբ ի քա-

զարն լուսազդեատ մկրտութեամբն լինէին. եւ զօրն
զայն ասնից ասն եւ ժողովոց ժողով ասնէին իշխանն
եւ մեծամեծքն :

Խօսի. — Խորհուրդ մե՛տ իշխանին Հոնաց իբր թուէր
ընդ ետխարարս իւր զի կախկոպտս իւրայել
առ ետսս մեռացէ հաստատել անց զարտո հայ-
րապետութեան և

Մտանէ մեծ իշխանն Հոնաց ընդ ամենայն մե-
ծամեծ սենախարարս իւրոյ տէրութեանն ի խորհուր-
քարի եւ ասէ. խաւար ուրեմն տգիտական մթացու-
ցիչ հոգւոց զմեօք պարսխակեալ ունէր ի վաղնջուց,
որով նկատել ուրեմն ոչ կարէար զարդարութեան
զըջսն բոլոր տիեզերաց. արդ՝ Տէրն մեր Յիսուս
Քրիստոս առարեաց մեզ բաղցրութեամբն իւրով
առաջնորդ կենաց զայս կախկոպտս, որ բանխար եւ
գործովք կշտամբեալ յանդիմանեաց զանօրէնու-
թիւնս, եւ ետ մեզ ճանաչել զամենաստեղծն Աստ-
ուած եւ զսքանչեւահրաշ նորա զօրութիւնն. որում
ամենայնիւ իսկ միտք իմ ճշմարիտ հաւատացեալ
վկայեաց. եւ ահա հաւատացար ի մի Աստուած՝ ա-
րարիչ երկնի եւ երկրի և Յօրինակ բերցուք մեզ
զամենայն աշխարհս հաւանեալս այսմ հաւատոց եւ
զմեծ թագաւ որութիւնն Հոռոմայեցոց. բանգի թա-

դաւոր ոմն եղեալ ասեն Արաստանտիանոս, որ զԱստանտնուպոլիս շինեաց. առաջին զնա ասեն լեալ բրիստոնեայ թագաւորութեանն այն, եւ այնչափ հաւատարիմ այր եղեալ. որ հրեշտակ Աստուծոյ կայր ի սպասու նմա. եւ այսու հաւատով՝ հզօր յազթութեամբ զամենայն թշնամիան իւր կործանեաց : Աւրդ՝ եթէ ի ձեռն բրիստոնէական հաւատոցն այնպէս փառաւոր եւ յազթող մարթ է լինել, մեր զի՞ հեղգացուր հաւատալ յԱստուած կենդանի. ահա ուսուցիչ սրատգամայն Աստուծոյ այրս այս Խորայէլ եպիսկոպոս. եկայր աղաչեսցուր զնա զի կացցէ յաշխարհիս մերում եւ լուսաւորեսցէ զմեզ :

Զայստիկ միարանութեամբ խորհեալ՝ յղէ նա առ եպիսկոպոսն Խորայէլ զաւագ ոմն իշխան անուն Աւշի, որ ի զօրութեամբ (201) թարխանութեան ունէր պատիւ, եւ սենեկապետն Կաթկասար (202) : Եւ նորա ի զալն առ նա՝ սրատմեն զխորհրդոյն զօրութիւն. եթէ ասաց մեծ իշխանն Հոնայ եւ ամենայն մեծամեծքն. « Հայր մեր՝ ծանեաք զԱւարիչն մեր ի ձեռն բո, հաւատացեալ երկրպագեմք միշտ սրբոյ Երբորդութեանն. աղաչեմք զբո սրբութիւնդ զի հաւանեսցիս լինել մեզ տեսուչ եւ վարդապետ կանգնելով ի Աւարաչան քաղաքիս մերում զաթոռ հայրապետական. ե յուխա Տեառն մտից եւ Խու-թուէլ Ընդբեզ, եւ զամենայն հեթանոսական պաշտամունս

ընաջինջ խլեցից յերեսաց Հոնաց երկրիս. եւ ըզ
կախորդասար քողէայս, որ ոչ դան ի հաւատս, հրով
այրեցից : Եւ անձն որ հեթանոսաբար շրջիցի յաշ-
խարհիս մերում, կամ դադտ կոոց զոհեացէ՝ սատա-
կեցից սրով. եւ յառաջացի նոյն ինքն անպատում
չնորհր սարգեւացն Վերիստոսի» (203):

Եւ պատասխանեալ ասէ ցնոսա. ոչ է իմ այդ կա-
րողութիւն աննկ անձամբստանց մեծի հայրապետին
Աղվանից սրբոյն Եղիազարու. զի նորա է այդ
իշխանութիւնդ. եւ ես վիճակ ունիմ բարեկարգ,
զիմ ըզ մարթացից թողուլ զհօտ իմ զոր Աստուած
չնորհեաց ինձ հովուել. այլ Տէր Վերիստոս ըստ
մարդասիրութեանն իւրոյ զձեզ հողացէ՛, անկոու-
ցէ՛ եւ օրհնեացէ՛ զձեզ. եւ տացէ՛ ձեզ ըստ հաւատոց
ձերոց հովիւ տեսաւորել սուետարանաւն Վերիստոսի
Եւ յերկրորդել եւ յերրորդել պատգամացն՝ զնոյն
ասէին բանս : Եւ եպիսկոպոսն ասէ. թո՛յլ սուր
այժմ մինչեւ չնորհեացէ ինձ Աստուած երթալ
յաշխարհն իմ առ բարեպաշտ որդեակն իմ Վարազ-
Տրդատ՝ իշխանն Աղվանից, եւ սուրբ կաթողիկոսն.
եթէ Աստուծոյ եւ նոցա հաճոյ թուեացի՛ կատա-
րեացէ Աստուած զբանդ զայդ. ե ո՛ր (է որ ոչ ընդ ունի)
պատիւդ այդ զոր խոստանայր. այլ եւ եթէ չարամա-
տանջանօր ի ձէնջ տանջիմ, փառս եւ պատիւ ինձ
դայն համարիմ վասն Տեառն ինդամիտ յոյժ լինելոյ.

քայց սգարտ է ձեզ զայդ խորհուրդ մտածութեան
զրով ծանուցանել առ համօրէն աշխարհն Ազգանկից
եւ առ հայրապետն Ազգապետ, որ ի սրբոյն Ազգայէ
մինչեւ ցայսօր արեւելից հիւսիսականաց միայն
վիճակեալ է առաքելական ակնու յաստուածարնակ
քաղաքէն Արուսագէմէ եւ ի սրբոյն Յակովբայ՝ եղ-
բօրէ Տեառն, բնկալեալ ձեռնագրով իւն : Աւ դուր
սահման էր այնմ վիճակիւ. առանց կամաց խորհր-
դակցութեան բարբեցունց հարց եւ եղբարց եւ
ակնակցաց խնոց այդ զիսրդ լինիցի. զինոր է զոր-
ծըս, եւ կարելոր խորհուրդ : Ասելով զայս ամենայն
յեպիսկապումէն՝ կատարեցին զհրամանն. և արձակե-
ցին զնա սգառուով յաշխարհն իւր (204) :

ԽԳ. — Գարուստ Խորայէլի՝ Մեծ Կորնոնց եպիս-
կոպոսի, ի Հոնաց, և երկու գորավարաց զկնի
եկեալ խեղդելով զնա յատաշնորդութիւն իւր-
եանց :

Մեծ և բարեպաշտ իշխանն Հոնաց Խլու Թուել
հանդերձեալ կազմէր ի գլխաւորաց աշխարհին իւրոյ
զԵրթ գինն Խուրսանաց և զկաթն Խապր զկնի սըր-
բոյն Խորայէլի սգառուամատարա սիրոյ :

Պատահէն հրովարտակին էր աշտ : Իմանալի աշտոյ
տեսութեամբ բնկալսք գառաբեալդ ի ձկնջ այրդ

Աստուծոյ Խորայել Եպիսկոպոս. և Ընդ դորա ձեռն
ողջունեմք զձեզ Տէր սուրբ Եղիազար՝ Աղվանից
մեծ Հայրապետ, և սիրելի Եղրայր մեր Վարազ-
Տրդատ՝ աշխարհակալ իշխան Աղվանից : Վասն զի
խնդրելիք մարմնաւոր խաղաղութիւն ի մէնջ, և մեր
հոգեւոր ողջունիւ տեսար զզա որպէս սրասկեր Աս-
տուծոյ, և ի ձեռն դորա սրբական վարուց և նորա-
հրաշ սրանչեղեաց, զոր Եցոյց Բարձրեալն, ծանեար
զԱյրարիչն մեր, և ասոցար խաղաղութիւն հոգւոց
մերոց : Եւ արդ խնդրեմք ի ձէնջ զնոյն ինքն զԼա-
րայէլիք տեսուչ և ասաջնորդ մեզ շնորհեցէ՛ք. յորոյ
ձեռն դասար բազումք զփրկութիւն յախտենից, զի
և մեր Ընդ ձեզ անբակ սէր հաստատեացի : Ողջ
լերուք ի Տէր :

ԽԹ. — Թուղք իշխանին Հոնաց ի նոյն խորհուրդ
յաշխարհն Հայոց :

Աս սուրբ Եպիսկոպոսդ Հայոց մեծայ Սահակ,
և մեծազով իշխանդ Պրիգոր՝ Հայոց զօրապետ,
ողջոյն շատ :

Յիսկզբանէ (205) վինելութեան Երկրի անդխառ-
թեամբ խաւարեալք մառախլապատ միզով հարքն
մեր ննջեցին. իսկ զեկեալ փրկութիւն աշխարհի՛
վերինն Աստուած Երկիր եկեալ Քրիստոս (206) ի

լուր ականջաց լուար իբրև ընդադուտ : Եւ յարչաւա-
նաց մերոց յայդ աշխարհ, եւ որ մօտ առ մեզ տունդ
Աղվանից, զմի հաւատ ունողք դուք այժմ եւ ամե-
նայն տիեզերք՝ նախանձ բարի եւ մեր անկեցաւ ի
սրտի. եւ բան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոց լցեալ
կատարեցաւ եւ ի ծաղս հիւսիսայնոցս քարոզել
զաւետարան նորա, զորս բովանդակապէս ուսար ի
լուազոյն առնէ միտջէ Խորայէլէ Մեծ Կողմանց
եղերոց եպիսկոպոսէ :

Եւ այժմ զեղեալ առ մեզ սրանչելիս յեկեղոցդ
լուեալ ձեր, եւ զհայցումն մեր կատարեալ՝ ախոր-
ժեսջիք զնոյնդ առարել մեզ տեսուչ : Եւ ի սրբոց
հայրապետէդ Եղիազարու խնդրեալ է մեր . ե զձեզ
գործակից եւ հաւատակից նմա գիտելով՝ աղերսեմք
յիւրարանչիւրոցդ կատարել զմեր հոգեւոր խնդիր.
զի սակս նորա լինելոյ առ մեզ արչաւանք զօրացս
խուժադուժ ազգաց յաշխարհ ձեր արդելեալ , փա-
կեալ լինիցին մեր մի հաւատ լինելով . ո՞ղջ լերուք :
Արդ իբրև եկին, հասին նորա յաշխարհն Աղվանից
եւ Հայոց, եւ տուեալ ողջոյն՝ սրատմելով դամենայն
որ ինչ արար Աստուած ի ձեռն նորա յաշխարհին
Հոնաց . եւ մատուցին զթուղթսն մեծի իշխանին
Հոնաց . մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ նոցա եւ
ամենայն աշխարհին՝ առնեն սրատասխանի զայս :

ԽԵ. — Փատասխանի բոլորն է՛նեաց :

Ի Սահակայ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, եւ յամենայն
քահանայական ուխտէ, եւ ի Պրիզորէ՝ Հայոց իշ-
խանէ, եւ ի Համօրէն եկեղեցեացս ժողովրդականաց
Ի Տէր խնդալ : Ասան կենսատու փրկութեան հա-
սելոյ ի ձեզ յԱստուծոյ, որպէս մեզ սրտովեցաւ,
անպայման ուրախութեամբ զոհացար զանգեղջա-
կան սրբաբեւոյն Քրիստոսի : Եւ զթուղթն, զոր
նորքնձայ ծառայիցդ Աստուծոյ գրեալ առ մեզ,
տեսար. յորմէ խնայար զբարերարութիւն Սրբաշին,
որ ծաղեաց յաշխարհ ձեր զլոյս աստուածածանօ-
թութեան որպէս եւ յամենայն աշխարհս : Փառա-
ւորեցար զմարդասէրն Աստուած, որ ոչ եթող զձեզ
յընդունայն պաշտամունս հարցն ձերոց առաջ-
նոց. այլ ծանոյց ձեզ զանուն իւր սուրբ, եւ եղէր
ճշմարիտ երկրպագուք Սրբաշին ձերոյ Աստուծոյ :

Ահա գիտացար եթէ անուն նորա տարածեալ
Էջից զախեզերս, որպէս ի ձերոցդ գրեւոյ եւ ի սրտ-
զամեաորաց լուար եթէ որպէս զարձայր բոլոր սրտիս
Ի ձեռն Խորայէլի եպիսկոպոսի : Եւ արդ՝ մեր եւ
աշխարհս մեր, թէպէտ եւ մարմնով հետի եմք. սրտի
սիրով մերով համարիմք թէ յանդիման տեսար զձեզ.
այլ զոր խնդրեցէք ի մէնջ զեպիսկոպոսդ Խորայէլ
Սե՛ծ է այդ խորհուրդ ձեր գի չէ մարթ հօտի առանց

Հովութի լինելէ, Եւ արդ ծանր եւ դժուարին է մեզ
չկատարել զհայցմունդ ձեր, սակայն սրտոճառ կան
զի ոչ է նա վիճակեալ մերոյ օթոոոյս, այլ տանն
Աղլանից: Մեր կամ է եւ մե՛ծ յօժարութիւն լինել
նմա առ ձեզ հանտաղ. այլ արդ հրաման եւ իշխա-
նութիւն օթոոակցին մերոյ է Աղլազարու՝ հայրա-
պետին Աղլանից. նորա է գործդ այդ: Այդ՝ ծանե-
րուք զԱստուած կենդանի, որ տայ կենսոս մարդկան,
մեռուցանէ եւ կեցուցանէ, որ եւ նոյն շնորհք սուրբ
Հոգւոյն հաստատեսցէ զձեզ յերկիւղն Աստուծոյ
եւ ի պահպանութեան սրտուիրանաց նորա: Աւ-
մեր կարօտութեամբ սրտից անմոռաց յիշեսցուք
զձեզ ի մեր եկեղեցիս. ո՞ղջ լերուք:

Իսկ իբրեւ դարձան ի Հոյոց Արթիղինն Խառ-
տանաց եւ Աթիս Խաղր. եւ կային ստաճիկաթողիյո-
սին Աղլազարու եւ իշխանին Աչարազ-Տրդատաց ի
մայրաքաղաքն Պարտաւ՝ խնդրեն հրամեշտ ի նո-
ցանէ տալ զեպիսկոպոսն: Յայնժամ ոչ կամեցան
տալ նոցա զԽարայէլ յստաջնորդութիւն, ասեն. ո՞չ է
պարտ դմա զհաւատացեալ դմա յԱստուծոյ զհաւտն
(207) իւր թողուլ միանդամոյն եւ լինել ընդ ձեզ-
այլ երթալ եւ գալ դմա ըստ կարի իւրում հրամայեմք
հաստատել զձեզ ի հաւատս Քրիստոսի եւ ողջ պա-
հել զանխախտելի սէր մեր որ առ միմեանս է: Ա-
յնմ եւ մեր կամակիցք եմք. զի լինելով դորա միջ-

նորդ ընդ մեզ և ընդ ձեզ՝ բարձցի թշնամութիւն ի միջոց մերսէ, և տնկեսցի սէր և խաղաղութիւն :

Զայս ամենայն լուեալ իշխանայն՝ խառվաժառ ընդ իրան եղեալ զարհուրէին. և անյօժար կամաւորութեամբ հաւանեալ ասնն. ի գալն և յերթալն առ մեզ մի յապաղեսցի. և զեղեալ հիմն հաւատոյ անդրէն մի քակտեսցէ և թողցէ որբա, զի այլում վարդապետի ոչ անտամբ և հնազանդիմբ :

Եւ երանելի եպիսկոպոսն, ըստ քաղցր բարուցն, առնէր շինութիւն երկուց կողմանցն, յանձն առնոյր զերթալն ի Հոնա քաջայօժար կամաւորութեամբ, և յանձանձեղ զնորընծայ հաւան Քրիստոսի, ունել և հաստատուն զուխտ և զգոյցման զաշնադրութեան նոցա : Այսմ հաւանեալ բանից մեծաշնորհ եպիսկոպոսին՝ ընտին ուրախութեամբ, և զառնային խաղաղութեամբ ի տեղի իւրեանց փառաւոր առնելով զամենասուրբ Արքորդութիւնն :

ԽԶ. — Դարայ՝ Մեծ Կողմանց եպիսկոպոսի,
վասն սրտակերաց և նկարագրութեանց հայցուած
ի Յոնանէ, Մայրազունացոյ :

Ընդ այն խնդրանցսկս, որ դեռ եւս վարէր
զհայրապետութիւնն Աղվանից Տէր Ախտանէս և
զինինորա՝ Աղիազար. և խոսվութիւն և հերձուածք

բազում ի կողմանս կողմանս գիտնաւորաց և տգիտաց լինէր, և մարտ ևւ մրցումն Յունաց ևւ Հայոց ևւ աշխարհն Աղլանից անվրդով յայսցանէ մնայր՝ եհաս համբաւ իմն ի նոսա եթէ ոմանք պատկերս ոչ ընդունին, ոմանք մկրտութիւն ոչ առնեն, ոչ աղօրհնեն, ոչ սրակ զնեն հարսանեաց այս պատճառաւ եթէ քահանայութիւն բարձեալ է յերկրէս : Ասան այսորիկ Գաւիթ՝ եպիսկոպոս Մեծ Կողմանց, խնդրեաց գրով ի Յռհաննէ՝ վարդապետէ Հայոց, զպատճառ իրացն . և նա արար հմուտ այնմ ճշմարտապէս այսպէս ասացեալ . աղանդդ այդ յետ առաքելոցն երեւեցաւ . և պատկերամարտութիւն նախ ի Հոռոմս երեւեցաւ, վասնորոյ ժողով մեծ եղև ի Աեսարիա . հրամայեցին նկարել զպատկերս ի տան Ստուծոյ . վասնորոյ բարձրամտեալ նկարչաց՝ զինքեանս զերազոյն կամէին լինել քան զամենայն արհեստս եկեղեցականս, ասէին . մեր արուեստս լոյս է զի ծերք և տղայք առհասարակ վերժանեն, և զԳիրս սուրբս սակաւք ընթեռնուն : Աստանօր աղմկեալ կրկին լինի ժողով . և քննեալ արդարացոյցին զգրիչս և զվերժանողս և զմեկնիչս, և եղին յառաջ քան զնկարիչս : Եւ անտի մինչև յՄովսէս՝ Հայոց կաթողիկոսն, այն աղանդ հերձուածի չէր յայտնեալ : Սպա ընդ երկուանալ հայրապետութեան Հայոց, էր մեծ մարտ ընդ Մովսէս և ընդ Թէոդորոս՝

Կարնոյ կայսրութոս, զոր փիլիսոփայապետն կոչէին :
Սորս և ուղղափառքս աղարտէին զՀոռոմոց ամենա-
կրօնաւ Եւ առնէր ժողով Մովսէս իւր կողման վարդա-
պետացն , և հրամայէր ամենեւին չհաղորդիլ ընդ
Հոռոմս հնազանդեալսն Քաղկեդոնական ժողովոյն
չարի զի գործք նոցա ստուիթեամբ են . մի գիրս,
մի պատկերս, մի նշխարս ի նոցանէ ընդունիլ :

Յայնժամ Թէոդորոս ևս հրաման ժողովիլ կալիս
կոպտասցն Հայոց, որ ի նորայն կողմանն, ի Կարնոյ
քաղաք . և ասէ, սա՛րս է մեզ առնել կաթողիկոս .
և ամին զՅոհան ոմն սինական, ձեռնադրեցին և
հնազանդեցան Քաղկեդոնական կրօնիցն : Եւ ոչ որ
ի նոցանէ կղև ինդրող ուղղափառ հաւատոց բաց
Դենոսեոյ երանելոյ, որ զնոց ի նոցանէ, և եկն առ
Մովսէս կաթողիկոս, զոր ուրախութեամբ ընկալան :
Մովսէս նստէր ի Գլին կաթողիկոս . պատշաճե-
ցին և նորա Հոռոմայեցիքն Յոհաննու կաթողիկոսա-
բան (յԱլբանոս) յաւանի մօտ առ միմեանս . և էր
խոտլութիւն ի միջի նոցա շընդունելով զՅոհաննու
ձեռնադրեալսն : Ապա Յեստ անուն քահանայ և
Թադդէոս և Գրիգոր, որ ի Մովսիսի կողմանէն էին,
զնոցին ի Գլեաց և ելին ի Սոթից դաստն . և
բնակելով յանապատսն զի կրօնաւորք էին, սկսան
աւուրցանել եթէ զպատկերս , որ յեկեղեցիս են
նկարեալ , ի բաց քնջեցէք , և ընդ աշխարհական

բաճանայս մի հաղորդիք : Եղև խոսվութիւն ի
գաւառին, և համբաւն եհաս առ Մովսէս հայրա-
պետն, և խելոյն դրեաց թէ փութով այսրէն եկայր :
Նորա ոչ անսացին հրամանին, այլ անտի դնացեալ
բնակեցան ի մերում Արձախական դաւառս : Եւ
հարցեալ հայրապետին զգիտնաւորսն իւր եթէ
զիսրդ է մարդկան այն դորձն, նորա զոր վասն Հոս-
մայականին էր թխրութեան կտուն պատճառս :

Ապա զրեցին նամակ թէ մի որ իշխեսցէ խոսել
զնկարս, որ յեկեղեցիս է : Եւ ի վախճանել հայրա-
պետին Մովսիսի, և ի տիրել խոսրովու Հայոց՝ միա-
ւորեցաւ երկիրն, և նստուցին հայրապետ զԱրազամ
ճշմարիտ և բնտիր այր, որ զուրացող ժողովն Քաղ-
կեդանի նախ երարձ նդովիւր, և ապա ձեռնադրե-
ցաւ : Իսկ պատկերամարտն, որ իջին յԱղվանս՝
պղտորեցին զերկիրդ ձեր, ապա Քարդմանայ աւրն
կաշեալ զերեօին արան, որոց անուանքն ի թղթիդ
են, և ա կատանօր ամել ի Հայս : Եւ եղևալ նոցա
յանդիման մեզ՝ հարցար թէ յոր պատճառս շքնդու-
նիր զմարմնացելոյ Աստուծոյ զպատկերն, կտուն
պատասխանի թէ արտաբոյ է պատուիրանայ, և
թէ կատարչոյ է զորձդ այդ, որոց դամենայն
արարածս ի սրաշտօն էր առեալ, մեր ոչ պաղանեմք
երկիր պատկերաց զի ոչ ունիմք հրաման ի Քրոց :
Ապա մեր յայտ արարեալ զմովսիսականն ի խորանին

նկարակերտութիւն և զՍաղամօնեան տաճարին զանազան քանդակագործութիւնսն, զնոյն կերպագրեալ և ի մեր Եկեղեցիս. զայս և որ սոցին նման ասացեալ՝ զթերութիւն նոցա ուղղեցար :

ԹԷ. — Խորհրոյ զգացութիւն քէ որով ժամանակով անիժառ յոր ժողովն Քաղկեդոնի. և Աղվանից մեալն անխառն յաղանդէն. կամ քաժանուամ Վրաց ի Հայոց. և զինչ Արքանաւու կարողիկոսի վասն Աղվանից :

Քառասներորդ երրորդ ամ էր թուականին Հոսմոց յորժամ լուսաւորեցան Հայք ի հաւատս . և Աղվանից լուսաւորութիւնն 270 ամ յառաջ : Յետ 180 (ամի) լցելոյ հաւատաւոյն Հայոց յաղագս տիւրակործան ժողովոյն Քաղկեդոնի եղև հանդէս ժողովոյ ի ժամանակս Բարդէնայ՝ Հայոց կաթողիկոսի : Յոյնք և ամենայն Խտալիս, Հայք և Աղվանք և Վիրք միարանեալ նզովեցին ըզչարախառ ժողովն Քաղկեդոնի և զտուժարն Ղեւոնի հրամանաւ բարեպաշտ թաղաւորացն Հոսմոց Զենոնի և Անաստասայ : Եւ յետ 87 ամի անցելոյ, ի ժամանակս Արքահամու՝ Հայոց կաթողիկոսի, բաժանեցան Վիրք ի Հայոց միարանութենէ ի ձեռն անիծելոյն Աւարիոնի. այլ և Յոյնք և Խտալիս ընդ

նոսա : Իսկ Աղվանք ոչ քակտեցան յուղղափառութենէ և ի միարանութենէ : Հայոց : Որև շրջաբերական թղթիւ վասն Ախրիսնի ղիմադարձութեան Աբրահամ զամբաստանականս վասն նորա զրէյազդս ամենայն ի բաց կտրելով սրով Հոգւոյն : Աղղէ նախ յԱղվանս . տայ զգիտութիւն և զրէյայտէս ի թղթին « եթէ յառաջագոյն ցան զՀայոց աթոռակալութիւն կացեալ աթոռակալութեանն Աղվանից՝ ընդ մեզ համաձայն գոլով, և նոցա կամակցութեամբ նղովեցար, ընկեցար զԱխրիսն ըստ հրամանի հարցն մեր և Աղվանք . զնոյնն ի վերայ Վրաց հրամայեցար՝ ամենեին մի հաղորդիլ ընդ նոսա մի յաղօթս, մի ի կերակուր, մի յըմպելիս, մի ի բարեկամութեան, մի ի դայեկութեան, մի յաղօթս երթալ ի խաչն որ Մցխիթայի տեղեօրն համբախի, մի ի Մանգղեաց խաչն, և մի ի մեր Եկեղեցիրս զնոսա ընդունիլ, այլ և ամուսնութեամբ ամենեին հեռանալ, միայն զնեւ ինչ կամ զնոյ տալ որպէս Հրէից : Արդ՝ որ որ անխորաբար հաղորդեսցի կամակից լինելով անհաւատութեան նոցա՝ նղովեսցի հոգւով և մարմնով, և ամենայն կենցաղով ի բովբ որոշեսցի յեկեղեցւոյ Աստուծոյ, և եղիցին խաւարաբնակր, և յախտենից հրոյն կերակուր որք զհրամանն ըսա զայս արհամարհեսցեն :

ԽԹՆ. — Յաղագս Յունաց առ Հայս վասն ոչ ունելոյ ինն դասս եկեղեցական կարգաորութեան . եւ Հայոց շանք Աղվանից լինել ընդ եոքօք Արքեպիսկոպոս, որում ոչ հաւանել Աղվանից . եւ դառնալ Սիւնեաց ի Հայոց յԱղվանս առնուլ ձեռնադրութիւն եւ ձէք :

Ի Թաղաորել շարագլուխն Մարկիանոսի Հոռմայեցւոց՝ անդէն հրատուրեալ ի պղծոյն Պողբերայ՝ կնոջէն կարգ ընկէց նեստորականէ, վաղվազակի պատանեալ ելոյծ զասհման ուղղափառ հաւատոյ Քաղկեդոնական հաւաքմամբն : Յետ որոյ նոցին հաւանեալքն բազում անգամ մրցեցան վասն Հայոց հաւատարել նոցին, էր որ թղթով, բազում անգամ գէմ յանդիման ժողովօք կոչեցին միանգամ ի Առտանտնուպօլիս, և երկիցս՝ ի Թէոդոսիպօլիս : Թէպէտ ջանային իրրեւ զվրիպեալս շահիլ զնոսս, թէպէտ (208) Թաղաորական հրամանով յարակիր թճարտարօրն Յունաց վատահանային ի սուր լեզու հելլենական յորդարանութեամբն (209) յաղթող վենել, սահայն ըստ նմին և պատասխանի լսէին. քանզի նորոգ էր ի Հայաստան եկեղեցիս ուսմունք, և յոյն լեզուին տեղեկագոյնք (էին) : Այլ Հայք համբաւէին զՅոհաննու Մայրազոմեցւոյ եթէ ի Յունաց կողմն լեալ հակառակ բերէր (Հայոց) . զորոյ գրպարտու-

Թեան պատճառ Սաղօմօն ոմն միայնակեաց (որ)
յետոյ Հայոց եղև կաթողիկոս , նորա հարցեալ ըզ
վարդապետան խոր Սաղօմօն , որ Մարենոցացն էր
հայր . և նա զբով ուտոյ զայս եթէ . ոչ սրբութեան
Հայր ի հաւատոյ մասին . այլ այսուիկ յոյժ եղևն
պարտեալր , զի ասացին Յոյնր եթէ կարգաւորեաց
Աստուած զեկեղեցի ինն դասուր , որպէս ի վեր անդ
երկնայինն , նոյնպէս զահակաղեցան ներքին խորա
նիս Պատրիարք որ է հայրապետ , և արքեպիսկոպոս
որ կոչի եպիսկոպոսապետ , մետրապօլիտր եւ եպիս
կոպոսր , քահանայ . և սարկաւազունր , կէսսարկա
ւազր և ընթերցողր և փասղտր : Այսոքիկ ամենայն
միարանեալ՝ ապա կարեն ձեռնադրել զհայրապետն ,
և հայրապետն՝ զամենեսեան :

Արդ եթէ ողջմտութեամբ հաւատայր՝ խոստ
վան լերուր եթէ ո՛վ է Պատրիարքն ձեր , զի չորք
միայն կային ի վերայ երկրի . Աղեքսանդրին՝ Մար
կոսի ամուսն , Անտիօքայն՝ Մատթէոսին , Հռոմայն՝
Ղուկասուն , Եփեսոսին՝ Յովհաննուն , չորեքանկեան
տիեզերաց ըստ քառալտակ զետոյն ազինականի ,
ըստ չորեքկերպեան կենդանեացն , ըստ չորից
աւետարանչացն , ըստ չորից Մովսիսական օրինացն .
զի յերկրորդում օրինացն որիչ (ոչ) համարի : Եւ
մեր ամենեցուն հնազանդիմք . հնազանդեցարուր
դուր միում ի նոցանէն կամ ամենեցուն որ մի

Հաւատ լինիմք . քանզի ձերն ի Աեսարիոյ եպիսկոս-
սրոսապետէն միայն ձեռնադրեցաւ սուրբն Պրիզոր,
և յետ նորա մինչև ցայսօր . ապա եթէ այլ ոք եկե-
ղեցի ուղղափառ էր զատ յայսցանէ՝ ցուցէք և ըզ-
պատրիարքն, ընդ որով զասիարբեպիսկոսոսապետն
ձեր, որ մինչև ցայսօր ընդ մեօք էր : Ապա եթէ
պատրիարք ոչ ոնիր և այլ կղերիկոս եկեղեցւոյ բո-
վանդակ, յայտնի է (թէ) խոտորեալ Հերձուածողք
(210) էր ընդ Արիտա և ընդ այլ խուժաստանս և ընդ
չարափառս : Այնու խակ անպատասխանիր պար-
տեալք լինէին Հայք, զի այնպիսի դրութեամբ վարէր
եկեղեցի :

Իսկ ի թագաւորելն Յուստիանոսի փոխեաց ըզ-
նչխարս սրբոյն Յովհաննու աւետարանչի ի Կոս-
տանանուպոլիս . և հաստատեաց անդ աթոռ հայ-
բապեւտական . և բուն աթոռն մնաց անդէն յԵփեսոս
Նոյնպէս և զՄատթէոսին փոխեաց յԱնտիոքաց
Յերուսաղէմ . առէ . զի բազար է մեծի արքային . և
բունն մնաց յԱնտիոք : Յայնժամ շարժեցան ամե-
նայն մեծամիտքն, և ուր առարեալ էր վախճանեալ
զամենեցուն աթոռ պատրիարք խոստովանեցին :
Անդանօր ապա մերոցս բերաւ բան ի բերան յետ
զկարդ նոցա դներոյն : Եւ զՀայս Պարսիկր և Յոյնք
բաժանեալ էին . և Տէր Մովսէս էր յաթոռ սրբոյն
Պրիզորի ի Դիւի, և ի կողմն Յունաց Հակառակ

Եմա Եստուցին զՅոհան ոմն մերձ առ նա : Իսկ յերկուանալն Հայրապետութեան խտակցին տեսարքն Սինեայ, և ոչ հաւանեցան ընդ մի որ յերկուցն, հրամանաւ եպիսկոպոսին խրեանց առաքինոցն Պետրոսի, որ հասեալ ի վախճան՝ պատուէր ետ վիճակին խրոյ առնուլ զձեռնադրութիւն յԱղվանից և զմիւսոնն օրհնութեան մինչև միասցի ամոս սըրբոյն Պրիղորի : Վասն այսորիկ ձեռնադրեցաւ Վըրդանէս յեպիսկոպոսութիւն Սինեայ ի Զարարիա՝ սուրբ Հայրապետէն Աղվանից : Ընդ նմին եւ զիւղն ամ յամէ առնուին Սինիք յԱղվանից մինչև բարձաւ հակառակութիւնն. և միապետեաց Արրա՛համ զՀայրապետական ամոն :

Եւ սակս ինն դասակարգութեան գլխաւորք եկեղեցական անձնաճաճ կամօր, ըստ բիրտ բարուց Հայաստանեացն, կարգեն զԱրրա՛համ պատրիարք, և Աղվանիցն՝ արքեպիսկոպոս, և զՎրացն՝ մետրապօլիտ : Խեռացաւ Վրացն որում Վիսրիոն կոչէին. և զհակառակութեան բերէր վճիտ. իսկ Հայրապետն Արրա՛համ ասէր լինել յառաջաճառատ քան զՎիրա զԱղվանս, և նոցա անկէ՝ եպիսկոպոսապետութիւնս Յայս մարտամանէ և ի խնդիր ուղղափառ Հաւատոց դարձան Վիրք, և եղեն Քաղկեդոնիտր : Իսկ յունական զօրավարացն զրդուեալ նախ խնդրել զդա՛ւերիցութիւնն ի վերայ Աղվանից. որում ոչ հաւա-

նեալ Աղլանից՝ զայլ ոմն երևեցուցին կանխաւ Առա-
բեալ յաշխարհն Աղլանից Եղիշա անուն յաշակերտա-
ցրն Տեառն ձեռնադրեալ ի ձեռանէ Գալովրոյ՝ և դրօր
Տեառն, քարոզեալ անդ, եկեղեցի շի՛ւտալ նախկին
քան ի Հայր, առաջին մայր եկեղեցեացն արեւելեաց
Պիտոյ եկեղեցին նորին հիմնադրեալ, և զինքեանս նմա
աւանդեալ. դարձան ի Հայոց առ ինքեանս չլինել
ընդ ումբ իշխանութեամբ : Ապա Հայր վասն մե-
ծարանութեան Յունաց, որ փոքրկացուցանել Զա-
նային զկայս հանդստեան Թաղղէոսի Առաքելոյ (իրբ)
չունել եպիսկոպոսապետ և մետրապօլիտ՝ խորհեցան
առնել մետրապօլիտ զՄարդպետականն եպիսկո-
պոս տալով նմա խաչ և սլատիւ միայն, և ոչ առնել
ձեռնադրութիւն եպիսկոպոսի : Եւ նորա խնդրեալ
եպիսկոպոսս երկուսկամ երկայինել ընդ իւրե. որում
ոչ հաւանեալ զլիտաւորացն՝ երկուցեալ (ևս) թէ
մի՛ զուցէ արդեօք այլ իմն զունակ բաժանումն լինիցի
միապետեալ ակթոսցն : Ապա տեսանելով միշտ
աստուած երկիւղ և հլու և հաւանս պատուիրանաց
զտեարան Սիւնեաց, և զիղերս եկեղեցեացն՝ քաջու-
մունս և ուղղափառս յամենայնի, նոցա ետուն ըզ
սլատիւն լինել մետրապօլիտ Հայոց խաչանիշ մե-
ծարանօր, և ոչ ժտել իրս ինչ աւելի, և ոչ քարոզել
եպիսկոպոսապետ զհայրապետն. և զայլ աշխարհ
բոս առաջին ակթրութեան իւրեանց թողին (211)

զի մի ամբոխ ինչ վնիցի : Ասան այնորիկ շքարողեն
Եպիսկոպոսապետ Սինիք և ոչ գրենն ի պատասխան
նամակին Հայոց Եպիսկոպոսապետ (212) . զի թէ
քարոզելի էր, սպա և գրելի էր . բայց ոչ քարոզելն
մեծութիւն է որպէս ոչ գրելն . և զխաչն առաջի
ունիլ ի վառս տէրունեան է անուան . իսկ խաչիւն և
քարոզումն է բնատրեալ յիշատակ ոչ ուրուք ընդ
նովաւ և զէջոյ : Այսպէս զեռեղեցին զինն դատս . և
Տէրունիք ի Սինիա հոգեւոր տէր գրէին, և նորա՛ ի
ծառայէ : Ապա (ի պատճառս) Տեսան Եղիայի
խակազործութեան Աքիցու վանս՝ յորժամ յԱռ-
վանս երթայր . սակս այնր ոչ գրեցին ի ծառայէ .
արգելին և նորա գհոգեւորն . այդպէս է ստուգու-
թիւն իրացդ :

Խթ. — Պատասխանի բղրոյն Մխիթարայ՝ Ամա-
րասոյ Եպիսկոպոսի, ի Հայոց, զոր նայնոյա-
կանս էր ուրեք բերեալ ի գրեանս :

Պատուական գտելոցդ եւ վեհ հռչակելոցդ, որք
զտկարութիւն բերեալ յօժարութեամբ յառարկու-
թեանն և զանտեղիս բացասողք . նա և նմանողք
թուեցեալք ի դէոյ է ինձ ասել կամոր հաւատար ընդ
հարց ջանից օթեհնականայ, նորագոյն ի լսողս եւ
դատմիչս յարդեան ժամանակիս ի մէջ հիւսիս-

կողման տաղաւարողը դբողը ըտզս տարբերմամբ, ի մանուանդն տակս ջամբացեալ զխորհրդոյն զսեւեւ-
առութիւն, Տէր Մտիթար՝ Ամարասաց եպիսկոպոս,
Սիմէոն՝ Մեծ Իրանց եպիսկոպոս, եւ եթէ այլ
եպիսկոպոսունք նոցին համախոհականք սրբոյ եկե-
ղեցոյ, և աղատ մարդիկ և այլք ի ժողովրդականաց
Ազխանից :

ՅԱրբահամայ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, ի Թէոդո-
րոսէ՝ Մարդպետական եպիսկոպոսէ, ի Ստեփան-
նոսէ՝ Քաղերեւանդոց եպիսկոպոսէ, ի Ղաւթայ՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, ի Մովսիսէ՝ Խորխոռունեաց
եպիսկոպոսէ, ի Քրիստոսիորէ՝ Ապահունեաց եպիս-
կոպոսէ, և յայլ եպիսկոպոսաց և յուխտէ եկեղեցեաց
և յաղատ մարդկանէ ըղձամբ աղօթալիր և ուժգին
խնդրուածովք սրտի զտէրունեան հոգեխառն ող-
ջոյն համարձակապէս մեզ առ ձեզ ասել : Քանզի
զրեւոյժ ձեր առ մեզ, սրտմեցէք զձեր սրբապաշտու-
թիւն (213) և զկամս, և թէ անհակառակի արդեօք
զստեղծեալ հակառակութիւնս, զոր ընկալար ի նա-
խարարէ միոյ Սիւնեցոյ Պրիզոր անուն. քանզի եւ
զբարեկամին (214) ձերոյ ասացի Ար Տղոյ հրաժար-
եալ, բացց մեզ բարեպաշտութիւն խնդրել զուշա-
կեցաւ և կամաց շարժութիւն ի կատարեալ խառտ-
վանութիւն երանելի նախահարցն (215) : Թէպէտ
և զլուրս ի նմանէ՝ զանոգանեալս տեղեկացար . այլ

ընդ նախնեացն ձեր հարազատ եղբայրութեան
գութ բռնածղեալ էած զմեզ յայս . զի զգրեալն
ձեր համառօտ խոստովանութիւն հաւատոյ կամեցար
յիշատակել, և առ նմին զՀոգւոյն սրբոյ վարդապե-
տութիւնն զնել մերձ ըստ մասին իճշմարտութենէն
հեռանալ, և կտա միարանել յետ ծանօթ անաւոյն բազ-
մաց : Տճւր ինձ գրո միտսդ, ոչ զէանալն զուղիղն,
և մի դասիր ի հակառակող կամս զի եկեղեցւոյ
Աստուծոյ այս ոչ է սոխորութիւն, քանզի ի ձէնջ
զիրն ծանոց մեզ յետ գուղնաբեաց զմէնջ զոհօ-
թեանն ամբաստանութեան ճառ զմարդոյ, որ տկա-
րագունի էր նշանակեալ, և զմեր նմա հաւատաւն,
իրր անխմատ, անտեղի իմն համբաւեալ թէ ոչ
թերի . այլ լի նման ձեզ եմք ի հաւատս, զի առա-
բեալքն եւ վարդապետքն հասարակ և միասոյս առե-
տարանեցին, և ասլա յետ սակաւ ինչ բանից զսրբոյ
Երրորդութեանն զյառաջ քան զյախտեանս զէու-
թիւնն էր աստուածաբանեալ տարբերմամբ :

Եւ յետ յոլովից զմարմնաւորութիւնն մեզ պատմեցէր
զանազանեալ մտք, զոր վարդապետութեան միտս
եկեղեցիի Քրիստոսի չէ առեալ յառաքելոցն, և ոչ
գրանս գրոց ի նոյնս բռնածղեալ . այլ զայլոցն յախ-
տակեալ ի նմանէ արս, որ խօսին թիւրս ձեզ ել զկնի-
խբեանց զաշակեղտեալն . խկ զայլ խօսան, ոչ ոչ
ընդ ստայն միարանին, իբրեւ զպարզամիտս իւարն .

լոյ, կեղծաւորութեան դուռն առ մեզ հաւատացեալս
փակի. և զի այսպէս է, ո՞վ սրատուականքդ՝ միտ
զիր խառտովանութեան ձերոյ թէ ս'ւր ձգէ, և ո՞րպէս
մեկուսացուցանէ ի Հոգւոյն սրբոյ վարդապետու-
թեանէ : Այդ բան առ բան բազմաւորական և հատու
պատասխանեօր զըոյն առ խաւար ծաներո՞ւր խորա-
գոյնս քննելով . և զու բարեաց ցանկացող՝ վերացո՞
ընդ իս սրագոյն զհայեցուածս ի սահմանս Երրորդու-
թեանն, զոր Պօղոս վարդապետէ առ Հռոմայեցիան
« աղաչեմ՝ զձեզ, ասէ . ի ձեռն Տեանն Յիսուսի
Քրիստոսի և սիրով Հոգւոյն սրտերազմակից լինել
ինձ յաղօթս առ Աստուած » : Եթէ Աստուած է Տէր
Յիսուս Քրիստոս, և սուրբ Հոգին : Այսպէս ուսու-
ցեալ զանուն սուրբ Երրորդութեանն և գրէ իսկ
թէ ամենայն առաքելական կտակարանքն լի են
այսու բարբառով, յոր անուն մեր հրաման առաք
մկրտել և փառս վայելել միով երկրպագութեամբ :

Այդ՝ ընդէ՞ր տամբ տեղի սրատուել զեկեղեցին
Աստուծոյ, զոր Որդին Աստուծոյ Տողովեաց ի մի
գառիթ. մի ի մէնջ երեւեցին Նարօթ և Աբիուդ
ըօտար հուր մատուցանել անհաւատապէս զի մի
հրատոչոր լիցուր. զմեզ վերատին զերկնողն զՔրիս-
տոս մի անարգեսցուր այլաձեւելով զհաւատ զի
մի զՆոյեանն առ Քանան անէծս յորոչոզէն զօղիան
յայծեաց մեր առցուր. քանզի ընդ մեզ է ձայնս,

և բեզ Միխիթայի՝ որ կացեալ ես գլուխ Ամարասայ
կէկեղեցւոյդ, և համբաւես եթէ Գրիգորի եղեալ է
հիմն, զնոյն հաւատն ունող և զաւակ բարեխօս առ
Քրիստոս Աստուած. վասն մեզ ժառանգակից նմա
լինելոյ մի վիցի լսել՝ դուցէ եթէ զուր Քանանու էք
Ծառայելոյ մեղաց և ոչ Յուդայի խառնվանողի,
և հրասնայեսցի կտրել ընդ մէջ և կեղծաւորացն
մասն. եթէ որդիք այնց հարցնեմք, որոց ոչ անգանա-
զան յառարկելոցն են հաւատ, զնոցին ուսուցեալք
պինդ կաղցուր, և մի ջուր ընդ բուռ (216) խառնե-
լով՝ զնմանութիւն անխարդախ կաթինն արասցուր-
դի որոց անուամբ մեր պարծիւք, նա իսկ շարախօս
լինի զմէնջ առ երկնաւոր Հայրն, այլ և ոչ յուզու-
թեամբ ոխից հրապուրեսցուր. բայց առակոյին
խրատու մի միտել ընդ բազումս ի շարխօս : Ընդ ութն
հողիսն տապանաւորակ ջանասցուր լինել ի բաղմամ-
բոխ ձգողացն զժրահեղձոցն զպատուհասն . ընդ
Ղովտայ զերծանիլ (ժութասցուր) ի հրակէզ անձ-
րեւաց, ընդ երկուսն ի սրարդեականն մտանել
երկիր ի 600,000 այն (217) տապաստելոյ . քանզի
և այժմ ցանդ բարի զլերինս հնչեցուցանելով առ
«մի երկնչիք հօտ փորրիկ՝ դի հաճեցաւ Հայր ձեր
տալ ձեզ զարքայութիւն» . և զյամատեալն յայս-
ցանէ յորդորեսցուր : Բայց մեր որպէս բնկալարս
երկրպագութեամբ պատուել զսուրբ Երրորդու-

Թիւնն առանց թերահաստեւելոյ ունիմք և կաշցուք մինչև յաւիտեան խորշերով յամենայն եղբորէ որ յայս ստահակիցի :

Ծ. — Վասն Յովսէփոյ անապատականի բնակիչն յԱրձախ. և երբն յԵրուսաղէմ. ընդ նմին և բերումն եշխարացն սրբոց :

Ի թագաւորութեանն Հերակղիտի և Ջախջախ թագաւորութեանն Յաղկերտի, ի կաթողիկոսութեանն Հայոց Եզրի, և ի սպարապետութեանն Մուշեղի (218), ի Սիւնեաց տէրութեանն Պրիգորի, յեպիսկոպոսութեանն Մաթուսաղայի, և յԱղվանից իշխանութեանն Վարադ-Պրիգորի՝ Պարզմանայ տեսան, գնացի ես Յովսէփ անապատական ի գաւառէն Պեղամայ՝ յանապատէ Բրտի այրից վան շար նեղութեան ժամանակի, որ անիրաւ քայրացեալք՝ առ ոտն կոխեցին զեկեղեցիս, և զտառապետարան հարկաւարհանջ և անառակ գնացիւք աւերեցին, մանաւանդ արիւնարբու ազգն Տաճկաց սկսա զօրանալ, և եղ զամենայն աշխարհս իրբեւ ի կոխումն Յայսալիսի նեղութեանց խոյս տուեալ իմ՝ եկի ի գաւառս Արձախաց, ի դեօղս Յղերկս առ ծերունի եպիսկոպոսն Միհր : Եւ նորա ընկալեալ զիս զանարժանս՝ խնդրեաց ի գեղացեացն զայս տեղի, շինեաց

եկեղեցիս, և կացեալ իմ ի սմա ամս երկոտասան. ապա զնա Ստտուած յաւել առ հարս իւր : Եւ յաջորդեաց զաթոռ նորին Անդրէաս, որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս մետասան : Նմա յանձն արարեալ զիս տեառն իմոյ, որոյ բարեւէր մտօք ամենայնիւ զտեղիս հաստատեալ . բայց ոչ կային նշխարք սբբոյ ի վայրքս. իսկ Մխիթար ոմն անապատական ի Տանձեաց՝ ցանկացեալ սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի՝ երկու ընկերօք զնացեալ երկրպագէ ամենայն սրբութեանցն. և զմի ամ կացեալ անդ՝ շնորհեաց նմա Քրիստոս ի նշխարաց սրբոյն Ստեփաննոսի եւ սրբոյն Գէորգայ ի ձեռն հաւատարմի միոյ Հոռոմշինացոյ, որ սակս իւր մերձաւորաց էր սլահեալ, և ի սպառնալեաց ետ զսուրբոն ցՄխիթար և աստարցնս զնոսա յաշխարհն մեր, և յարժանաւոր բնակեցուցնս տեղւոջ : Եւ նորա մեծաւ փութով առեալ զգանձն՝ չողաւ ընդ Հոռոմոց կոյս յերկիւղէ թշնամեացն. հասանէր ի լեառն Տօրոսի, ի վկայարանս սրբոյն Անդրէի, որ բազում ընկերօք վկայեաց ի Սերէկոսէ թաղաւորէ. և անդ մեծահայց եղեալ նմա՝ խնդրեաց ի նշխարաց Անդրէի ի սպասաւորէն Թումասայ. հաւանեալ եւ նա ազաչանացն տալ նմա զխնդիրսն :

Յայնժամ ընկալեալ զսպառուական գանձն՝ դայ, հասանէ ի կողմանս Արձախայ. զորոյ լուեալ զհամ

բան իմ Յովսէփայ՝ ելի ընդ առաջ նոցա. ըստ արժանի սրբոցն, հանդուցի զայն օր. և ի վաղիւն հարցի զՄխիթար՝ թէ ո՛ւր կամիս զսուրբսն տանելնա ասէ. ո՛ր Աստուած կամի, և դոքա բնակեն : Իսկ իմ յօրդորեալ ի սէր սրբոցն՝ ասեմ ցնա. զի տեմ զի անարժան ի սպասաւորել զոցա զամ. այլ քև հանդերձ ի Մխիթար վատահ լինիմ ի սպասաւորել զամենայն աւուրս կենաց մերոց : Յայնժամ հաւանեալ նորա հանդուցանէ զսուրբսն ի վկայարանի, զոր շինեաց փոքրիկ հիւան և որդին իւր Յովհաննաստաւորեալ և Բախդանէր դարբին զամս երեք՝ զկանանց զնոցայն կատարեցար զյիշատակ :

Յետ այսորիկ տնկեցաւ ի սիրտ իմ ցանկութիւնստանալ ի նշխարաց սրբոցն Յովհաննու, որ մեծ ի ծնունդս կանանց ի Փրկչէն վկայեալ. և հանդերձեալ իմ Բրիստոսատրով և Գրիգորով և Սարգըսով գնացի ի խնդիր Կարապետին հրամանաւ և թոշակաւ Անդրէ երկոցու եւ հաւանութեամբ ընտանեացն իմոց Յովհաննայ և Մխիթարայ կրօնաւորաց : Եւ չոգայ, հասի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և զերկրպագութիւն անդ կատարեալ՝ մեծատրամութեամբ դարձայ վասն զի ամենեքեան էին ներկեալ և հաւանեալ աշխարհակործան ժողովոյն. որոց ողջոցն անգամ ոչ տուեալ՝ եկի ի գաւառն իմ Գեղարունի, ի Պուհալանս, որոյ տեղեակ ի ման-

կութենէ էի, լինել անդ մասին ի նշխարացն Յով-
հաննու. և յոյժ տենչանօր հոյցեցի ի Պօլիգորիկայ՝
սպասաւորէն սրբոյն : Աւ ողորմութեամբն (Աս-
տուծոյ) ի հաւանել նորա՝ երայ զտապանակն, եւ
զտար անդ զսուրբ Մկրտիչն և զԹովմաս առաբեալ
և զԱսխապիկայն Ստեփաննոս, զորս առաջնոց հա-
րանցն բերեալ էին յուղղափառացն սրբոյն Արու-
սաղէմի : Ընկալեալ իմ Յովնէփայ՝ բերի ի նոյն
վիտայարան. և մեծաղէս լցեալ խնդութեամբ մեր՝
ընդ առաջ մեր եկին. և այտղէս հանդուցար ի
տեղիս, և կարգեցար զյիշատակ սոցա ըստ հրամանի
Աբրդի Արուսաղէմացոյ, որ զընթերցուածսն եցոյց
ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ : Յետ այսր
եղելոյ հաճեցան սուրբն ամենայն որ ի գաւառին
Պեղամայ. բերին իւրաքանչիւրք անուամբ և զրով,
և եղին ի նմին եկեղեցւոջ, որոց բարեխօսութեամբն
Տէր Աստուած աշխարհի ողորմեսցի :

ԾԱ. — Վասն որ ի սուրբն Արուսաղէմ եկեղեցոյ
չինուածք բուով և հիմնադրելով. և ստոյգն
գտցես անդանօր :

Անձնաչափ կենարարին Քրիստոսի լայնութիւն
տապանափորած վիսին գիրկ և կէս հետի են ի միջի
գմբեթին սրբոյ կենարար գերեզմանէն. և ի վերայ

եկեղեցւոյն , որ շինեալ է 100 կանդուն բարձրու-
թիւնն և 100 լայնութիւնն՝ բոլոր յայտ և յայն կողմն
երկոտասան սիւնք ներքոյ , և երկոտասան ի վերոյ
վերնատանն . և յայն վերնատանն զեղարդն և
սպունդն և սկաւառակն Քրիստոսի սրտեալ ոսկ-
ւով . իսկ եկեղեցին կաթողիկէ , որ մատուռն ան-
ուանի , որ է Պիւտ խաչի՝ 20 կանդուն հեռագոյն ի
Յարութենէն , 65 (219) սիւն վեր և ի ներքոյ երկայ-
նութեան : Իսկ սուրբ Պողոթնայի եկեղեցին 10
քայլ հեռի է ի Յարութենէն , որ Ադամայ գերեզման
կոչի . և ի վերոյ՝ սեղան խորհրդոյ , յորում խաչե-
ցաւ Քրիստոս ի վիմին վերայ : Իսկ սուրբ Սիօն
եկեղեցին միով աստարիզաւ բացաղոյն է ի Յարու-
թենէն , 100 կանդուն ի յերկայնն և 70 ի լայնն , 80
(220) սեամբր կամարակապօք . և չէ վերնասնօք ,
այլ թարր (221) կապեալ է փայտեայ , և սրակ վշոյն
կայ ի կախ զթարբէն , որ եզին կենարարին ի զլուխ
Եւ յաջմէ եկեղեցւոյն վերնատունն խորհրդոյ և
փայտեայ դմբիթ , յորում նկարեալ է զընթրեացն
խորհուրդ Փրկչին , յորում է սեղան խորհրդոյ , և
սրտարագ մատչի ի վերնայարկին Սիօնի , և վերնա-
տուն մի լինի (222) :

Եւ սուրբն Սիօնի ընդ աջմէ խորանն Պիղա-
տոսի , որ Աստղաթաւ անուանի , և վէմն յորոյ ի
վերայ կայր Փրկչին առաջի Պիղատոսի . յոր ոտից

տեղն երեւի ցարդ եւս. և աւագանն ներքոյ նորին, ուր զաշակերասայն լուսայ գտան. և յաճեկէ Սիօնի բանտն, ուր զՔրիստոս արգելին. անդ սեղան է, և սրատարագ մատչի : Եւ յայնմ տեղոջ ուր զուրբ Կուսին զաղաղան կարաւ Հրէայն արտաքոյ քաղաքին շտալ թաղել՝ զմրէթ կապեալ ի չորից սեանց, և սեանցն սղնձի խաչ զգեցուցեալ, որ են մարմարի- ոնք. և անտի ցլայր 250 քարեայ աստիճանք մինչեւ ցտուրք գերեզման Կուսին որ ի ձորն Գեթսեմանի . և անտի մինչև ի լեառն Չիթենեայ ուտի վերացաւ Քրիստոս՝ 800 աստիճանք :

Իսկ ի տեղոջ Համբարձմանն ըստ Յարութեան եկեղեցոյ ձեւոյ գեղեցկատես զմրէթ աճև շինուած 100 կանգուն յերկայնն, և 100 ի լայնն. անտի երեւի Յորդանան գետ և Հոյր լեառն և բաղում գաւար : Իսկ Բեթղեճէմ հեռագոյն է ի Յարութենէն 220 հրասախ յարեւմտից կողմանէ : Չտի մեծաթեան եկեղեցոյն 200 կանգուն յերկայնութիւնն և 100 ի լայնն 90 սեամբր մարմարիտնոյր , քարեայ կամա- րակապ (223) . և ի նմա է կրկին այրն (224) , զոր Աբրահամ գնեաց ի կալուածս շիրմացն : Եւ ներքոյ բեմինստ րր այրն և մտրն, ուր սեղան է և սրատարագ մատչի : Եւ յաջմէ եկեղեցոյն մատուռն , յորում մանկանցն սղանեւոյն ի Հերովղէէ նշխարք ստահին . և անտի յարեւելից կուսէ ըստ Յորդանանու կողմանէ

3 սասգարիզոր հետի ի Բեթղեհէմէ հովանոցն, ուր
(գոն) երկու եկեղեցի. 7 հրասախ հետի է Ներուսա-
ղէմէ յարեւելից կուսէ, ուր Փրկիչն մկրտեցաւ. յո-
րում եկեղեցի սազաշէն խաչանման յարմարեալ՝
80 կանգուն երկայն, 80՝ լայն, երեք սեղան խորհրդոյ-
և պատարագ մատչի. և լեառն Զիթ ենեաց Ներուսա-
ղէմի յարեւելից կուսէ լինի :

ԾԲ. — Վասն այնց որ Ներուսաղէմ են շինեալ յԱղ-
վանից անուն, զոր յերաներոյն Անատոսասայ առ
Վահրամ Մամիկոնեան ուսար, այս են :

Պանտափանքն (225) որ յարեւելից կողմանէ ի
Զիթ ենեաց լերինն կայ, Պանոն ոմն ճգնաւոր յԱղ-
վանից եղեալ նախաշինող, և այժմ՝ Աղվան քահա-
նայ ունի : Պարտաւայ վանք սուրբ Աստուածածին,
որ առ աշտարակին Դաւթի. այժմ՝ ունի կին ոմն
Մարիամ անուն Շամբորեցի, և զկէսն Տաճիկ :
Կաղանկայտուայ վանք ի նոյն կողմն. այժմ՝ Թէո-
դորոս ունի քրիստոնեաց, տաճիկ Այրահամեան
դպիր Աբուղկամեայ յԱղիովուոյ ի Զարիշատայ,
և զկէսն ունի անիրաւ. և չար Տաճիկ. Արձախայ
վանք սուրբ Աստուածածնայ հերայ (և.) սրբոյն
Ստեփաննոսի, այժմ՝ Տաճիկ ունի զամենայն. Ամա-

բառայ վանք սուրբ Գրիգոր. այժմ ունի կին մի Գրիգորի անուն, և զկէսն ունի Տաճիկ :

Այլ երեք վանք Աղլանից, զոր Տաճիկը ունին բոնութեամբ, անուանին շեն յայտ. միւս ևս այլ վանք Աղլանից ընդ Առաւելից վանօրն որ ի շուկամիջին է, զոր այժմ Տաճիկը ունին. այսինքն առ նախանձու հայրապետին Արուսազէ միխանգարեցին զՀայոց և զԱղլանից անդ ձեռնադրութիւն ի վանօրէիցն. զի 100(ևս) աւելի վանք, որք կան անդ, զորոց փոյթ կալեալ իշխանայն Հայոց, եօթն կենտինար տուեալ թագաւորին Յուստինոսի, որ է 70,000 դահեկան, թափեցին ի բոնութենէ հայրապետայն զամենայն վանորայն. ապա յետոյ յանհողանոցոց մերոցս ամենեքեան պըրպըկեցան :

Վերջ առաջին Հատորոց :

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՅ ԵՐԿՈՒՅ ԳՐՈՅ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՅԻՈՅ

երես :

ԱՂՎԱՆՔ 5

ԳԻՐԲ ԱՌԱՋԻՆ :

Ա. Արխեպիսկոպոսական սահմանադրութեան Ս. Ղլմանից	89
Բ. Պիոս աղլարանու թեման Յարկ թի ծնընդոցն	88
Գ. Թէ՛ սր ազգ գիտէ դպրութիւն	90
Դ. Ասորդէն զնախարարութիւն Ս. Ղլմանից	
Վ. աղարչակայ	91
Ե. Յույումն բերմանց և սարարտութեանց սահմանացն Ս. Ղլմանից թե՛ զինչ ունի ի պէտս մարդկան	93
Զ. Պատութիւն երեւմանն Աստուծոյ մերոյ մերացս արեւելիցս	93
Է. Պիտնշխարաց արեւելից լուսաւորչին՝ սրբոյն Եղիշէի	95
Ը. Ըստ կարգի զրոյցք յԱռանոյ մինչև ցՌուծայր՝ Ս. Ղլմանից արքայ, և ցՏրդատ՝ Հայոց արքայ, ոչ գտար. այլ հարեանցի դրեցաւ որ ինչ ի պէտս էր տեղեակ վնեկ	97
Թ. Հաւատալն Ռուծայրի և մկրտիլն ի ձեռաց սրբոյն Պրիգորի. և Ս. Ղլմանից միարան լուսաւորիլ ընդ ձեռամբ Ռուծայրի արքայի	98
Ճ. Վասն Վաչէի՝ Ս. Ղլմանից սրբայր թե՛ զհանրդ տրացաւ զհեթանոսական գործ մարտութեան և հաւատաց յԱստուած կենդանի. և ետ սրտեբազմ ընդ Պարաւ, և միանձնացաւ յանաստի սուրբ վարաբ	100
ՃԱ. Թուղթ Պատայ և պիտիտարտի առ սուրբըն Վաչէ	103
ՃԲ. Պատեբազմէն Տրդատայ ընդ Բարսղաց արքային ի յաշխարհին Ս. Ղլմանից. և թաղաւորէն Սանասրիոյ ի վերայ Աղլմանից և ընդդիմանայն Հայոց. և թարսալու գարն	

յօղնականութիւն զօրօրն և առնուլ զԱղլվանս
և ԳՀարկան : 115

ԺԳ. Շատչոյ թագաւորեցուցանելն զՏի-
րան և ժրիկէն ի Հիւսիսականայն. մահն Ար-
շակոյ . Պատոյ թագաւորելն . և կորուստ
Մեհրուժանայ . և խոյ առնուլն Ուսնայրի
յայնմ սլատերազմի : 117

ԺԴ. Սակաւիկ յայտարարութիւն վասն
սրբոյն Գրիգորի՝ Հոյոց Լուսաւորչի, և երա-
նելի որդեաց նորին. և ընդ նմին ձեռնադրու-
թիւն սրբոյն Գրիգորիսի՝ որդւոյ Վրդանիսի՝
թոռին մեծին սրբոյն Գրիգորի, ի կաթողիկո-
սութիւն Աղլվանից և Վրայոյ. և եկն նորա յԱղ-
վանս ի լուսաւորութիւն աշխարհիս. և նահա-
տակութիւն նորին և բերումն նշխարացն : 118

ԺԵ. Գիր անուանց նախագահ կարգելոյ,
որք յայտնեն ի Յարեթէ և յԱռանայ մինչև
ցերբորդն Վաչագան : 130

ԺԶ. Կեանք և վարք և կարգաւորութիւնք
Աղլվանից, որ ի Վաչագանայ արքայէ եղան.
և գիւտ նշխարաց սրբոյ : 131

ԺԷ. Թագաւորելն Վաղարշակոյ (34). և
ի նմանէն առնուլ Վաչագանայ զխր թագա-
ւորութիւն Աղլվանից : 136

ԺԸ. Վասն կարգելոյ դպրոցս արքային
Վաչագանայ չարածնունդ մանկանցն զխ-
թոյ. և գտանել զղիղծ աղանդն մատնահա-
տութեան. և մախճան նոցուն : 141

ԺԹ. Յայտնութիւն նշխարաց սրբոյն Զա-
քարիայ՝ հօրն Յովհաննու, և երանելոյն Պան-
տալիսնի որ վրայեաց ի Նիկամիղիսու բողոքի,

զոր տարեալ մանկանն Գրիգորիսի յաշխարհն Ճգրաց	147
Ի. Գիւտ նշխարաց սուրբ մանկանն Գրի- գորիսի, որ վերայեաց առաջի Սանեսանայ՝ ար- բային Մազթաց	156
ԻԱ. Թուղթ արբային Վաչագանայ առ ամենայն եպիսկոպոսունս և քահանայս առ ի չնորհել նմա ի ձեռն աղօթից և պաշտօնանայ նոցա զծածկեալ գանձն	157
ԻԲ. Երանելոյն Յորայ ճղնաւորի հաւատա- ցուցանել զվեճագոյն Արձախայ զաւառն Պարծկանց (61)	167
ԻԳ. Ի սոյն խորհուրդ տեսիլ մի և Խոճկո- րիկայ՝ պոռնկորդոյն Ետիաղենայ՝ արբային Աղվանից, որ էր կարգեալ կողմնադահ. և պատմէ արբայի	170
ԻԴ. Հարցումն Վաչագանայ՝ արբայի Աղ- վանից, զՄատթէ երէց զխոնաւոր	180
ԻԵ. Երանելոյն Արրահամու՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի, առ Վաչագան՝ Աղվանից ար- բայ, թուղթ սակս ննջեցելոց	182
ԻԶ. Սահմանադրութիւն կանոնական ի Վաչագանայ՝ Աղվանից արբայէ, եղեալ ի ժողովին (72) որ յԱղվանս եղեւ	183
ԻԷ. Յաղազս սրբոյն Մեսրոբայ և ընկերաց նորս պատմութիւն վիպասանորար	189
ԻԸ. Շարագրած յաղազս աշակերտացն Մաշտոցի ընդ ներդրոցս (85) զրուցաարարար	193
ԻԹ. Գիւրումն հիւսիսականայն յամենայն սահմանս Աղվանից, Հայոց և Վրաց. և վիպա- թիւն աշակերտացն Մեսրոբայ	195
Լ. Հաւատալն մեծի զօրավարին Թորեղեան	

ի Քրիստոս եթէ նա է Աստուած . և նա՛հաստայիլ զօրօրն եւ որդւոյլ եւ քահանայական գասուք յիւրմէ թագաւորէն յաշխարհին Աղլանից : 199

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ .

Ա. Նախերգանք : 204

Բ. Որ ինչ յանօրէն Յաղկերտէ վտանգէր Աղլանք . եւ գտանել զփրկութիւն ի Աարգանայ զօրավարէ : 211

Գ. Գալուստ Մեսրոբայ վարդապետի առ Եսփաղէն արքայ . և ստնել զիրս . և վերստին կարգել զպրոցս և հաւատս հաստատել տանս Աղլանից . և բառնայ զՄնայեալ աղանդսն : 217

Դ. Փոխումն հայրապետական ակնույն Աղլանից ի Չոզայէ և նստուցանել ի մեծ քաղաքին Պարտաւ . զակնուակալութիւն սակս Խաղրայ հինին, զոր յերս իւրեանց սերեցին : 219

Ե. Յայտարարութիւն վկայելոցն ի Ղփզափայտ լերին, և երևումն նշխարացն յաւուրս հայրապետութեան Աբասայ : 220

Զ. Տեսիլ Վեհկին : 221

Է. Թուղթ Յովհաննիսի՝ Հայոց կաթողիկոսի, առ Տէր Աբաս՝ Աղլանից կաթողիկոս, սակս հաւատոյ հաստատութեան : 224

Ը. Հալածումն հերձուածողացն յԱղլանից, զորս Տէր Աբաս՝ Աղլանից կաթողիկոսն, ի գալ թղթոյն արտասահմանեաց : 229

Թ. Պատմութիւն յաղազս յարուցման աղգաց բարբարոսաց, և սէսպէս անցից արեղէրահեծ տազնապին որ եղև աշխարհաց : 230

Ժ. Յառաջին տանեւութն նահանջէն ըսկիզբն պատմագրար : 232

ԺԱ. Վասն դումարեաց Խորտուա ընդ արքային Յունաց. և յաղթաճարեաց զնա անբազումս սրով և զերուժեամբ աշխարհին Հռոմայեաց :	239
ԺԲ. Գալ զորացն Հիւսիսոյ յօգնել Հերակղիտի :	248
ԺԳ. Սօրանուձն Խորտուա :	254
ԺԴ. Յաղագս Վիրոյի աշխարհակալ կաթողիկոսութեան Աղլանից. և մեծամեծ վըշտակութեան և Աստուծոյ խնամոցն :	259
ԺԵ. Վասն սաստկացեալ սուլոյն, սրոյն և զերուժեանն ի միասին :	277
ԺԶ. Սակա մեծ սրան շելեացն որ խնդրեաց վրէժ ի թշնամեացն :	280
ԺԷ. Վասն Միհրական տոհմին լինել ի Ստանանական Խորտուա ցեղէ. և լինել նախագահ Աղլանից տանա :	286
ԺԸ. Գործք և քաջութիւն իշխանին Ջեւանշէրի՝ երկրորդ որդւոյն Վարաղ-Գրիգորի զոր ի Պարսիկս եցոյց արութիւն քաջութեան :	288
ԺԹ. Սոյարաօկտութիւն Ջեւանշէրի Աղլանից. և յաղթաճարելն (155) զՊարսիկս. և մահ Յաղկերտի. և անձնատուր լինելն Յունաց կայսեր :	294
Ի. Թուղթ Ջեւանշէրի առ թագաւորն Յունաց Կոստանտին :	296
ԻԱ. Պատճէն Հրովարտակին :	300
ԻԲ. Կայսերն Յունաց զալ ի Պարսա. և կոչել զՋեւանշէր :	302
ԻԳ. Վասն ելից Խաղրաց և յաղթաճարելոյն ի Ջեւանշէրէ յայնկոյս գետոյն :	306

<i>ԻԴ. Աստարու մետաճարին Տեառն ի բերդին Պարզմանայ, և նաւակաւորն ի Չեւանչէրէ. Եւ օրհնարանումն նորին, և Կանգնիլն ի նմա խաչին Վրխատսի :</i>	307
<i>ԻԵ. Աղօթք Չեւանչէրի :</i>	308
<i>ԻԶ. Խնամութիւն Չեւանչէրի ընդ Հոնա, Եւ առնել սէր թշնամեաց :</i>	311
<i>ԻԷ. Ար ինչ ի թագաւորէն Հարաւոյ մեծա- րանբարեկից իշխանին եղև, աստանօրդոցեալ ԻԸ. Արկնակի երթն Չեւանչէրի առ բռնա- կան Հարաւոյ, և օղներն Յունաց խնատարար օժանդակութեամբ, և կիտակաւոր զՀարկառանկէ :</i>	
<i>ԻԹ. Տեսիլ միանձնացելոյ առն Աստուծոյ Խորայէլի ի վերայ Մաշտոցի սրբոյ, և նաՀա- տակութիւն աշակերտացն, և զխտ սրբոյ խաչին, որ ի Պիսն էր :</i>	325
<i>Լ. Պատճէն թղթոյն, որ զրեցալ յեպիակո- պոսացն ի Վաթէ և ի Յովկայ և ի մեծ ժողո- վարանէն եթէ՛ ո՛րպէս եցոյց Աստուած զմեծ սրանչելիս իւր :</i>	333
<i>ԼԱ. Առ այն պատասխանիք եպիսկոպո- սացն ի Հայրապետէն և իշխանէն :</i>	337
<i>ԼԲ. Խնամաւորիլ նախարարացն Աղվանից ազգաշաղախ, և անիծանիլ :</i>	339
<i>ԼԳ. Յազազս սրբական առն Աստուծոյ Խորայէլի բաՀանայանաղոյն, ևս և զխտ սուրբ խաչին միպասանման զրուցատրարար :</i>	340
<i>ԼԴ. Մահ օրհասական Չեւանչէրի՛ մեծի իշխանին :</i>	349
<i>ԼԵ. Ողբք ի մահն Չեւանչէրի՛ մեծի իշխանին :</i>	354
<i>ԼԶ. Վասն Վարագ-Տրդատայ լինել իշխան</i>	

յաթոն Չեանշէրի. եւ Հոնաց վրէժխնդու-
թիւն նորին մահուանն. եւ սորա առ նոսա
առնել խաղաղութիւնս 359

ԼԷ. Վասն առաջնորդութեան Վարազ-
Տրդատայ, և ընդունելոյ զազ և սրափս. ի կող-
մանց կողմանց. և վախճանի Պաթի' Մեծ
Կողմանց եպիսկոպոսի, և Խարայէլի փոխանոր-
դութեան նորին, որ եղև առաջնորդ բարի : 363

ԼԸ. Յուշարկումն Խարայէլի եպիսկոպոսի Ս-
րարատեան զառտոն ի մեծ իշխանէն Վարազ-
Տրդատայ առ մեծ հայրապետն Հայոց Սահակ,
եւ բարեպաշտ իշխանն վասն սիրոյ : 366

ԼԹ. Վասն խորհրդականութեան իշխանին
Վարազ-Տրդատայ ընդ խր նարարարս ար-
ձակել զեպիսկոպոսն Խարայէլ յերկիրն Հոնաց
սակս հաշտութեան : 368

Խ. Հատուտելն ի հաւատս զՀոնատանս
եպիսկոպոսին Խարայէլի վարդապետական
չնորհի. եւ նոցա քաղցրութեամբ ի ձեռն
սրան չեղեացն լսել : 371

ԽԱ. Հաւատալն Հոնաց ի Քրիստոս ի ձեռն
եպիսկոպոսին Խարայէլի. և կործանումն զուշա-
րանացն. եւ կանգնել խաչին Քրիստոսի : 380

ԽԲ. Խորհուրդ մեծ իշխանին Հոնաց Խու-
թուէլու ընդ նախարարս խր զի եպիսկոպոսն
Խարայէլ առ նոսա մնացէ հաստատել անդ
զաթոս հայրապետութեան : 393

ԽԳ. Քալուստ Խարայէլի' Մեծ Կողմանց
եպիսկոպոսի, ի Հոնաց. եւ երկու զորավարաց
զկնի եկեալ խնդրելով զնա յառաջնորդութիւն
խրեանց : 396

- ԽԳ.** Թուղթ իշխանին Հանայ ի նոյն խոր-
հորդ յաշխարհն Հայոց : 397
- ԽԵ.** Պատասխանի թղթոյն Հանայ : . . . 399
- ԽԶ.** Գաւթայ՝ Մեծ կողմանց կալիկապոսի,
վանն տառիկերաց և նկարագրութեանց հայց-
ուած ի Յոհաննէ Մայրազոմեցոյ : 401
- ԽԷ.** Խորհրդոյ զգացութիւն թէ որով ժա-
մանակով անիծաւ չար ժողովն Քաղկեդոնի, և
Աղվանից մնայն անխառն յաղանդէն . կամ
բաժանումն Վրաց ի Հայոց, և զինչ Աբրա-
համու կաթողիկոսի վանն Աղվանից : 405
- ԽԸ.** Յաղագս Յունաց առ Հայս վանն ոչ
ունելոյ ինն դասս եկեղեցական կարգաւորու-
թեան, և Հայոց ջանք Աղվանից լինել ընդ նո-
րոր Աբրեպիկոսոս, որում ոչ հաւանել Աղ-
վանից, և դառնալ Միանեաց ի Հայոց յԱղվանս
առնուլ ձեռնագրութիւն ևւ ձէթ : 407
- ԽԹ.** Պատասխանի թղթոյն Մխիթարայ՝
Աճարասոց կալիկոսոսի, ի Հայոց, զոր հայհոյա-
կանս էր ուրեր բերեալ ի գրեանան : 412
- Ծ. Վ** անն Յովսէփայ անապատականի բնա-
կելն յԱյծախ, և երթն Աբրուսաղէմ, ընդ նմին
և բերումն նշխարացն սրբոյ : 417
- ԾԱ.** Վ անն որ ի սուրբն Աբրուսաղէմ եկեղե-
ցոյ շինուած բթոով և գրով հիմնադրելով, և
ստոյլն դառնս անդանօր : 420
- ԾԲ.** Վ անն այնց որ յԱբրուսաղէմ են շինեալ
յԱղվանից անուն, զոր յերանելոյն Անաստասայ
առ Վաչրաւ Մտիկոնեան ուսար, աչս են : . . 423

